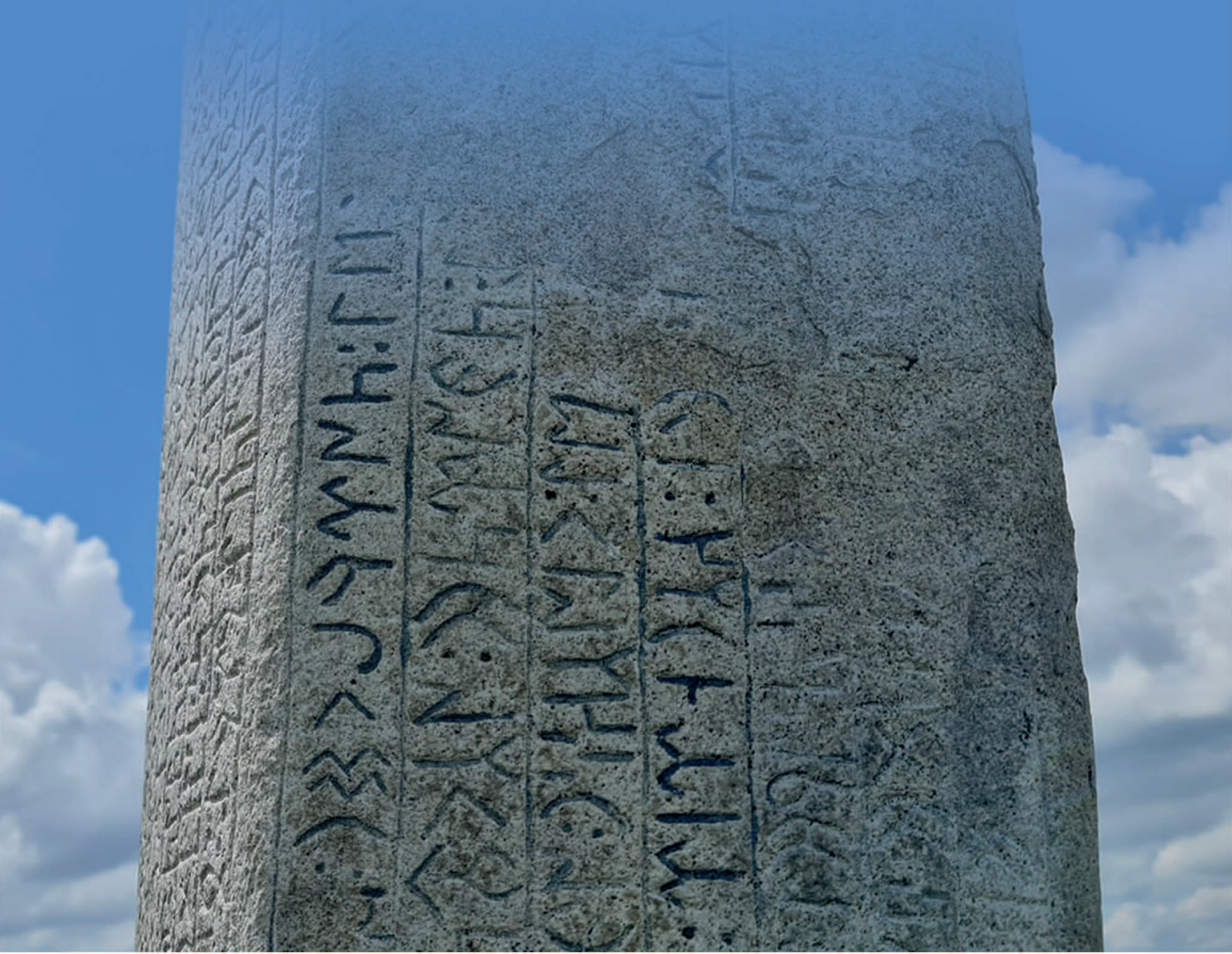

ANASAY

3 Aylık Uluslararası Hakemli - Süreli Dergi -Yıl:6 – Sayı:21 - Ağustos 2022

Koynunda Büyüdük

ANASAY

3 Aylık Uluslararası Hakemli - Süreli Dergi - e-ISSN 2618-6187

3 Aylık Uluslararası Hakemli- Süreli Dergi

Yıl / Year: 6 – **Sayı / Issue:** 21- Ağustos / August 2022

e-ISSN 2618-6187

Sahibi / Owner: Dr. İshak KÜÇÜKYILDIZ

Genel Yayın Yönetmeni/General Director: Doç. Dr. Yavuz GÜNAŞDI

Genel Koordinatör/Administrative Coordinator: Doç. Dr. Oktay ÖZGÜL

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Managing Editor: Öğr. Gör. Pir Murat SİVRİ

Editör / Editor: Dr. İshak KÜÇÜKYILDIZ

Yardımcı Editörler/Asistant Editors:

Dr. Öğr. Üyesi Hikmet ÇİÇEK

Öğr. Gör. Pir Murat SİVRİ

Arş. Gör. Muhammed İkbal TEPELER

Doktorant Sedat BİLİCİ

Alan Editörleri

Prof. Dr. Alpaslan CEYLAN- Atatürk Üniveristesi (Tarih)

Doç. Dr. Kemal BAKIR- Erzurum Teknik Üniveristesi (Felsefe)

Prof. Dr. Abdulkadir KAYA- Bursa Teknik Üniversitesi (İktisadi ve İdari Bilimler)

Doç. Dr. Gülnur AYDIN- Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi (Türkçe Eğitimi)

Doç. Dr. Sait YILDIRIM- Iğdır Üniversitesi (Sosyoloji- Psikoloji)

Öğr. Gör. Kürşad Nuri BAYDİLİ- Sağlık Bilimleri Üniversitesi (İstatistik Editörü)

Dil Editörleri

Dr. Nurullah AYDIN- Atatürk Üniversitesi (Türkçe Dil Editörü)

Öğr. Gör. Halil İbrahim EROL- Sağlık Bilimleri Üniversitesi (İngilizce Dil Editörü)

Tasarım / Desing: Sezer Erdoğan

Yönetim Yeri / Contact: Lalapaşa Mah/ I. Kazımkarabekir Cad./ İsmailtürk İş Merkezi/

Kat:4 No: 141/ Yakutiye / ERZURUM

Telefon/Phone: 05427925832 - 05318815771

E- Posta / E- Mail: anasaydergisi@hotmail.com

Genel ağ/Web: <http://dergipark.gov.tr/anasay>

Kapak Fotoğrafı: Aşkın KURAY

Baskı / Print:

Baskı Tarihi / Print Date: Ağustos / August 2022

Baskı Yeri / Print Adress: Ulusal Hakemli bir dergidir. Yılda 4 sayı yayımlanır. Dergide kuramsal ve uygulamalı özgün araştırma, inceleme, derlemeler ve kitap tanıtımlarına yer verilecektir. Dergide yayımlanan makalelerden yazarları sorumludur.

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Abdulkadir KAYA- Erzurum Teknik Üniversitesi/Türkiye/Erzurum

Prof. Dr. Alpaslan CEYLAN - Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi/Kırgızistan

Prof. Dr. Erkan GÖKSU- Dokuz Eylül Üniversitesi/Türkiye/İzmir

Prof. Dr. Nuri YAVUZ - Artvin Çoruh Üniversitesi /Türkiye/Artvin

Prof. Dr. Ümit KILIÇ - Atatürk Üniversitesi /Türkiye/Erzurum

Doç. Dr. Akın BİNGÖL - Kafkas Üniversitesi /Türkiye/Kars

Doç. Dr. Gülnur AYDIN - Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi /Türkiye/Ankara

Doç. Dr. İbrahim ÜNGÖR - Erzincan Üniversitesi /Türkiye/Erzincan

Doç. Dr. Nezahat CEYLAN- Atatürk Üniversitesi /Türkiye/Erzurum

Doç. Dr. Oktay ÖZGÜL - Atatürk Üniversitesi/Türkiye/Erzurum

Doç. Dr. Ömer SUBAŞI- Atatürk Üniversitesi /Türkiye/Erzurum

Doç. Dr. Yavuz GUNAŞDI - Atatürk Üniversitesi/Türkiye/Erzurum

Dr. İshak KÜÇÜKYILDIZ- Atatürk Üniversitesi/Türkiye/Erzurum

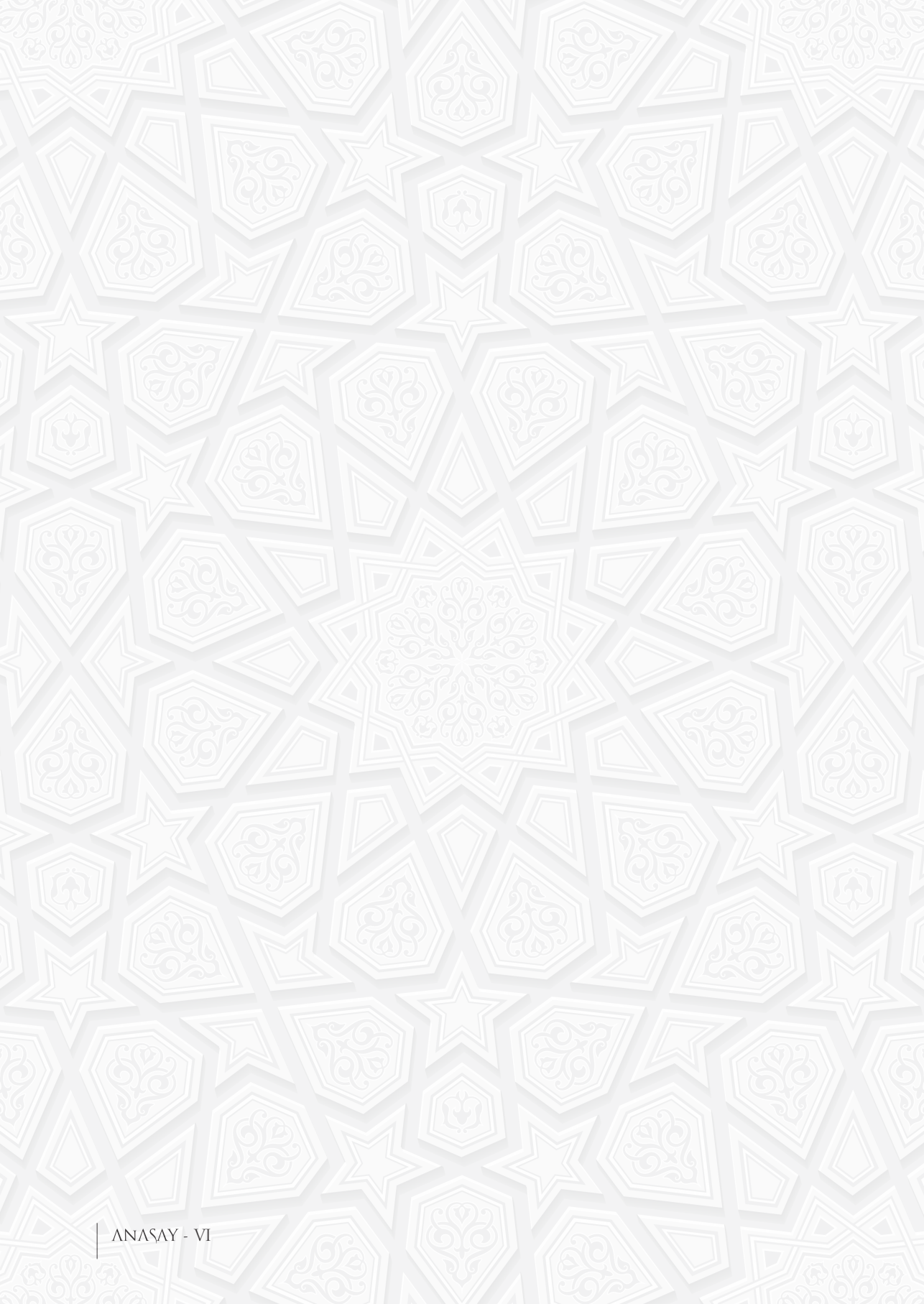
Öğr. Gör. Pir Murat SİVRİ- İstanbul Sağlık Bilimleri Üniversitesi/Türkiye/İstanbul

DANIŞMA KURULU

- Prof. Dr. Ahmet BEŞE - Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi/Kırgızistan
Prof. Dr. Alpaslan CEYLAN - Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi/Kırgızistan
Prof. Dr. Burul SAGINBAYEVA - Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi/ Kırgızistan
Prof. Dr. Ceenbek ALIMBAYEV - Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi/Kırgızistan
Prof. Dr. Cusup PİRİMBAYEV- Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi/Kırgızistan
Prof. Dr. Dilaver DÜZGÜN - Atatürk Üniversitesi /Türkiye/Erzurum
Prof. Dr. Ersin GÜLSOY- Uludağ Üniversitesi/Türkiye/Bursa
Prof. Dr. Hasan BAHAR - Selçuk Üniversitesi /Türkiye/Konya
Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR - Milli Savunma Üniversitesi/Türkiye/Ankara
Prof. Dr. İlhami DURMUŞ - Gazi Üniversitesi/Türkiye/Ankara
Prof. Dr. Kazım KÖKTEKİN- Ordu Üniversitesi/Türkiye/Ordu
Prof. Dr. Kemal POLAT - Anadolu Üniversitesi/Türkiye/Eskişehir
Prof. Dr. Lindita Xhanari LATİFİ-Tiran Üniversitesi /Arnavutluk/Tiran
Prof. Dr. Metin BAYRAK-Atatürk Üniversitesi/Türkiye/Erzurum
Prof. Dr. Muhammet Hanifi PALABIYIK- Atatürk Üniversitesi/Türkiye/Erzurum
Prof. Dr. Murteza HASANOĞLU-Devlet Başkanlığı'na Bağlı Devlet İdarecilik Akademisi/Azərbaycan/Bakü
Prof. Dr. Neslihan DURAK - İnönü Üniversitesi/Türkiye/Malatya
Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU - Hacettepe Üniversitesi/Türkiye/Ankara
Prof. Dr. Safar ASHUROV- Azerbaijan Academy of Sciences/Azərbaycan/Bakü
Prof. Dr. Şeyhmus Recai TEKÖĞLU - Dokuz Eylül Üniversitesi /Türkiye/İzmir
Prof. Dr. Turgut YİĞİT - Ankara Üniversitesi/Türkiye/Ankara
Prof. Dr. Veli BAŞŞELİYEV- Azərbaycan Milli İlimler Akademisi/Nahçıvan
Prof. Dr. Yusuf KILIÇ - Pamukkale Üniversitesi/Türkiye/Denizli
Doç. Dr. Elvira LATİFOVA-Bakü Devlet Üniversitesi /Azərbaycan /Bakü
Doç. Dr. Mehmet KUTLU- Pamukkale Üniversitesi/Türkiye/Denizli
Doç. Dr. Sevinc RUİNTƏN-Bakü Devlet Üniversitesi /Azərbaycan/Bakü
Doç. Dr. Torali KYDYR-El Farabi Kazak Milli Üniversitesi M. Auezov Edebiyat ve Sanat Enstitüsü/Kazakistan /Almatı
Dr. Öğr. Üyesi Dastan ASEİNOV- Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi/Kırgızistan
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim AYKUN - Gaziosmanpaşa Üniversitesi/Türkiye/Tokat
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KARAGEÇİ - Kafkas Üniversitesi/Türkiye/Kars
Dr. Öğr. Üyesi Ş. Mustafa ERSUNGUR - Atatürk Üniversitesi/Türkiye/Erzurum
Dr. Öğr. Üyesi Zamira ÖSKÖNBAYEVA- Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi/ Kırgızistan
Dr. Haydarova Gülçin ANSEROVNA- Kızılorda Korkut Ata Devlet Üniversitesi – Kazakistan

SAYI HAKEMLERİ

- Prof. Dr. Fatma GEÇİKLİ- Atatürk Üniversitesi/Türkiye/Erzurum
Prof. Dr. Kenan DEMİRAYAK-Atatürk Üniversitesi/Türkiye/Erzurum
Prof. Dr. Metin ÖZARSLAN -Hacettepe Üniversitesi/Türkiye/Ankara
Prof. Dr. Mustafa ÖZDEMİR- Atatürk Üniversitesi/Türkiye/Erzurum
Prof. Dr. Oya Şaki AYDIN-İstanbul Ticaret Üniversitesi/Türkiye/İstanbul
Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU- Hacettepe Üniversitesi/Türkiye/Ankara
Prof. Dr. Ümit KILIÇ- Atatürk Üniversitesi/Türkiye/Erzurum
Doç. Dr. Bayram Arif KÖSE- Artvin Çoruh Üniversitesi/Türkiye/Artvin
Doç. Dr. Berna KARAGÖZOĞLU-Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi/Türkiye/Ağrı
Doç. Dr. Erol KAPLUHAN- Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi /Türkiye/Burdur
Doç. Dr. Fatih TÜRKMEN-Karabük Üniversitesi/Türkiye/Karabük
Doç. Dr. Ferit Serkan ÖNGEL-Gaziantep Üniversitesi/Türkiye/Gaziantep
Doç. Dr. Hüseyin AYDOĞDU- Erzurum Teknik Üniversitesi /Türkiye/ Erzurum
Doç. Dr. Hüseyin KALEMLİ- Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi/Türkiye/Nevşehir
Doç. Dr. İlyas TOPÇU- Kafkas Üniversitesi/Türkiye/Kars
Doç. Dr. Mehmet ÇELİK- Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi/Türkiye/Konya
Doç. Dr. Mehmet KUTLU- Pamukkale Üniversitesi/Türkiye/Denizli
Doç. Dr. Mehmet ÖZDEMİR- Artvin Çoruh Üniversitesi/Türkiye/Artvin
Doç. Dr. Mehmet SEVER-Bayburt Üniversitesi/Türkiye/Bayburt
Doç. Dr. Mehmet ŞAŞA- Amasya Üniversitesi/Türkiye/Amasya
Doç. Dr. Salih Börteçine AVCİ- Atatürk Üniversitesi/Türkiye/Erzurum
Doç. Dr. Selman CAN- Marmara Üniversitesi/Türkiye/İstanbul
Doç. Dr. Valkan DURAN- Iğdır Üniversitesi/Türkiye/ Iğdır
Dr. Öğr. Üyesi Erkan DİKİCİ-Bitlis Eren Üniversitesi/Türkiye/Bitlis
Dr. Öğr. Üyesi Gamze Nil ARIKAN-Fenerbahçe Üniversitesi/Türkiye/İstanbul
Dr. Öğr. Üyesi Gül GEYİK-Atatürk Üniversitesi/Türkiye/Erzurum
Dr. Öğr. Üyesi Hatice Evrim TÜTÜNSATAR-Isparta Uygulamalı Bilimler Üniver sitesi /
Türkiye/Isparta
Dr. Öğr. Üyesi Radiye Funda KARADENİZ- Gaziantep Üniversitesi/Türkiye/Gaziantep
Dr. Öğr. Üyesi Recep BÜYÜKTOLU- Çankırı Karatekin Üniversitesi/Türkiye/Çankırı
Dr. Öğr. Üyesi Ülvi Ufuk TOSUN-Atatürk Üniversitesi/Türkiye/Erzurum
Dr. Öğr. Üyesi Zeliha Canan ÖZKAN-Dumlupınar Üniversitesi/Türkiye/Kütahya
Dr. Öğr. Üyesi Gözde SUNAL-İstanbul Ticaret Üniversitesi/Türkiye/İstanbul
Dr. Nagehan KÜÇÜKYILDIZ-Artvin Çoruh Üniversitesi/Türkiye/Artvin
Dr. Abdullah KARA
Dr. Volkan AY

YAYIN İLKELERİ

1. Başlık

Her yazının yazıldığı dilde, Türkçe ve İngilizce başlığı bulunmalıdır. Yazının içeriğini kısa, açık ve yeterli ölçüde yansıtacak nitelikte olmalı, büyük harflerle ve koyu yazılmalı, on beş kelimeyi geçmemelidir.

2. Yazar Ad(lar)ı ve Adres(ler)i

Yazı başlığının sağ altında olmalı, soyadın tamamı büyük harflerle yazılmalı, yazarın unvanı, kurumu ve elektronik posta adresi Orcid numarası dipnotta belirtilmelidir. Orcid numarasını <https://orcid.org/> linkinden kaydolularak alabilirsiniz.

3. Özet ve Anahtar Kelimeler

Türkçe özet çalışmanın amacını, kapsamını ve sonuçlarını yansıtmalıdır. Özet en az yüz, en fazla üç yüz kelime uzunlukta olmalı, özetin bir satır altına en az üç, en fazla sekiz kelimededen oluşan Türkçe anahtar kelimeler yazılmalıdır. Ayrıca özetin, başlığın ve anahtar kelimelerin İngilizceleri de bulunmalıdır. Yabancı dilde yazılan makalelerde de Türkçe, İngilizce ve yazılan dilde başlık, özet ve anahtar kelimeler yer almalıdır. Yabancı dildeki özetlerde dil yanlışları olmamasına özen gösterilmelidir.

4. Ana Metin

Makaleler, IBM uyumlu bilgisayar ve Microsoft Word yazılım programı kullanılarak 30 sayfayı geçmeyecek şekilde yazılması tercih edilir. Sayfa yapısı A4 ebadında, kenar boşlukları sağdan, soldan, üstten ve alttan 3 cm olmak üzere, 1,5 satır aralığıyla, iki yandan hizalı ve paragraf arası boşluğu, öncesi ve sonrası 6 nk olacak şekilde ayarlanmalı ve sayfa numarası sayfanın alt ortasına verilmelidir. Makalede Times New Roman yazı karakterleri 12 punto kullanılmalıdır. Paragraf başları 1 cm olacak şekilde ayarlanmalıdır. Noktalama işaretleri kendilerinden önceki kelimelere bitişik yazılmalıdır. Söz konusu işaretlerden sonra bir harflik boşluk bırakılmalıdır.

Çalışma, dil bilgisi kurallarına uygun olmalıdır. Makalede noktalama işaretlerinin kullanımında, kelime ve kısaltmaların yazımında en son çıkan TDK *Yazım Kılavuzu* esas alınmalı, açık ve yalın bir anlatım yolu izlenmeli, amaç ve kapsam dışına taşan gereksiz bilgilere yer verilmemelidir. Makalenin hazırlanmasında geçerli bilimsel yöntemlere uyulmalı, çalışmanın konusu, amacı, kapsamı, hazırlanma gerekçesi vb. bilgiler yeterli ölçüde ve belirli bir düzen içinde verilmelidir.

Bir makalede sıra ile özet, ana metnin bölümleri, kaynakça ve (varsa) ekler bulunmalıdır. “Giriş”, “Sonuç” gibi başlıklar kullanıp kullanmama, çalışmanın türüne ve konunun gereğine bağlıdır. Fakat makalenin bir sonuç paragrafı bulunmalıdır. “Sonuç” araştırmanın amaç ve kapsamına uygun olmalı, ana çizgileriyle ve öz olarak verilmelidir. Metinde sözü edilmeyen hususlara “sonuç”ta yer verilmemelidir. Belli bir düzen sağlamak amacıyla ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir.

Ana başlıklar: Tamamı büyük harflerle ve koyu yazılmalıdır.

Ara başlıklar: Tamamı koyu olarak yazılacak; ancak her kelimenin ilk harfi büyük olacak ve başlık sonunda satırbaşı yapılacaktır.

Alt başlıklar: Tamamı koyu olarak yazılacak; ancak başlığın ilk kelimesindeki birinci harf büyük sonraki kelime/kelimelerin ilk harfi küçük olacak ve başlık sonunda satırbaşı yapılacaktır.

Şekil, tablo ve fotoğraflar: Şekil, tablo ve fotoğraflar yazım alanı dışına taşmamalı, gerekiyorsa her biri ayrı bir sayfada yer almalıdır. Şekil ve tablolar numaralandırılmalı ve içeriğine göre Türkçe ve İngilizce olarak adlandırılmalıdır. Numara ve başlıklar, şekillerin altına, tabloların üstüne gelecek biçimde kelimelerin yalnızca ilk harfleri büyük olarak yazılmalı, ayrıca küçültmede ve basımda zorluk çıkarmaması için siyah mürekkeple, düzgün ve yeterli çizgi kalınlığında aydınlar veya beyaz kâğıda çizilmelidir. Tablolar, “WORD” programındaki tablo komutuyla yapılmalıdır. Zorunlu durumlarda ise “EXCEL” tabloları kullanılabilir. Gerektiğinde açıklayıcı dipnotlar veya kısaltmalar, şekil ve tabloların hemen altında verilmelidir. Ayrıca şekiller için belirlenen kurallara uyulmalıdır. Şekil, tablo ve resimlerin on sayfayı aşmaması tercih edilir. Şekil, tablo ve resimler aynen basılabilecek nitelikte olmak şartıyla metin içindeki yerlerine yerleştirilmelidir.

Kaynakça Bağlacı

1. Metin içerisinde yapılacak atıflarda kaynakça bağlacı kullanılmalıdır.
2. Türkçe makalelerdeki kaynakça bağlaçlarında ve kaynakça listesinde “ve” bağlacı kullanılmalıdır.
3. İngilizce makalelerdeki kaynakça bağlaçlarında “&” işareti, metin içi atıflarda “and”, kaynakça listesinde “&” işareti kullanılmalıdır.
4. Makale kaynakçası APA kaynakça gösterme standartlarına uygun olarak girilmelidir. Kaynak gösterme metin içinde örnekteki gibi (Ceylan, 2008, s. 166) olmalıdır.

5. Her makalenin sonunda mutlaka kaynakça listesi bulunmalıdır.

METİN İÇİ ATIF GÖNDERME

Tek Yazarlı Kitap (Ceylan, 2008, s. 137) Doğrudan aktarma (Ceylan, 2008) Dolaylı aktarma veya genel atıf

İki Yazarlı Kitap(Ceylan & Özgül, 2016, s. 90). Ceylan ve Özgül (2016, s. 90)..... Ceylan and Özgül (2016, p. 90).....makale İngilizce yazılmışsa

Üç, Dört ve Beş Yazarlı Kitap İlk atıf (gönderme):(Tonta, Bitirim & Sever, 2002) Tonta, Biritim ve Sever (2002)..... İkinci atıf (gönderme): (Tonta vd., 2002, s. 125) (Yıldız et al., 2001) Makale İngilizce yazılmış ise

Altı ve Yedi Yazarlı Kitap (Jones vd., 2012. s. 40)

Editörlü Kitapta Bölüm (Kejanlıoğlu, 2005, s. 690)

Tek Yazarlı Makale (Karageçi, 2014, s. 78)

İki Yazarlı Makale(Yıldız & Baştürk, 2013, ss. 77- 78). Yıldız ve Baştürk (2013).....

Üç, Dört ve Beş Yazarlı Makale İlk Atıf (gönderme): (Brockner, Ackerman, & Greenberg, 2001, s. 300) **İkinci Atıf** (gönderme): (Brockner vd., 2001, s. 310) (Yıldız et al., 2001) Makale İngilizce yazılmışsa

Altı ve Yedi Yazarlı Makale (Restouin vd., 2009)

Sekiz ve Daha Fazla Yazarlı Makale (Steel vd., 2010)

Bildiri (Akkoyunlu, 2007, s. 62)

Tez (Köprülü, 1994)

Web Sayfası (Tillman, 2003)

Aktarma Moore'a göre..... (Aktaran Maxwell, 1999, s. 25)

Yasal metinler: (Milli Eğitim Temel Kanunu, 1973)

Aktarmalar: (Dewey, 1961 Akt: Yılmaz, 2018, s. 77)

Aynı soyadlı yazarlar: Kaynakçada iki veya daha fazla aynı soyada sahip yazar varsa künyede ilk sırada geçen yazarların adının ilk harfi yıllar farklı olsa bile tüm göndermelerde kullanılır.

KAYNAKÇA YAZIMI

Tek Yazarlı Kitap: Ceylan, A. (2008). *Doğu Anadolu Araştırmaları I*. Erzurum: Güneş Vakfı Yayınevi.

İki Yazarlı Kitap Ceylan, A., & Özgül, O. (2016). *Eskiçağ'da İğdir Kaleleri*. İstanbul: Akıl Fikir Yayınları.

Üç, Dört ve Beş Yazarlı Kitap: Tonta, Y., Bitirim, Y., & Sever, H. (2002). *Türkçe arama motorlarında performans değerlendirme (5.b)*. Ankara: Total Bilişim.

Altı ve Yedi Yazarlı Kitap: Jones, M., Jones, R., Woods, M., Whitehead, M., Dixon, D., & Hannah, M. (2014). *An introduction to political geography: space, place and politics*. London: Routledge.

Editörlü Kitapta Bölüm: Kejanlıoğlu, B. (2005). *Medya çalışmalarında kamusal alan kavramı*. M. Özbek (Ed.) Kamusal alan içinde (ss.689-713). İstanbul: Hill.

Tek Yazarlı Makale: Karageçi, M. (2014). Arpçay Havzası'nda Tunç Çağı Yerleşmeleri. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14, 77-95.

İki Yazarlı Makale: Yıldız, S., & Baştürk, F. (2013). Kars ili marka varlıklarının tüketici temelli değer ölçümü araştırması. *TODAIİE Çağdaş Yerel Yönetimler*, 22(4), 75-90.

Üç, Dört ve Beş Yazarlı Makale: Brockner, J., Ackerman, G., & Greenberg, J. (2001). Culture and procedural justice: The influence of power distance on reactions to voice. *Journal of Experimental Social Psychology*, 37(4), 300-315. doi: 10.1037/1076-8998.13.1.10

Altı ve Yedi Yazarlı Makale: Restouin, A., Aresta, S., Prébet, T., Borg, J., Badache, A., & Collette, Y. (2009). A simplified, 96-well-adapted, *ATP luminescence-based motility assay*. *BioTechniques*, 47, 871-875. doi: 10.2144/000113250

Sekiz ve Daha Fazla Yazarlı Makale: Steel, J., Youssef, M., Pfeifer, R., Ramirez, J. M., Probst, C., Sellei, R., ... Pape, H. C. (2010). Health-related quality of life in patients with multiple injuries and traumatic brain injury 10+ years postinjury. *Journal of Trauma: Injury, Infection, and Critical Care*, 69(3), 523-531. doi: 10.1097/TA.0b013e3181e90c24

Tez: Köprülü, D. (1994). *Üniversite kütüphanelerinde kitap koleksiyonunun kullanımı üzerine bir araştırma*. Yayınlanmamış doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Sözlük: Türk Dil Kurumu (2005). *Türkçe sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayını.

Web Sayfası : Tillman, H. N. (2003). *Evaluating quality on the net*. 15 Ocak 2008 tarihinde www.hopetillman/findq.html adresinden erişildi.

Aktarma: Maxwell kaynak gösterilmeli

Göndermeler: B. Yılmaz, Köse ve Korkut (2008) ile A. Yılmaz (2009) çalışmalarında bahsedildiği gibi.....

Kanun, Yönetmelik, Tüzük Gibi Yasal Metinler: Milli Eğitim Temel Kanunu (1973). *Resmi Gazete*. Yayın Tarihi: 24.06.1973. Sayısı: 14574. Numarası: 1739.

El yazması : Kaynak gösterilirken, müellif veya mütercim adından sonra [yz.] kısaltması konmalı, varak numarası örnekteki gibi belirtilmeli ve tam künye kaynakçada gösterilmelidir. (Ahmedî, [yz.] 1410: 7b)

Arşiv belgeleri:, metin içindeki kısaltma örnekteki gibi olmalı, açılımı kaynakçada verilmelidir. (BCA, Mühimme 15: 25)

Kaynakça APA 6 kurallarına göre hazırlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için http://www.tk.org.tr/APA/apa_2.pdf ayrıca <https://apastyle.apa.org/> inceleyebilirsiniz.

ETİK KURALLAR

“ANASAY” dergisi, sosyal bilimler alanlarında bilimsel makaleleri yayımlamak amacıyla uluslararası arenada kabul edilen COPE ilkelerine uygun olarak derginin etik ilkelerini oluşturmuştur. Etik kurallara ve ilkelere bağlı olarak yılda 4 defa yayımlanan ulusal hakemli bir dergidir. “ANASAY” dergisine yayın kurallarına uygun olarak gönderilen makaleler, değerlendirilmek üzere alanında uzman iki hakeme gönderilir. ANASAY Dergisi, sürecin her aşamasında, hakem ve yazarların isimlerinin saklı tutulduğu çift-kör hakemlik sistemini kullanmaktadır. Hakem raporları beş yıl süreyle saklanır. Makaleyi değerlendiren iki hakemden birisinin olumlu diğerinin olumsuz rapor vermesi durumunda makale üçüncü hakeme gönderilerek üçüncü hakemin olumlu veya olumsuz görüşüne göre nihai karar verilmektedir.

Editör

Editör dergide basılan tüm makalelerden sorumludur. Editörün etik görevleri ve sorumlulukları aşağıdaki gibidir:

Genel Sorumluluklar

“ANASAY” dergisi editörü derginin niteliğinin artırılması ve gelişimine katkıda bulunmak için mücadele sarf etmekle yükümlüdür.

“ANASAY” dergisi editörünün, yazarların ifade özgürlüğünü desteklemesi gerekmektedir.

“ANASAY” dergisi editörü, dergiye gönderilen yazıların uygunluğuna ve yayınına karar verirken yazar ve yazarların ırkı, cinsiyeti, inancı, uyruğu gibi etkenlere göre değil derginin yayın politikası ve ilmi hassasiyete göre karar vermelidir.

“ANASAY” dergisi editörü işlem süreci ile ilgili gizliliği esas tutar ve kişisel bilgileri hakemler, üyeler ve yayıncı ile paylaşamaz.

“ANASAY” dergisi editörü, editörler kurulu üyelerine yayım ve yazım kurallarının en güncel halini iletmelidir.

Yazar(Lar)

“ANASAY” dergisine makale gönderen yazar/yazarlar, derginin söz konusu hakem değerlendirme koşullarını ve sürecini kabul etmiş sayılırlar. Makaleye fikren katkıda bulunmayan kişiler yazar olarak belirtilmemelidir.

“ANASAY” dergisine gönderilen makalelerin gönderi tarihinden itibaren çalışmaların telif hakkı “Anasay” dergisine devredilir. Derginin kabul etmediği ya da hakemlik süreci sona eren ve kabul edilmeyen makalelerin telif hakkı yazarına aittir.

“ANASAY” dergisine gönderilen makalelerin daha önce herhangi bir yerde yayımlanmamış olması gerekiyor. Yayım süreci bitmeden 2. bir dergiye makale göndermek “duplikasyon” olarak nitelendirilmektedir. Bu şekilde makale gönderen yazarlar hukuki olarak suç işlemektedirler. “Duplikasyon” yaptığı tespit edilen yazarlar hakkında dergimiz gerekli gördüğü taktirde yasal işlem başlatabilir.

“ANASAY” dergisine gönderilen makaleye ilişkin çıkar çatışmaları belirtilmeli ve nedeni açıklanmalıdır.

“ANASAY” dergisi yazarların, hakem sürecindeyken çalışmalarına ilişkin verileri editörler kuruluna iletmesi istenebilir, bu durumda yazarların ham verilerini editörler kuruluyla paylaşmaları beklenmektedir. Yazarlar, yayımlanan bir makaleye ilişkin verileri 5 yıl süreyle saklamakla yükümlüdürler.

“ANASAY” dergisi yazarları çalışmalarında bir hata tespit ettiklerinde editörü ve editörler kurulunu bilgilendirmeli, düzeltme ya da geri çekme süreci için iş birliği kurmalıdırlar.

“ANASAY” dergisi yazarları, yazıların başta imla, üslup ve ilmi durumlarından sorumlu olup yayın sürecinde gerekli hassasiyeti göstermelidirler.

“ANASAY” dergisine makale gönderen yazarlar, derginin genel ilmi kaidelerin geçerli olduğu yayın, etik ve ilmi kurallarını kabul etmiş sayılırlar.

“ANASAY” dergisi yazarları yayın sürecinde editör ve hakemlerin önerileri doğrultusunda gerekli düzeltmeler yapmayı kabul etmelidirler.

Hakemler

“ANASAY” dergisi hakemleri yayın politikası ve yazım kurallarına göre tarafsız, yapıcı ve adil olarak makaleleri değerlendirmeleri gerekmektedir.

“ANASAY” dergisi hakemlerden çıkar çatışmaları bulunmayan makalelere hakemlik yapmayı kabul etmelerini beklemektedir. Hakemler herhangi bir çıkar çatışması fark ettiklerinde editörü bilgilendirmeli ve ilgili makalenin hakemliğini yapmayı reddetmelidirler.

“ANASAY” dergisi hakemlerin değerlendirdikleri makalenin yayımlanabilir olup olmadığına ilişkin “Anasay Dergisi Hakem Değerlendirme Formu” göndermektedir. Bu formda belirtilen kısımlar doldurularak kararları ile ilişkin gerekçelerini de bu formun altında ayrıntılı bilgi başlığı altında doldurmalarını rica ederiz.

“ANASAY” hakemlerin düzeltme önerilerinde kullandıkları üslubun kibar, saygılı ve bilimsel olmasını beklemektedir. Hakemler saldırgan, saygısız ve öznel-kişisel yorumlardan kaçınmalıdırlar. Hakemlerin bu tür bilimsel olmayan yorumlarda buldukları tespit edildiğinde yorumlarını yeniden gözden geçirmeleri ve düzeltmeleri için editör ya da editörler kurulu tarafından kendileriyle iletişime geçilebilmektedir.

Hakemlerin kendilerine gönderilen yazıyı belirtilen sürede değerlendirememeleri durumları varsa, hakemler bu hususta editörleri bilgilendirmelidirler.

Etik Kurul Kararları

“ANASAY” dergisine gönderilen makalelerde etik kurul kararı gerektiren insan ve hayvanlar üzerindeki çalışmalar için klinik ve deneysel ayrı ayrı etik kurul onayı alınmış olmalı. Bu onay makalede belirtilmeli ve belgelendirilmelidir.

Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar.

İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaç-

larla kullanılması, insanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar, hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar, kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif alışmalar. Ayrıca; Olgu sunumlarında “Aydınlatılmış onam formu”nun alındığının belirtilmesi, başkalarına ait ölçek, anket, fotoğrafların kullanımı için sahiplerinden izin alınması ve belirtilmesi, kullanılan fikir ve sanat eserleri için telif hakları düzenlemelerine uyulduğunun belirtilmesi gerekmektedir.

2020 yılı öncesi araştırma verileri kullanılmış, yüksek lisans/doktora çalışmalarından üretilmiş (makalede belirtilmelidir), bir önceki yıl dergiye yayın başvurusunda bulunulmuş, kabul edilmiş ama henüz yayımlanmamış makaleler için geriye dönük etik kurul izni gerekmemektedir.

Uyarı

“ANASAY” dergisi yukarıda belirtilen Etik Kuralları Yayın Etiği Komitesinin (Committe on Publication Ethics - COPE) yazar, hakem ve editörler için belirtilen kurallardan yararlanılarak oluşturulmuştur. Ayrıca editörlerin okuyucularla ilişkiler, yazarlarla ilişkiler, hakemlerle ilişkiler, editörler kurulu ile ilişkileri ile ilgili etik kurallara geniş şekilde ulaşmak için “Committee on Publication Ethics (COPE). (2011, March 7). Code of Conduct and Best-Practice Guidelines for Journal Editors” adlı kaynaktan yararlanabilirsiniz.

Geniş Bilgi için bkz.

https://publicationethics.org/files/Code_of_conduct_for_journal_editors_Mar11.pdf, <https://publicationethics.org/>

İÇİNDEKİLER

Ömer SUBAŞI	3
SİYASİ EVLİLİKLER BAĞLAMINDA MOĞOL DIŞ POLİTİKASI VE KADIN <i>MONGOLIAN FOREIGN POLICY AND WOMEN IN THE CONTEXT OF POLITICAL MARRIAGES</i>	
Yasemin YAYLALI	51
NİZÂMÎ'NİN HÜSREV Ü ŞİRİN'İNDE BAHAR MEVSİMİNİN BETİMLENMESİ <i>DESCRIPTION OF THE SPRING SEASON IN KHUSRAW U SHIRIN OF NIZAMI</i>	
İlknur TATAR KIRILMIŞ	67
KARALAMA DEFTERİNDEN KENDİ METNİNE DOĞRU YAZARLIK UĞRAŞISINA BAKIŞ <i>FROM SCRATCHBOOK TO OWN TEXT OVERVIEW OF AUTHORIZATION</i>	
Hasan Ali DİKEN	85
BİR FOLKLOR UNSURU OLARAK “HALK EKONOMİSİ”NİN HALK HAYATINDAKİ YERİ, DEĞERİ VE ÖNEMİ HAKKINDA BAZI DÜŞÜNCELER <i>SOME THOUGHTS ABOUT THE PLACE, VALUE AND IMPORTANCE OF THE “FOLK ECONOMY” AS A FOLKLORE ITEM IN THE FOLK LIFE</i>	
Pınar ÖZTARKAN ÖZYURT- Âla SİVAS GÜLÇUR	101
TİM BURTON SİNEMASINDA GOTİK BİR UYARLAMA: HAYALET SÜVARI FİLMİNİN GREIMAS'IN EYLEYENSEL ÖRNEKÇESİNE GÖRE ÇÖZÜMLENMESİ <i>A GOTHIC ADAPTATION IN TIM BURTON'S CINEMA: AN ANALYSIS OF SLEEPY HOLLOW FILM ACCORDING TO ACTANT ANALYSIS OF GREIMAS</i>	
Elif KOCAKAYA - Yasin DÖNMEZ	119
Z KUŞAĞININ KÜLTÜREL MİRAS ALGISI: SAFRANBOLU ÖRNEĞİ <i>CULTURAL HERITAGE PERCEPTION OF GENERATION Z: THE EXAMPLE OF SAFRANBOLU</i>	
Merve BOYNUĞRİ	141
İBN TUMERT'İN BİLGİ ANLAYIŞI <i>KNOWLEDGE ACCORDING TO IBN TUMART</i>	
Suna ALTAN	161
DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ MARAŞ YEREL BASININDA KURTULUŞ BAYRAMI KUTLAMALARI (1951-1959) <i>LIBERATION DAY CELEBRATIONS IN THE LOCAL PRESS OF MARAŞ CITY DURING THE PERIOD OF THE DEMOCRAT PARTY (1951-1959)</i>	

Muhsin Ertürk BUDAK.....	187
DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ TÜRKİYE-BULGARİSTAN İLİŞKİLERİ (1950-1960) <i>TURKEY-BULGARIA RELATIONS IN THE DEMOCRATIC PARTY PERIOD (1950-1960)</i>	
Ferdi AKBAŞ- Zeki KODAY.....	209
GEOGRAPHICAL DETERMINATIONS ABOUT WHAT NEEDS TO BE DONE AT THE POINT OF BRINGING THE ÇOMAKLI MOUNTAIN (MANİSA) TO SUSTAINABLE TOURISM <i>ÇOMAKLI DAĞI'NIN (MANİSA) SÜRDÜRÜLEBİLİR TURİZME KAZANDIRILMASI NOKTASINDA YAPILMASI GEREKENLER HAKKINDA COĞRAFİ TESPİTLER</i>	
Fahrettin TAŞKIN.....	241
SARTRE'DA HIÇLIK <i>NOTHINGNESS IN SARTRE</i>	
Muhlisahon RUSTAMOVA.....	259
ORTA ASYA'DA ERKEN İSLÂMİ DÖNEM KAYRAK TAŞLARI (MEZAR TAŞLARI) <i>EARLY ISLAMIC TOMBSTONES IN CENTRAL ASIA</i>	
Gülşah ERDUR - Gözde SUNAL.....	307
SİNEMADA ASPERGER SENDROMU BAĞLAMINDA BENİM ADIM KHAN FİLMİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ <i>EVALUATION OF MY NAME KHAN MOVIE IN THE CONTEXT OF ASPERGER SYNDROME IN CINEMA</i>	
Göktürk KALKAN.....	325
GELENEKSEL KOOPERATİF YAPISININ KURUMSAL YÖNETİM AÇISINDAN İNCELENMESİ <i>A REVIEW OF TRADITIONAL COOPERATIVE STRUCTURE IN TERMS OF CORPORATE GOVERNANCE</i>	
Azer AKMAN-Sait YILDIRIM.....	341
OKUL ÖNCESİ ÖĞRENCİLERİNDE AFET YÖNETİMİNE DAİR BİR GÖZLEM: İÇDIR'DA BİR İLKOKUL ÖRNEĞİ <i>AN OBSERVATION ON DISASTER MANAGEMENT BY PRE-SCHOOL STUDENTS: A CASE OF PRIMARY SCHOOL IN İÇDIR</i>	

SIYASÎ EVLİLİKLER BAĞLAMINDA MOĞOL DIŞ POLİTİKASI VE KADIN

MONGOLIAN FOREIGN POLICY AND WOMEN IN THE CONTEXT OF POLITICAL MARRIAGES

DOI: 10.33404/anasay.1146734

Çalışma Türü: Araştırma Makalesi / Research Article¹

Ömer SUBAŞI*

ÖZ

Devletlerarası diplomasinin önemli belirleyicilerinden biri olan siyasî evlilikler hemen her devletin kullandığı bir yöntemdir. Başta Orta Çağ'ın en büyük devletlerinden Doğu Roma saray mensuplarıyla yapılan evlilikler, Müslüman Türk devletleri ve Selçukluların Abbâsîlerle yaptıkları siyasî evlilikler, Trabzon Rumlarının Türk beylikleriyle olan akrabalık ilişkileri ve Moğolların çeşitli devletlerle kız alıp vermeleri, siyasî evliliklerin asırlardan beri devlet politikalarında varlığını sürdürdüğünü göstermektedir. 13. yüzyılın Ön Asya'sında hâkim olan otorite şüphesiz Moğol hanlarının cebrî olarak kurdukları yağma ve katl otoritesiydi. Buna rağmen gerek bu dönemde gerekse İlhanlıların daha

1- Makale Geliş Tarihi: 21. 07. 2022 Makale Kabul Tarihi: 18. 08. 2022

* Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. omer.subasi@atauni.edu.tr, **ORCID ID** <https://orcid.org/0000-0003-1698-9346>.

müsamahalı döneminde çeşitli devletlerle Moğollar arasındaki evlilik münasebetleri Doğu Roma, Müslüman devletler ve Türk devletlerinde dış politikanın en belirleyici faktörlerinden biri halini almıştır. Bu makalede, İslam kaynaklarının, Hristiyan kaynaklarının ve Moğol kaynaklarının kadına bakış açısı uluslararası ilişkiler bağlamında değerlendirilmiş ve 13. yüzyılın kadın siyaset ve dış politika ilişkisi izaha çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Moğol, Selçuklu, Ön Asya, Dış Politika, Evlilik, Kadın

ABSTRACT

Political marriages, one of the important determinants of interstate diplomacy, were a method used by almost every state. The marriages made with the Eastern Roman courtiers, one of the greatest states of the Middle Ages, the political marriages of the Muslim Turkish states and the Seljuks with the Abbassids, the kinship relations of the Trabzon Greeks with the Turkish principalities, and the marriages of the Mongols with various states show that political marriages have existed in state policies for centuries. The dominant authority in 13th century Asia Minor was undoubtedly the looting and murder authority established by the Mongol khans by force. Nevertheless, both in this period and in the more tolerant period of the Ilkhanate, the marriage relations between various states and the Mongols became one of the most determining factors of foreign policy in Eastern Rome, Muslim states and Turkish states. In this article, the perspectives of Islamic sources, Christian sources and Mongolian sources on women were evaluated in the context of international relations and the relationship between women's politics and foreign policy of the 13th century was tried to be explained.

Keywords: Mongolian, Seljuk, Asia Minor, Foreign Policy, Marriage, Women

Giriş

13. yüzyılın siyasi olayları içerisinde kadına dair bilgi veren pek çok kaynak olsa da kronoloji içerisinde bu bilgileri bir araya getirmek oldukça zordur. İslam müelliflerinin, Hristiyan vakanüvislerin ve sözü geçen dönemin seyyahlarının kadın ve siyaset ilişkisine dair aktardıklarını bir bütün olarak ele almak mevcut verileri kronolojik tasnife göre bir araya getirmekle mümkündür. Cen-

giz Han'dan (1206-1227) itibaren onun ve halefleri zamanında Moğol sarayındaki kadınlara dair efsanevi figürleri, Moğolların Gizli Tarihi'nde, Çin elçileri ve batılı seyyahların notlarında sıklıkla görmek mümkündür. Buna rağmen geleneklerine vakıf olmadıkları bir toplumun kadınlarına özellikle de dış görünüşlerine dair Carpini (ö. 1252) ve Rubruc (ö. 1293) gibi din adamlarının verdiği bilgileri akademik tahlilden geçirmeden kabul etmek, kadının dış siyasetteki yerine dair bilgilerimizde bizleri yanıltabilmektedir. Batılı kaynakların abartılı gözlemlerini sorgusuz sualsiz kabul etmek yerine Moğol-İlhanlı kaynaklarındaki bilgileri dikkate almak daha doğru olacaktır.

Orta Çağ'ın sömürgeci gücü olan Moğollar İslâm coğrafyasında yaptıkları tahribatla hafızalara kazınmış olsa da onlardan günümüze pek çok etkileyici hikâyeler ulaşmıştır. 10-12. yüzyıllarda pek etkili olmamakla birlikte tarih sahnesinde oldukları görülen Moğol kabileleri asıl güçlerine Cengiz Han'la birlikte 1206 yılında ulaşmışlardı. Kırgız, Merkit, Nayman ve Uygur gibi kadim milletleri tek bayrak altında toplayan Cengiz Han, bu yeni devletin kurucu lideri olarak kendinden sonraki dönemleri etkileyen kanunlar yapmıştır. Moğolların farklı coğrafyalarda kurulmuş birbirinden ayrı şubeleri, Moğol geleneklerini sürdürmekle birlikte Cengiz Han'ın başlattığı siyasi argümanları da kullanmışlardır.

Karahıtayların topraklarına hâkim olan Moğolların batı sınırı Hârizm'e ulaşmıştı. 1218 yılında Otrar'da kılıçtan geçirilen 450 Moğol mensubunun intikamını almak isteyen Cengiz Han, bir yıl sonra Sultan Alâeddin Muhammed b. Tekiş² (1200-1220) üzerine sefer düzenleyip Otrar, Hucend, Buhara ve Semerkant gibi Mâverâünnehir'in önemli merkezlerini ele geçirdi. Moğollar artık cihan imparatorluğu kurmak adına tüm güçleriyle batıya yöneldi. Sahada askerlerini savaştıran Cengiz Han, çeşitli toplumlara karşı sadece askerî güç kullanmıyordu. Özellikle kızlarını gelin olarak gönderdiği toplumlarla akrabalık ilişkisi kurarak müttefikler ediniyordu. Moğol dış politikası da bu minval üzere şekillenecekti. 13. yüzyıl Ön Asya'sında dış politikada kadın faktörünü bu derece etkili kullanan başka da bir imparator yoktu (Özgüdenli, 2005, s. 225-229).

Başka hanedanlardan kız almalarına rağmen dışarıya kız verme hususuna katıyetle olumsuz bakan Abbâsîlerin (750-1258) son elli yıllık dönemi kadı-

2- Hârizmşâh Alâüddîn (Kutbüddîn) Muhammed b. Tekiş (ö. 617/1220) hakkında bkz. (Özaydın, 2020, s. 578-580).

nın dış politikada oldukça zayıf kaldığı dönemdir. Klasik dönemlerinde gerek Mısır'daki Türk devletleriyle gerekse İran'daki Selçuklularla yapılan siyasî evlilik, Tuğrul Bey'e (1040-1063) tehditleri nedeniyle kız vermeleri dışında Abbâsîler açısından tamamen dışarıdan kız alma şeklinde olmuştur.

Ayrıca Anadolu Selçuklu yönetimi ve Trabzon Rumları da dış politikada takip ettikleri diplomatik ilişkilerde evlilik müessesesini siyasî beka adına kullanmışlardır. Trabzon Rum Devleti'nin güneyden baskı yapan Türkmen beylerine karşı ayakta kalabilmesi ancak saray mensubu bir prensesi mezkûr beylerden biriyle evlendirmekle mümkün oluyordu (Köse, 2018, s. 67). 13. yüzyılın bu anlamda önemi, Bağdat'ı Moğollara kaptıran Abbâsî hilafetinin tarih sahnesinden çekilmesi, Selçukluların Horasan'da Karahıtaylara ve Oğuzlara yenik düşüp hâkimiyetlerini kaybetmesi, Trabzon Rum sarayının gerek İstanbul yönetimiyle gerekse Türk göçleriyle bir hayli sıkıntı içinde olması ve nihayetinde Moğolların hem İslâm dünyasını yerle bir etmesi hem de Hristiyan dünyasına karşı sergiledikleri tutum bakımından bir hayli yüksektir. Zamanın süper güçleri olan bu devletlerin son dönemlerinde ayakta kalabilmek adına denedikleri yollardan biri de siyasî evliliklerdir.

CENGİZ HAN ve MOĞOL DIŞ POLİTİKASINDA KADIN

1206 Yılı İtibariyle Çevre Boylarla Yapılan Evliliklerin Cengiz Han'ın Dış Politikasına Etkisi

13. yüzyıl diplomasisinde Cengiz Han'dan beri süregelen Moğol dış politika anlayışının bir sonucu olarak pek çok devletin sarayında bir Moğol kadınına rastlamak mümkün hale gelmiştir. Moğolların Gizli Tarihi, Çinli elçilerin gözlemleri ve seyyahların seyir notları, Moğol kadınına dair temel bilgileri ihtiva eden yegâne kaynaklardır. Moğol toplum hayatında, cemiyet içerisinde ve saray yapısında bu denli etkili olan Moğol kadınının diplomatik ilişkilerde önemli roller üstlenmesini anlamak için Moğolların kadına bakış açısını iyi değerlendirmek gerekmektedir. Her görevi layıkıyla yapan Moğol kadını, bazen çadır kurarken, bazen bozkırın bir köşesinden diğer köşesine göç kervanını tanzim ederken, eşlerine savaş zırhı imal ederken, ticaret hayatına yön verirken ve nihayetinde ailenin adeta direği olarak çocuk yetiştirirken görmek mümkündür. Erkekleri tarafından el üstünde tutulan bu kadınlar savaş zamanlarında cephe önünde veya gerisinde saf tutarak onlara yardımcı olmuşlardır. *“Birliklere refakat eden kadınlar, erkekler savaşta iken onların işi ve vazifelerini üzerlerine*

almak mecburiyetindedirler.” şeklindeki Cengiz Yasası, Moğol kadınına biçilen görev ve sorumluluğun en güzel ifadesidir (Alinge, 1967, s. 144; Bademci, 2012, s. 130-133). Bu zorlu görevlerin üstesinden gelen Moğol kadını, kocasının kendisini yanından ayırmayacağı bir statüye yükseliyordu. Sadece savaş sırasında değil Kağanların neredeyse tüm faaliyetlerinde kadını görmek mümkündür. Öyle ki Ruysbroeckli’nin; *“Keşişler ayin yapmaya başlamadan Mengü Kağan kilise veya küçük mabede girerek kendisine getirilen altın tahtta, eşiyile birlikte yüzü mihraba dönük olarak oturdu.”* (Willem, 2010, s. 201-202) şeklindeki ifadesinden anlaşıldığı üzere dinî ayinler de bile kadın ayinin en önünde Kağan olan kocasının yanında boy gösteriyordu. Bu şekilde gerek savaşlarda gerekse pek çok resmi organizasyonda yer alan Moğol kadınının misyonu ülke sınırlarını aşarak uluslararası ilişkilere yön verir hale gelmiştir.

Devletin kurucusu olan Cengiz Han çıkardığı yasalarla Moğol toplum ve siyasî hayatına yön verirken dış politika esaslarını da bazı uygulamalar sayesinde sürdürülebilir hale getirmiştir. Moğollarda dış siyasetin bir etkeni olarak karşımıza çıkan ilk kadın Cengiz Han’ın baş hatunu ve dört çocuğunun annesi olan Kogurtalar (Onggirat) mensubu Börte Fuçin Kongurat’tı. Kongurat kabile lideri Dai Seçen’in (Dayi-Dei Seçen) üçü erkek olan dört çocuğundan biri olan bu kadın, kabilenin Moğollarla ilişkilerine nispetle Cengiz Han’la evlenip baş hatun yani imparatoriçe olmuştur. Dai Seçen’in erkek kardeşi ve Cengiz Han’a çok değerli hizmetleri olan Elçi Noyan (Anchen), kabilesinin yönetimi için prens unvanı alırken, verilen yarlığa göre bu kabilenin doğan kızları artık Moğolların baş hatunu olacak ve kabilenin erkek çocukları Moğol prenseslerini eş olarak alacaklardı. Cengiz Han’ın kayınbiraderleri olan Elçi Noyan, Huohu (Hukutu) ve Ce’nin Moğol fetihlerinde gösterdikleri başarı bu kabileyi Moğolların ayrılmaz bir parçası yapma fikrini pekiştirmişti. Elçi tarafından komuta edilen 3 bin kişilik Kongurat süvarisi Kerayit Tuğrul’a (Ong-Khan) ve Naymanlara karşı yapılan seferlerde hazır bulundular. Bu başarı Cengiz Han’ın 1206 yılında Elçi’ye tabur komutanı rütbesi verilmesine neden olmuştu. O artık yüksek rütbeli on subaydan biriydi. (Zhao, 2008, s. 102, 237). Bu şekilde nesilden nesile devam etmesi planlanan top yekûn bir evlilik akdi daha önce Ön Asya’da rastlamadığımız türdendi.

Kabilenin daha sonra da kendisine dünya imparatoru olma yolunda yardım olacağını düşünen Cengiz Han, evlilik akitlerini dış ilişkilerinin temelini yerleştirdi. Elçi Noyan’ın Şingu (Chigu-Chiku-Sengü) Güregen adındaki oğlu

Cengiz Han tarafından Konguratlardan seçilen 4 bin kişinin komutanı olarak görevlendirilmişti. Ayrıca akrabalık bağıyla onun yardımını alabilmek için Toluy Han'dan büyük olan kızı Tümelün'ü ona eş olarak verdi. (Reşîdüddîn, 1983, C. I., s. 123,124, 225, 406; Reşideddin, 1998, C. I., s. 86-87, 147, C. II., s. 278). Moğollar bu şekilde kadim dostlarıyla olan ilişkilerini devam ettirmeyi düşünürken, Moğol milletinin bekasını bu evlilik müessesesine bağlamışlardı. Bu şekilde kız alıp vermelerin tamamen siyasî evlilik olduğu açıkça belli olmakla birlikte tek taraflı fayda sağlamaktan öte, her iki tarafa da yarar sağladığı kesindir.

Cengiz Han'ın liderliğindeki Moğol yönetimi bu evliliklerden siyasî anlamda pek çok fayda sağlamış olacak ki artık Moğol sarayında yoğun bir şekilde Kongurat mensubu bir kadına rastlamak mümkün olmaktadır. Cengiz'in büyük oğlu Cuci'ye eş olarak verilen Serkan (Sorkan) Hatun ayrıca Cuci'nin ilk oğlu olan Orda'nın da annesiydi. Cuci'nin çocukları da tıpkı babaları gibi Kongurat mensubu kadınlarla evliliği sürdürmüş ve Orda ulusunun devamını bu kadınlarla sağlamışlardır. Orda'nın Çöke Hatun ve Tubakana adlı eşlerinin Kongurat mensubu olması ve Orda'nın ilk oğlu olan Setagtay'ın Çöke Hatun'dan dünyaya gelmiş olması bu durumu göstermektedir. Orda'nın ikinci oğlu olan Kuli de Nandikan adlı Konguratlardan bir kadınla evlenmişti. Orda'nın oğlu Konci'nin (Kuyençi) dört eşinden biri olan Çinggüm Hatun da Konguratlılardandı. Cöce'nin ikinci oğlu olan Batu, Konguratlı Elçi Noyan'ın kızı olan Öki Füçin Hatun'dan dünyaya gelmişti. Cöce ulusunu yöneten Tuda Mengü'nün Arıkaç adlı eşi de yine aynı kabilenin mensubu olarak Moğol sarayına gelin gelmişti. Mengü Timur'un Olcay Hatun adlı eşi ve Tokta'nın Tükünce adlı eşi de Konguratlı Moğol gelinleri arasında sayılmaktadır (Reşîdüddîn, 1983, C. I., s. 122, 506-508, 515; Reşideddin, 1998, C. I., s. 85-86, 348-352; Zhao, 2008, s. 114).

Cengiz Han kızlarını çevre boylara gelin gönderirken dışardan çok sayıda gelin almıştır. Cengiz Han'ın ikinci oğlu Çağatay'ın tüm çocukları Yesülün Hatun adlı Konguratlı eşinden dünyaya gelmişti. Yesülün Hatun ölünce Çağatay onun kız kardeşi Togan Hatun'la evlendi. Cengiz Han'ın üçüncü oğlu Ögeday Kağan'ın oğlu Kücü bu boydan kız alarak dedesinin politikasını sürdürmüştür. Ayrıca kızı Suorhahan'ı Elçi Noyan'ın torunu Nahe ile evlendirdi (Reşîdüddîn, 1983, C. I., s. 123, 533; Reşideddin, 1998, C. II., s. 86, 367; Cüveynî, 1999, s. 473; Zhao, 2008, s. 19-20, 103, 106). Toluy ulusunun bu şekilde Konguratlarla

kız alışverişlerine dair kaynaklarda pek çok bilgi mevcuttur. Toluy ulusunun bu evlilik anlayışı sadece Moğol merkeziyle sınırlı değildi. Hülagü'nün (1256-1265) temellerini attığı İran Moğolları da Konguratlarla evlilik ilişkilerini sürdürdüler. Kızı Tarakay'ı Konguratlardan Musa Güregen'e vermişti. Musa Güregen'in annesi Cengiz Han'ın bu kabileye gelin gitmiş olan Tümelün'dü (Reşîdüddin, 2013, s. 5, 11).

Cengiz Han'ın çocuklarını evlendirmeye yönelik takip ettiği siyasî uygulamalara ve torunlarının evliliklerine dair kaynaklarda yer alan bilgileri bir araya getirdiğimizde, Toluy ulusunun Konguratlardan en fazla kız alan olduğunu görmekteyiz. Cengiz Han'ın oğlu Toluy'un Mengü Kağan adlı oğlundan itibaren neredeyse soyunun bütün hanları Konguratlardan kız almıştır. Yüan Shi'deki bilgilere göre Mengü'nün beş hatunundan ikisi, Kubilay'ın sekiz hatunundan üçü, Temür Olcaytu'nun (1304-1316) üç hatunundan biri, Kayşan'ın (Wuzong) beş hatunundan ikisi, Ayurparibhadra Bayutu'nun (Ayurbarvada-Renzong) iki hatunundan biri, Şidebala'nın (Yingzong) on İmparatoriçesinden üçü, Tok Temür'ün (Wenzong) tek olan eşi ve Togan Temür'ün (Shundi) üç hatunundan biri Kongurat kabilesine mensuptu (Zhao, 2008, s. 210). İlhanlılarda Abaka Han'dan sonra İlhanlı tahtına geçen Ahmed Teküder'in eşleri arasında en mühimi Konguratlardan Tokuz Hatun'du. Bu hatundan sonra da Konguratlardan kız alan Ahmed Teküder, bu kabileden Ermeni Hatun'la evlenmişti (Reşîdüddin, 2013, s. 127, 150, 195; Güler, 2017, 100). Utiman'ın kızı Bulugan Hatun'u kendisine eş olarak alan Gazan Han ve devamındaki İlhanlı sultanları da Cengiz Han'ın başlattığı bu geleneği layıkıyla devam ettirmişti (Reşîdüddin, 2013, s. 5, 176, 195; Kâşânî, 1969, s. 8; Örs, 1992, s. 53).

Cengiz Han'ın Moğol toplumlarını bir araya getirmek için akrabalık ilişkilerine yönelmesi, onun dış politikada elini oldukça güçlendirmiştir. Bu anlamda sadece Konguratlarla değil başka boylarla da akrabalık tesis etmiştir. Moğollarla İkires kabilesi arasında Butu'nun Cengiz Han'ın kız kardeşi Temülen'le evliliğiyle başlayan akrabalık ilişkisi Cengiz Han'ın Butu'nun karakterine hayran kalmasıyla ilgiliydi. Yüan Shih'deki biyografiye göre atçılık ve nişancılıkta mahir olan Butu, Cengiz Han tarafından bir görevle elçi olarak gönderilmişti. Bu görevi başarıyla yerine getirmesi Cengiz Han'ı o derece memnun etmişti ki kız kardeşi Temülen'i ona vererek dış politikada ondan azami derecede istifade etmek istedi. Hatta Temülen'in erken bir yaşta ölmesi üzerine Cengiz Han bu kez kızı Fuçin Beki'yi (Huochen Beki) ikinci bir eş olarak Butu'ya verdi.

Cengiz Han'ın en büyük kızı olan Fuçin Beki aslında ilk olarak Ong Han'ın torunu Sengüm'ün oğlu Tosun Buka'ya verilecekti ancak damat adayının ölümü bunu mümkün kılmadı (Reşîdüddîn, 1983, C. I., s. 124-125, 224; Reşideddin, 1998, C. I., s. 87-88, 147; Cengiz İmparatorluğu, 2012, s. 57). İkires klanından Butu Güregen'in oğlu Huluday'ın kızı Kutuktay Hatun, Mengü Kağan'ın eşlerinden biriydi. Bundan başka Yüan shih'deki kayıtlara göre Butu Güregen'in oğlu Suorha, Ögeday'ın oğlu Kücü'nun kızı Antu ile evlenmişti (Zhao, 2008, s. 122-124, 238, 245, 247; Reşîdüddîn, 1983, C. I., 124, 578-579; Reşideddin, 1998, C. I., s. 87, C. II., 399).

İkires boyuyla yapılan evlilikler de diğer boylarla olduğu gibi siyasî amaç gütmekteydi. Cengiz Han'ın dış politika esaslarını bire bir yansıtan bu evlilikler sayesinde Moğollar kadim dostluklarını sürdürmekte ve cihan imparatoru olma yolunda gereken güç ve nüfusu elde ediyordu. Cengiz Han için önemli olan da Moğollardaki demografik yapının çeşitliliğinden ziyade nüfus artış hızının istenilen seviyede olmasıydı. Bu sebeple çok eşliliği teşvik eden Cengiz Han, kişi başına oldukça geniş alanlar düşen Moğolistan bozkırlarına ve buradan da dünyaya ancak bu evliliklerden doğacak asker çocuklarla mümkün olabilecekti. Bu anlamda onun için kadının devletin bekasındaki yeri oldukça mühimdir. Bunun yanında çok farklı boylardan oluşan coğrafyadaki egemenliğini ancak onun gözü kulağı olacak prenseslerini çevre idarecilere eş olarak göndermekle sağlayacak olan Cengiz Han kendi aile efradını da bu siyasetine alet etmiştir.

Çevre kabilelerle kurulan evlilik, dolayısıyla akrabalık, ilişkilerinden Oyratlarla yapılan evliliklerin daha dikkat çeken bir yanı vardır. Diğer boylar genellikle Cengiz Han'a önceden itaat etmiş olmalarına rağmen Oyratlar ilk dönemlerde Cengiz Han'ın karşısında yer almışlardı. İlk önce Moğolların karşısında olmalarına rağmen Cengiz Han'ın önü alınamaz yükselişini görmüşler ve hayatta kalabilmek ayrıca ekonomik kazanımlar elde etmek için ilişkileri müspet yönde değiştirmenin kaçınılmaz olduğunu anlamışlardı. Cengiz Han'ın Oyratlara olan meyli beraberindeki Oyrat kadınlarının fiziki becerileri ve diğerlerine nispetle daha maharetli olmaları nedeniyledir. Öyle ki çıkardığı kanunla hükümdar oğullarına alınacak kızların bu kabileden olmasını emretmiştir. Hatta hükümdar kızları da bu kabilenin erkeklerine eş olarak verilecekti. Buldukları bölgede yapılan planlar, siyasî, askerî ve idarî pek çok alandaki düşünceler Cengiz soyundan gelenleri de bu kabileyle evliliğe yönlendirmiştir. Kutuka Beki'nin oğlu Törelçi Güregen'e kızı Çeçeyigen (Çeçeigen-Çeçeyegen) eş ola-

rak veren Cengiz Han, bu kabileyle olan ilişkileri akrabalık seviyesinde tutmaya özen göstermişti. İlhanlılarda da Hülagü'den itibaren bu durum devam etmiştir. Hülagü kızı Möngkelü'yi Buka Timur'un Cakir Güregen isimli oğluna vermişti. Hülagü'nün en büyük ikinci oğlu Cumkur'un baş hatunu olan Tolun (Nulun) Hatun, Cakir Güregen'in kız kardeşi ve Buka Timur'un kızıydı (Abû'l-Farac, 1999, C. II., s. 477; Vladimirtsov, 1995, s. 95; Gülensoy & Küçüker, 2015, s. 69, 119, 122; Reşîdüddîn, 1983, C. I., s. 77-80, 514, 539, 666-668; Reşideddin, 1998, C. I., s. 55, 371, 460-461; Reşîdüddin, 2013, s. 5, 6, 9, 150). Hülagü'nün Baba isimli kızı Oyratlardan Emir Argun Aga'nın oğlu Lekzi Güregen'le evliydi. Diğer kızı Togançuk ise Argun Aga'nın oğlu Emîr Nevruz'la evliydi ancak bu hatun 1291 yılında öldü. Argun Han'ın baş hatunu olan Kutluk Hatun da Oyratlılardan Tengiz Güregen'in kızıydı. Olacaytu Sultan'ın da Oyratlılardan eşleri vardı (Reşîdüddin, 2013, s. 11, 75, 76, 196; Zhao, 2008, s. 142; Kâşânî, 1969, s. 7; Örs, 1992, s. 52). Moğollarda ve İlhanlılarda Oyratlılarla yapılan siyasî evliliğe dair pek çok kayıt mevcuttur. Yapılan pek çok evliliğin temelini atan Cengiz Han'ın bu kabileyle olan ilişkileri evlilik zemininde temellendirmesi haleflerini de önemli ölçüde etkilemişti.

Dönemin diğer bir boylar arası evliliklerinden biri de Cengiz Han'ın babası Yesügey Bahadır'ın Merkitlerden Yeke Çiledü'nün Olkunut boyundan aldığı eşini bozkırda ani bir baskınla kaçırmasıyla başlayan ilişkidir. Bundan sonra Cengiz Han'ın Börte'yle evlendikten sonra ordasının Merkitler tarafından basılıp eşinin kaçırılması Merkitlerle Cengiz Han arasında şahsi düşmanlığa neden olmuştu. Bir şekilde eşini kurtardıktan sonra Merkitleri çok kötü adamlar olarak niteleyen Cengiz Han, onlardan kimseyi hayatta bırakmamak için bir yarlıg hazırladı.

Cengiz Han'ın eşi Kulan Hatun, Göyük Han'ın ilk eşi ve kendisinden Havace ve Naku (Baku) adında iki oğlu olan Ogul Gaymış, Kubilay Han'ın ilk eşi Korukçin Hatun ve esir edilerek Ögeday'a eş olarak verilen Töregene (Tuoliegena) Hatun, Merkitlerden hayatta kalan son kişilerdi. Hatta Töregene Hatun için Yüan shih'i onun Merkit olmayıp Naymanlı prenses olduğunu ileri sürmektedir. Merkitlerin Uhaz boy şefi Dayir Usun'un kızı olan Kulan Hatun'un eş olarak gönderilmesi Merkitlerin itaat arz ettiklerinin bir göstergesiydi. Burada dikkat çeken ise Cengiz'in Kulan Hatun'dan olan yani Merkit soyundan gelen oğlu Kolgan, diğer dört oğlunun statüsüne ulaşamamış ve kaynaklarda kendinden söz ettirememişti (Reşîdüddîn, 1983, C. I., s. 74, 225; Reşideddin, 1998, C.

I., s. 54, 148). Cengiz Han'ın cihan imparatorluğu idealinde erkek çocuklarının yanı sıra kız çocuklarının dahi pay sahibi olması düşünülürse, Kolgan'ın bundan mahrum edilmesi, Cengiz Han'ın Merkitlere olan düşmanlığını ya da kinini henüz bitirmemiş olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Ayrıca dört klandan oluşan Merkitlerin öne çıkan isimlerinden Tokta Beki, Moğollarla Naymanlılar arasındaki savaşta Nayman hükümdarı Tayang'ın yanın da yer almıştı. Bu sebeple Cengiz Han onu öldürmüş olmasına rağmen Uhaz klanıyla evlilik sayesinde ilişkilerini daha barışçıl bir seviyede sürdürdü. İrtiş Nehri kenarında Cengiz Han'ın galibiyetiyle sonlanan savaşta Merkitlerden gerekli görülenler öldürülmüş ve sağ bırakılanlar askerler arasında pay edilmişti (Reşîdüddîn, 1983, C. I., s. 71-74; Reşîdeddin, 1998, C. I., s. 52-54, 125-126, 203; Krause, 1922, s. 28-29; Moğolların Gizli Tarihi, 2010, s. 124-126; Gülensoy, 2008, s. 46). Düşmanlık düzeyinde başlayan Moğol-Merkit ilişkisi her şeye rağmen bir şekilde devam etmiştir. Bu durum Cengiz Han'ın boyları merkeze bağlamasının kolay bir yolu olarak uzun yıllar kullanıldı.

Düşmanlıkla başlamasına rağmen Merkitlerle olan ilişkilerde dikkat çeken bir husus ise Moğol tarihinde önemli bir yer tutan Töregene Hatun'un Merkitlerden esir alınıp Ögeday'a eş olmasıydı. Reşîdüddin onunla ilgili olarak, Cengiz Han'a itaatten ayrılan Dayir Usun'un öldürülmesinden sonra karısının ganimet olarak ele geçirilmesi şeklindeki kaydı ve Moğolların Gizli Tarihi'de yer alan, Tokta Beki'nin büyük oğlu Hudu'nun Tugay ve Doregene (Töregene) adlı eşlerinden Töregene'nin Ögeday'a eş olarak verildiğinin dair kayıt, konuyla ilgili kesin bir sonuca varmamıza engeldir (Moğolların Gizli Tarihi, 2010, s. 124-125; Moğolların Gizli Tarihçesi, 2018, s. 155, 157; Reşîdüddîn, 1983, C. I., s. 73, 225; Reşîdeddin, 1998, C. I., s. 53, 148, 304). Buna rağmen ilişkilerin seyrinin evlilikle değiştiği yargısına ulaşmamıza mâni bir kayıt yoktur.

Moğollarla Kerayitler arasındaki dostluk, Cengiz Han'la Tuğrul (Ong Han) arasındaki dostluktan ziyade, Cengiz Han'ın babası Yesügey Bahadır ile Tuğrul arasındaki dostluk andına uzanmaktadır. Babasından kalan iyi ilişkileri devam ettirmek isteyen Cengiz Han, burada da evlilik müessesesini devreye sokmuş ve Tuğrul'un kızı yani Sengüm'ün (Sanggum) kız kardeşi Çaur Beki'yi³ oğlu Cuci'ye eş olarak istemişti. Sengüm'ün oğlu Tusaha'ya ise kızı Hocin Beki'yi vermeyi teklif etti. Fakat bu teklif üzerine gurura kapılan Sengüm; *“Bizim soyumuzdan biri size giderse kapı dibinde oturur ve durmadan yüksek tarafa (evde*

3- Moğol prenses unvanı hakkında bkz. (Erdoğan, 2019, s. 264-265).

büyüklerin oturduğu şeref mevkiine) bakar. Sizin soyunuzdan biri bize gelirse yüksek tarafa oturur ve kapı dibine bakar.” diyerek Çaur Beki’yi vermedi. Bu tavır Cengiz Han’ın kendisine olan saygı ve güvenini sarstı. Hatta evlilik işi o derece farklı bir boyuta ulaştı ki Kerayitlerle olan kadim dostluk bir anda yerini karşılıklı tehditleşmelere bıraktı. “*Cengiz benim kızımı eş olarak isteyeme utanmıyor mu? benim adamım ve kölem olduğunu bilmiyor mu? Geri dönün ve ona deyin ki kızımı ona eş olarak vermektense yakarım!*” dediğine dair rivayetler olan Tuğrul, ikili ilişkileri iyice zora soktu (Reşîdüddîn, 1983, C. I., s. 92, 124, 423; Reşideddin, 1998, C. I., s. 65, 287-288; Moğolların Gizli Tarihi, 2010, s. 88-89; Moğolların Gizli Tarihçesi, 2018, s. 122-123; Polo, 2013, s. 141).

Cengiz Han’a tuzak kurmak isteyen Tuğrul ile Sengüm, kız isteme işlerini konuşmak ve nişan yemeği bahanesiyle plan yapsalar da Cengiz Han’ın önceden bu planlardan haberdar olması Kerayitlerin tuzağını boşa çıkarmıştı. Tuğrul ve müttelikleriyle mücadele eden Cengiz Han, Tuğrul’un ölümünden sonra onun boyundan kalanları çeşitli yerlere dağıttı. Tuğrul’un kardeşi Cagambu (Cakagambu- Cakambu) ise itaat arz etti. Cengiz onun dört kızından bir olan İbaka Beki’yi kendine eş alıp Cagambu’nun diğer kızı Begtu Fuçin’i en büyük oğlu Cuci’yle evlendirerek Kerayitleri merkeze bağlı hale getirdi (Reşîdüddîn, 1983, C. I., s. 91, 226, 265-266, 423-424, 505; Reşideddin, 1998, C. I., s. 64, 148, 175, 288, C. II., s. 348, 381; Moğolların Gizli Tarihi, 2010, s. 109, 91; Abû’l-Farac, 1999, C. II., s. 476,477; Cüveynî, 1999, s. 94; Crucis, 2018, s. 56; Polo, 2013, s. 144). Bu politika İlhanlılar döneminde de devam etmişti. Ahmed Teküder, altı kızından en büyüğü olan ve Tokuz Hatun’dan olan Küçük isimli kızını Kerayitli Alinak Noyan’la evlendirdi. Ermeni Hatun’dan olan kızı Kunçak’ı ise Kerayitlerin önemli isimlerinden biri olan Emîr İrencin’le evlendirerek bu kabileyle olan dostluğu yeniden pekiştirmişti. Emîr İrencin’in bu evlilikten doğan Kutlukşah adlı kızı Olcaytu Sultan’a eş olmuştu (Reşîdüddin, 2013, s. 128; Vassâf, 2004, s. 72; Kâşânî, 1969, s. 8, 44; Örs, 1992, s. 52, 85).

Kazandığı zaferlerden sonra neredeyse tüm rakiplerinin haremlerinden kadın alma geleneğini sürdüren Cengiz Han’ın bu amaçla başlattığı evlilik ilişkisinden biri de Naymanlarla olan evlilik bağlarıdır. Nayman yöneticisinin eşi Gürbesü Hatun bu şekilde ganimet olarak Cengiz Han tarafından eş alınmıştır. Cengiz Han’ın oğlu Toluy da Naymanlı prenses Linkum Hatun’la evlilik gerçekleştirmiştir (Reşîdüddîn, 1983, C. I., s. 97, 227, 554, 612, 666; Reşideddin, 1998, C. I., s. 68-69, 149, C. II. s. 383, 421, 460; Moğolların Gizli Tarihi, 2010, s. 111, 112, 123; Moğolların Gizli Tarihçesi, 2018, s. 144, 154-155).

Nayman hükümdarı Tayang'ın Cengiz Han'a saldırmak üzere ittifak teklif ettiği *Öngüt* idarecisi Ala Kuş Tegin, halktan ve ordudan bu teklife olumlu bakanlar olmasına rağmen ittifak etmemiştir. Hatta Nayman elçisini yakalayıp Cengiz Han'a gönderdi ve Tayangların planlarından onu haberdar etti. *Öngütlerin* bu tavrına memnun olan Cengiz Han, Öngüt elçisine 5 yüz at ve bin koyun vererek onları ödüllendirdi. Dostluk çerçevesinde başlayan ikili ilişkiler Cengiz Han'ın kızını Ala Kuş Tekin'e vermek istemesiyle akrabalık ilişkisine dönecekti. Ancak ileri yaşını öne süren Ala Kuş Tekin, Cengiz Han'ın kızının, Çin'de esir olan yeğeni Şigu ile evlilik yapmasının daha uygun olacağını belirtti. Netice yapılan evlilik Moğollarla Öngütler arasında siyasî evliliklerin devam edeceğine işaretti. Cengiz Han'ın soyundan gelen büyük hanlar kızlarını ve akrabalarını bölgede hüküm süren yöneticilerin soyundan gelenlerle evlendirmeyi sürdürdüler (Reşîdüddîn, 1983, C. I., s. 96-97; Reşideddin, 1998, C. I., s. 68-69; Krause, 1922, s. 25; Zhao, 2008, s. 149-152; Vladimirtsov, 1995, s. 95; Polo, 2013, s. 158-159).⁴

Uygur coğrafyasının dağlık arazisine kendilerine yurt edinmiş olan Bekrin boyu reisi kızlarından birini Cengiz Han'a sunmuş ve böylece Moğollarla ittifak kurmuştur. Cengiz Han ne Uygur ne de Moğol olan bu topluluğu kendine tabi kılarken Bekrinli Möge Hatun'u kendine eş etmişti. Çok sevdiği bu eşinden hiç çocuğu olmadı. Cengiz'in ölümünden sonra Möge Hatun, *Ögeday* Kağan tarafından eş olarak alındı. Fakat Çağatay da ona talipti. Hatta evlilikten haberdar olmadan önce Möge Hatun'u istediğini belirtmişti. Ancak *Ögeday* Kağan, Çağatay'a başka bir kadın önermesine rağmen o Möge Hatun olmadıktan sonra başkasını da istemediğini belirtti. İlginçtir ki Möge Hatun'un *Ögeday*'la evliliğinden de çocuğu olmamış olmasına rağmen, Moğol merkezinde uzun süre kalması nedeniyle Moğol kadınları arasında saygın ve güçlü bir yer edinmişti. Möge Hatun'un ölmesi rakibi olan Töregene Hatun'a rahat bir nefes aldirmişti (Reşîdüddîn, 1983, C. I., s. 108-109, 564; Reşideddin, 1998, C. I., s. 76-77, C. II., s. 390; Cüveynî, 1999, s. 223).

Si-Hia Krallığı'nı kuran Tangutlar da Cengiz Han'ın saldırıları karşısında onunla evlilik ilişkisi kurarak hayatta kalabileceklerinin farkına varmışlardı.

4- Reşideddin'e göre Cengiz Han'ın kızı Ala Kuş Tegin'le değil de yeğeni ile evlendirmişti. Ancak 1206 yılında 5 bin Öngüt askeriyle birlikte Moğol ordusunda görev alan Ala Kuş Tegin binbaşı rütbesi aldıktan sonra ayrıca güregen unvanı da almıştı. Damat anlamına gelen bu unvandan yola çıkılarak onun Cengiz Han'ın kızıyla evlendiği sonucuna varılmaktadır. (Ögel, 2002, s. 306).

1209 yılında Cengiz Han'a kızını teklif eden Tangut Kralı, Moğollara tabiiyetini bildirdi. Farklı bir kaynak Cengiz Han'ın savaşı durdurmaya karşılık Tangut Kralı'nın Çaga adlı kızını istediğini kaydetmektedir. Bu durum da Cengiz Han bir topluluğu da evlilik yoluyla kendine tabi hale getirmişti (Reşîdüddîn, 1983, C. I., s. 227, 427; Reşideddin, 1998, C. I, s. 227, C. II., s. 289-290; Moğolların Gizli Tarihi, 2010, s. 171; Moğolların Gizli Tarihçesi, 2018, s. 199; Grousset, 2015, s. 237; Krause, 1922, s. 28-29; Gülensoy, 2008, s. 46; Chih-Ch'ang, 1931, s. 71; Ch'un, 2019, s. 157).

1211 yılında ise Kin İmparatorluğu üzerine sefere çıkan Cengiz Han'ın politikası onları da savaş veya başka bir şekilde tabi hale getirmektir. 1213 yılında Kin'in (Jin) başkenti Jungdu etrafında görülmeye başlayınca Altan Han kurmaylarıyla toplantı yaparak durumu istişare etti. Varılan karara göre coğrafyanın iklimine dayanıklı olmayan ve salgın hastalıklara yakalanan Moğolları, gönderilecek bir prenses ve askerlere dağıtılacak parayla oyalayacaklardı. Moğollara gidecek elçinin yanında Cengiz Han'a takdim edilmek üzere Weishao-wang'ın asıl ismi Ch'i-kuo olan kızı Prenses Gungcu (Ch'i-kuo) da bulunuyordu. Askerlerin istememesine rağmen barış teklifini kabul eden Cengiz Han, Kin Hükümdarı'nı haraca bağlamış oldu. Ancak bu evlilik Kin İmparatoru'nu kurtarmaya yetmedi. Cengiz Han, bir yıl sonra Pekin'i ele geçirdi. Bu kez Cengiz Han'a gönderilen prenses beklendiği gibi savaşı durdurmamıştı. Neticede Kin İmparatorluğu Prenses'in gözü önünde Ögeday tarafından yerle bir edilmiştir (Reşîdüddîn, 1983, C. I., s. 226, 326-327, 428; Reşideddin, 1998, C. I., s. 148/dp.4, 221, 290; Moğolların Gizli Tarihi, 2010, s. 169-170; Moğolların Gizli Tarihçesi, 2018, s. 197-198; Krause, 1922, s. 32-33; Broadbridge, 2019, s. 94; Chih-Ch'ang, 1931, s. 71; Ch'un, 2019, s. 157; Grousset, 2015, s. 240).

Cengiz Han'ın torunu Kubilay tarafından kurulan Moğol Hanlığı da Cengiz Han'ın Çin siyasetini evlilik ilişkileri bağlamında sürdürmüştü. Birkaç kuşak sonrasına dahi etki etmiş olan Cengiz Han, Asya toplumunu bu şekilde kendine vasal yaparken torunları da benzer siyasetle Koreliler gibi pek çok milleti kontrol altında tutmayı başarmışlardı.⁵

5- Asya'dan batı istikametinde İstanbul'a, doğu istikametinde ise Kore'ye kadar at koşturmuş olan Moğollar, pek çok sahada olduğu gibi siyasî sahada da kadın ve evlilik ilişkileri üzerinden çeşitli milletlere hükmetmesini bilmişlerdi. Kadını dünya siyasî tarihinde belki de hiç bu kadar aktif ve misyon sahibi olarak görmemiştik. Özellikle Cengiz Han'ın bu yöndeki uygulama ve telkinleri Moğolları tüm şubeleriyle diplomatik ilişkilerde kadın figürünü öne sürmeye zorlamıştır. Bu alışkanlığa devam eden Yuan Moğolları veya diğer adıyla Kubilay Hanlığı da 13 yüzyıl istilalarında zarar gören Korelileri kendilerine vasal yapmanın yolunu yine evlilik ilişkilerinde aramıştır. 28 yıl süren Moğol-Kore müca-

Cengiz Han'ın Türk Boylarıyla Olan İlişkilerinde Kadın

Moğolistan ve Çin coğrafyasında çeşitli boylarla yapılan evlilikler Cengiz Han'ın gücüne güç katmakla kalmamış pek çok boy bu şekilde itaat altına alınmıştı. Barlas kabilesinden Kubilay Noyan, 1211 yılında Cengiz Han tarafından Karluklara gönderilince, Karluk başbuğu Arslan Han kendiliğinden Cengiz Han'a tabi olmuştu. Onun bu tavrından memnun olan Cengiz Han bir nevi onu mükâfatlandırmak için kızı Alaha/Alaka Beki'yi ona eş olarak gönderdi. Diğer kabilelerle olan evliliklerden farklı olarak Cengiz Han bir boyu itaat altına almak gayesiyle değil kendisine müttefiklikte yarar gördüğü bir boyu onurlandırmak için dış politikasında evlilik yolunu tercih etmişti. Diğer bir Karluk beyi olan Almalık yöneticisi Özer'i de Güçlüg'le giriştiği mücadelelerden elde ettiği başarılar nedeniyle taltif etmek için Cuci'nin kızıyla nişanlayacağını belirten Cengiz Han, onun öldürülmesinden sonra oğlu Sıknak (Suktay) Tekin'i Almalık'a yönetici atamıştı. Hilatlar gönderip Sıknak'ın idaresini onaylayan Cengiz Han, onun itaatten ayrılmasını önlemek için onu Cuci'nin kızlarından birisiyle nişanlamayı uygun gördü (Reşîdüddîn, 1983, C. I., s. 110, 427; Reşideddin, 1998, C. I., s. 78, 213, 290; Krause, 1922, s. 30; Moğolların Gizli Tarihçesi, 2018, s. 188; Moğolların Gizli Tarihi, 2010, s. 159; Cüveynî, 1999, s. 115-116; Erdoğan, 2020, s. 76).

Karluklara benzer bir politika da Uygurlara uygulayan Cengiz Han idaresindeki Moğollar, bu şekilde ordularında ve idaresinde görev alacak olan toplulukları kendilerine tabi hale getiriyor ve başarılarında onlara da pay veriyorlardı. Cengiz Han oluşturmaya çalıştığı dünya imparatorluğunun halkını da çok geniş bir kitleden müteşekkil bir hale getirmenin çabası içerisindeydi. Uygurlar da bu toplumun içerisinde yer alacaklardı. Barçuk Tigin döneminde Karahıtaylara bağlı olan Uygur halkı giderek güçlenince Karahıtayların naib ve memurları

delesinin sonu ancak Kore Kralı Wang Cheol'in (Ko-tjong-Ko-jang) oğlu Wang Chon'u (Wen-tjong) Moğol başkentine rehlin göndermekle gelmişti. Ayrıca Kral Wang oğlu için Kubilay Han'dan bir Moğol prensesi istediye de bütün kızlarının evlendiğini öne süren Han'dan olumsuz yanıt almıştı. Fakat 1271 yılındaki resmi elçilik heyetiyle birlikte yapılan ikinci teklife olumlu cevap veren Kubilay Han, küçük kızı Kutluk Gelmiş'i gelin olarak gönderdi. Fakat prensesin yaşının 13 olması nedeniyle izdivaç 3 yıl ertelenmişti. O zamanın şartları 16 yaşında evliliğe onay vermiş durumdaydı. Kore Kralı Ch'ungson'un (Wang Won 1298/1309-1313) biri Jin Gim'in torunu ve Ganmala'nın kızı Moğol prensesi Botaşirin diğeri ise Yesujin olmak üzere iki Moğol kadınla evlenmesi aradaki ilişkilerin evlilik yoluyla devam ettiğini göstermektedir. Korelilerle Moğollar arasındaki evlilik ilişkilerine dair daha fazla bilgi için bkz. (Reşîdüddîn, 1983, C. I., s. 638; Reşideddin, 1998, C. II., s. 439-440, 445, 448; Zhao, 2008, s. 180-184, 187, 189-198; Hulbert's, 1905, s. 204, 207, 210-212; Grousset, 2015, s. 297; Rossabi, 2015, s. 93-94, 169; Şen, 2020, s. 1519-1541).

öldürerek Cengiz Han'a tabiiyet bildirmişlerdi. Cengiz Han'la Uygur İdikut arasında geçen elçilik görüşmelerinde Cengiz Han; *"Kızımı vereyim, beşinci oğul olasın, İdikut altın gümüş ile büyük-küçük incilerle diba, sedef işlemeli damasko kumaşlarıyla ve ipekli kumaşlarla buraya gelsin."* şeklinde haber göndermişti. Cengiz Han kızını vererek beşinci oğul yapmak istediği İdikut'a durumu bildirmesi Uygur cephesinde büyük sevince neden oldu. 1211 yılında Kerulen Nehri yakınında pek çok hediyeyle Cengiz Han'ın huzuruna çıkan İdikut'un sarf ettiği sözler oldukça ilgi çekicidir. Kendisini halkından biri olarak kabul etmesi durumunda Cengiz Han'ın dört oğulunun arkasından takip ederek Moğollara köpek ve atların sahibine hizmeti gibi hizmet edeceğini ve bağlı kalacağını belirtiyordu. Kadim Türk yurdunun artık Moğolların eline geçmesine neden olan Uygurlar, Cengiz Han'ın mahirane dış politikası ve evlilik ilişkileri sayesinde Moğolların bir parçası haline geliyordu. Burada Cengiz Han'ın İdikut'a eş olarak verdiği kızı Al Altun Beki'ye verdiği nasihat ise onun evlilik müessesesini dış politikada nasıl kendi lehine kullandığını açıklar niteliktedir. Öyle ki kızına, hatunların üç eri arasında en önemlisinin altın devlet olduğunu sonrasında arı bir ad ve üçüncü olarak da eşi olduğunu söylemesi, başka millete gelin giden kızlarının yine Moğol devleti için çalışacağını tembihlemesiydi (Reşîdüddîn, 1983, C. I., s. 107-108; Reşideddin, 1998, C. I., s. 76, 213, C. II., s. 290; Cüveynî, 1999, s. 98; Moğolların Gizli Tarihi, 2010, s. 159-160; Ögel, 2002, s. 12-14; Moğolların Gizli Tarihçesi, 2018, s. 189; Krause, 1922, s. 30). Cengiz Han kızlarını evlendirmedeki temel amacının adeta onların bir Moğol ajanı olarak yabancı devletlerde çalışması olarak nitelemişti. Altın devletin menfaatleri bu evliliklerin temel gayesiydi.

Cengiz Han, düşman pek çok kavimle savaşmış veya evlilik yoluyla ilişkiler kurmuşken, Cengiz Han'ın atalarının katili ve baş düşmanı olan Tatarların yaşamasına müsaade etmemiştir. Döneminde güçsüz olan Tatarların tamamen yok edilmesini emreden Cengiz Han, onlardan hiç kimseyi hayatta bırakmamakta kararlıydı. Moğollar aldıkları karar gereği Tatarların dingil başı çivisinden uzun olanları öldürüldü, geri kalanlar ise köle yapıldı. Tatarların bu şekilde hâkimiyete alınmasından sonra onlardan Yeke-çeren'in kızı Yesügen Hatun'u kendisine eş olarak alan Cengiz Han, ona iltifat edince, Yesügen Hatun; *"İstersen beni eş olarak alabilirsin ancak ablam Yesüy benden daha güzeldir, bu karmaşada ne tarafa gittiğini bilmiyorum."* dedi. Cengiz Han ise o halde onu aratayım diye cevap verdi. Ayrıca ablası geldiği takdirde yerini ona bırakıp bırakmayaca-

ğını sordu. Yesügen ise ablası geldiği takdirde Han'ın istemesi durumunda seve-
rek yerini ona bırakacağını belirtti. Yesü Hatun'un kocası kaçmış ve ormanda
Moğol askerleri tarafından yakalanıp Cengiz Han'a getirildi. Cengiz Han onun
güzelliğini beğenince kendisine eş olarak aldı. Yesügen Hatun ise mevkiini abla-
sına bırakarak daha aşağı bir mevki aldı. Cengiz Han'ın abisi Kasar ve pek çok
Moğol komutanı ayrıca bozkırdaki pek çok kabile de Tatarlarla evlilik yapmış-
lardı (Reşîdüddîn, 1983, C. I., s. 62-63, 67, 226-227; Reşideddin, 1998, C. I., s.
46-48, 148; Moğolların Gizli Tarihi, 2010, s. 82-84; Moğolların Gizli Tarihçesi,
2018, s. 116-118). Cengiz Han'ın Tatarlarla olan bu ilişkisi diğer kabilelerle
olan evlilik ilişkisinden farklıydı. Diğer kabilelerle olan ilişkilerinde müttefik-
lik, dostluk veya egemenlik altına alma düşüncesi öne çıkarken Tatarlarla olan
evliliğinde bunlardan hiçbiri yoktu. Zaten Cengiz Han, Kasar'a öldürmesi için
Tatarlardan bir grup göndermişti. Kasar, Tatarlı eşinin yalvarmasıyla bu grubun
sadece yarısı olan yüz kişiyi öldürmüştü. Cengiz Han'ın Tatar toplumuyla her-
hangi bir yakınlık veya siyasî ortaklık düşünmediği, Tatarları affeden Kasar'a
kızmasından anlaşılmaktadır (Reşîdüddîn, 1983, C. I., s. 62; Reşideddin, 1998,
C. I., s. 46). Bu durumda Cengiz Han'ın Tatarlarla olan evlilik ilişkisine dair
geriye kalan tek seçenek Tatar hatunlarının güzelliğiyle alakalıydı.

İlhanlılar döneminde ise Abaka Han (1265-1282) ile Tatar Nukdan Hatun
arasındaki evlilik farklı değerlendirilebilir. Cengiz Han'ın Tatar olan eşleriyle
akraba olan Nukdan Hatun, Abaka Han'ın pek çok eşinden biri olan Durci
Hatun'un ölümünden sonra onun yerine geçmiştir. Cengiz Han'ın güzellik anla-
yışıyla başlayan Tatarlarla evlilik ilişkisi İlhanlılarda da devam etmiştir (Reşî-
düddîn, 1983, C. I., s. 67, 404; Reşideddin, 1998, C. I., s. 49, 276; Reşîdüddin,
2013, s. 75, 176).

İLHANLI DIŞ POLİTİKASI VE KADIN

Doğu Roma-İlhanlı Diplomasinde Hanedanlar Arası Evlilik

Dönemin iki güçlü devleti sayılabilecek İlhanlılar ve Doğu Roma İmpara-
torluğu, biri doğunun diğeri batının temsilcisi olarak pek çok alanda diplomatik
ilişki kurmuşlardır. Ön Asya'nın 13. yüzyılında derin izler bırakan bu ilişkile-
rin başında şüphesiz iki hanedan arasındaki evlilikler oldukça ilgi çekicidir. Bu
dönemde Hindistan'dan Akdeniz'e, Azerbaycan ve İran'a hâkim olan Hülagü
liderliğindeki İlhanlılar, Kıpçak Türklerinin çoğunu kontrol eden ve Eyyûbile-
rin yerini alan Mısır merkezli Memlûklüler, Doğu Avrupa ve Rusya'da Moğol

uzantılı Altın Ordalılar, İstanbul merkezli Romalılar ve Anadolu'nun hala tek hâkimi Selçuklular, Orta Çağ'ın siyasi ilişkilerin en karmaşık olduğu dönemde egemenliklerini sürdürebilmek için pek çok değişik politika izlemişlerdir. Bir taraftan Kıpçakların daha güçlü ve kalabalık gelmesi onları kontrolde zorlanan Memlûk Devleti'yle Altın Orda arasında siyasî yakınlaşmayı mecburi kılmıştı. Ancak Altın Orda ile Memlûk yakınlaşmasından rahatsız olan İlhanlılar, iki devlet arasındaki tek bağlantı olan deniz yolunu da kontrol etmek istiyordu. Bunun için öteden beri deniz yollarını hem askerî hem de ticarî anlamda yakından tanıyan ayrıca boğazların kontrolüyle Karadeniz ve Akdeniz deniz trafiğinin anahtarını elinde bulunduran Doğu Roma, İlhanlıların ittifak kurması gereken devletlerin başında gelmekteydi. İmparator VIII. Mihail'in alacağı tavır iki devlet arasındaki ilişkilerin de seyrini belirleyecekti. VIII. Mihail ya İlhanlı tehdidini göze alıp Altın Orda-Memlûk ittifakına katılacak ya da Hülagü ile arayışı iyi tutacaktı (Yuvalı, 1985, s. 111-121, 114; Başstav, 2015, s. 22-23).

Memlûklülerin kuzeyden getireceği kölelere, Altın Orda'nın ise doğunun kumaşlarına ihtiyacı vardı. Bu alışverişin gerçekleşmesi ise tamamen İmparator VIII. Mihail'in iznine bağlıydı. Bu ilişkiler İlhanlı tahakkümündeki Anadolu'nun batısını kontrol eden Türkiye Selçuklu Sultanı II. İzzeddin Keykâvus'u da ilgilendiriyordu. Ancak bu siyasî karmaşa içerisinde İmparator VIII. Mihail'in İlhanlılardan çekiniyor olması üçlü ittifakı ve deniz trafiğini tehlikeye sokuyordu. Bu hassas dönemi en az kayıpla atlattırmak isteyen İmparator VIII. Mihail, İstanbul'da Pantokrator manastırı başpapazı (Archimandrit) Prinkips Theodosios Villehardouin'in başkanlığındaki bir heyeti Hülagü'ye, diğer bir heyeti ise Memlûk Sultanı'na gönderdi. VIII. Mihail, İlhanlılarla olan ilişkileri ancak evlilik yoluyla sağlam bir temele oturtacağını düşünüyordu (Byzantine Monastic, 2000, s. 726; Pachymeris, 1835, s. 174-175; Historie Constantinople, s. 103-104; Pachymeres, 2009, s. 39; Keçiş, 2011, s. 341-342; Nicol, 2016, s. 102; Ramos, 2017, s. 219).⁶ VIII. Mihail bir yandan Türk tehdidini ortadan kaldırıp imparatorluğun doğu sınırını güvence altına almak diğer taraftan Memlûk-Altın Orda ittifakının karşısında yer alan İlhanlıları hesaba katmak zorundaydı. Artık onun çevreyle kuracağı ilişkilerde dinî veya etnik önyargıların hiçbir önemi yoktu. Hülagü ise kapsamı genişleyen Memlûk-Altın Orda ittifakının

6- 1261 yılında gönderilen heyet zaman zaman 1265 yılında Kraliçe Maria'yı Hülagü ile evliliği sırasında kendinse eşlik eden sefaret heyetiyle karıştırılmaktadır. Bununla başlıca sebebi iki heyetinde başında Prinkips'in olmasıdır (Spuler, 2011, s. 76).

yanı sıra Ayn-ı Câlût ve Terek Savaşı gibi iki mühim hadisenin sonuçlarını göz önünde bulundurmamak zorundaydı. Onun İran'daki yeni devletinin tek avantajı kendisini yakından tanıyan Hristiyan dünyasıyla yaptığı ittifaklardı.

Doğu Roma sarayının İlhanlılarla yapacağı ittifakta önemli payı olan akrabalık ilişkileri 4 veya 5 Romalı prensesin İlhanlı sarayına gönderilmesiyle sürdürülmüş durumdaydı. Bu prensesler hakkında çok bir bilgi mevcut değilse de imparatorların gayrı meşru ilişkiden dünyaya gelen kızları olduğu kesindi. Buna rağmen Hristiyan inanışlarına göre vaftiz edilmiş ve kraliyet kanı taşıyan bu kızların çok eşli budist ve putperest Moğol hanlarına gelin gitmesi başlı başına bir sorun olarak Doğu Roma sarayında dedikodulara neden oluyordu (Runciman, 1960, s. 46; Connor, 2011, s. 291-292).⁷ İmparatorluk hukuku buna müsaade etmese de VIII. Mihail'in Maria ve Euphrosyne isimli gayrı meşru kızları sayesinde müttefik bulması, 13. yüzyıl Ön Asya siyasetinde evlilik ve kadının etkilerini gözler önüne sermektedir.

VIII. Mihail, 1224-1307 yılları arasında İstanbul'da yaşayan, Diplovatzoï (Diplobatatzina/Diplobatatzes) ailesine mensup metresinden doğan kızı Maria'yı keşiş soyundan geldiği için Prinkips Theodose eşliğindeki muhafız birliğiyle birlikte İlhanlı merkezine gönderdi. Gelin alayının yanında çadırdan seyyar bir kilise ve dinî törenler için değerli şarap ve vazolar vardı. Alayın özel araçları kutsal hac resimleriyle süslenmiş ve pek çok azizin refakatiyle tamamen dinî bir kisveye bürünmüştü. Bu kabile sadece bir gelin alayı anlamına gelmiyordu. 1265 yılı kış mevsiminde İstanbul'dan Tebriz'e doğru yola çıkan gelin adayı aynı zamanda bu iki merkez arasında siyasî ve askerî bir bağ kuracaktı. Ancak Hristiyanlarla kuracağı ittifak sayesinde Mısır üzerine yürümeye hazırlanan Hülagü'nün ölüm haberi olayların seyrini değiştirdi. Maria Palaiologina ve beraberindekiler bu haberi şubat ayında Kayseri civarındayken almışlardı. Antakya Ortodoks Patriği Euthymius da haberi getirenler arasındaydı. Doğu Roma ile İlhanlılar arasındaki ittifakın en önemli parçası olan Maria, Hülagü'nün oğlu ve halefi olan Abaka ile evlendi. İki devlet arasındaki ilişkilerin rayına oturması neticesinde Abaka, 1267-1268 yılında kayınpederi VIII. Mihail'e elçilik heyeti gönderdi. Tebriz'de düğün merasimi sırasında Prinkips başkanlığındaki heyete-

7- VIII. Konstantios'un imparatorluk kurallarına dair kaleme aldığı eserinde, Hristiyan olmayan bir milletten kraliyet ailesi olarak kız alıp vermek kabul edilemez bir hata olarak belirtilmiştir. Böyle yapanlar yabancı görülür ve aforoz edilir. Çünkü bu tarz bir davranış imparatorluk hukukuna aykırı bir davranıştı. Farklı geleneklerden imansız veya vaftizsiz bir milletle evlilik ilişkisi kurulamayacağına dair tehdit dolu emir, Ayasofya kutsal masası üzerine kazanarak yazılmıştır (Konstantin, 2020, s. 45-47).

tin yapmış olduğu anlaşma ve kapsamı da muhtemelen Abaka'nın gönderdiği heyetle İstanbul'da görüşülüp kesinleştirilecekti (Pachymeres, 2009, s. 39-40; Ramos, 2017, s. 219-222; Byzantine Monastic, 2000, s. 1244; Hayton, 2015, s. 120; Abû'l-Farac, 1999, C. II., s. 585; Runciman, 1960, s. 48-49; Vardan, 1937, s. 237, 242; Runciman, 2008, C. III, s. 272; Nicola, 2017, s. 193; Spuler, 2011, s. 78-79).⁸

Prences Maria babasının çıkarları pahasına İlhanlı sarayına gelin gitse de Moğol geleneği olarak belli kabilelere mensubiyeti olmadığı için kral kızı olsa dahi birinci hatun mevkiine yükselemedi. Sadece kuma-cariye anlamına gelen despina unvanı alabildi. Bu isim Doğu Romalılarca metres anlamında kullanılmaktaydı (Pachymeris, 1835, s. 174,175; Pachymeres, 2009, s. 105; Keçiş, 2011, s. 341-342; Connor, 2011, s. 430; Nicol, s. 102, 175; Hopwood, 2002, s. 145-156). Romalılar onu Despina Mougoulion yani Moğol despinası olarak tanıyordu. Despina Mougoulion'un Tebriz sarayındaki etkisi 13. yüzyıl Ön Asya tarihinin en mühim olaylarından birinin onun Abaka'yla evliliği olduğunu göstermektedir. Hristiyan olmasa da Abaka'nın bu dine olan hisleri Ön Asya diplomasi dengelerini Hristiyanlar lehine değiştirdi. Mısır, Şam ve Asya'daki Müslümanlarla olan savaşların belki de temel sebebi Hristiyan sever Abaka'nın Roma gücüyle iktidarını devam ettirme düşüncesiydi. Çin'den İran'a ulaşan yolun yanı sıra Akdeniz üzerindeki ticaretin Hristiyan egemenliğindeki Trabzon, Ayas, İstanbul ve Trablus gibi merkezlerle olan bağlantısı, evliliğin bu dönemdeki dış politikaya etkisini anlamamıza önemli ölçüde katkı sağlamaktadır (Beyânî, 2015, s. 53-54).

Moğolların Romalılarla yaptığı ikinci evliliğin Gazan Han döneminde olması 13. yüzyıl siyasî olaylarını Müslümanlar lehine değiştirdi. Bu dönemde İlhanlılar Gazan Han'ın reformlarıyla İslâmiyet'i tercih etmişlerdi. Öyle ki

8- İnançlarına bağlı biri olarak yanında getirdiği seyyar kiliseyle dolaşan Maria, Ya'kübiler için kullanılacak olan kilisenin tezyini için İstanbul'dan nakkaşların gelmesini emretmişti. Hatta Abaka'yı da Hristiyan olması yönünde dönüştürmeyi planlıyordu. Abaka'nın üvey annesi Dokuz Hatun'un arkadaşlarından olan Müverrih Vardan, kayıtlarında Abaka'nın ancak vaftiz olduktan sonra evlenebileceğini belirtmiş olması Abaka'nın vaftiz edildiği şeklinde şüyu bulmuştu. Ancak Abaka'nın din değiştirdiğine dair kesin bir delil yoktur. Sadece Step'annos Orbelyan'ın onun hakkında Hristiyan sever demesi dahi onun bu dinin mensubu olmayıp sadece bir seveni olduğunu doğrulamaktadır. Babası Hülagü gibi vaftiz edilmeyi asla kabul etmeyip Budist geleneklerini sürdürmeyi tercih etmiştir. (Beyânî, 2015, s. 54; Spuler, 2011, s. 236-237; Vardan, 1937, s. 240-242; Kiragos, 2009, s. 87; Hayton, 2015, s. 121; Runciman, 1960, s. 49-50; Step'annos, 2015, s. 215).

İlhan unvanı yerine sultan unvanı kullanan Moğollar, bu dönemde de Doğu Roma ile ilişkilerini iyi tuttular. II. Andronikos'un (Fasilyus) Osman Bey ve ona bağlı Türklerle girdiği mücadele onu Gazan Han'a yakınlaşmaya itmişti. Türklerle arkadan saldırması karşılığında gayri meşru kızlarından birini yeni Müslüman olmuş olan İlhanlı sarayına gelin olarak gönderecekti. Gazan Han aslında önemli bir ayrımın eşliğindeydi. İstanbul'dan gelen elçiler İslâm padişahı olarak hitap ettikleri Gazan Han'ın himayesine girmeyi ve kızını Han'a gelin vermeyi vadeden İmparator II. Andronikos'un haberini getirdiklerinde Han buna oldukça olumlu yaklaşmıştı. Kendisinde İslâm padişahı yakıştırmayı yapan Romalıları kendi himayesine almanın tek yolu evlilik olmasa da Gazan Han Ön Asya'nın egemenliğini kendi elinde toplamak için Roma desteğine ihtiyaç olduğunu bilmekteydi. Doğu Roma ise Osmanlı Türkleri karşısında ancak İlhanlı desteğiyle başarılı olabilirdi. Evlilik ilişkileri bu kez de İstanbul'la İran arasındaki siyasetin temel faktörlerinden biri haline gelmişti. Adını bilmediğimiz bu prensesin gerçekten İmparatorun kızı olup olmadığına dair şüphelere rağmen Gazan Han evliliğe olumlu baktı. Böylece halası Maria Palaiologina'nın (Despina Hatun) toprakları kendisine çeyiz olarak verilen Roma Prensesi İran'a doğru yola çıktı. Fakat bir İlhanlı Han'ı daha kendisine İstanbul'dan evlilik için gönderilen prensesle evlenemeyip vefat etmişti. Roma kaynaklarının yanı sıra İlhanlı kaynaklarında da prensesin ismine dair herhangi bir bilgiye tesadüf edilememektedir. Yalnız Kâşânî'nin kayıtlarında evlilik için gelen kızın adının Tespina (Despina) olduğu ve Olcaytu'nun on ikinci hanımı olduğu kaydedilir. Bu hanımdan Olcaytu'nun çocuğu olmamıştır (Reşîdüddin, 2013, s. 292; Kâşânî, 1969, s. 8; Örs, 1992, s. 53; Benâketî, 1969, s. 473; Mu'izz al-ansâb, 2006, C. III, 76 b, s. 513; Pachymérès, 1984, s. 240; Pachymeres, 2009, s. 94; Runciman, 1960, s. 50).

Olcaytu'nun *eşleri arasında yerini alan Roma prensesinden başka*, II. Andronikos'un kız kardeşi ve Abaka Han'ın dul eşi olan Maria Paleologina diğer adıyla Despina Hatun, başlarda kilisesinde inzivaya çekilmişken aktif olarak devletlerin dış politikasının belirleyici olmak için birtakım girişimlerde bulundu. İlk girişiminden biri Osman Bey'e karşı takındığı tehditkâr tavidir ki, zaten batı sınırı sıkıntıda olan Doğu Roma'yı daha da zora sokmuştu. İç bölgelerden yaklaşık otuz bin Türk bu sınıra kaydırıldı (Pachymérès, 1984, s. 369; Pachymeres, 2009, s. 109; Runciman, 1960, s. 51; Connor, 2011, s. 431; Nicol, 2016, s. 175).

Moğolların Altın Orda kanadında da Doğu Roma sarayıyla kurulan evlilik ilişkileri dönemin diplomasisinde belirleyici unsurlardan biri oldu. Abaka ve

Olcaıtu'ya yani İran'a gönderilen prenseslerden başka Nogay, Tokta ve Özbek Han'a yani Rusya'nın güneyindeki Altın Orda Hanlığı'na gönderilen prenslerle Roma sarayından muhtelif Moğol saraylarına gönderilen hatun sayısı beş olmuştı. Bu evliliklerin ilginç olan tarafı Özbek Han'a verilen prenses dışında diğer dördünün imparatorların gayrı meşru kızları oluşuydu. Romalıların hanedan dışı evliliklerde gayrı meşru kızları kullanması devlet geleneklerine ne kadar uygunsa çok eşli Moğolların gelenek ve anlayışına o kadar uygundu. Her iki taraf açısından da çocuğun annesinin kim olduğu meselesi sorun teşkil etmiyordu. Hatta Müslüman olan Gazan Han bile kendisine hatun olarak gönderilen kızın nesebine dair Pachymérès'in ima ve şüphelerini görmezden gelmişti. Gerek Müslüman gerek Hristiyan gerekse Budist olsun 13. yüzyıl Ön Asya'sında devletlerarası evlilik ilişkilerinde gayrı meşruluğun bir önemi yoktu. Pakhimeres Altın Orda'ya gönderilen kızların en büyüğünün Euphrosyne/Euphrosine olduğunu belirtirken Nikephoros Gregoras, İrene olduğunu öne sürmektedir. Belli ki kaynaklar da bu kızların kim olduğundan ziyade dış politikadaki etkilerine yönelmişlerdi. Çünkü Doğu Roma'nın Ön Asya'da varlığını sürdürebilmesi istisnalar dışında kim olduklarını bilmediğimiz bu kızlara bağlıydı (Gregorae, 1829, s. 149).⁹

1273 ve 1279 yılında Nogay tarafından İstanbul'a gönderilen 4 bin asker Doğu Roma'nın düşmanları olan Bulgar ve Teselyalı Ioannes Sebastocratis ile savaşıyordu. Karadeniz'in kuzeyinde Moğol egemenliğini devam ettiren Nogay, VIII. Mihail'in kızı Euphrosyne ile evlenerek Doğu Roma'yı kendine müttefik yapmıştı. Euphrosyne ise arkasındaki gücü kullanarak devlet işlerinde ön plana çıkmıştı. Özellikle Bulgarların iç işlerine karışması onun Altın Orda sarayındaki gücünü göstermektedir. Hatta Bulgar tahtı için mücadele eden İvaylo'ya karşı kayınpederi VIII. Mihail'in de desteklediği III. İvan Asen'i tahta çıkardı. Asi çoban İvaylo'nun hiç şansı kalmamıştı. Ardından tören esnasında herkesin içerisinde İvaylo'yu kastederek; *"Bu adam kayınpederim imparatorun düşmanı olduğu için yaşamayı değil ölmeyi hak ediyor."* diyerek muhafızların belindeki baltayla boynunu vurdu. Euphrosyne ise zengin bir Moğol tacirinin kızı olan

9- İran'dan İstanbul'a ziyarete gelen Romalı Moğol hatunlarının burada ihtişamla karşılandığını belirten İbn Battûta, Beyelûn Hatun'un babasını ziyaret ve çocuğunu doğurmak amacıyla yaptığı İstanbul ziyaretinde taht salonunda protokolde yer almasına değinerek bu hatunların devlet için önemine de dikkat çekmiştir. Anlaşıldığı üzere imparator taht salonunda oturduğu tahtının geleceğini garanti edebilmek için kızlarına bel bağlamıştı. (İbn Battûta, 2010, C. I., s. 486, 499-503).

aynı zamanda adaşı olan Euphrosyne'yi fakir Bulgar prensi Svetoslav'la evlendirerek Bulgar sarayını hem maddî hem de siyasî gücüyle tahakkümüne aldı (Gregorae, 1829 s. 149; Pachymeres, 2009, s. 60-61; Pachymérès, 1984, s. 149; Pachymeres, 1729, s. 69; Vásáry, 2015, s. 92-97; Eastmond, 2012, s. 106, 113-114; Pachymeris, 1835, s. 468; Runciman, 1960, s. 46; Ostrogorsky, 2006, s. 427, 459).

13. yüzyıl sonlarına doğru Altın Orda Hanı Tokta ile Nogay arasındaki mücadele Doğu Roma'yı da etkileyecekti. Hanedan üyesi olmakla birlikte hiçbir zaman Moğol Han'ı olamayan Nogay her ne kadar Altın Orda Hanlığı'nın, kendi politikalarına uygun olarak yönetilmesini sağlasa da bir yerden sonra taht mücadelesi kaçınılmazdı. Doğu Roma İmparatoru II. Andronikos ise bu mücadelede Roma damadı olan Nogay'la Tokta Han arasında kalmıştı. Tokta Han'ı kendisine damat yaparak bu iklimden kurtulabileceğini ve her şartta dostluğun devam edebileceğini düşünen İmparator bu sebeple evlilik dışı olan kızı Maria'yı Tokta Han'a eş olarak gönderdi (Pachymérès, 1984, s. 294; Pachymérès, 1999; Pachymeres, 2009, s. 71; Connor, 2011, s. 431).¹⁰ Tokta Han ise Nogay'la olan mücadeleye yoğunlaştığından evlilik teklifini kabul etmekle birlikte tören işlerini erteledi. Maria, İstanbul'da birkaç yıl kaldıktan sonra Tokta Han tarafından tekrar eş olarak istendi. II. Andronikos hediyeler ve mahiyetiyle birlikte kızını Tokta Han'a göndererek bir kez daha Moğol desteğini arkasına almış oldu.

Tüm bu evliliklere bakıldığında gerek Moğolların gerekse İlhanlıların Doğu Roma ile kurdukları siyasî evlilik ilişkileri daha çok Doğu Roma'nın elini güçlendirmişti. Kendilerine belki kısa vadede yarar sağlasa da Moğol askerleri bu ittifaklar nedeniyle Doğu Roma'nın sınır muhafızları konumuna düşmüştü. Üstelik bin yılı aşkın devlet tecrübesine sahip olan Romalılar bunu gayrı meşru kızlarıyla yapmıştı. Zamanın süper gücü olmalarına rağmen devlet geleneğinden kopuk, diplomasi bilgisinden mahrum ve dış politikasını sadece yağma ve katl üzerine kurmuş olan Moğollar Romalıların gayrı meşru kızları karşısında da pek bir siyasî maharet gösterememişlerdir.

10- Bu evlilikle ilgili kaynaklarda bazı çelişkiler mevcuttur. Kaynakların bir kısmına göre Tokta Han'ın evlendiği kız ileride Özbek Han'ın eşi olacak olan Beyelün Hatun'dur. Özbek Han'ın üçüncü eşinin Beyelün Hatun olduğunu belirten İbn Battûta bu kızın Doğu Roma İmparatoru'nun kızlarından biri olduğunu kaydetmiştir. İbn Battûta'nın Altın Orda'yı ziyaret etmiş olması bu kayda güvenmemizi gerektirmektedir ancak burada vakianın kroniğine aykırı bazı yanlışlıklar mevcuttur. Bunun en önemli ispatı ise; Beyelün Hatun'un İstanbul ziyaretinde kendisini o sırada imparator olan III. Andronikos'un karşılamış olması ve Özbek Han'ın eşi olan Beyelün'la Tokta Han ve II. Andronikos'un tarihsel bir bağının olmayışdır (Runciman, 1960, s. 47; Ramos, 2017, s. 225; İbn Battûta, 2010, C. I., s. 478-486, 497-515).

İlhanlıların Selçuklularla İlişkilerinde Evlilikler ve Akrabalık İlişkilerinin İlhanlı Diplomasisindeki Yeri

Moğolların istilalar sonrası sergiledikleri parçalı yönetim, Altın Orda'yı kuzeyde İlhanlıları ise doğuda hâkim kılmıştı. Bu iki coğrafya arasında Selçukluların ve çeşitli Türkmen gruplarının hayatta kalma mücadelesi onları Altın Orda'da Berke Han döneminde siyasî evliliklere mecbur bırakmıştı. Köseadağ yenilgisinin etkileri Anadolu'yu kasıp kavururken felaketin baş sorumlularından biri olan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Kilikya Ermeni Kralı'na sığınan anne ve kız kardeşi Ermeni Kral Hetum'dan teslim alınıp Sayın (Batu) Han'a getirilmişti. Bu süreçte Doğu Roma'ya esir düşen II. İzzeddin Keykâvus, Berke Han'ın eşi olan halasının teşvikiyle esaretten kurtulmayı umuyordu. II. İzzeddin Keykâvus'un halası, açıkça Berke Han'ı asker gönderip yeğenini Frenklerin elinden kurtarmaya zorluyordu. Selçuklularla Moğollar arasında var olduğu kesin olan bu evlilik ilişkisinin tarihine yani dair yani II. İzzeddin Keykâvus'un esaretten kurtarılmasında önemli rol üstlenen bu kadın hakkında kayıtlarda herhangi bir bilgiye tesadüf edilmemektedir. Yine de Selçuklu ve Ermeni kaynakları incelendiğinde bu kadının I. Alâeddin Keykubad'ın eşi Hautun Hatun'dan dünyaya gelen kızı olma ihtimali akla yatkın gelmektedir. Dolayısıyla Ermeni Kralı Hetum'a sığındıktan sonra Altın Orda merkezine götürülen ve Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in kız kardeşi olan kadın Berke Han'la evlendirilmişti. II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in kız kardeşi Köseadağ Savaşı'ndan sonra annesiyle birlikte, yanlarına köle, cariye ve değerli eşyalar alarak Kilikya Ermeni Krallığı'na iltica etmiş, Moğolların Kral Hetum'a; "*Mültecileri bize teslim et. Aksi takdirde bizimle akdetmiş olduğun dostluk bir yalandan ibaret olacaktır.*" şeklinde tehditkâr bir haber göndermesi sonucu Moğollara teslim edilmiştir. Moğol gelenekleri icabı bu şekilde ele geçirilen düşman hanedanın kadın üyelerinin Han'a takdim edilmesi kuralı muhtemelen Selçuklu Sultanı'nın kız kardeşi içinde uygulanmıştı. İsmi bilmediğimiz bu Selçuklu hatunun Berke ile olan evliliği rızaya dayanmasa da diplomatik ilişkilerin seyrine yaptığı etki ve ilk olma özelliği bu ilişkiyi önemli yapmaktadır (Aksarayî, 2000, s. 57; Simbat, 1946, s. 80, 86; Kiragos, 2009, s. 52; Abû'l-Farac, 1999, C. II., s. 542-545; İbn Bibi, 1996, s. 270; Galstyan, 2005, s. 183; Burgu, 2011, s. 190-191).

II. İzzeddin Keykâvus, Berke Han'ın eşi sayesinde Doğu Roma'dan kurtarılmasından sonra Han'a getirilmiş ve Han ona kızlarından Urbay Hatun'u eş olarak vermiştir. II. İzzeddin Keykâvus bundan sonra idaresine verilen Suğ-

duk'ta on dört yıl hüküm sürdükten sonra geride üç çocuk bırakarak vefat etmiştir. Onun ölümünden sonra Sultan Mesud, Moğol geleneği icabı Berke Han'ı kızı ve II. İzzeddin Keykâvus'un eşi olan Urbay Hatun'la evliliğe zorlanmıştır. Her ne kadar Moğollarca bunda bir beis gözükmese de İslâm şeriatına göre Sultan Mesud'un üvey annesiyle böyle bir evlilik gerçekleştirilmesi mümkün değildi. Bu sebeple Sultan Mesud Kırım limanından yola çıkarak deniz yoluyla Anadolu'ya geldi.¹¹ Urbay Hatun da mallarını toplayarak aynı yolla Sultan Mesud'un ardından Anadolu'ya geldi. Ancak zorlu geçen yolculukta serveti korsanlar tarafından gasp edilmiş bir şekilde Samsun'da karaya çıktı ve Amasya'da Toruntay'ın eşi Gürcü Hatun'a misafir oldu. İlginçtir ki Sultan Mesud kilometrelerce yol kat edip bu bidatten kaçsa da netice de Urbay Hatun'la evlenmeye mecbur kalarak Moğol geleneğine boyun eğmişti. Köseadağ'da alınan yenilginin olumsuz etkileri hala devam etmekte, Selçuklu hanedanı evlilik alışkanlıklarını gerek İslâm'a gerekse Türklüğe aykırı olarak değiştirmek zorunda kalmıştı. 1290 yılında Sultan Mesud'un yeni eşi Urbay Hatun İlhanlı Hanı Argun'un mahiyetinde Selçuklu emîrleriyle birlikte Konya'ya geldi. Moğolların öteden beri bir devleti tabi hale getirmek veya tabi bir devleti merkezden kontrol edip kendi çıkarları doğrultusunda müttefik yapmak anlayışı, dış siyasetlerinin bir parçası olarak, evlilik ilişkileriyle sürdürülebiliyordu. Konya'daki Urbay Hatun'un rolü de tam olarak buydu (Selçuknâme, 2014, s. 60; İbn Bibi, 1996, s. 699, Aksarayî, 2000, s. 57; Ömerî, 2014, s. 403,404; Togan, 1981, s. 269; Turan, 2011, s. 598; Grousset, 2015, s. 398; Melville, 2009, s. 51-102, 77; Bal, 2005, s. 295-310; Nicola, 2017, s. 115-116).

Dönemin önemli akrabalık ilişkilerinden biri de yine Selçuklu hanedan üyelerinin evlilik hayatlarıyla ilgilidir. Sultan Mesud'un Kırım'dan kaçmasının ardından orada kalan Rükneddin Geyûmers isimli kardeşi Argun Han zamanında Kastamonu'ya gelmişti. Üzerindeki Moğol tahakkümüne rağmen babası hatta dedesinden kalan mirasa sahip çıkmak belki de bu mirası gasp etmek istiyordu. Ancak İlhanlılarca makbul biri olarak görünse de kardeşi Sultan Mesud'la olan geçimsizliği onu eşi ve çocuklarıyla birlikte Ereğli'ye oradan da İstanbul'a kaçmaya zorluyordu. Ailesini Doğu Roma merkezinde bıraktıktan sonra Nif'te bulunan İmparator'la görüşmek üzere yola çıkmış fakat fikrini değiştirerek Edremit taraflarına yönelerek yeni arayışlar içerisine girmiştir.

11- Mengü Timur'un Sultan Mesud'a babasının eşi Urbay Hatun'u eş olarak uygun görmesi, bu bidat ve iğrenç duruma düşmek istemeyen Sultan Mesud'u Anadolu'ya kaçmaya mecbur etmiştir (Altınordu Devleti, 1941, s. 175; Vásáry, 2015, s. 89).

Bu sırada geride bıraktığı eşi İmparator'un müsaadesiyle yanına gelmişti. Kız ise rehine tutulduğu İstanbul'da İmparator'un ona ayırdığı ödenekle hayatını idame ettiriyordu. . II. İzzeddin Keykâvus'un İstanbul'da bıraktığı oğlu Melik Konstantin vaftiz edilerek Hristiyan yapılmıştı. Baybars tarihine göre Sultan'ın üç oğlundan bir Suğdak'taki Melik Mesud diğerleri ise İstanbul'da Rumların elinde İslâm dininden habersiz yaşamaktaydı. Karasili güçlü bir Türk Beyi olan Melik İsak, Doğu Roma'nın elindeki Rükneddin'in kızıyla evlenmek istemişti. Evlilik teklifiyle birlikte kızın amcası Melik Konstantin'e ise Sultan Mesud'un yerine Selçuklu Sultanı olmayı teklif ediyordu. İmparator bu teklifin evlilik kısmını onaylarken Melik Konstantin'in sultanlığını onaylamamıştır (Baybars, 2000, s. 33; Pachymeres, 2009, s. 106-107; Togan, 1981, s. 325; Öden, 1999, s. 27). Siyasî manzarayı göz önünde bulunduran Doğu Roma sarayı evliliğe onay vererek İmparator'un çok sevdiği Melik İsak'ı bir nevi kendilerine akraba ve müttefik yapmışlardı. Fakat Selçuklu Sultanlığı'nın onaylanması işini yine de ona bırakmadıklarını Melik Konstantin'in sultan yapılması teklifini reddederek göstermişlerdi.

Selçuklularla Moğollar arasındaki ilk evlilik ilişkileri Selçukluların Anadolu şubesiyle Moğolların Altın Orda şubesi arasında gerçekleşmişti. Bu evliliğin aslında dış politikaya etki etmesinden ziyade dış politikada gerçekleşen hadiselerin bu evliliğe sebep olduğunu söylemek daha doğru olacaktır. Moğol diplomasisinin bir argümanı olmaktan öte Moğol geleneklerinin bir sonucu olan evlilik Selçuklulara bir şey kazandırmadığı gibi onları dinî inanışlarını dahi yok sayacak şekilde Moğol hanlarına tabi hale getirmişti. Selçuklu Anadolu'sunun bu karmaşık yüzyılında Altın Orda'dan daha ziyade dış ilişkiler daha çok Doğu Roma ve İlhanlı ekseninde şekilleniyordu. Eski Selçuklu başkentlerini ve coğrafyasını elinde bulunduran İran Moğolları sadece coğrafyaya değil aynı zamanda büyük bir Selçuklu kitlesine de hükmetmek zorundaydı. Bu hâkimiyetin en kestirme ve kolay yolu ise şüphesiz Moğolların yakinen uygulayageldikleri bir politika olarak evlilik müessesesiydi. Coğrafyanın eski hâkimleri olan Selçuklu Türklerinin Horasan'dan Mâverâünnehir'e kurdukları hâkimiyetin özellikle de Karahanlı, Gazneli ve Abbâsîler üzerine kurulan egemenliğin baş aktörü olan kız alıp verme uygulamaları Moğollar tarafından da çok iyi biline bir diplomasi hamlesiydi.

Muînüddin Pervâne'nin (ö. 676/1277) Moğol tahakkümüne karşı yeni yollar araması onu Memlûklerle yakınlaşmaya iterken İlhanlıları yeni arayışlara sevk etmişti. Özellikle Sultan Baybars'la olan mektuplaşmalarının duyulması

Abaka'yı Selçuklu Devleti'nin vasallığının devamı için yeni bir siyasî hamle yapmaya mecbur etmişti.¹² Abaka Han'ın bu bağlamda gerek oğullarını gerekse sarayın diğer prenslerini asil hanedan kızlarıyla evlendirme isteği kadim diplomasinin en temel unsurlarından biriydi. Nihayet Abaka Han, 664 (1266) yılında vefat etmiş olan Sultan IV. Rükneddin Kılıçarslan'ın Fatma Hatun'dan olan ve güzelliğiyle meşhur kızı Selçuki Hatun'u 1275 yılında oğlu Argun'a istemişti. Selçuki Hatun'un ahlak ve asalet bakımından ünü Anadolu ve Şam'da şüyu bulmuş olması bu evlilik teklifini tüm coğrafyada birinci gündem maddesi haline getirmiştir. Bu bağlamda; *“Yaradılışı ve endamı güzel, yapısı meymenetli, huyu iyi, devrin seçkini, zamanının gözdesi, iffeti ve namusuyla melikelerin örneği, mümin kadınların şerefi olan ve Şehit Sultan Rükneddin'in mübarek haremünün temiz iffetlerinden ve parlak incilerinden biri, düşmanı bağlayan, dünyayı elde eden, ülke bağışlayan şehzadelerinden biriyle nikâhlanma mutluluğuyla şeref lensin. Onun şerefiyle Selçuklu hanedanının bayrağının mahçesi ayyuka çıksın.”* şeklinde izahat yapan Selçuklu tarihçilerinden İbni Bibi (ö. 684/1285'ten sonra) bu evliliğin Selçukluların şanını arttıracığı kanaatindedir (Sultan Veled, 2016, s. 553-554; Yinanç, 2014, C. II., s. 279; Kaymaz, 1970, s. 144-145; İbn Bibi, 1996, s. 607-608).

Fakat Selçuklu uleması aynı fikirde değildi. Çünkü bir Müslüman kızın gayrı müslimle üstelik Allah inancı olmayan biriyle evlenmesi İslâm hukukuna aykırıydı. Fakat diğer taraftan teklifin geri çevrilmesi demek Moğol ordularının Anadolu'da yeni bir katliam yapması anlamına geliyordu. Böyle bir ikilem içerisinde evlilik meselesinin dış politikada bu kadar belirleyici bir unsur haline gelmesi Selçuki Hatun'la Argun'un evlilik meselesini kadın ve diplomasi ilişkisinin tarihteki en açık örneklerinden biri haline getirmiştir. Ulemayla aynı görüşte olan Muînüddin Pervâne, tek yol olarak bir İslâm devletinin dolayısıyla Memlûk Devleti'nin himayesine girmeyi uygun gördü. Evlilik işleri çeyiz işleri bahane edilerek olabildiğince tehir edilmeye çalışılırken Sultan Baybars'la ivedi olarak görüşmeler başlatıldı. Genel kanaat Memlûk ordusunun Anadolu'yu Moğol tahakkümünden kurtaracağı yönündeydi (Kaymaz, 1970, s. 145; Yinanç, 2014, C. II., s. 280). 1276 yılında Muînüddin Pervâne'nin, Mısır ile yakınlaşmanın şüphe uyandırmasını engellemek için Selçuki Hatun'u; *“Mısırlılar gelip bu kızı ele geçirmek istediklerini haber aldım. Onun için acele ederek onu buraya*

12- Mevlâna'nın Muînüddin Pervâne'nin takip ettiği dış politikaya dair görüşleri için bkz. (Mevlâna, 2018, s. 19-20; Turan, 2011, s. 554).

getirdim.” diyerek hana teslim ettiğini ileri süren Abû'l-Farac (ö. 685/1286) iddiaların tam aksi fikir beyan etmiştir (Abû'l-Farac, 1999, C. II., s. 597).

Birbirinden bağımsız olan bu kayıtları incelediğimizde evlilik teklifinin Abaka tarafından yapıldığı düşünülürse onun bu ilişkiden menfaatinin ne olacağı sorusu akla gelmektedir. Gerçekten de Moğolların tek derdinin Memlûklülere meyleden Selçuklu bürokrasisini ve evliliğe fetva vermeyen Selçuklu ülemasını dize getirmek olduğunu düşünmek de bu evliliği hangi siyasî zemine oturtmamız gerektiği meselesini bir dizi bilinmeyenle karmaşık hale getirmektedir. İbni Bibi ve Abû'l-Farac'ın öne sürdüğü iki farklı görüşe bakılınca, bu evliliğin Muînüddin Pervâne'nin biri Müslüman diğeri Budist iki süper güç arasında Selçukluları ayakta tutma manevrasının bir sonucu olduğu akla yatkın gelmektedir. Ancak bu siyasî manevraların onun hayatına mal olması, bu evlilik ilişkisinde onun istediği sonucu alamadığını göstermektedir.

Neticede Selçuki Hatun'un çeyizi Sivas eşrafından Rahatoğlu Kemalüddin Ahmed'in uhdesinde hazırlanmış ve gelin alayı Sahib Divan Fahreddin Ali, Muînüddin Pervâne ve Naib Eminateddin'in refakatinde yola koyulmuştu. Devlet erkânı Selçuklu sınırları içerisinde baş gösteren Hatıroğlu isyanı nedeniyle evliliğin tehlikeye girmemesi için bir an önce kızı Han'a teslim etmek arzusundaydılar. Nihayet 27 Mayıs 1276 tarihinde protokol kurallarını harfiyen yerine getiren Selçuklu devlet erkânı Abaka'nın huzuruna çıkarak Selçuki Hatun'u teslim ettiler. Abaka bu görüşmelerde Sahib Divan Fahreddin Ali ve Muînüddin Pervâne'ye bir hayli hediye vererek alışılmışın dışına çıktı. Bu evliliğin en önemli siyasî sonuçlarından biri şüphesiz Abaka Han'ın Çapagçur'a (Bingöl) bağlı yerleri, nahiyeleri ve limanlarıyla birlikte Ermen (Ermensahlar-Ahlat) bölgesine kadar olan bölgeyi Selçuklu Sultanı'nın idaresine teslim etmesi olmuştu. Selçuklular da İlhanlılar da bu ilişkiden umduklarını fazlasıyla almışlardı (İbni Bibi, 1996, s. 608-612; Yinanç, 2014, C. II., s. 283; Baybars, 2000, s. 73; Reşîdüddin, 2013, s. 155; Aksarayî, 2000, s. 77; Selçuknâme, 2014, s. 48; Togan, 1981, s. 266; Kaymaz, 1970, s. 144).

Selçuklu ülemasının fikhen caiz görmediği bu evliliğin dünya siyasî tarihinde çok daha müstesna bir yeri olduğu şüphesizdir. Kısa sürede İlhanlı sarayının önemli isimlerinden olan Selçuki Hatun'un Moğolları Müslüman yapacak olan Gazan Han'ın yetiştirilmesiyle vazifelendirilmesi, Gazan Han'ın din tercihini Selçuki Hatun'un dini olan İslâmiyet'ten yana kullanmasında bir hayli

etkili olduğu yüksek ihtimaller arasındadır. Babası Abaka tarafından doğunca Mugalcin adlı bir dadıya teslim edilen Gazan Han, bir süre Abaka Han'ın eşi Bulugan Hatun'un ordasında Abaka'nın hizmetinde bulunduktan sonra Selçuki Hatun'a teslim edilmişti. Kocası Argun Han'ın 1291 yılındaki ölümüyle Moğol sarayındaki on beş yıllık macerasını tamamlayan Selçuki Hatun, İlhanlılardan Tokat ve Niğde'yi dirlik olarak almış ve 1332 yılı ölümüne kadar burada münzevi bir hayat yaşamıştır. Mevlevilere olan ilgisinin yanında yaptırdığı zaviye ve imaret onun günümüzde dahi hayırla yâd edilmesinin sebeplerindendir (Reşîdüddin, 2013, s. 150, 189-194; Zambaur, 1927, s. 144; Parla, 2017, s. 149-164).

İlhanlı-Selçuklu ilişkilerine yansıyan diğer bir evlilik kaynaklara Gazan Han döneminde yansımıştır. Merkun ve Olcay Kutlug isimli iki kızı olan şehzade Hülacü, bu evlilikte ön plana çıkmıştır. Gazan Han'ın emirlerini dinlemeyen Sultan Mesud'un sultanlıktan hali süreci Sultan III. Alâeddin Keykubad'ın tahta oturmasıyla neticelenmişti. İlhanlılar daha önceden olduğu gibi vasallarının merkeze itaatini sağlamak için bu kez de tahta çıkardıkları Sultan'ı prenseslerinden biriyle evlendirmiş ve kayın pederlik hukukunu da kullanarak ona tahakküm etmek istemişlerdi. Selçuklu açısından da durum hoşnut vericiydi. Çünkü Hülacü'nün kızıyla yapılan evlilik Sultan III. Alâeddin Keykubad'ı İlhanlı şehzadesine damat yapmakla kalmamış, itaatten ayrılmadığı sürece hatırı sayılır bir güç ve itibara sahip olmuştur. Ne var ki çıkan karışıklıklarda İlhanlı sarayına damat olması onu tahtta tutmaya yetmemiş, yine de damatlık hukuku hakkında verilen ölüm cezasının uygulanmasının önüne geçmiştir. Canını Hülacü'nün kızıyla yaptığı evlilik akdine borçlu olan sabık Sultan Tebriz'e götürülüp sorgulandıktan sonra birkaç sopa cezasıyla olaylardan sıyrılabilmmişti. İsfahan'a gönderildikten sonra zaruri ihtiyaçları karşılanmış olan III. Alâeddin Keykubat tartıştığı bir arkadaşının bıçak darbesiyle vefat etmiştir. Onun hakkında kaynaklara yansıyan bu bilgiler dışında Hülacü'nün hangi kızıyla evlendiğine dair bir bilgi yer almamaktadır. Ancak Merkun ya da Olcay Kutlug'la evlendiği kesindir (Aksarayî, 2000, s. 226, 235-236; Mu'izz al-ansâb, 2006, III, 62 b. s. 540; Reşîdüddin, 2013, s. 10).

Kadının Kafkasya Diplomasindeki Yükselişi

Moğolların İran'da yeniden şekillendirdikleri hanlıklarını ayakta tutabilmek için çevre hanedanlarla ilişkilerini sıkı tutmak zorunda olduklarını bilen Moğol hanları, kuzeyde kurulan kardeş hanedan Altın Orda'nın bile kendileriyle düşman olduğunun farkında olarak pek çok asilzade aileyle evlilik ilişkisi

kurmayı yönetimlerinin dış politika esası olarak belirlemişlerdi. Şimdiye kadar kazandıkları onca zaferin onlar için menfi tarafı zaferlerle birlikte bir o kadar da düşman kazanmış olmalarıydı. Yaptıkları katliamların izlerinin uzun süre silinmesi elbette mümkün değildi ancak en azından devletlerarası ilişkilerde akrabalığa dayalı yeni bir sayfa açılabilirdi. Zaten hüküm sürdükleri dünya Cengiz Han döneminin dünyası da değildi. Artık gerek Hristiyan devletler gerekse İslâm devletleri Moğollara karşı üstünlük sağlayacak güce ulaşmışlardı. Bu bağlamda İran'da etkin güç olan İslâmiyet'i kabul etmekte tereddüt etmeyen Moğollar, coğrafyadaki halklarda dindaş olmanın yanında aynı zamanda akraba da olmak istiyordu.

İran Moğollarına karşı büyüyen tehdidin başında kardeş olsalar bile dindaş olmayan Altın Orda Hanlığı gelmekteydi. Bu sebeple İran'daki Moğol idareciler Tiflis merkezli Gürcülerle yakın temas kurlmalıydı ve Altın Orda'nın komşularını kendine itaatkâr hale getirmeliydi. Daha önce Gürcü Komutan İvane ile Melik Eşref'in kardeşi Melik Evhad'ın Ahlat hakimiyeti için karşı karşıya geldiği 10 Ekim 1210 yılında İvane kurtuluş akçesi ödemenin yanında kızını Melik Evhad'ın kardeşine vermek suretiyle esaretten kurtulabilmişti. Netice'de İvane'nin Tamta adlı kızı Melik Eşref'le evlenmişti. Melik Eşref'in kızının annesi olan ve kaynaklarda Gürciye Hatun olarak geçen Tamta, Harezşah Celaleddin'in Ahlat kuşatmasında esir düştü. Ardında Anadolu istilasını gerçekleştiren ve Gürcülerle Ermenilerin liderliğini üstlenen Moğollar Tamta Hatun'u esir almıştı. Uzun yıllar boyunca Sayın (Batu) Han'ın nezdinde kaldıktan sonra Gürcistan Kraliçesi Rusudan'ın huzuruna memur olarak gönderilen İmadaddevle'nin isteği üzerine geri gönderilmesine müsaade edildi. Sayın Han ayrıca Melik Eşref'in zevcesiyken elinde bulundurduğu tüm mülklerin de iadesi için bir yarlıg çıkardı. Çünkü Tamta sadece Melik Eşref'in zevcesi olmakla ün kazanmamıştı. Moğollar için dikkate değer olan hususiyet onun Gürcü vasalları İvane'nin kızı ayrıca sadık müttelikleri Avak'ın da kızı kardeşi olmasıydı. 1245 yılında Ahlat ve çevre sancakların Han'ın çıkardığı yarlığa uygun bir şekilde Tamta'ya iade edilmesi Moğol-Gürcü ilişkilerinde yeni bir dönemin başlangıcıydı. Evlilikle olmasa da karşılıklı iyi niyet göstergesiyle başlayan bu temaslar sonraki dönemde artarak devam edecekti (İbn Kesîr, 1985, C. XIII., s. 149-150; Ömerî, 2014, s. 342; Vardan, 1937, s. 218, 228; Kaya, 2007, s. 256; Galstyan, 2005, s. 45; Kiragos, 2009, s. 57; Turan, 2011, s. 457-463; Minorsky, 1953, s. 103; Broadhurst, 1980, s. 271).

Karşılıklı evlilik ilişkilerinde sadece Moğollar kız almıyor aynı zamanda Kafkasya krallarına gelin de gönderiyorlardı. Bunlardan biri de Gürcistan Kralı Ulu David'in ilk eşi olan Jidga Hatun'du. Mengü Kağan'ın ve Hülagü Han'ın yanında kalmış olan Jidga, muhtemelen herhangi bir Moğol yöneticisi tarafından Kafkasya'ya gönderilmişti. Bu evlilik hakkındaki bilgilerimiz oldukça sınırlıdır ancak kaynaklardan anlaşıldığına göre Jidga'nın bir dönem Tiflis merkezli Gürcü Krallığı'nı yönettiği anlaşılmaktadır. Kral Ulu David, Tiflis'ten ayrılmadan önce ülke geneline yöneticiler atadıktan sonra onları Jidga'nın emrine vermişti. Buna rağmen Ulu David'in Jidga'dan çocuk sahibi olmayışı onu Osetlerden Altun isimli kadınla evlenmeye sevk etmişti. Kral yeni eşinden Giorgi isimli bir erkek çocuk sahibi oldu ve böylece krallığının devamı için tahtın varisi meselesini çözmüş oldu. Ulu David'in bu kadınla sadece erkek çocuk için evlendiği, onu söz vermiş olduğu üzere ülkesine geri göndermesinden anlaşılmaktadır. Fakat ilk eşi olan Jidga da kısa süre sonra ölmüştü (Kartlis Tskhovreba, 2014, s. 348, 351, 397).

Gürcülerin Moğollarla ilişkisinde önemli roller üstlenen Atabek Avak'ın 1250 yılında ölümü üzerine geride Racha eristavının kızı olan eşi Gvantsa'yı (Gonca-Gontsa) dul, kızı Huşenk (Khuashak-Xoshak-Hvaşag-Hoshak-Hoşak) babasız bırakmıştı. Gvantsa ondan kalan tüm toprakların yöneticisi olarak Gürcistan tarihinde yerini almıştı. Fakat Gvantsa bu matemli gününde eşinin cenazesine gelen Ulu David'in beğenisini kazanmış ve onu kendine âşık etmişti. Netice'de Ulu David'in eşi olarak Tiflis'e geldi. Avak'ın geride kalan kızını ise Sadun Mengüberdi'ye (Mankaberdeli) emanet etti. Ulu David, zaman zaman İlhanlılarla ittifaktan ayrılmış ve Argun Aga'ya karşı bazı girişimlerde bulunmuştu. Fakat bazı başarılarına rağmen Hülagü'yle yeniden dostluk kurmak ve ilişkileri tanzim etmek için eşi Gvantsa ve ondan dünyaya gelen küçük oğlu Demetre'yi rehine olarak Hülagü'nün otağına göndermek zorunda kaldı. Yanına ne karısını ne de oğlunu alarak hatta tüm varlığını terk ederek Svaneti'ye kaçtı. Eşi ve kızı ancak yüklü bir kurtuluş akçesiyle kurtulabildi (Kartlis Tskhovreba, 2014, s. 351; Step'annos, 2015, s. 212; Kiragos, 2009, s. 82-83).

Kral David ise Carmagon Noyan'ın kızı Esukan Hatun'la evliliğinden sonra ölmüştü. Ölümüne kadar sürse de bu evliliğin oldukça çalkantılı olduğu dillerde dolaşan bir mevzuuydu. Hatta genel inanış David'in Esukan Hatun tarafından zehirlenerek öldürüldüğü yönündedir. Devletlerarası diplomaside taraflar arasındaki dostluğun bir sembolü haline gelen evlilikler bu kez kişisel intikam-

lara kurban edilerek Gürcü-Moğol ilişkilerine derin bir darbe vurmuştu (Kartlis Tskhovreba, 2014, s. 355-371; Step'annos, 2015, s. 215).

Moğollar kontrolü elde tutabilmek için Kafkasya'da da kadını ön planda tutuyor ve onu diplomasinin bir parçası haline getiriyordu. Carmagon Noyan'ın ölümünden sonra kısmen yerine geçen eşi Eltina Hatun iki oğlundan biri olan Bora Noyan'ı hem Gutun Noyan'ın kızıyla hem de aslen Ermeni olmasına rağmen Gürcülerin hizmetine girmiş olan Celal Hasan'ın kızı Rouzouk ile evlendirmişti. Bu kişinin Gürcü ileri gelenleri İvane ve Zakariye'nin kız kardeşlerinin oğlu olması, Moğolların bölgede güçlü ailelerden kız aldığıının göstergesidir. Celal Hasan'ın dinî taassubu onun pek çok kişi tarafından sevilmeyen adam olmasına neden olmuştu. Halkın baskısı sebebiyle Argun Aga, Celal Hasan'ı öldürmek istemişti. Celal Hasan'ın kızı ve Moğol gelini olan Rouzouk'un Dokuz Hatun'u bulup babasını kurtarmak istemesi bile yeterli olmamıştı. Hatta eşi Bora Noyan bile Hülagü tarafından öldürülmüştü (Kiragos, 2009, s. 56, 83-85; Galstyan, 2005, s. 49, 69; Grigor, 2007, s. 40-41).

Moğollarla Gürcülerin evlilik ilişkileri dönemin devletlerarası ilişkilerindeki evliliklerden biraz farklı bir yapı arz etmekte olduğu görülmektedir. Bu farklılık hanedan üyeleriyle yapılan evlilikten ziyade Moğolların daha çok ikili ilişkilerde tanınmış devlet adamlarına yönelmiş olmalarıdır. Moğolların benimsediği bu duruma uygun olarak Sahip Divan Şemseddin Cüveynî, Gürcü Huşenk'le evlilik gerçekleştirmiştir. Bu evlilik görünüşte Moğol devlet ricalinin yabancı biriyle evliliği gibi görülse de aslında Moğol dış politika esaslarına uygun şekilde ve Moğol devlet menfaatlerini ön planda tutacak şekilde gerçekleşmişti. Çünkü İlhanlılar daha önce Atabeg Avak'la evlilik yoluyla ilişkilerini tanzim ederken şimdi bu ilişkileri Atabeg Avak'ın Gvantsa'dan olan kızı Huşenk'i devletin kudretli veziri Şemseddin Cüveynî'ye eş olarak almakla devam ettiriyordu. 1269 yılındaki bu evliliğin mühim bir tarafı daha vardı ki o da Sadun Mengüberdi'nin uzun bir süre Huşenk'in hizmetinde yer alıyor olmasıdır. Sadun Mengüberdi bu görevi devam ettirmiş olmakla birlikte eşi, Şemseddin Cüveynî tarafından kapıcı, tören yöneticisi ve temsilcilik görevi olan ejibliğe atandı. Dahası Huşenk'in babası Atabek Avak'tan kalan miras kalan yurdu veraset yoluyla İlhanlı vezirine geçmiş oldu (Step'annos, 2015, s. 215; Galstyan, 2005, s. 71; Kartlis Tskhovreba, 2014, s. 359, 362, 368, 379, 402; Reşidüddin, 2013, s. 155, 167). Bu evlilik ilişkisi Moğolların toprak sahibi olmak için izledikleri en kolay yoldu.

Evlilik ilişkilerini Kafkasya’da Tiflis merkezli yürüten İlhanlı sarayı bu işin menfaatlerine ne kadar uygun olduklarının farkında olarak Kral II. Demetre’nin kız kardeşi Tamara’yı Argun Aga’nın¹³ oğluna istemişlerdi. Tiflis’te olan Argun Aga, Kral’a; “*Sizin de iyi hatırladığınız gibi babanız (Ulu David), kızını yani sizin kız kardeşinizi benim oğluma gelin olarak vermeye söz vermişti. Ama o yeterince uzun yaşamadı. Şimdi benim ricamı geri çevirip çevirmeyeceğini soruyorum. Oğlum için kız kardeşini bana gelin olarak verecek misin?*” şeklinde bir soru yöneltip aslında Gürcü hanedanının ancak Moğollara itaat etmek suretiyle ve gerçekleşecek olan evlilikle hayatta kalabileceğine işaret ediyordu. Kız kardeşinin, gözlerinin önünde Hristiyan olmayan biriyle evliliğine şahit olması Kral II. Demetre’yi adeta kahrediyordu. Fakat Tamara evlilikten sonra kocasının inançsızlığı nedeniyle dağlara kaçmıştı. Argun’un ölümünden sonra Abaka’nın müsaadesiyle Tamara, babası tarafından Sadun Mengüberdi’yle evlendirilmişti. İlhanlı ve Kafkasya tarihinin bu önemli çifti 1282 yılı ölümlerine kadar yaşamlarını Kars’ta sürdürmüşlerdi (Kartlis Tskhovreba, 2014, s. 370-373; Galstyan, 2005, s. 74; Allen, 1932, s. 118).

II. Demetre’nin İlhanlı sarayıyla olan ilişkileri bu evlilikle sınırlı değildi. 1286 yılında prensler prensi anlamına gelen “*Çinks-Chingizid-Chingizean*” unvanı alan Buka’yla aralarında var olan dostlu II. Demetre’ye avantaj sağlamaktaydı. Bu sebeple Trabzon Rum İmparatorunun kızı Kraliçe Skoretiskhevi’den olan kızı Rusudan’ı Buka’nın oğluya evlendirmişti. Bu evlilik iki devlet adamının aralarındaki dostluktan ziyade Moğol hanlarına karşı daha fazla güce ihtiyaç duyduklarıyla alakalıydı (Kartlis Tskhovreba, 2014, s. 374, 376; Galstyan, 2005, s. 80).

Kafkas siyasi tarihinde bunca evliliğe rağmen Gürcülerin yaşadığı talih-sizliklerden biri de Kral II. Demetre’nin Argun tarafından başı kesilmek suretiyle Mugan Vadisi ve Kür Nehri yakınlarında öldürülüp tüm zenginliklerinin gasp edilmesi olmuştu. Aslında Demetre bunu az çok tahmin etmesine rağmen hiçbir tedbir almadan kendi rızasıyla Argun’un huzuruna çıkmıştı. Onun öldürülmesinden sonra eşlerinden Moğol olan Sorghal Hatun beraberinde Baydu ve Yadga isimli iki oğluyla birlikte babasının evine geri döndü. Gürcistan’daki otorite boşluğunu İmereti Kralı Narin David’in oğlu Vakhtang’ı başa geçirmekle dolduran Argun, ona kız kardeşi Olcetay (Oljat) Hatunu vermek suretiyle Gür-

13- Gerek vergilendirme amaçlı nüfus sayımı gerekse yeni vergi ve para politikalarıyla tanınmış olan İlhanlı devlet adamı Argun Aga hakkında bkz. (Köse, 2015, s. 476).

cistan'ı evlilik ilişkisiyle tahakkümüne sokmuştu. Fakat ani bir hastalıkla ölen Tiflis'in bu yeni kralı tahtta sadece 1289-1292 yılları arasında kalabilmişti. Bu sebeple Geyhatu, Gürcistan'ın yeni kralı olarak müteveffa kral II. Demetre'nin oğlu VIII. David'i, ona eş olarak da kısa süre önce dul kalan Olcetai Hatun'u uygun görmüştü. Kısa sürede babasının topraklarında hâkimiyet kuran VIII. David'in krallık dönemi çalkantılı olayların müşahede edildiği dönem olarak Gürcistan tarihinde önemli yer tutmuştur (Kartlis Tskhovreba, 2014, s. 378-382; Brosset, 1849, s. 605-612; Galstyan, 2005, s. 80, 155; Reşîdüddin, 2013, s. 76; Reşideddin, 1998, C. III., s. 516; Reşîdüddîn, 1983, C. II., s. 741; Step'annos, 2015, s. 219; Allen, 1932, s. 119).

1297 yılında İlhanlı tahtına geçen Gazan Han, VIII. David'i yanına çağır-
mış olmasına rağmen Gürcistan Kralı, Moğol hanlarından korktuğu için bu
davete icabet etmedi ve dağlık alanlara çekildi. Evlilik bağı olmasına rağmen
ilişkilerini düzeltmek yerine İlhanlı sarayına açıktan başkaldırmıştı. Hatta kar-
deşi Vakhtang'ı Altın Orda'ya göndererek Kağan Tokta'yı Gürcistan üzerinden
İran'a sefere teşvik etti. Bu durum haliyle Gazan Han'ı Kutlukşah'ı bölgeye
göndermeye mecbur etmişti. Ermeni Kralı Hetum'un kızı ile evlenerek Kilikya
Ermeni Krallığı'na damat olmuş olan Kutlukşah (Step'annos, 2015, s. 240) ve
askerleri, Kral VIII. David'in İlhanlı merkezine gitme sözü vermesiyle geri dön-
müştü. Kral buna rağmen Gazan Han'ın 1298 yılı baharındaki ikinci davetine
de icabet etmedi. Dahası Moğol Sorghal Hatun'dan olan üvey kardeşi Baydu'yu
göndererek Kağan Tokta ile yeniden müzakerelere başladı. Bu kez Moğollar
bir elçi gönderip bazı şartlara uyması halinde tahtta kalmasına müsaade
edeceklerini bildirdiler. Eğer Tokta'ya Gürcistan yolunu kapatır ve bundan sonra
Gazan Han'a sadık kalırsa Kral VIII. David'in Gürcistan hâkimiyetine müsaade
edeceklerdi. Bu teklife sıcak bakan Kral, işleri tanzim etmek için eşi Kraliçe
Olcetai'yi, annesini ve küçük kardeşi Manuel'i Gazan Han'ın sarayına gönderdi.
Zaten Moğol olan Kraliçe Olcetai, Kutlukşah tarafından saygın bir şekilde kar-
şılanmıştı. Buna rağmen Kral VIII. David'in Kağan Tokta'ya Gürcistan yolunu
açma sözü verdiğini haber alan Gazan Han duruma öfkelenerek Gürcistan'a
büyük bir ordu sevk etti. Bu ordu Kral'ı bulamasa da onun üvey kardeşi Gior-
gi'yi Tiflis'te tahta oturtarak Gürcü Krallığı'na çift başlılığı getirdi. Ayrıca Olce-
tai Hatun'u bir daha Kral VIII. David'e göndermediler ve İlhanlı merkezinde
on iki yıl tuttuktan sonra 17 Ocak 1314 yılında, Olcaytu'nun hizmetine giren
Halep Emîri Şemsüddin Ak Sungur'a otuz tümen mehir karşılığında eş olarak

verdiler (Kâşânî, 1969, s. 154; Örs, 1992, s. 186; Kartlis Tskhovreba, 2014, s. 384-388; Reşîdüddîn, 1983, C. II., s. 933; Reşideddin, 1998, C. III., s. 641; Step'annos, 2015, s. 263-264; Özgüdenli, 2009, s. 201, 218; Brosset, 1849, s. 612-626; Howorth, 1888, s. 425-426).

Asya ve Afrika Arasındaki Siyasî İlişkilerde Kadın'ın Rolü

13. yüzyıl dünya devletlerinin ikili ilişkilerinde mühim bir yer tutan kadın ve hanedanlar arası akrabalık münasebetleri ki bu daha çok kayınpeder bir sultan ve vassal bir damat şeklinde gelişmiştir, İslâm hanedanlarıyla mukayese edildiğinde diplomasi teamüllerinin değiştiğini görmekteyiz. Mısır'ın ve İslâm dünyasının önemli temsilcilerinden olan Türk hanedan Memlûklerin bilhassa Bahr-i Memlûklerin sultanlarının neredeyse tamamının en az bir eşi Moğol'du. Nasır Muhammed b. Kalavun hariç tutulursa diğer sultanların tamamı vâfidûn veya vâfidiye adı verdikleri ileri gelen Memlûk sığınmacılarının kızlarını eş olarak almıştı. Hülagü Han'dan ayrılıp 1262 yılında Kahire'ye sığınan Altın Orda askerleri ve komutanları Mısır'da saygın bir şekilde karşılanmış ve komutanlara eşleriyle birlikte hilatlar verilmişti. Bu Moğol komutanlarından Keruman Ağa'nın üç kızından birini kendine eş olarak alan Sultan Baybars'ın geleneğini kendisinden sonra tahta geçen Kalavun ona bacanak olarak sürdürmüştü. Her ikisi de Keruman Ağa'ya damat olarak ülkelerindeki Moğolları kontrolde tutmaya çalışmıştı. 675 (1276-1277) yılında Mısır'a sığınan diğer bir Moğol emîri Suknay'ın üstün ahlaka sahip kızı Aşlun Hatun da Sultan Kalavun'a eş olmuştu. Hatta bu düğünde Sultan'ın oğlu Alâeddin Ali, vâfidûndan Emîr Nogay'ın kızı Mengübek'le nikâhlanmıştı. Emir Nogay'ın diğer kızı Ertekin Hatun, Melik Eşref Halil'e eş olmuştu. Melik Eşref Halil'in 1293 yılındaki ölümü sebebiyle eşi Ertekin Hatun, Melik Eşref Halil'in kardeşi Nasır Muhammed'le evlenmişti. Aslında bu durum Moğolların bizzat uyguladığı, *ölen kişinin eşleri diğer kardeşe kalır* kuralına tam manasıyla uygundu (Kanat, 2000, s. 105-120; İbn Abdüzzâhir, 2021, s. 86; İbni Tagrıberdi, 2013, s. 143; Yiğit, 2016, s. 103-120).

Memlûk sultanlarının vâfidûnlarla evlenme geleneği Nasır Muhammed'in Cengiz soyundan yani Moğol hanedan üyesi bir prensesle evlenme isteğiyle bozulmuştur. Tam manasıyla siyasî bir hamle olan bu isteği müttefiki Altın Orda Hükümdarı Özbek Han'a elçiler göndererek gerçekleştirmek isteyen Nasır Muhammed, mehir üzerine ittifak yapılmasıyla Tulunbiye Hatun'la evlenmişti.

1319 yılında deniz yoluyla Mısır'a gelen Tulunbiye Hatun, Kahire sarayının Cengiz soyundan ilk geliniydi. Cengiz Han'dan itibaren hep kötüye giden Müslüman-Moğol ilişkilerinin kaderi şimdi onun soyundan bir prenses sayesinde hem de İslâm dünyasının kalbinde yani Kahire sarayında yeniden yazılıyordu. Yaklaşık 70 yıllık bir mazisi olan Altın Orda-Memlûk ilişkisinin ileri müttefiklik düzeyine çıkması beklenirken, Özbek Han'ın Nasır Muhammed'den kendisine bir eş istemesinin Sultan tarafından karşı hamle olarak değerlendirilmesi işleri daha da sıkıntıya sokmuştu. Mısır'da Tulunbiye Hatun'a kötü muamelenin bir karşılığı olarak algılanan bu isteğe Sultan'ın cevabı oldukça kibar ama bir o kadar da siyasîydi. Sultan en büyük kızının dahi altı yaşında olduğunu öne sürerek evlilik çağlarına gelmediklerini belirtip Han'ın teklifini geri çevirdi. Fakat evlilik çağı geldiğinde kızını verebileceğini söyleyip ikili ilişkileri zora sokmadı. Diğer taraftan İlhanlıların da Memlûklerle evlilik ilişkisi kurmaya çalıştığı görülmektedir. Fakat 1323 yılında İlhanlı Hanı Ebû Said'in Kahire'ye değerli hediyelerle gelen elçileri de eli boş dönmüşlerdi. Evliliğe mevzu bahis olan beş yaşındaki kızının küçük olduğunu öne sürerek teklifi çeviren Sultan, Moğollara kız vermemekte o kadar kararlıydı ki 1326 yılında Emîr Çoban'ın elçileri de Mısır'dan kız alamadan dönmüşlerdi. Emir Çoban'ın oğlu için istediği kızın ancak üç yıl sonra gelin olabileceğini belirten Sultan Nasır Muhammed, aslında zaman kazanıyordu. Çünkü bu sıradan bir kız isteme ve sıradan bir kız vermeme olayı değil, durum tam anlamıyla İlhanlı-Altın Orda¹⁴ arasında Kahire merkezli bir denge oluşturmaktı (Altınordu Devleti, 1941, s. 302-306, 346, 348, 359; Sağlam, 2018, s. 324-331; Yiğit, 2016, s 115).

Zaten yarım asır gibi kısa süre önce, Hülagü ve Abaka'nın Memlûk sultanlarına karşı zalimane tavırları devlet ricalinin zihninde kötü bir iz bırakmıştı. Bu sebeple birkaç kez kız isteyen Ebû Said ve Emîr Çoban bu girişimlerinden sonuç alamamışlardı. Artık dış politikada evlilik akidleri sadece Moğolların menfaatine yapılmıyor bazen de aleyhte sonuçlanabiliyordu. Moğolların ilk defa istedikleri kızı saraylarına getirememeleri itibar kaybı için yeterli olmuştur.

İRAN-ANADOLU SİYASETİNDE KADIN

İran ve Anadolu'da soyunun devamını sağlamak ve buralardaki

14- İlhanlıların Altın Orda ile tanzim ettikleri ilişkilerin önemli bir ayağı da şüphesiz Tebriz'den Trabzon'a oradan da Avrupa'ya ulaşan ticaret ağıydı. Bir ara Papa'nın Memlûklerle ticarete ambargo koymasına İtalyan'lı tüccarın yeni arayışlara sevk etmişti. Bu ve benzeri ilişki ağının Kahire merkezli bir dengeyi zora sokacağı muhakkaktır (Köse, 2017, s. 26-27).

yöneticilere hâkim olmak isteyen İlhanlılar, evlilik ilişkilerine bu coğrafyanın alışkanlıklarına uygun şekilde yön vermişlerdi. Mardin Artuklularıyla Şehzade Yeşmut'un kuşatmasıyla birlikte başlayan ikili ilişkiler Gazan Han döneminde olumlu bir sürece girmişti. İlhanlılar açısından önemli bir şahsiyet olan Artuklu Emîri II. Necmeddin Gazi'nin, kızı Dünya Hatun'u Olcaytu Sultan'la evlendirmesi de bu sürecin bir parçasıydı. Daha önce on tane eşi olan Olcaytu Sultan'ın Dünya Hatun'u on birinci eş olarak alması şüphesiz siyasî ilişkilerin bir gereği idi. Dünya Hatun bu evlilikten çocuk sahibi olmasa da hem bu dönemde hem sonraki dönemde saray içerisinde bilhassa haremde etkili olmayı başarmıştır. Onun şikâyeti üzerine emîr Çoban'ın oğlu Dımaşk Hoca idam edilmiştir (Reşîdüddin, 2013, s. 64, 65, 260, 295; Abû'l-Farac, 1999, C. II., s. 575,576; İbni Tagrıberdi, 2013, s. 31; Kâşânî, 1969, s. 8; Örs, 1992, s. 52, 53; Mu'izz al-ansâb, 2006, III, 77 b. v. s. 514; İbn Battûta, 2010, C. I., s. 322-323, 338).

Cengiz Han döneminde yapılan sefer sonucunda Cormagon Noyan'ın eline esir verilen Celaleddin Harezşah'ın iki yaşındaki kızı Terken, Moğol geleneklerine göre yetiştirildikten sonra yılında Moğollara hizmetinden dolayı Musul yöneticisi Bedreddin Lü'lü'nün oğlu Melik Salih İsmail'e eş olarak verilmişti. Salih İsmail, İlhanlı sarayının bir damadı olarak artık Moğol hâkimiyetindeki şehirlere zarar veremezdi (Abû'l-Farac, 1999, C. II., s. 564-565).

Moğolların dış politikada aktif olarak ilişki kurduğu devletlerden biri de evlilik-dış siyaset ilişkisini iyi bir şekilde kullanan Barak Hacib'in başında bulunduğu Kutluğhanlardı. Hatta Barak Hacib bu hususta o kadar etkiliydi ki Şucaeddin Ebu'l Kasım'la giriştiği savaşta kadınların erkek elbisesi giyerek ordu saflarında yer almasını emretmişti. Cuvaşir Kalesi'ni muhasarada kendisine destek olması için Hindistan'dan gelen Celaleddin Harezşah'a çeşitli hediyelerle birlikte tabiliğini bildirmekten başka gelmekte olan kabileyi kızıyla birlikte karşılamıştı. Gelebilecek tehlikeleri önceden bildiği için kızını Celaleddin'e nikâhlamıştı. Fakat siyasi dengelerin Cengiz Han'dan yana değişmesiyle bu kez Moğollara tabiiyet bildiren Barak Hacib, Han'dan Kutluk Han unvanı aldı. Moğolların coğrafyada siyasî ve idarî dengeleri altüst etmesinin bir sonucu olarak ayakta kalmak isteyen hanedanlar sadece tabiiyet bildirmiyor ayrıca dış politika esaslarını Moğollarla yapılacak olan evlilik akitlerine göre şekillendiriyorlardı. Fakat buna rağmen Barak Hacib'in Çağatay'la evli olan kızından Moğol merkezinde nüfuz kurabilme adına ne derece istifade edebildiği halen tam olarak aydınlık değildir. Yine de Kutluğhan Prensesi Padişah Hatun'un ait

olduğu hanedanın çıkarlarına yönelik faaliyet gösterdiği muhakkaktır (Reşîdüddin, 2013, s. 65; Kazvinî, 2018, s. 404, 424; Abû'l-Farac, 1999, C. II., s. 582-583; Cüveynî, 1999, s. 347-348, 390; Kirmanî, 1328, s. 25; Natanzî, 1336, s. 22).

İran Moğolları döneminde de devam eden ilişkiler Kutluğhanlara dış politikada fayda sağlamıştı. Kutbeddin'in ölümünden sonra Kirman'da idareyi devralan Terken Hatun, idarede kalmayı ancak kızı Padişah Hatun'u Abaka Han'la evlendirmekle sağlayabiliyordu. Diğer taraftan bazı rivayetler Terken Hatun, Cengiz yasalarından; “*Her yılbaşında kendisi ve oğulları için aralarından seçsin diye bütün kızlar hükümdara takdim edilmelidirler.*” hükmünü yerine getirmemek için kızını bir erkek gibi yetiştirdiği hatta ismine Hasan Şah dediği yönündedir. Ancak siyasî hadiselerin gidişatı Terken Hatun'un idaresi boyunca İlhanlı merkezine gidip buradaki kızı vasıtasıyla Abaka Han'dan yardım aldığını doğrulamaktadır (Reşîdüddin, 2013, s. 71, 79; Şabânkâreî, 1376, s. 198-199; Kazvinî, 2018, s. 426).¹⁵

Güzelliğiyle ve herkesesin dilindeki methiyle Abaka Han'ı etkileyen Padişah Hatun'u Terken Hatun'dan istemek için Emîr Karatay'ı gönderen Abaka Han, Padişah Hatun'un üvey abisi Haccac'ın direnişiyle karşılaştı. Fakat üvey abinin isteksizliğinin bir önemi yoktu ve Terken Hatun kızını mükellef bir çeyizle Abaka Han'a vermişti. Abaka Han bu evlilikle Kirman ve çevresinde olup bitenlere hâkim olmakla kalmıyor yerel idarelerin merkeze bağlılığını da tesis ediyordu. Terken Hatun ise idaresine muhalif olanlara karşı İlhanlı desteğini arkasında hissediyordu. Hatta bu gücü arkasına alarak, kendisine içkili bir anında dans teklifi eden üvey oğlu Haccac'ı tüm Kirman işlerinden azlettirmişti. Delhi'ye kaçmak zorunda kalan Haccac ise 1291 yılında orada ölmüştü (Vassâf, 2004, s. 165; Benâketî, 1969, s. 426; Mu'izz al-ansâb, 2006, III, 66. A; Reşîdüddîn, 1983, C. I., s. 740; Reşideddin, 1998, C. III., s. 515; Reşîdüddin, 2013, s. 110, 176; Kazvinî, 2018, s. 426-427; Üçok, 2011, s. 130).

Terken Hatun'un ölümünden sonra Kirman'da durum değişti. Ayrıca babası Abaka'nın ölümüyle dul eşi ve üvey annesi olan Padişah Hatun'la evlenmekte Moğol geleneğine göre herhangi bir mahsur ve engel görmeyen Geyhatu, Kirman idaresinde Padişah Hatun'un isteği doğrultusunda bir idare benimsemişti. Hatta Padişah Hatun'un Kirman'daki idaresini benimsemeyen ve Padişah

15- Cengiz Yasaları hakkında bkz. (Alinge, 1967, s. 146; Bademci, 2012, s. 130-133).

Hatun'un üvey kardeşi olan Soyutgatmış ve onu hapisten kaçırın eşi Gürdîçin Hatun'u perişan bir şekilde Kirman'a göndermişti. Fakat Padişah Hatun'a karşı büyüyen kin neticesinde cariyelerinden biri iftar esnasında içkisine zehir koyarak 22 Ağustos 1294 tarihinde ölümüne neden oldu (Kirmanî, 1328, s. 56; Kazvinî, 2018, s. 428; Şabânkâreî, 1376, s. 200; Vassâf, 2004, s. 161-168; Reşîdüddîn, 1983, C. I., s. 663; Reşideddîn, 1998, C. II., s. 458; Üçok, 2011, s. 138-143; Yücel, 2019, s. 191-195).

Moğollar tarafından kendilerine Kutluk Han unvanı verilen diğeri bir hanedan olan Salgurlular, Atabeg Muzaffaruddin Ebu Bekir zamanında Mengü Kağan'a ve İlhanlı Hanı Hülagü'ye vergi vermek suretiyle tabiiyet bildirmişleri. Atabeg Muzaffaruddin Ebu Bekir'in 1260 yılında hastalanarak ölümü üzerine tahta on iki yaşındaki oğlu Atabeg Muhammed annesi Bibi Terken'in naibiyetinde geçmişti. Bibi Terken de iktidardaki gücünü en küçük kızı Abiş Hatun'u Şehzade Mengü Timur'la evlendirip İlhanlılarla karabalık bağı kurmaktan alıyordu. Ardından Mengü Timur'la olan nişanlılık durumunun avantajlarını kullanan Abiş Hatun, Hülagü Han'ın yarlığıyla 1263-1264 yılında Fars tahtına geçti. Bir yıllığına da olsa kadın padişah olarak idarede kalan Abiş Hatun kendi adına para bastırılmış ve hutbe okutmuştu. Netice'de Mengü Timur'la evlendikten sonra artık onun otağında ikamet etti. Fakat eşi Mengü Timur'un 26 Nisan 1282 Pazar günü henüz 26 yaşındaki ani ölümü Abiş Hatun'u sarstı. Bütün işlerden el çekerek babasının memleketine gitmek için Ahmed Teküder'den izin istedi (Şabânkâreî, 1376, s. 187; Reşîdüddîn, 1983, C. I., s. 663, 664, 682; Reşideddîn, 1998, C. II, s. 458, 459, 475, C. I. s. 57; Reşîdüddîn, 2013, s. 156; Vassâf, 2004, s. 113; Benâketî, 1969, s. 409; Kazvinî, 2018, s. 407; Merçil, 1991, s. 95, 108-109; Aktaş, 2020, s. 496-501; Yücel, 2019, s. 174-178; Üçok, 2011, s. 162-168).

SONUÇ

Cengiz Han'ın şahsında kurulan Moğol birliği ve devamındaki yayılcı politika şüphesiz yine onun siyasi geleneklerinin bir ürünüydü. Zaten oldukça çeşitlilik gösteren ve kurultay kararından sonra Cengiz Han'ın etrafında toplanan bu boyların Moğol birliğini teşekkül ettirmesinden sonra Moğolistan'ın dışında, Çin ve daha uzak bölgelerde birliğin dışında kalan bir o kadar daha boy ve kabile olduğu muhakkaktır. İlk olarak kurultay kararları dışında kalan boyları Moğol hakimiyetine almaya çalışan Cengiz Han onları sadece savaş yoluyla değil ayrıca kurduğu akrabalık ilişkileriyle de Moğol çatısı altına çekmeye çalıştı.

şiyordu. Kogurtalar, İkiresler, Oyratlar, Merkitler, Kerayitler, *Öngütler*, Bekrinler ve Tangutlar gibi çeşitli kabileler, Karluklar ve Uygurlar gibi Türk boyları, Roma ve Mısır Memlûklüleri gibi uzak bölge insanları ve daha fazlası Moğol dış politikasında kadın-siyaset ilişkisi bağlamında literatürdeki yerini almıştır. Mezkûr boylar ve devletlerin bir kısmı hakkında bilinenlerin çoğu onların Moğollarla ilişkisine istinaden mevzu bahis olurken boyların bir kısmı ile ilişkilerin çoğunlukla evlilik ilişkileri düzeyinde olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle Kogurtalar diğer boylara göre bu anlamda öne çıkmaktadır.

Moğol dış politikasının önemli bir unsuru haline gelen Moğol kadınları yabancı seyyah ve kroniklerin gözünde o kadar şaşalı ve imtiyazlı bir zümre gibi anlatılmıştır ki Moğol resmi tarihçilerinin kayıtlarında dahi bu tarz bir anlatıma rastlamak mümkün değildir. Bu durum tabii olarak yabancı devletlerin Moğol kadınlarından ne derece etkilendiklerini de göstermektedir. Tebriz pazarlarının zengin tüketici sınıfını oluşturanları da dahil Moğol kadınları siyaset ve toplumda elde ettikleri kazanımları şüphesiz Cengiz Han'ın yasalarına borçluydu.

Etik Beyan

“Siyasî Evlilikler Bağlamında Moğol Dış Politikası ve Kadın” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırma etik kurul kararı zorunluluğu taşımamaktadır. Makale, Etik Kuralları Yayın Etiği Komitesinin (Committe on Publication Ethics - COPE) yazar, hakem ve editörler için belirtilen kurallardan yararlanılarak oluşturulmuş olan Anasay dergisi etik kuralları çerçevesinde yazılmıştır.

KAYNAKÇA

Abû'l-Farac, G. (1999). *Abû'l-Farac*, 1999, C. II, Süryaniceden çev. Ernest A. Wallis Budge, Türkçe yay. Ömer Rıza Doğrul, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Aksarayî, K. M. (2000). *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Aktaş, Y. (2020). Salgurlular'da Naibe Türkan Hatun ve Atabeg Abiş Hatun'un İdaresi. *Mavi Atlas*, 8/2, 490-506.

Alinge, C. (1967). *Moğol Kanunları*, çev. Coşkun Üçok, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.

Allen, W. E. D., (1932). *A History of The Georgian People*, London.

Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler, (1941). haz. W. De. Tiesenhau- sen, çev. İsmail Hakkı İzmirli, İstanbul: Maarif Matbaası.

Bademci, A. (2012). *Cengiz ve Yasası, Timur ve Tüzakâtı*, İstanbul: Ötü- ken Yayınları.

Bal, M. S. (2005). Türkiye Selçukluları, Mısır Memlûkleri ve Altın Orda Devleti'nin İlhanlılara Karşı Kurduğu İttifak. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 17, 295-310.

Başkumandan Simbat Vekayinamesi, (1946). çev. Hrant D. Andreasyan, İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yayınları. Basılmamış Nüsha.

Baştav, Ş. (2015). *Bizans İmparatorluğu Tarihi Son Devir (1261-1461): Osmanlı Türk-Bizans Münasebetleri*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Baybars Tarihi, Al-Melik-Al-Zahir (Baypars) Hakkındaki Tarihin İkinci Cildi, (2000). çev. Şerefeddin Yaltkaya, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Benâketî, F. S. D. T. F. (1343/1969). *Târih-i Benâketî (Ravzat ûlî'l-elbâb fi ma 'rife 't-tevârih ve 'l-enisâb)*, neşr. Cafer Şiar, Tehran: Çaphane-i Daverpenah.

Beyânî, Ş. (2015). *Moğol Dönemi İran'ında Kadın*, çev. Mustafa Uyar, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Broadbridge, A. F. (2018). *Women and the Making of the Mongol Empire*, Cambridge University Press.

Broadhurst, R. J. C. (1980). *A History of the Ayyubid Sultans of Egypt Translated from the Arabic of al Maqrizi*, Boston.

Brosset, M. F. (1849). *Histoire de la Géorgie*, S. Petersbourg.

Burgu, Y. S. (2011). *Anadolu Selçukluları Alâeddin Keykubad ve Zamani*, İstanbul: Selenge Yayınları.

Byzantine Monastic Foundation Documents, A Complete Translation of the Surviving Founders' Typika and Testaments, (2000), Vol. II, ed. John Thomas, Angela Constantinides Hero, United States of America: With the Assistance of Giles Constable.

Cengiz İmparatorluğu Hakkında İlk Tarih Kayıtları: Meng Ta pei lu & Hei Ta shi lu, (2012). çev. Ankhbayar Danuu, yay. haz. Mustafa Uyar, İstanbul: Ötüken Yayınları.

Ch'un, C. (2019). *Cengiz Han'ın Ölümsüzlük Arayışı: Taoist Simyacı Bir Keşişin Türkistan Seyahatnamesi (1221-1224)*, terc. ve not. Gülşah Hasgüçmen, İstanbul: Kronik Yayınları.

Connor, C. L. (2011). *Bizans'ın Kadınları (Women of Byzantium)*, çev. Barış Cezar, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Crucis, R. M. (2018). *Doğu Seyahatnamesi: Bir Dominikan Keşişin Anadolu ve Ortadoğu Yolculuğu (1289-1291)*, çev. Ahmet Deniz Altunbaş, İstanbul: Kronik Kitap.

Cüveynî, A. A. M. (1999). *Tarih-i Cihan Güşâ*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Eastmond, A. (2012). Diplomatic Gifts: Women and Art as Imperial Commodities in the 13 th Century. *Liquid & Multiple: Individuals & Identities in the Thirteenth-century Aegean*, ed. Guillaume Saint-Guillain & Dionysios Stathakopoulos, Paris, 105-135.

Erdoğan, C. (2019). Moğollarda Kullanılan Beki/Begi Unvanı Üzerine Notlar. *Mavi Atlas*, 7/1, 255-273.

Erdoğan, C. (2020). *Harezmsahlar: Anuştegin'den Celâleddin'e*, İstanbul: Selenge Yayınları.

Galstyan, A. G. (2005). *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, çev. İlyas Kamalov, İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Gregorae, N. (1829). *Nicephori Gregorae Byzantina Historia Graece Et Latine*, Cum Annotationibus Hier. Wolfli, Car. Ducangii, Io Boivini Et Cl. Capperon-nerii, cura.: Ludovici Schopeni, Vol. I, Bonnae.

Grigor, A. (2007). *Okçu Milletinin Tarihi*, çev. Hrant D. Andreasyan, İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Grousset, R. (2015). *Stepler İmparatorluğu Attila, Cengiz Han, Timur*, çev. Halil İnalçık, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Gülensoy T. & Küçükler, P. (2015). *Eski Türk-Moğol Kişi Adları Sözlüğü*, İstanbul: Bilgi Kültür Sanat Yayınları.

Gülensoy, T. (2008). *Altan Topçi (Moğol Tarihi)*, Ankara: Kültür Ajans Yayınları.

Güler, N. (2017). Âştiyânî'ye Göre Hülâgû Hân'ın Siyasetine Kısa Bir Bakış, *Anasay*, 2, 99-107.

Hayton, K (2015). *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*, çev. Altay Tayfun Özcan, İstanbul: Selenge Yayınları.

Historie Constantinople, Depuis le règne de-L'Ancien Justin, jusqu'à la fin de l'Empire, Traduite fur les Originaux Grecs par Mr. Cousin, L'Histoire des Empereurs Michel&Andronique, écrite par Pachymere, Libraire ordinaire du Roi. M. D C, LXXXV.

Hopwood, K. (2002). Bizans Prensesleri ve Şehvetli Türkler. çev. Ekin Uşşaklı, *Kebikeç: İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırma Dergisi*, 13, 145-156.

Howorth, H. H. (1888). *History of the Mongols: From the 9th to the 19th Century*, Part III, The Mongols of Persia, London.

Hulbert's History of Korea, (1905). ed. Clarence Norwood Weems, Vol. I, London.

İbn Abdüzzâhir, (2021). *Kâtibinin Gözünden Sultan Baybars*, çev. Aydın Usta, İstanbul: Yeditepe Yayınları.

İbn Battûta, (2010). Ebû Abdullah Muhammed, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, C. I-II, çev. inc. ve not. A. Sait Aykut, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

İbn Bibi, (1996). *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye (Selçuk-Name)*, C. I-II, çev. Mürsel Öztürk, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

İbn Kesîr, (1985). *el-Bidâye Ve'n-Nihâye*, C. I-XV, çev. Mehmet Keskin, İstanbul: Çağrı Yayınları.

İbni Tagrıberdi, (2013). *en-Nücûmu'z-Zâhire (Parlayan Yıldızlar)*, çev. Ahsen Batur, İstanbul: Selenge Yayınları.

Kanat, C. (2000). Gazan Han Zamanına Memlûk Devletine İltica Eden Uyratlar. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XV, İzmir, 105-120.

Kartlis Tskhovreba: A History of Georgia, (2014). trans. Dmitri Gamq' relidze, Ed. Roin Metreveli and Stephen Jones, Georgian National Academy of Sciences, Artanuji Publishing, Tbilisi.

Kâşânî, A. A. M. (1969). *Târîh-i Olcaytu*, neşr. Mahin Hambly, Tahran.

Kaya, Ö. (2007). *Selahaddin Sonrası Dönemde Anadolu'da Eyyübîler*, İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Kaymaz, N. (1970). *Pervâne Mu'inü'd-dîn Süleyman*, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.

Kazvinî, H. M. (2018). *Târîh-i Güzide*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Keçiş, M. (2011). Trabzon Rum Devleti'nde Kadına Dair Diplomatik Bir Usul: Evlilik İttifakları. *Ortaçağda Kadın*, ed. Altan Çetin, Lotus Yayınları. Ankara, 337-355.

Kiragos, M. (2009). *Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar*, terc. Gürsoy Solmaz, Ankara: Elips Yayınları.

Kirmânî, N. M. (1328). *Simtü'l-'ulâ li'l-hazreti'l-'ulyâ, der Târîh-i Karâ-hutâiyân-i Kirmân*, neşr. Abbâs İkbâl Âştîyânî, Tahran.

Konstantin Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio*, (2020). çev. İlhan Aslan, İstanbul: Post Yayınevi.

Köse, B. A. (2015). Moğol İstilasının Güney Kafkasya Şehirleri Üzerinde İdarî ve İktisadî Etkileri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. VIII. S. 41, s. 485-498.

Köse, B. A. (2017). Ortaçağda Trabzon Limanının Tarihsel Coğrafyasının Siyasal ve Ekonomik Sonuçları. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 22, s. 9-42.

Köse, B. A. (2018). Ortaçağ Seyahatnamelerinde Trabzon-Erzurum Güzergâhı. *Current Research in Social Sciences*, 4/2, 60-72.

Krause, F. E. A. (1922). *Cingiz Han, Die Geschichte seines Lebens nach den chinesischen Reichsannalen: Yüan Shih*, Heidelberg.

Melville, C. (2009). Anatolia under the Mongols. *The Cambridge History of Turkey*, Vol. I, Byzantium to Turkey: 1071-1453, ed. Kate Fleet, Cambridge

University Press, 51-102.

Merçil, E. (1991). *Fars Atabegleri Salgurlular*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Mevlâna, C. M. (2018). *Fîhi Mâ Fîh: Mevlâna'nın Konuşma ve Sohbetleri*, çev. Cemal Aydın, İstanbul: Sufi Kitap.

Minorsky, V. (1953). *Studies in Caucasian History, New Light on the Shaddadids of Ganja*, Cambridge.

Moğolların Gizli Tarihçesi, (2018). terc. ve not. Mehmet Levent Kaya, İstanbul: Kronik Yayınları.

Moğolların Gizli Tarihi, (2010). terc. Ahmet Temir, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Natanzî, M. (1336). *Târîh-i Mülûk-i Şebânkâre*, neşr. Joan Aubin, Tahran.

Nicol, D. M. (2016). *Bizans'ın Son Yüzyılları, 1267-1453*, çev. Bilge Umar, İstanbul: Kültür Yayınları.

Nicola, B. (2017). *Women in Mongol Iran, The Khatuns: 1206-1335*, Edinburgh University Press.

Ostrogorsky, G. (2006). *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Öden, Z. G. (1999). *Karası Beyliği*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Ögel, B. (2002). *Çingiz Han'ın Türk Müşavirleri*, İstanbul: Kültür Sanat Yayınları.

Ömerî, Ş. F. (2014). *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım, Mesâlikü'l Ebsâr*, çev. Ahsen Batur, İstanbul: Selenge Yayınları.

Örs, D. (1992). *Tarih-i Olcaytu*, (İnceleme ve Çeviri), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Özaydın, A. (2020). *Muhammed b. Tekiş*. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 30, Ankara: TDV. Yayınları, 578-580.

Özgüdenli, O. G. (2005). *Moğollar*. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 30, Ankara: TDV. Yayınları, 225-229.

Özgüdenli, O. G. (2009). *Gazan Han ve Reformları (1295-1304)*, İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Pachymeres, G. (1729). *Andronicus Palaeologus: Sive Historia Rerum Ab Andronico Seniore, E Bibliotheca Barberina, Interprete. Petro Possina e Soc. Juse, Venetis.*

Pachymérès, G. (1984). *Relations Historiques*, II. Livres, IV-IV., ed. Albert Failler, trans. Vitalien Laurent, Paris.

Pachymérès, G. (1999). *Relations Historiques*, II. Livres, VII-IX., ed. Albert Failler, Paris.

Pachymeres, G. (2009). *Bizanslı Gözüyle Türkler*, çev. İlcan Bihter Barlas, İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayınları.

Pachymeris, G. (1835). *De Michaele et Andronico Palaeologis*, Immanuel Bekkerus, Bonnae.

Parla, C. (2017). Melike Hüdavend Hatun ve Türbesi. *IV. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu*, 26-28 Nisan, Niğde, 149-164.

Polo, M. (2003). *Dünyanın Hikâye Edilişi: Harikalar Kitabı*, terc. Işık Ergüden, Z. Zühre İlkgelen, İstanbul: Ötüken Yayınları.

Ramos, M. I. C. (2017). Maria Paleologina and the Il-khanate of Persia. A Byzantine Princess in an Empire Between Islam and Christendom. *Imago Temporis, Medium Aevum*, XI, 217-231.

Reşideddin, F. (1998). *Câmi'ü't Tevârih*, C. II, terc. W. M. Thackston, Harvard Üniversitesi.

Reşîdüddin, F. (2013). *Câmiü't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, çev. İsmail Aka, Mehmet Ersan, Ahmad Hesamipour Kelejani, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Reşîdüddîn, F. H. (1362/1983). *Câmi 'ü't-tevârih: 718/1318*, C. I-II, haz. Behmen Kerîmî, Tahran: İntişarat-ı İkbâl.

Rossabi, M. (2015). *Kubilay Han*, çev. Özgür Özal, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Runciman, S. (1960). The Ladies of the Mongols. *Εἰς Μνήμην Κ. Αμάντου*, Nikolaos V. Tomadakes (Νικόλαος Β. Τομαδακῆς), ed. Athens: Μυρτίδη, 46-53.

Runciman, S. (2008). *Haçlı Seferleri*, C. I-III, çev. Fikret Işıltan, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Sağlam, A. (2018). Nâsır Muhammed Dönemi Memlûk-Altın Orda Münâ-

sebetleri: Stratejik İttifaklar. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11/61, 324-331.

Spuler, B. (2011). *İran Moğolları: Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri (1220-1350)*, çev. Cemal Köprülü, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Step'annos, O. (2015). *History of the State of Sisakan*, trans. Robert Bedrosian, Long Branch.

Sultan Veled Divanı, (2016). çev. Veysi Değirmençay, İstanbul: Demavend Yayınları.

Şabânkâreî, M. A. M. (1376). *Mecma'u'l-ensâb*, neşr. Mîr Hâşim-i Muhaddis, Tahran.

Şen, H. (2020). Moğol Hâkimiyetinde Koryo (Kore). *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 7/3, 1519-1541.

Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme), (2014). terc. ve not. Halil İbrahim Gök, Fahrettin Coşguner, Ankara: Atıf Yayınları.

The Travels of an Alchemist: Li Chih-Ch'ang, (1931). trans. Arthur Waley, London.

Togan, Z. V. (1981). *Umumî Türk Tarihi'ne Giriş*, İstanbul: Enderun Kitabevi.

Turan, O. (2011). *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul: Ötüken Yayınları.

Üçok, B. (2011). *İslâm Devletlerinde Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Vardan, M. (1937). *Türk Fütuhâtı Tarihi (889-1269)*, çev. Hrant D. Andriasyan, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Tarih Semineri Dergisi, C. I, S. 2.

Vásáry, I. (2015). *Kumanlar ve Tatarlar: Osmanlı Öncesi Balkanlar'da Doğulu Askerler (1185-1365)*, çev. Ali Cevat Akkoyunlu, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Vassâf, 2004, s. A. İ. F. Y. Ş. (1383/2004). *Tahrîr-i Târih-i Vassâf*, neşr. Abdul Muhammed Ayeti, Institute for Humanities and Cultural Studies, Tehran.

Vladimirtsov, B. Y. (1995). *Moğolların İçtimaî Teşkilâtı: Moğol Göçebe Feodalizmi*, çev. Abdülkadir İnan, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Willem, R. (2010). *Mengü Han 'ın Sarayına Yolculuk 1253-1255*, ed. Peter Jackson, David Morgan, çev. Zülal Kılıç, İstanbul: Kitap Yayınevi.

Yiğit, F. A. (2016). İktidar ve İzdivaç: Memlûk-Altın Orda-İlhanlı Üçgeninde Siyasi Evlilikler. *Karadeniz Araştırmaları*, S. 49, 103-120.

Yinanç, M. H. (2014). *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, C. I-II. yay. haz. Refet Yinanç, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

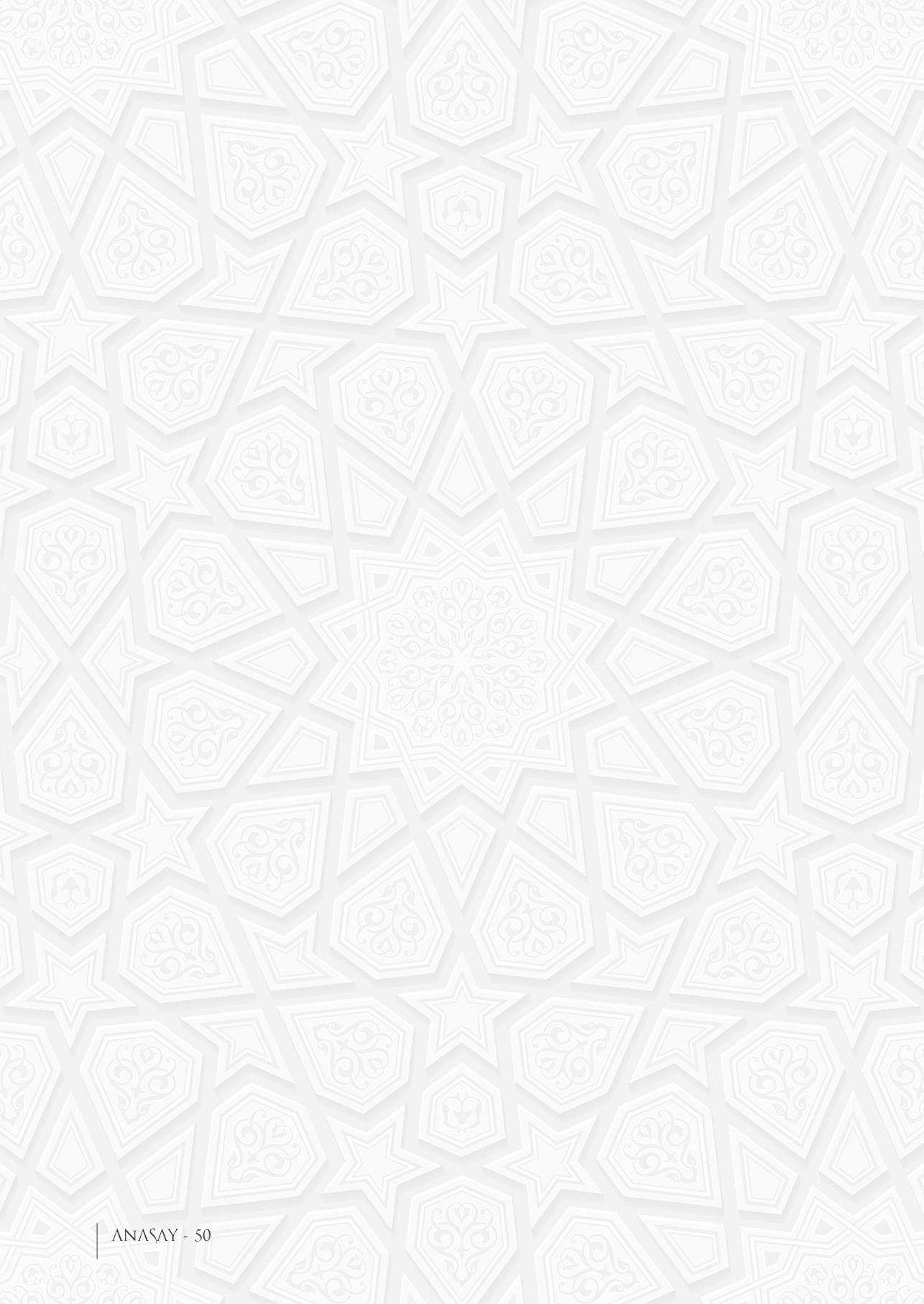
Yuvalı, A. (1985). XIII. Yüzyılda Önasya'daki Siyasi Bloklaşma. *Türk Kültürü*, S. 262, 111-121.

Yücel, M. U. (2019). *Bozkırın Asenaları: Şefkat, Sevgi ve İhtiras'ın Gölgesinden Tahta Giden Yol*, İstanbul: Çoban Yayınları.

Zambaur, E. D. (1927). *Manuel de Genealogie et de Chronologie Pour L'Histoire de L'Islam*, Librairie Orientaliste Heinz Lafaire, Hanove.

Zhao, G. Q. (2008). *Marriage as Political Strategy and Cultural Expression: Mongolian Royal Marriages from World Empire to Yuan Dynasty*, *Yuan shi*, Vol. 114, New York: Biographies of Empresses and Imperial Concubines.

История Казахстана в персидских источниках- (İstoriya Kazakhstana v Persidskih İstochnikah), *Mu'izz al-ansāb*, (2006). III, Almata, V. 66. B.

NİZÂMÎ'NİN HÜSREV Ü ŞİRİN'İNDE BAHAR MEVSİMİNİN BETİMLENMESİ

DESCRIPTION OF THE SPRING SEASON IN KHUSRAW U SHIRIN OF NIZAMI

DOI: 10.33404/anasay.1141490

Çalışma Türü: Araştırma Makalesi / Research Article¹

Yasemin YAYLALI*

ÖZ

Nizâmî-yi Gencevî'nin beş mesneviden oluşan bir hamsesi bulunmaktadır. Bu mesnevilerden biri de *Hüsrev ü Şîrîn*'dir. *Hüsrev ü Şîrîn*'de bahar mevsimi ve onun meydana getirdiği değişim betimlenirken tabiatta bulunan bitkilere ve hayvanlara yer verilmiştir. Öncelikle baharın habercisi ve çiçeklerin sultanı olarak görülen güle temas edilmiştir. Gül dışında menekşe, yasemin, nergis, süsen, lale, nesrin vb. çiçekler betimlenmiştir. Çiçeklerin yanında servi ve tuba ise bahsi geçen ağaçlardır. Kumru, karga ve bülbül ve ceylan da ismi geçen hayvanlardandır. Tüm bu bitki ve hayvanlara bazen benzetme amacıyla değinilmiş; bazen de hoş görünümleri ve güzel sesleriyle baharın habercisi ve doğanın

1- Makale Geliş Tarihi: 06. 07. 2022 Makale Kabul Tarihi: 18. 08. 2022

Bu çalışma 17-18 Haziran 2021 tarihinde Erzurum'da düzenlenen Uluslararası Nizami-yi Gencevi Sempozyumu'nda özet olarak sunulan bildirinin genişletilip gözden geçirilmiş halidir.

* Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü, yyaylali@atauni.edu.tr, **ORCID ID** <https://orcid.org/0000-0002-6904-1471>.

süsü olmaları yönüyle yer verilmiştir. Bu çalışmada *Hüsrev ü Şîrîn*'de baharın tasvir edildiği kısım, semboller ve edebi sanatlar bağlamında irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Nizâmî-yi Gencevî, Bahar, Gül, Servi, Bülbül.

ABSTRACT

Nizami-yi Ganjavi has a khamse consisting of five mathnawi. One of these mathnawi is *Khusrav u Shirin*. In *Khusrav u Shirin*, while the spring season and the change it brought about, plants and animals in nature were included. First of all, the rose, which is seen as the harbinger of spring and the sultan of flowers, has been touched upon. Apart from rose, violet, jasmine, daffodil, iris, tulip, prose etc. flowers are depicted. In addition to flowers, cypress and tuba are the trees mentioned. Dove, crow, nightingale and gazelle are among the animals mentioned. All these plants and animals are sometimes referred to for the purpose of simile; sometimes they are featured as the harbinger of spring and the ornament of nature with their pleasant looks and beautiful voices. In the aforementioned study, the part in which spring is depicted in *Khusrav u Shirin* will be examined in the context of symbol and literary arts.

Keywords: Nizami-yi Ganjavi, Spring, Rose, Cypress, Nightingale.

Giriş

Büyük söz ustası Nizâmî- yi Gencevî beş mesneviden oluşan *Penc Genc* isimli hamsesiyle edebiyat sahasında büyük bir şöhret kazanmış ve önemli bir yer edinmiştir. *Penc Genc* adlı hamse *Mahzenü 'l-esrâr*, *Hüsrev ü Şîrîn*, *Leylâ vü Mecnûn*, *Heft Peyker* ve *İskendernâme* adlı beş mesneviden oluşmaktadır (Gencevî, 1384 hş: s. 5-6). Nizâmî, yaklaşık 2400 beyitten oluşan *Mahzenü 'l-esrâr* isimli mesnevisini 570 (1174) veya 572 (1176) yılında Mengüçüklüler'den Erzincan hâkimi Fahreddin Behram Şah adına yazmıştır (Fahruzzamânî, 1340 hş: s. 13).

Nizâmî, *Hüsrev ü Şîrîn* mesnevisini 576 (1180-1181) yılında bitirmiştir (Terbiyet, 1377 hş: s. 547). Birtakım eserlerde kısmen bahsedilen Sâsânî hükümdarı Hüsrev Pervîz ile Şîrîn'in aşk hikâyesinin işlendiği bu mesneviyi Nizâmî büyük bir ustalıkla tamamıyla nazmeden ilk şairdir (Kantar, 2007: XXXII, s. 184). *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisini ise Şirvanşah Celalüddeve Ahsitan'ın isteği üzere 584 (1188) yılında yazmıştır (Gencevî, 1347 hş: s. 8). *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisinde kavuşmadan vefat eden ve ölünce vuslata eden Kays

ile Leyla isimli iki aşığın halis ve gerçek aşkı anlatılmaktadır (Resulzade, 1951: s. 144-148).

Nizâmî, *Heft Peyker* ya da *Behrâmnâme* adlı eserini 593 (1197) yılında Merâğa hâkimi Alâeddin Körpearslan'ın isteği üzere nazmetmiştir. Eser Sâsânî hükümdarı Behrâm-ı Gûr'un hayatı, av eğlenceleri, yedi iklimden evlendiği yedi eşi ve onların anlattığı hikâyelerden oluşmaktadır (Safâ, 1386 hş: II, s. 803-804). 597 (1201) yılında yazılan *Şerefnâme* ve 607 (1211) senesinden sonra nazmedilen *İkbâlnâme* adlı iki bölümden müteşekkil *İskendernâme* adlı mesnevi ise İskender'in soyunu, fetihlerini ve karanlıklar ülkesine yolculuğunu içermektedir (Kanar, 2007: XXXII, s. 184). Beş mesneviden oluşan hamsesinden başka kaynaklarda belirtildiği üzere yaklaşık 20.000 beyitlik kaside, gazel, kıt'a, terkihibend, terciibend ve rubailerden oluşan bir *Dîvân*'ı bulunmaktadır (Gencevî, 1353 hş: s. 20).

Nizâmî eserlerinde edebi sanatlara büyük bir maharetle yer vermiştir. Bunlardan biri de *Hüsrev ü Şîrîn* mesnevisidir. Söz konusu çalışmada bu mesnevide yer alan ve "Vasf-ı Bahâr ü Ayş-i Husrev ü Şîrîn" başlıklı bölüm, mazmunlar ve edebi sanatların ışığında incelenmiştir. Otuz iki beyitten oluşan bölümde bahar mevsimi yanında Hüsrev ve Şîrîn'in eğlence meclisi de tasvir edilmiştir.

İlkbahar mevsiminin tasvirine baharın habercisi, çimenliğin sultanı kırmızı güllerle başlanmış ve ağırlıklı olarak güllerden bahsedilmiş; ardından sırasıyla menekşe, yasemin, nergis, süsen, sığırgözü, şakayık, mercanköşk, lale, nesrin, reyhan çiçekleri ile servi ve tuba ağaçları zikredilmiştir. Bu bölümde çiçek ve ağaçlar dışında tavus, kumru, karga, bülbül, turaç ve sülün gibi kuşlar ile ceylan ve sedef bahsi geçen hayvanlardandır. Bu hayvanlara kimi zaman benzetme unsuru olarak yer verilmiş; kimi zaman da güzel görünüşleri ve sesleriyle baharın habercisi ve tabiatın süsü olmaları yönüyle değinilmiştir.

Baharın anlatıldığı bu bölümde edebi sanatlardan bolca istifade edilmiş; bilhassa teşbih, istiare, kinaye ve tenasüp sanatları çokça kullanılmıştır. Nizâmî bu sanatları mükemmel bir şekilde kullanarak bahar mevsimindeki tabiatı okuyucunun gözünde canlandırmış ve söz söylemedeki gücünü ortaya koymuştur. Baharı betimlerken gül, nergis, lale gibi alışıla geldik bahar çiçeklerine yer vermekle birlikte mercanköşk ve sığırgözü gibi farklı bahar çiçeklerine de değinmiştir. Söz konusu bölüm şu şekilde başlamaktadır:

ز سبزه بر کشد بیخ جوانی

جو پیر سبز پوش آسمانی

Yeşil giysili yaşlı gökyüzü, çimenlikten gençlik kökünü çıkarınca (Gencevî, 1343 hş: s. 87),

به سرسبزی در آرد سرخ گلزار

جوانان را و پیران را دگر بار

Kırmızı gül bahçesi gençler ve ihtiyarlar için yeniden canlılık getirir (Gencevî, 1343 hş: s. 87).

Baharın betimlendiği bölümün birinci ve ikinci beyitlerinde ilkbaharda gökyüzünden yeryüzüne yağın rahmet ve bereket yağmurlarıyla kışın uykuya yatan tabiatın canlandığı yani bahar mevsiminin geldiği anlatılmakta ve böylesi bir atmosferin herkes için mutluluk ve canlılık kaynağı olduğu ifade edilmektedir.

Yeşil giysili yaşlı gökyüzünden kasıt mavi felek yani göktür. Gökyüzünün rengi bakır küfü renginde olması sebebiyle yeşil kıyafete; feleğin şekli de eğik ve bükük olması yönüyle beli bükülmüş bir yaşlıya benzetilmiştir. Çimenlikten gençlik kökünün çıkmasından kasıt baharda yağmurlarla yeşeren çimenlik ve buradan biten taze ve yeşil nebattır. Yeni çıkan taze ot yani çimenler gençliğe benzetilmiştir.

Birinci ve ikinci beyitlerde geçen “gökyüzü, yeşil, çimenlik, kök, gül bahçesi ve canlılık” گلزار، سرسبزی، بیخ، سبزه، سبزی، آسمانی، کelimeleri arasında tenasüp sanatı; “yaşlı, gençlik, gençler ve yaşlılar” جوانان پیران، جوانی، پیر، کelimeleri arasında tezat sanatı vardır.

بنفشه پر طاوسی بر آرد

گل از گل تخت کاوسی بر آرد

Gül topraktan Kâvus'un tahtını ortaya çıkarır; menekşe tavusun tüyünü ortaya çıkarır (Gencevî, 1343 hş: s. 87).

Kâvus: Yüz elli yıl saltanat süren Kâvûs, Keyaniler zamanının ikinci hükümdarıdır (Şemîsâ, 1385 hş: s. 521). Avesta'da Keykubâd'ın oğlu olarak zikredilmektedir (Yâhakkî, 1386 hş: s. 657). Dînkerd'e göre hükmettiği yedi ülkeyle yetinmeyerek göklere yükselmeyi arzulamış; bunun için de tahtının ayaklarına kartalları bağlatmıştır. Başka bir anlatıma göre ise devlerden müteşekkil bir orduyla Elburz dağının doruğuna ulaşmış; yalnız başına karanlık ve aydınlığın kesiştiği yere kadar çıkmış ancak inadını sürdürdüğünden ferr kendisinden alınmıştır (Yıldırım, 2006: s. 468).

Gül: Beş çanak yaprağına ve fazlaca taç yaprağına sahip, çok sayıda rengi ve pek çok cinsi olan hoş kokulu (Muzafferiyân, 1375 hş: 461), rosaceae familyasından bir bitkidir (Kerîmî, 1374 hş: s. 266). Klasik Fars şairlerince rengi ve şeklinden ötürü yanak ve yüze teşbih edilmiş, gülün çiçek açıp görüldüğü vakitle bahar mevsimi kastedilmiştir (Şemîsâ, 1387 hş: II, s. 1042-1045).

Menekşe: İnce sapa bağlı aşağı doğru sarkan, geriye doğru bükülü çanak yaprakları ve mahmuzlu taç yaprağıyla altı yapraktan müteşekkil çiçekleri (İsmâilpûr, 1381 hş: s. II, 1191) genellikle mor ve beyaz ya da iki renkli olan violaceae familyasından bir bitkidir (Rengçî, 1372 hş, s. 59). Klasik Fars şiirinde çoğunlukla renk ve şekil yönünden maşukun büküm büküm güzel kokulu zülflerine teşbih edilmiştir (Gerâmî, 1389 hş: s. 36, 40).

Beyitte baharın habercisi olan kırmızı güllerin ve onların yanında menekşelerin yeşerip çiçek açması anlatılmaktadır. Kâvus'un tahtına ve hikâyesine telmihte bulunulan beyitte gülün topraktan Kâvus'un tahtını çıkarmasından kasıt, kırmızı güllerin topraktan yeşermesi ve açmasıdır. Menekşenin tavusun tüyünü çıkarması da açmasıdır; menekşenin taç yaprakları koyu rengi ve üzerindeki şekiller bakımından tavus kuşunun koyu renkli ve desenli tüyüne benzetilmiştir.

بسا عشق کهن کان تازه گردد	بسا مرغا که عشق آوازه گردد

Nice kuş âşıkane şarkı terennüm eder, nice eski aşk tazelenir (Gencevî, 1343 hş: s. 87).

Beyitte baharın gelişyle her yeri dolduran kuşların hoş şakımaları, herkesi mest eden şarkıya benzetilmekte ve böylesi güzel bir bahar havasında kuşların ötüşlerinin âşıkları coşturup içlerini aşk ve sevgiyle dolduğuna dikkat çekilmektedir.

جهان می کرد عهد خرمی نو	چو خرم شد به شیرین جان خسرو

Hüsrev'in canı Şîrîn'le hoş olunca dünyada mutluluk zamanı yenilenir (Gencevî, 1343 hş: s. 87).

Beyitte Hüsrev'in Şîrîn'le birlikte geçirdiği bu anlardan ötürü duyduğu mutluluğa değinilirken baharda tabiatta meydana gelen tüm bu güzellik ve değişimlerin onun bu durumunun eseri olduğu söylenmektedir.

به گلها بر درید از خرمی پوست	چو از خرم بهار و خرمی دوست

Baharın canlılığından ve sevgilinin neşesinden, güller yeşillikten derisini yırttı (Gencevî, 1343 hş: s. 87).

Beyitte güllerin yeşillikten derisini yırtmalarından kasıt açmalarıdır. Baharda her yerde açan çiçeklerle, yeşeren ağaçlarla ve havaların ısınmasıyla aşikâr olan canlılarla doğanın canlandığı, Şîrîn'in mutluluğundan güllerin de tomurcukların etrafını kaplayan yeşil kısımdan dışarı çıkarak açtığı ifade edilmektedir.

گل از شادی علم در باغ می زد	سپاه فاخته بر زاغ می زد

Gül mutluluktan bahçede bayrak çekiyor, kumru ordusu kargayı def ediyordu (Gencevî, 1343 hş: s. 87).

Bayrak çekmek/dikmek: Belirmek, ortaya çıkmaktan kinayedir (Enverî, 1383 hş: II, s. 1113).

Baharda güllerin bayrak dikmesinden kasıt topraktan yeşerip çıkmasıdır. Bahar mevsimin habercisi kabul edilen güller alımlı renkleri ve ihtişamlarıyla her yerde görülmeye başlanmıştır. Kargalar kışı sembolize etmekte ve kumruların kargaları def etmesiyle kışın gittiği ve yerine baharın geldiği ifade edilmektedir.

سمن ساقی و نرگس جام در دست	بنفشه در خمار و سرخ گل مست

Yasemin saki, nergis elinde kadeh, menekşe mahmur ve kırmızı gül mest (Gencevî, 1343 hş: s. 87).

Beyitte bahar mevsimiyle beraber her tarafta açan çiçeklere dikkat çekilirken yasemin rengiyle beyaz tenli sakiye, nergis şekliyle kadehe benzetilmekte ve menekşe sapından aşağıya sarkan şekliyle mahmur olarak, rengi ve şekliyle şarap kadehini andıran gül de mest olarak tasvir edilmektedir.

sمن, نرگس, بنفشه, گل و ساقی, جام, خمار, مست (yasemin, nergis, menekşe, gül; saki, kadeh, mahmur, mest kelimeleri arasında tenasüp vardır.

صبا برقع گشاده مادگان را	صلا در داده کار افتادگان را

Saba güzellerin örtüsünü açmış, dertlileri (âşıkları) çağırmış (Gencevî, 1343 hş: s. 87).

Saba rüzgârı: Baharın ilk günlerinde esen latif rüzgârdır. Bu nedenle güzel kokuludur. Maşukun mahallesinden eserek âşığa onun kokusunu yani haberini ulaştırır. (Şemîsâ, 1387 hş: II, s. 828- 829). Goncaları açtırıp gül haline getirir, serviyi yeşertir (Pala, 2002: 396).

Beyitte güzellerden kasıt güllerdir. Saba rüzgârının güllerin yüzünden örtüyü açması, güllerin açılmasıdır. Saba rüzgârının esişiyile gülleri açtırdığına yani baharı getirdiğine dikkat çekilmekte; maşuku görme arzusunda olan âşıkların da bu durumu dört gözle bekledikleri söylenmektedir.

زده بر گاو چشمی پیل گوشتی

شمال انگیخته هر سو خروشی

Şimal rüzgârı her yönden coşkuyla hareket ettirmiş; süseni, sığırközü çiçeğiyle (sığır papatyasıyla) katmış karıştırmış (Gencevî, 1343 hş: s. 87).

Süsen: Kılıca benzer uzun yapraklara sahip, liliaceae familyasından güzel kokulu bir bitkidir (Kerîmî, 1374 hş: s. 207). Beyaz, mor ve sarı gibi çeşitli renkleri bulunmaktadır (Yâhakkî, 1386 hş, s. 487). Klasik Fars şiirinde renk ve şekil yönünden çoğunlukla dile ve kılıca benzetilmiştir (İsmâilpûr, 1381 hş: II, s. 1196).

Sığırközü: Papatyaya benzeyen hoş görünümlü, iri çiçekleri olan astera-ceae familyasından bir bitkidir (Âdilizâde- Fahr, 1387 hş: s. 78).

Beyitte esen şimal rüzgârıyla baharda açan süsen ve sığırközü çiçeklerinin hareket ettikleri ve bu esnada adeta birbirlerine geçtikleri ifade edilmektedir.

شقایق مهد مرزن گوش گشته

زمین نطع شقایق پوش گشته

Yer gelincik yaygısıyla örtülmüş, gelincik mercanköşkün tahtirevanı olmuş (Gencevî, 1343 hş: s. 87).

Gelincik: Kırmızı renkli ve orta bölümünde siyah lekeler yer alan papaveraceae familyasından bir bitkidir (Rengçî, 1372 hş, s. 249). Klasik Fars şiirinde kırmızı renginden ötürü yüze, şaraba ve kana; ortasındaki siyahlık ise aşk acısından yanmış, üzgün gönle teşbih edilmiştir (Gerâmî, 1389 hş, s. 222).

Mercanköşk: Kırlarda ve dağlarda kendiliğinden yeşeren, labiatae familyasından kokulu çok yıllık otsu bitkidir (Muzafferiyân, 1375 hş: s. 381).

Beyitte bahar mevsiminde açan gelincik çiçekleri kırmızı örtüye benzetilererek her yerin kırmızı gelinciklerle kaplandığı söylenmiş; mercanköşkların de tahtirevana benzetilen gelinciklerin yanında yeşerdiği ifade edilmiştir.

ز عشق لاله پیراهن دریده

سهی سرو از چمن قامت کشیده

Dik servi çimenlikte boyunu uzatmış, lale aşktan gömleği yırtmış (Gencevî, 1343 hş: s. 87).

Gömleği yırtmak: Belirgin, görünür olmak, çiçeğin açmasından kinayedir (Affî, 1372 hş: I, s. 419).

Servi: Cupressaceae familyasından kışın yapraklarını dökmeyerek daima yeşil olan uzun ve dik bir ağaçtır (Muzafferiyân, 1375 hş: s. 169). Klasik Fars şairlerince servi çoğunlukla cananın dik boyuna teşbih edilmiştir (Gerâmî, 1389 hş: s.162).

Lale: Liliaceae familyasından soğanlı, güzel çiçekli bir süs bitkisidir (Muzafferiyân, 1375 hş: s. 563). Klasik Fars şiirinde kırmızı renginden ötürü sevgilinin yüzüne, kadehe ve kana teşbih edilmiş; çiçeğin orta bölümündeki siyah leke ise aşığın yanıp kavrulmuş gönlüne benzetilmiştir (Şemîsâ, 1387 hş: II, s. 1057-1059).

Beyitte baharın vazgeçilmezi servi ağaçları ve lalelerden bahsedilmiştir. Servi ağaçları uzunlukları ve dik görünüşleriyle boya benzetilmiştir. Lalenin gömleğini yırtmasından kasıt tomurcuk içinden gömleğe benzetilen taç yapraklarını çıkarıp açmasıdır.

گشاده باد نسرين را بنا گوش	بنفشه تاب زلف افکنده بر دوش

Menekşe kıvrım kıvrım zülfü atmış omzuna, rüzgâr nesrinin kulak ardını açmış (Gencevî, 1343 hş: s. 87).

Nesrin: Dağlarda ve kırlarda yeşeren, hoş kokulu, beyaz bir güldür (Dih-hudâ, 1341 hş: XLVII, s. 478). Klasik Fars şiirinde renk ve kokusu nedeniyle maşukun *yüzüne* ve güzel kokusuna teşbih edilmiştir (Rengçî, 1372 hş: s. 423).

Beyitte açan menekşeler koyu rengi ve kıvrımlı şekli dolayısıyla zülfe; nesrin çiçekleri de beyaz rengi ve hoş kokularıyla kulak ardına benzetilmiştir. Kulak ardıyla kastedilen yüz ve yanaktır.

شگرفان شکوفه شانه در موی	عروسان ریاحین دست بر روی

Reyhan gelinlerinin elleri yüzlerinde, gonca güzellerinin saçında tarak (Gencevî, 1343 hş: s. 87).

Reyhan: Keskin bir rayihası bulunan, beyaz ya da pembe çiçekli (Muîn, 1375 hş: III, s. 1701), labiatae familyasından bir bitkidir (Kerâmî, 1374 hş: s. 224). Reyhan sözcüğüyle her cins hoş kokulu ve renkli bitki de anlatılmak istenmiştir (Rengçî, 1372 hş: s. 151). Klasik Fars şiirinde koyu rengi ve güzel koku-

sundan dolayı sevgilinin yüzüne ve ayva tüyüne benzetilmiştir (Gerâmî, 1389 hş: s. 471)

Gonca: Çiçeklerin özellikle gülün tomurcuk şeklindeki halidir (Kam, 2003: s. 150).

Beyitte baharda açan çiçekler, hoş ve görkemli görünüşleriyle gelinlere; goncalar da güzellere benzetilmiştir.

زمرد را به مروارید بسته	هوا بر سبزه گوهرها گسسته

Hava yeşilliğe mücevherler saçmış, zümrüde inciye ilişirmiş (Gencevî, 1343 hş: s. 87).

Beyitte çimenlik üzerinde her yerde biten çiçekler tasvir edilmiştir. Bahar mevsiminde gökyüzünden yağın yağmurlarla yeşillik yani çimenlikte açan ren-gârenk çiçekler mücevherlere benzetilmiştir. Zümrütten kasıt çimenliktir.

ز ناف آورده بیرون رستنیها	نموده ناف خاک آبستنیها

Toprağın karnı gebelikler göstermiş, göbeğinden bitkiler çıkarmış (Gencevî, 1343 hş: s. 88).

Beyitte toprak kişileştirilmiş ve hamile bir canlıya benzetilmiştir. Baharda topraktan yeşeren bitkiler toprağın göbeğinden doğuyor şeklinde tasvir edilmiştir.

بگرد سبزه با مادر به بازی	غزال شیر مست از دلنوازی

Sütten neşe bulmuş yavru ceylan mutluluktan yeşilliğin etrafında annesiyle oynamakta (Gencevî, 1343 hş: s. 88).

Beyitte bahar mevsimiyle birlikte yeşerip hayat bulan doğada kışın yuvalarına çekilen ve ortalıkta görülmeyen hayvanların belirmeye başladığı anlatılmaktadır. Daha önceki beyitlerde baharın gelişiyle her yeri ötüşleriyle adeta neşelendiren kuşlara yer verilirken bu beyitte görünüşleri ve iri gözleriyle baharda çayırları süsleyen ceylanlara yer verilmiştir. Beyitte annesiyle birlikte kırlarda otlayan ceylan yavrusunun neşe içinde oynamasından söz edilmiştir.

ریاحین در تذروان پر نشانده	تذروان بر ریاحین پر فشانده

Sülünler reyhanlar üstünde kanat çırpmış, reyhanlar sülünlere tüy koymuş (Gencevî, 1343 hş: s. 88).

Beyitte ceylanlardan sonra güzel bir görünüme sahip başka bir hayvan olan sülünlere yer verilmiştir. Sülünlerin cezbedici güzellikteki rengârenk ve parlak tüyleri ile aralarında dolaştıkları her yerde açan çeşitli renkteki göz alıcı çiçekler arasında benzetme ilgisi kurulmuştur. Tüyler görünüşleri ve renkleriyle renkli ve güzel çiçeklere benzetilmiştir.

گرفته هر گلی بر کف نثاری	زهر شاخی شکفته نو بهاری

Her bir dalda bir taze bahar açmış, her bir gül elinde bir saçı tutmuş (Gencevî, 1343 hş: s. 88).

Beyitte çiçeklerle ve yapraklarla bezenen dallar, güzellikleri ve canlılıklarıyla taze bahara benzetilmiştir. Gelen bahar mevsimiyle kışın çıplaklaşan dallarda yaprak ve çiçekler açtığı, her yerde nebatların yeşerdiği anlatılmaktadır. Güllerin ortasında bulunan polenler de saçya benzetilmiştir.

شکيب عاشقان را داده تاراج	نوای بلبل و آوای دراج

Bülbülün şakıması ve turacın ötüşü, âşıkların sabrını yağmalamış (Gencevî, 1343 hş: s. 88).

Bülbül: Yalnızca ilkbahar mevsiminin başlarında yani güller açtığı anda ötüp, diğer zamanlarda ise ötmeyen, gülün âşığı olarak tasvir edilen güzel sesli bir kuştur (Şemîsâ, 1387 hş: I, s. 177-179).

Turaç: Kekliğe benzeyen ancak ondan daha iri, açık alanlarda yaşayan ve ilkbaharın gelişimini müjdeleyen bir kuştur. Uzaktan duyulduğunda ötüşü; yüksek, pürüzlü ve tizdir (Özkaya, 2014: s. 58-59).

Beyitte baharın gelişimiyle güzel ve etkili sesli bülbüllere ve turaç kuşlarına değinilmiştir. Gülün âşığı kabul edilen ve özellikle güllerin açtığı bahar mevsiminde ona olan aşkı dile getirmek için öten bülbüller ve yine bahar mevsimini haber veren tiz ötüşleriyle uzaktan işitilen turaç kuşları, sevgiliyi görüp ona kavuşma arzusunda olan âşıkların içini yakmakta onlara sevgiliyi hatırlatarak sebatlarını tüketmektedir.

خطا باشد خطا بی عشق بازی	چنین فصلی بدین عاشق نوازی

Âşığın gönlünü alan böyle bir mevsimde âşık olmamak hata olur (Gencevî, 1343 hş: s. 88).

Beyitte âşıkları kendinden geçiren, gönüllerini çelen böylesi bir mevsimin

herkesi güzel ve âşıkane hislerle doldurduğuna ve tüm bu gönül alıcı unsurlara rağmen âşık olmayanların çok şey kaybettiğine dikkat çekilmektedir.

به هر نزهتگهی شاد و دل افروز	خرامان خسرو و شیرین و شب و روز

Gece gündüz Hüsrev ve Şirin salınmada her mesirede mutlu ve coşkulu!
(Gencevî, 1343 hş: s. 88)

Beyitte Hüsrev ve Şîrîn'in böylesi güzel bahar atmosferinde birlikte mutluluk içinde gezip dolaşmaları dile getirilmektedir. Devamındaki üç beyitte de iki âşığın iştret meclisinde bazen musiki eşliğinde şarap içip eğlendikleri bazen rengârenk, güzel kokulu çiçeklerle bezenmiş kırlarda gezip çiçek topladıkları ve sonunda mest bir halde Şehrûd'da bulunan ırmağa vardıkları ve ırmağın kıyısında yine çalgıcı ve şarkıcıların namelerini dinleyerek eğlendikleri anlatılmaktadır:

گهی خوردند می در مرغزاری	گهی چیدند گل در کوهساری

Bazen çayırda şarap içtiler bazen dağda gül topladılar (Gencevî, 1343 hş: s. 88).

ریاحین بر ریاحین باده در دست	به شهرود آمدند از رود می مست

Çiçeklerle (kaplı) ovada şarap elde, ruddan ve şaraptan sarhoş Şehrûd'a geldiler (Gencevî, 1343 hş: s. 88).

جنیبت بر لب شهرود بستند	به بانگ رود و رامشگر نشستند

Atı Şehrûd nehrinin kıyısında bağladılar, rud sesiyle ve çalgıcıların nameleleriyle oturdular (Gencevî, 1343 hş: s. 88).

حلاوتهای شیرین شکرخند	نی شهرود را کرده نی قند

Şeker gülüşlü Şirin'in tatlılıkları Şehrûd'un kamışını, şeker kamışı yapmış
(Gencevî, 1343 hş: s. 88).

Beyitte Şîrîn'in gülüşü tatlılık ve hoşluğuyla şekere benzetilmiş ve onun Şehrûd'da bulunmasından ötürü kamışların tatlılık kazanarak şeker kamışı haline geldiği söylenmektedir.

همان رونق ز خوبیش آن طرف را	که از باران نیسانی صدف را

Sedef için Nisan yağmurundan olması gibi o taraf için parlaklık onun güzelliğindendi (Gencevî, 1343 hş: s. 88).

Eskiden Nisan ayında yağın yağmurların sedefin içine düşmesi sonucu incinin meydana geldiğine inanılmıştır (Şemîsâ, 1387 hş: II, 1095).

Beyitte sedefin içinde inci oluşması için Nisan yağmurunun bir damlasının içine düşmesi gerektiğine dair inanişe dikkat çekilirken; Nisan yağmurunun sedef için güzellik ve parlaklık kaynağı olması gibi Şehrud'a hoşluk ve canlılık veren şeyin de Şîrîn'in buraya gelişi yani varlığı olduğu ifade edilmektedir.

شکر قربان ز لعل شهد خیزش	عبیر ارزان ز جعد مشکبیزش

Onun misk saçın büklüm büklüm saçından dolayı amber ucuzlamış, onun bal (bal peteği) yakutuna (dudağına) şeker kurban! (Gencevî, 1343 hş: s. 88).

La'l: Kırmızı renkli bir taş olan la'l yani yakuttan kasit sevgilinin kırmızı dudağıdır (Şemîsâ, 1387 hş: II, s. 1062).

Beyitte Şîrîn'in güzel kokulu kıvrım kıvrım saçları koku bakımından miske benzetilmekte ve hoş kokulu saçlarıyla amber karşılaştırılmakta ve amberden üstün tutulmaktadır. Devamında Şîrîn'in dudağı tatlılık bakımından bala; kırmızı rengi dolayısıyla yakuta benzetilmektedir.

عبیر، مشک و شکر، شهد (amber, misk ve şeker, bal) kelimeleri arasında tenasüp vardır.

به خوزستان شد افغان طبرزد	از بس خنده که شهدش بر شکر زد

O balıyla (bal peteğiyle) şekere çok güldüğünden kırmızı şekerin feryadı Hûzistân'a ulaştı (Gencevî, 1343 hş: s. 88).

Beyitte baldan kasit Şîrîn'in dudaklarıdır. Tatlılık bakımından bala benzetilen dudaklarının tebessüm etmesi kırmızı şekerle mukayese edilmiş ve ondan üstün tutulmuştur.

دزربط و رکش، ددهش (bal, şeker ve kırmızı şeker) kelimeleri arasında tenasüp vardır.

به طوبی داده تشریف گیاهی	قد چون سروش از دیوان شاهی

Onun servi gibi boyu şahlık divanından, tubaya nebatlık (hil'atini) şerefini vermiş (Gencevî, 1343 hş: s. 88).

Tuba: Kur'an'da geçen, cennette bulunan (Şemîsâ, 1387 hş: I, 201) ve cennetteki müminlerin her arzuladıklarında farklı koku ve tatlardaki meyvelerinden yiyebilecekleri bir ağaçtır (Yâhakkî, 1386 hş, s. 525).

Beyitte Şîrîn'in uzun ve dik boyu servi ağacına benzetilmiş ve Tuba ağacıyla mukayese edilmiş ve ondan üstün tutulmuştur.

گیاه (boy, servi, tuba, nebat) کلمه‌لری آراسیندا تناسؤپ وارد.

به دندان کرده خود را پاره پاره	چو گل بر نرگش کرده نظاره

Gül onun nergisine bakınca dişiyile kendini parça parça etmiş (Gencevî, 1343 hş: s. 88).

Nergis: Beyaz ya da sarı renkte çiçeklere sahip, amaryllidaceae familyasından güzel kokulu bitkidir (Baytop, 2015: 214). Bahar mevsiminin ilk görünen çiçeklerinden olan nergis sapının ucunda aşağıya doğru biraz eğik bir şekildedir (İsmâilpûr, 1381 hş: II, s. 1200). Klasik Fars şairlerinde bu şekli nedeniyle genellikle göze benzetilmiştir (Rengçî, 1372 hş: s. 411).

Beyitte “onun nergisin” den kasıt Şîrîn'in gözüdür. Şîrîn'in gözü mestane bakışı ve şekli dolayısıyla nergise benzetilmiştir. Devamında “gülün dişiyile kendini parçalaması” gonca halindeyken etrafını saran ve dişe benzeyen kısımdan çıkması yani açmasıdır. Çimenlikteki goncaların açıp gül haline gelmesi, Şîrîn'in nergis gibi güzel ve mestane gözlerini kıskanarak kendini parçalaması şeklinde tasvir edilmiştir.

غلام آن بنا گوش از بن گوش	سمن کز خواجگی بر گل زدی دوش

Kıymetçe (ihtişam bakımından) güle denk olan yasemin onun kulak ardının itaatkâr kölesi olmuş (Gencevî, 1343 hş: s. 88).

Yasemin: Büyük, kokulu, beyaz ve sarı renkte çiçekleri olan oleaceae familyasından jasminum cinsi bir bitkidir (Rengçî, 1372 hş: s. 233). Klasik Fars şiirinde güzel kokusu yanında (İsmâilpûr, 1381 hş: II, s. 1202) beyaz rengi itibarıyla yüze, tene ve kulak ardına benzetilmiştir (Gerâmî, 1389 hş: s. 436.)

Beyitte baharda çiçek açan yasemin çiçeklerinin güzel görünüşleri ile güle rakip oldukları ifade edilmekte; yaseminlerin tüm bu görkem ve zarafetine karşın Şîrîn'in ancak kulak ardının kölesi olacağı söylenerek beyaz renklerine ve hoş kokularına dikkat çekilmektedir.

SONUÇ

Otuz iki beyitten oluşan “Vasf-ı Behâr ü Ays-i Husrev ü Şîrîn” başlıklı bölümde bahar mevsimi betimlenirken teşbih, istiare, kinaye ve tenasüp ve telmih vb. edebi sanatlara yer verilmiştir. Bu kısımda gül, menekşe, yasemin, nergis, süsen, sığırgözü, şakayık, mercanköşk, lale, nesrin, reyhan çiçekleri ile servi ve tuba ağaçları; tavus, kumru, karga, bülbül, turaç ve sülün gibi kuşlar ile ceylan ve sedef gibi hayvanlar zikredilmiştir. Söz konusu nebat ve canlılar bazen benzetme unsuru olarak bazen de baharda tabiatın süslü olmaları bakımından kullanılmışlardır. Nizâmî, abartıya kaçmadan büyük bir ustalıkla edebi sanatları kullanarak adeta bir bahar tablosu resmetmiştir.

Etik Beyan

“Nizâmî'nin Hüsrev ü Şîrîn'inde Bahar Mevsiminin Betimlenmesi” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırma etik kurul kararı zorunluluğu taşımamaktadır. Makale, Etik Kuralları Yayın Etiği Komitesinin (Committe on Publication Ethics-COPE) yazar, hakem ve editörler için belirtilen kurallardan yararlanılarak oluşturulmuş olan Anasay dergisi etik kuralları çerçevesinde yazılmıştır.

KAYNAKÇA

- Âdilzâde, P. ve Fahrî, K. P. (1387 hş). *Ferheng-i Edebî-yi Giyâhân*. Tebriz.
- Afîfî, R. (1372 hş). *Ferhengnâme-i Şi'ri I-III*. Tahran.
- Baytop, T. (2015). *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*. Ankara.
- Dihhudâ, A. E. (1341 hş.). *Lugatnâme XLVII*. Tahran.
- Enverî, H. (1383 hş). *Ferheng-i Kinâyât-i Sohen II*. Tahran.
- Fahruzzamânî. A. (1340 hş). *Tezkire-yi Meyhâne* (tsh. Ahmed Gulçîn-i Me'ânî). Tahran.
- Gencevî, N. (1343 hş). *Husrev ü Şîrîn* (tsh. Hüseyin Pejmân Bahtiyârî). Tahran.
- Gencevî, N. (1347 hş). *Leylâ vü Mecnûn* (tsh. Hüseyin Pejmân Bahtiyârî). Tahran.
- Gencevî, N. (1384 hş). *Külliyât-ı Nizâmî-i Gencevî* (tsh. Vahîd-i Destgirdî). Tahran.
- Gencevî, N. (1353 hş). *Dâstân-i Husrev ü Şîrîn* (haz. Abdul Muhammed-i Ayetî). Tahran.
- Gerâmî, B. (1389 hş). *Gul u Giyâh Der Hezâr Sâl-i Şi'r-i Fârsî*. Tahran.
- İsmâilpûr, M. (1381 hş). “Giyâhân Der Edeb-i Fârsî”. *Dânişnâme-yi Edebî-yi Fârsî*, Tahran, C. II, s. 1181-1204
- Kam, Ö. F. (2003). *Divan Şiirinin Dünyasına Giriş* (haz. Halil Çeltik). Ankara.
- Kanar, M. (2007). “Nizâmî-i Gencevî”, *DİA*. C. XXXII, s. 183-185.
- Kerîmî, H. (1374 hş). *Esâmî-yi Giyâhân-i İrân*. Tahran.
- Muîn, M. (1375 hş). *Ferheng-i Farsî I-VI*. Tahran.
- Muzafferiyân, V. (1375 hş). *Ferheng-i Nâmhâ-yi Giyâhân-i İrân*. Tahran.
- Pala, İ. (2002). *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*. İstanbul.
- Rengçî, G. (1372 hş). *Gul u Giyâh Der Edebiyyât-i Manzûm-i Fârsî*. Tahran.
- Resulzade, M. E. (1951). *Nizami*. Ankara.
- Safâ, Z. (1386 hş). *Târîh-i Edebiyât der İrân II*. Tahran.

Şemîsâ, S. (1385 hş). *Ferheng-i Telmîhât*. Tahran.

Şemîsâ, S. (1387 hş). *Ferheng-i İşârât I-II*. Tahran.

Terbiyet, M. A. (1377 hş). *Dânişmendân-i Azerbâyecân*. Tahran

Yâhakkî, M. C. (1386 hş). *Ferheng-i Esâtîr ve Dâstânvârehâ der Edebiyyât-i Fârsî*. Tahran.

Yıldırım, N. (2006). *Fars Mitolojisi Sözlüğü*. İstanbul.

KARALAMA DEFTERİNDEN KENDİ METNİNE DOĞRU YAZARLIK UĞRAŞISINA BAKIŞ

FROM SCRATCHBOOK TO OWN TEXT OVERVIEW OF AUTHORIZATION

DOI: 10.33404/anasay.1132400

Çalışma Türü: Araştırma Makalesi / Research Article¹

İlknur TATAR KIRILMIŞ*

ÖZ

Yazarlığın vazgeçilmez özelliklerinden birisi düzenli yazmak ve çoğu zaman yazılanları karalama kabul edip onlardan vazgeçebilmektir. Yazarların kendi eserlerine doğru yol alırken yaptıkları rutinler için başka yazarların metinlerini kullandıkları ve “yeniden yazma” tekniği olarak isimlendirilen bu çalışmalardan bazılarını eserlerine taşıdıkları da görülür. Postmodern felsefenin tesiriyle yazarın kurmacasını tasarlama yönünü metninde sergilemesiyle, bir yandan üstkurmaca tekniği işlevsel bir duruma gelirken diğer yandan farklı metinlerin yeniden yazılması okurun önünde gerçekleşir. Yeni Türk Edebiyatı çalışma sahasında giderek yeri sağlamlaşan yazarlık ve yazma eylemine yöne-

1- Makale Geliş Tarihi: 17. 06. 2022 Makale Kabul Tarihi: 18. 08. 2022

* Doç.Dr. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ilknur-tatarkirilmis@gmail.com, **ORCID ID** <https://orcid.org/0000 0003 2155 7062>

lik araştırmalar mevcut metinleri farklı bir okumayla değerlendirmenin yolunu açtığı gibi yazmaya ilgi duyanlara teknik desteği kendiliğinden sağlamaktadır. Bu çalışma, Murat Gülsoy'un "Vazgeç" adlı öyküsünde yer alan yeniden yazma tekniğinin yazma uğraşısına örneklik ettiği görüşüne odaklanmaktadır. Üstkurmaca tekniğinin sunduğu şeffaflık yoluyla pastişin metindeki kullanımı gözlemlenebilir bir bilgiye dönüşür. Bu araştırmadan elde edilen veriler, hem yazarlık çalışmaları hem de çağdaş edebiyat araştırmalarında kullanılabilir farklı bir okuma tekniğini teklif etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Metinler arasılık, yeniden yazma, yazarlık rutini, pastiş, palimpsest, Murat Gülsoy, Vazgeç.

ABSTRACT

One of the indispensable features of authorship is to write regularly and to be able to accept some of the writings as scribbles and give up on them. It is also seen that some writers use other authors' texts for scribbling, which is one of the routines they take part in on their way to their own works, and carry some of these works, which is called the "rewriting" technique, to their own works too. With the influence of postmodern philosophy, the author displayed their method of planning the work's plot. This helped to make the metafiction technique more functional and it also allowed the rewriting of certain texts to happen in front of the reader's eyes. Research on authorship and the act of writing, which are increasingly gaining ground in the field of New Turkish Literature, open the way to evaluate existing texts through different lenses, and also provide technical support to those who are interested in writing. This study is based on the view that the rewriting technique in Murat Gülsoy's short story "Vazgeç" exemplifies this technique in the writing process. It is seen that the usage of pastiche and palimpsest in the text has turned into observable information through the transparency offered by the metafiction technique. This paper aims to draw attention to a different reading technique that can be used for both authors to study and for contemporary literature research.

Keywords: Intertextuality, rewriting, writing routine, pastiche, palimpsest, Murat Gülsoy, Vazgeç.

Giriş

Yazarlığın vazgeçilmez özelliklerinden birisi, düzenli yazmak ve

çoğu zaman yazılanları karalama olarak kabul edip onlardan vazgeçebilmek- tir. Yazıyla kendi sesine doğru yol alan yazar adayının gayretini iğneyle kuyu kazmak, yazdığı defterler ya da bilgisayarındaki dosyaları ise kuyudaki top- rak tabakaları olarak düşünmek mümkündür. Yazma uğraşısında disiplinli ola- rak ilerleyen her kişinin gayreti her defasında orijinal bir fikre veya cümleye ulaşmaz. Yazar adayı, okuduğu metinlerden kendi zihnine sızan düşünceleri, ilhamları veya üslupları bazen kendisinin de sandığı olur. Yazarların yazmaya ayırdıkları zamanın ne kadarı karalama için kullanılır ve bu notlar ne zaman bir metne dönüşür? Tolstoy’un *Savaş ve Barış* adlı romanının taslakları beş bin sayfa civarındadır. Yaklaşık bin sayfaya ulaşan eserin son hâli için yazarının dört bin sayfadan vazgeçtiği düşünülürse karalamadan kastedilen netleşir. Yazar adayının her gün yaptığı yazı çalışmasının yarısını kullanmayacağını bilerek yazması ve bunu bir yaşam biçimine dönüştürmesi önemli bir rutindir. Kendi sesine ulaşmayı “karanlık bir odaya girmek” şeklinde tanımlayan Murakami’ye göre bu odadan devşirilecek özellik ancak güçlü, dirençli ve kararlı olanlar tarafından alınabilir. İstikrarla yazmanın pek çok yöntemi olabilir ama bu işin aynı pratikleri yapmaktan sıkılmamakla yakın bir ilişkisi vardır. Yine Haruki Murakami “Tekrarlarla dolu bir yaşam sürerseniz hayal gücünüz çok iyi çalışır. Bu teori çok iyi işliyor. Her gün sabah erkenden kalkıyorum, çalışma masama oturuyorum ve işte yazmaya hazırım.” (2015, s. 30) şeklinde özetlediği cümle- lerle günlük çalışma prensibine dikkat çeker. Koray Sarıdoğan, “Yazma Rutini Oluşturmada Kelime Sayısı” başlıklı yazısında yazarların çalışma hızını nicelik yönünden değerlendirir:

“Günlük yaşamınıza, iş-okul mecburiyetlerinize, sorumlu- luklarınıza göre ortalama bir kelime/oturum sayısı belirleyin ve bunu tutturmaya çalışın. Tutturamasanız da önemi yok, yeter ki bu hedef sizi yazmaya çeksın ve size bir rutin versin. ‘800 kelime hedeflemiştim ama bugün 200 oldu,’ demekte sakınca yok, çünkü rutin süreklilik sağladıkça ‘800 kelime hedeflemiş- tim ama 1200 kelime yazdım ve çok güzel oldu,’ diyeceğiniz zamanlar da artacaktır. Burada önemli olan, bunun bir idealinin olmadığını bilmek ve başkalarının koşullarına bakarak kendi- nizi daha azına veya çoğuna göre sınırlandırmamak. Rutininiz size özeldir. Kaleminizin doyma noktası da. Önemli olan kendi rutinini bulmak ve ondan ayrılmamak.” (2020, s. 1)

Yazarlığın bir disiplin olduğuna dair tecrübesini paylaşmak isteyen yazarlardan biri de Ray Bradbury'dir. *Fahrenheit 451*'in müellifi, yazarın parmaklarını karakterlerinin hikâyesini yazmak üzere serbest bırakmasını tavsiye ederken bunun bir süreci gerektirdiği üzerinde durur:

“Anlayacağınız ne yaptığımız işi ne de ilk senemizde yazdığımız elli iki hikâyenin kırk beşini başarısız diye hor görmeliyiz. Başarısızlık pes etmektir. Siz bir sürecin içindedesiniz. Burada başarısızlık yok. Sürekli devam. Çalışın. İyiyse bir şey öğrenirsiniz. Kötüyse daha fazla öğrenirsiniz. Çalışın ki bir ders çıkarın. Durmak dışında bir başarısızlık yoktur. Çalışmamak kesilmektir, kasılmaktır, sinirlenip yaratım sürecine zarar vermektir.” (2015, s. 130)

Üretmek ve yeni bir tekniği uygulayarak bulmaya çalışmak yazarlık atölyelerinin de önemli bir prensibidir. Mesleği yazıyla ilgili tüm branşlara uygulanabilecek bu formül, özellikle sosyal bilimler sahası için günlük çalışma saatlerine eklenmesi gerekli bir zorunluluktur. Dolayısıyla yazmaya yönelik kullanılan birçok metodun edebî üretim kadar farklı disiplinlerce kullanılacak açılımları mevcuttur. Nezihe Meriç'in günlük çalışma şekli için kullandığı ifadeler yine bir rutine göndermede bulunur:

“Yazmak eylemi, ben uykudan uyandığımdaya başlar. Sabah zil sesiyle fırlarım ayağa...Başlarım konuşmaya, bakmaya, dinlemeye, algılamaya, biriktirmeye, ilgiler, ilişkiler içinde durmadan düşünerek yaşamı sürdürmeye. Tüm bunlar olurken çevremde, ben hep sesleri, heceleri, sözleri ayırt etmeye başlarım...Toplumun koşulları, olayları, evrimi, devrimi, gelmiş geçmişi ve ben, bir arada, karşılıklı etkiler ve alıp vermeler içindeyiz. İnsanlardan gelen imgeler, duyular yansıyor bilincime. Benim bu yaşamam hep bir metnin malzeme (gereç) toplayıcısı olarak yaşamaktır. Hep yazacağı metne hazırlık olarak yaşanan bir yaşamdır bu.” (1980, s. 7)

Bir yazarın farklı yazarlardan aldığı metinleri içerik, zaman, karakter, cinsiyet veya türünü değiştirerek yeniden yazması kendi üslubunu daha kolay keşfetmesini sağlar ve edebiyatla dil arasındaki derin bağları uygulamalı olarak görebilme imkanını doğurur. İlk anlatılardan itibaren yazarların beğenisiyle

yakın ilişkili bu tür çalışmaların bir kısmı bazen bir eserin parçasına dönüşebilir. Söz konusu metin dönüşmüş olmasına rağmen okurların büyük bir kısmı tarafından tanınma ihtimali varsa bu tasarrufa edebî incelemelerde “yeniden yazmak” adı verilmektedir (Aktulum, 2014, s. 188) Roland Barthes’ın “Yazarın Ölümü” başlıklı denemesindeki görüşlerini hatırlayarak hiçbir yazının öncesiz ve etki almadan olmadığı bilgisinin özellikle postmodern edebiyatta çok irdelendiğini ileri sürmek mümkündür. Yeniden yazma, başka bir yazara ait metinlerin yeni bir metne dönüştürülmesi olabileceği gibi bir yazarın kendi metinlerinden birisini tekrar yazması da olabilir. Kubilay Aktulum, yazarın kendi eserini yeniden yazması açısından akla gelen ilk isimlerden birisinin Marguerite Duras olduğunu belirtir. Öz-yeniden yazma olarak nitelendirilen bu tekniğin yazılmış bir metnin ikinci versiyonu olduğu ifade edilir. Yeniden yazma olarak görülebilecek bir diğer postmodern tekniğinin adı palimpsesttir:

“Yüzeyi kazınarak yeni yazıların altında gizli kalan başka metin ya da yazı katmanlarının açığa çıkarılması işlemi ile palimpseste kalıtsal bir devini gerçekleştirilir. Palimpsest, üzerine yeni metinler yazılmakla beraber eski metinlerden izler kaldığından, bir tür çökelti işlemi gerçekleştirir. Yani palimpsestin görünürdeki bütünlük özelliğinin gerisinde bir ayrışıklık, bir çokluk özelliği bulunur.” (Aktulum, 2014, s. 174)

Palimpseste benzer bir yapının insan zihninde de olabileceği düşüncesi, bu kavramı müstakil bir çalışma konusu durumuna getirmiştir (Dillon, 2016, s. 41). Murat Gülsoy’un “Vazgeç” başlıklı öyküsü, üstkurmacanın yeniden yazmak ve palimpsest tekniğinin yarı gizli görüntüsünün askıya alındığı deneysel bir çalışmadır. Gülsoy’un bu metni, yazarlık atölyeleri için bir örnek oluşturmalarının yanı sıra aynı metnin yazma pratiği arayışında olanlara ilham verme kabiliyeti de bulunur. Söz konusu öykü, postmodern edebiyatın metindeki delillerini uygulamalı olarak görme imkanı verir. Dolayısıyla bu metin, Yeni Türk Edebiyatı sahasındaki akademik birikimin yazarlığa yapabileceği katkıları göstermek adına bir fırsat oluşturmaktadır.

Kendi Eserine Ulaşmak Olarak Karalamak

Yazarların bir kısmı kurmaca için teorik yaklaşımlar olduğunu kabul ederken bir kısmı da teorinin eseri kısıtlayacağını düşünür. Gülayşe Somel Koçak, atölye çalışmaları sırasında kursiyerlerin hayal güçleriyle kalemlerinin

bir araya gelmesi için yazmanın sürekli ve bariyersiz olması üzerinde durduklarını ve tekniği öncelemediklerini belirtir:

“Atölyelerimde öğrencilerimin zihinlerini hemen birtakım edebi türlerle, yazma teknikleriyle doldurmak yerine; kalıplı düşünüş biçimlerini sarsmaya, yaratıcılıklarını tekrar devreye sokmalarına ve hayal güçlerine yeniden kavuşabilmelerine zemin hazırlamaya öncelik veriyorum. Bana göre bu, birtakım bilgileri, bilmem hangi kuramları hatmetmelerinden daha önemli; doğrudan hayat kaliteleriyle ilgili. Bu çalışmalar yaşam biçimimizi kökünden değiştirebilir, bizde yepyeni farkındalıklar uyandırabilir, çok yüzleştirici ve dönüştürücü olabilir.” (Gerçek Doğru, 2014, s. 1)

Ursula K. Le Guin’in *Dümeni Yaratıcılığa Kırmak Hikâye Denizine Yelken Açmak İçin 21. Yüzyıl Kılavuzu* (2017) adlı eseri ise yazar adaylarının teknik anlamda desteklenmesini önceler. Le Guin’in eserinde, anlatının temel unsurlarının başlıkları ve bu detayları tamamlayan bilgilere işaret edilen süreç kendi kendine öğrenme veya grupla öğrenme imkânı oluşturacak şekilde planlanmıştır. Bu başlıklar, tanımlayıcı bilgileri içermekten ziyade yazma uğraşısındaki teknik aksaklıkları başından itibaren kontrol edebilmeyi amaçlar. Dilin sesi, noktalama işaretleri, öyküleyici cümle ve paragraflar, ritim ve tekrarlar, sıfatlar, fiillerin kullanımı, bakış açısı, örtülü anlatının niteliklerinin yanı sıra yükleme, atlama ve odak kontrolü gibi yazı teknikleri örnek metin ve uygulama çalışmalarıyla ortaya konulur (2017, s.11). Basit bir husus gibi görünen bağlaçların kullanımına yönelik “Bağlaç Zehirlenmesi” başlığında verilen bilgiler sadece genç bir yazarın değil, birçok usta yazarın bilmesi gereken hususlardır:

“Bağlaç kullanarak kısa cümleleri birbirlerine iliştmek, meşru biçimsel bir üsluptur; ancak bilinçsizce kullanıldığında, hikâyeyi takip etmeyi zorlaştıran çocukça bir monotonluk oluşturur. Siz de okuyucunun sizi takip etmeye devam etmesini istiyorsunuz. Bu durumda siz Fareli Köyün Kavalcısı, cümleleriniz çaldığınız ezgi ve okuyucularınız da bu köyün çocukları (ya da arzu ederseniz, fareleri) oluyor.

Çelişkili bir biçimde eğer kaval çalışınız çok nağmeli, cümleleriniz oldukça alışılmadık veya süslü püslü olursa, bu

sizi takip eden okurun dikkatini dağıtabilir. Sürekli alıntılanan ve nispeten nahoş bir tavsiye olan ‘sevdiklerini öldür’ tam olarak burada devreye giriyor: cümle o kadar heybetli oluyor ki hikâyeyi kesiyor.” (2017, s. 34)

Şiirde işe yarayabilecek hayranlık uyandırıcı ifadeleri düzyazı için tehlikeli bulan Le Guin, nesirdeki asıl başarının metnin bütünlüğünde yakalanabileceğini işaret eder. Bütünlük için yazarın kendi pratiklerine yoğunlaşması ve zaman zaman yazı tekniğine yönelik çalışması gerekmektedir. Aydın Şimşek’in “Bir çırpıda yazdığımı inanan ciddi hiçbir yazar yoktur. Bu nedenle acele yazmaktan mümkün olduğunca kaçınılmalıdır.” (2014, s.30) değerlendirmesinde olduğu gibi yazmanın sabır, gayret ve defalarca aynı metin üzerinde yeniden düşünülmesini işaret eden karalamalar süreci bulunur ki Virginia Woolf, “*Bir Yazarın Güncesi*”nde bu duruma işaret eder: “Bu kitabın sağlıklı ilerlediğinden emin olamıyorum. Yaptığım binlerce üslup değişikliğinden biri ya malzemeye ters düşecek olursa? Yoksa üslubum değişiyor mu? Bana kalırsa değişiyor hep. Ama kimse fark etmiyor. Kendim de buna bir isim veremiyorum.” (1995, s. 51)

Yazarın kendi üslubuna yönelik defalarca yazdığı bir metni tekrar yazmasında olduğu gibi başka metinlerin de benzer amaçla kullanıldığı görülür. Ray Bradbury, başka yazarlardan alınan metinleri kullanarak öykünmenin acemi bir yazar için doğal ve gerekli bir çalışma olduğu üzerinde durur:

“...öykünme acemi bir yazar için hem doğal hem de gereklidir. Hazırlık yıllarında yazarın fikirlerinin rahatça çiçek açacağı alanları seçmesi lazımdır. Eğer yapısı Hemingway’in felsefesine yakınsa, elbette Hemingway’a öykünecektir. Kahramanı Lawrence ise onu taklit edeceği bir dönem olacaktır. Eğer Eugene Manlover Rhodes’tan etkilendiyse bu yazılarına da yansiyacaktır. Öğrenme sürecinde çalışma ve öykünme el ele gider. Taklit ne zaman ki doğal işlevini yerine getirir ancak ondan sonra yazarın yaratıcılığına ket vurmaya başlar. Bazı yazarlar için kendi başlarına tamamen özgün bir hikâyeye yazmadan önce yıllar kimisi için aylar gerekebilir.” (2015, s. 133)

J. M. Coetzee’nin *Romancının Romani*’ndeki ana karakteri Elizabeth Costello konferans için gittiği binaya girmek isterken kendisinden inancını

beyan etmesi istenir. Costello'nun kâğıda yazdıkları Ray Bradbury'nin taklit ilkesinin sınırlarını genişletir: “‘Ben bir yazarım’ der. ‘Buralarda benim adımlı duymamış olabilirsiniz ama Elizabeth Costello imzasıyla kitaplar yayımlarım ya da yayımlardım. İnanmak benim işim değildir, ben yalnızca yazarım. Aristoteles’in söylediği gibi, taklit ederim.’” (2013, s. 227)

Roman karakteri Costello, bir yazarın mutlak bir gerçeğe bağlı kalama-yacağı ve bundan dolayı inançtan muaf tutulmasını isteyen talebiyle postmodern düşüncenin yazma eylemindeki yerine işaret eder.

Ferit Edgü, yazarlık bulmayı Hindistan’a gitmek için yola çıkıp Amerika’yı bulan Cristoph Colomb’un serüvenine benzetir:

“Sanatçının sözlüğünde
bulmak ile yaratmak eş anlamlıdır.
Sanatçının yaratış sürecindeki
betimlenmez yolculuğu, çoğu kez
Hindistan’a gitmek için yola çıkıp
Amerika’yı bulan
Cristoph Colomb’un serüvenine benzer.
Cristoph Colomb, amacına varıp
Hindistan’a varmış olsaydı
adı anılır mıydı bugün?
Ne var ki, nerden nereye gideceğini bilmek
birçok sanatçının koltuklarını kabartır.
Benim için
varacağım yer değil önemli olan,
yolculuk serüvenidir.” (Edgü, 1978, s. 24-25)

Eserleri basılmış yazarların bile zaman zaman teknik desteğe ihtiyacı bulunabilir. İlk eserinde başarıyı yakalamış yazarların ikinci eserlerini yazarken çok tedirgin oldukları ve bu yüzden yazamadıkları da görülür. Kendra Levin, yazarların yaşadığı farklı problemler ve bunları aşmanın yollarından bahseder-

ken sorumluluk duygusunun tıkayıcı özelliğine dikkat çeker ve yaratıcı süreci bir labirente benzetir (2017, s. 11).

Vazgeç

Murat Gülsoy'un eseri, *Alemlerin Sürekliliği*'nde üstkurmacayla birlikte farklı tekniklerin etkin bir şekilde yer aldığı metinlerden birisi de “Vazgeç” adlı öyküdür. Metnin ana karakteri bir yazardır. Yazarın tıkanan ilhamını harekete geçirmek için kullandığı çalışma yöntemi postmodern unsurlar açısından akademik değerlendirmeyi mümkün kıldığı gibi yazma uğraşısına yönelik teknik bir formül de sunar. Franz Kafka'dan alınan bir metinle farklı türlerle yeniden yazmanın deneyimlendiği “Vazgeç”te yazarlığın rutinlerinden karalama da örneklenmiş olur.

Alemlerin Sürekliliği, iki bölüm olarak tasarlanmıştır. Kitabın adıyla aynı adı taşıyan birinci bölüm ve “Diğer Hikâyeler” başlığını taşıyan ikinci bölüm birbiriyle dolaylı yoldan ilişki kuran metinler olarak değerlendirilir (Alaçam, 2002, s. 1).

“Diğer Hikâyeler” bölümünde yer alan “Vazgeç”te, karısından boşanmak üzere olan yazar anlatıcı, Franz Kafka'dan aldığı aynı isimdeki bir metni defalarca farklı türlerde yeniden yazar. Kafka'nın *Bir Savaşın Tasviri* adlı eserinden seçilen bu metinle karalama çalışmasının yapılması tesadüfi değildir. Kafka da evli bir kadın olan Milena'ya aşık olmuş ve ona mektuplar göndermiştir. Anlatıcının sevgilisine dair metinde geçen itiraflarından “Candan senin Milena'n değil ki, hiçbir zaman da olmadı. Olsaydı... İster miydin? Gerçekten?” (2013, s. 152) ifadeleri okurun tahmininin yersiz olmadığını gösterir. “Vazgeç”teki yazma pratiğine Kafka'nın bahsi edilen eserinden aynı adla alınan parça ile başlanması yeniden yazma tekniğini şeffaf bir ortama taşır. Yazar anlatıcı, bir yandan karalama çalışmasını yapar öte yandan da aynı üslupta kendi metnini kurmaya başlar. Öyküde ikili makara şeklinde ilerleyen yazma eylemi, postmodern edebiyatta üstkurmacanın kullanım şeklini örneklemektedir. Murat Gülsoy, yazar karakterinin Kafka'dan alıntılıdığı “Vazgeç” adlı kısa metni orijinal hâliyle öyküsüne ekler. Böylelikle yazar karakterin Kafka'nın metninden aldığı ilhamla yazdığı tüm metinler görünür duruma gelir:

“Sabahın pek erken saatiydi, yollar temiz ve boştu. İstasyona gidiyordum. Bir kulenin saatini benimkiyle karşılaştırıncaya, baktım, sandığımdan çok daha geç olmuş; acele etmem

gerekiyordu; bunun verdiği korku, yol konusunda bir duraksamaya götürdü beni, henüz bu kenti tanıımıyordum, Allahtan ki yakında bir polis memuru vardı, ona koştum ve soluk soluğa yolu sordum. Polis gülümseyerek: ‘benden mi yolu öğrenmek istiyorsun?’ dedi. ‘Evet,’ dedim, ‘kendim bulamadığıma göre.’ ‘Vazgeç, vazgeç!’ diye cevapladı ve gülüşüyle yalnız kalmak isteyen kimseler gibi çarçabuk yüzünü döndürdü.” (Kafka, 1992, s.79)

“Vazgeç”in yazar anlatıcısı, yukarıdaki orijinal alıntıdan hareketle karalama çalışmalarını yapar ve burada oluşturduğu ivme ile kendi metnine doğru yol alır. Eşi Candan’ın kendisine sağladığı konforlu hayatla ilhamı çıkmaza giren anlatıcı için “vazgeç” sözcüğü yazarlığa dönüşü işaret eden önemli bir kelimedir:

“Vazgeç. Vazgeç. Hiçbir zaman vazgeçmedin. Kitabı masaya yüzüstü koyuyorsun. Bir sigara daha? Hayır. Ağzının içinde kötü bir tat var. Aslında uyusan iyi edersin. Geç saatlere dek oturduktan sonra, Minelere ayıp olmasın diye sabahın köründe kalkacaksın, birlikte kahvaltı edeceksiniz. Sonra, onlar işlerine gidecek, sen yer yatağını tekrar seremeyeceğin için üçlü kanapede uyuklayacaksın. Televizyondaki sabah programlarını izleyeceksin. Hayatını düşünmemek için kendini dünya haberlerine vereceksin.” (Gülsoy, 2013, s. 149)

Yazar anlatıcının içinden çıkamadığı hücrelerinden durmadan kendisini sıkıştıran iç sesini susturmak için Kafka’nın metnine yeniden döner ve orijinal metin yeniden başka bir şekilde yazılır:

“Sabahın pek erken saatiydi, yollar temiz ve boştu. Kalbim seninle doluydu. İstasyona gidiyordum. Sana geliyordum. Bir kulenin saatini benimkiyle karşılaştırdırınca baktım, sandığımdan çok daha geç olmuş; acele etmem gerekiyordu; sana ulaşamama olasılığı beni korkutuyordu, bu panik yol konusunda bir duraksamaya götürdü beni, henüz bu kenti pek iyi tanıımıyordum” (Gülsoy, 2013, s. 151)

Görüldüğü üzere orijinal alıntıya birer cümlelik eklemelerle yeniden oluşturulan metin öznel bir üsluba bürünür ve içeriğindeki duygusal yoğunluk

artar. Metne başlarken yazar anlatıcının içinde olduğu durumu bu karalama belirginleştirir. Öykünün karakteri, alıştırma sonra yazdığı yeni metinde bunu itiraf eder: “Kısa bir aşk hikâyesine çevirdiğim bu metni bir kez daha okuyorsun. Biraz olsun zihninin açıldığını hissediyorsun. Eklediğin cümleleri düşünüyorsun. Bir resmi alıp üzerinde oynamak gibi bir şey bu. Hayat da böyle bir şey değil mi? En azından senin hayatın böyle bir şey.” (Gülsoy, 2013, s.151)

Yazar anlatıcının yazma uğraşına eşlik eden orijinal metnin okurun karşısına çıkarılması iki eleştirmenin görüşlerini -Julia Kristeva'nın metinlerarasılıkla ilgili yaklaşımı ve Roland Barthes'ın “Yazarın Ölümü” adlı metniyle yazarın orijinal bir üretici olmadığı değerlendirmesini – hatırlatmanın yanı sıra postmodern edebiyatın metinleri dönüştürmesini uygulamalı olarak göstermesi açısından önemlidir. Kafka'dan alınan metnin iskeletinin korunarak yeniden yazılmasını pastiş tekniğiyle nitelendirmek ve anlatıcı yazarın kendi yazdığı metinlerde Kafka'nın metninin izlerini görebilmek ise palimpsest tekniğini dolaylı olarak düşündürür. Her iki tekniğin şeffaf bir şekilde okurun şahitliğinde kullanılması ise üstkurmaca metoduyla gerçekleşir. Kafka'nın metninin yeniden yazılma alıştırmaları yazar anlatıcının halet-i ruhiyesine göre şekillenir. Her şeyi berbat ettiğine inanan yazar anlatıcının itirafları şeklinde devam eden yazma alıştırmasında tersine bir durum da tasarlanır. Eşi Candan'ın kendisini aldattığını düşünür. Bu durumda her şey tersyüz olacaktır. Dolayısıyla Kafka'nın orijinal metni zıttı olacak şekilde yeniden yazılır:

“Gecenin pek geç bir saatiydi, yollar pis ve kalabalıktı. İstasyona gidiyordum. Saatim yoktu, bir kulenin saatine baktım, sandığımdan çok daha erkenmiş; acele etmem gerekmiyordu; bunun verdiği rahatlık, yol konusunda bir duraksamaya götürdü beni, kenti avucumun içi gibi biliyordum, o sırada bir polis memuru koşarak yanıma geldi ve soluk soluğa yolu sordu. Polise gülümseyerek: ‘benden mi yolu öğrenmek istiyorsun?’ dedim. ‘hayır’, dedi, ‘sizi bir şüpheliye benzettim de... Özür dilerim.’” (Gülsoy , 2013, s. 155)

Yazar anlatıcının yaptığı her karalama onu biraz daha kendi metnine yaklaştırır. Bu pratiklerle yazarın düşünme eyleminin çeşitli örnekleri olarak bazen komik şeyleri tasarlaması bazen de korkularını yazması gibi birçok tecrübe yazı masasında yazılırken okur da bu pratiklere eşlik eder. Her alıştırmayla

çoğalan metinlerin farklı kategorilerindeki okurları metne dâhil olurken zaman zaman yazarın kendisi de bu metnin okuyucusuna dönüşür: “Haydi, al kalemi eline! Aynı yolda devam et. Metni çoğaltabileceğin kadar çoğalt. Akla hayale gelmeyecek şekillerde yaz. Unutma, hep küçük değişiklikler yapacaksın. Kural basit. Hayat gibi. Küçük küçük farklılıklar.” (2013, s. 158)

Eski eşin sağladığı konforun yazarın çalışma iştiyakını durdurmasına benzer bir etki, aynı metnin rüya şekline dönüştürülürken baba figürünün ortaya çıkmasıyla yaşanır. Dönüştürülen metindeki polisin babası olduğunu anlamasıyla rüyadan uyanan anlatıcının hızlanan kalemi yeniden tıkanır. Bu durum hem anlatıcının duygusal çıkmazlarını hem de Kafka’nın babası ile olan problemlerini dolaylı yönden okura gösterir:

“Haydi durma.

Ne oldu? Baba imgesine mi takıldın? Kafka’nın babasıyla yaşadığı gerilimli ilişkiyi kendine uyarlamaya çalışıyorsan boşuna bir çaba bu. Yine de garip bir şekilde şu anda ne yaptığını düşünmekten kendini alamıyorsun. Yıllar önce Datça’ya yerleşip şehirle, annenle, seninle ilişkiyi kesmişti. Liseyi bitirip üniversiteye girdiğinde sanki babalık görevini tamamladığını düşünmüş ve adımını bile atmamak istemediğin o yarımadaya kaçmıştı. Tuhaf bir adam olarak hatırladığın babanla ilgili tüm anılarında hep neşeli, taşkın bir adam resmi çıkıyor karşına.” (2013, s. 159)

Kafka’dan alınan metinden türetilen küçük pratiklerin dışında yazar anlatıcının ikinci bir katman olarak ürettiği kendi metnini ayırmak için kullandığı şahıs ekleri de farklıdır. “Sabahın pek erken saatiydi, yollar temiz ve boştu.” cümlesiyle başlayan alıntıdan ilhamla yapılan pratiklerin 1.tekil şahıs anlatıcı (ben) ile kendi metninin ise 2.tekil şahıs anlatıcı (sen) ile yapılması punto farkıyla fiziksel ayrışmanın dışındaki bir sınıflandırmadır. “Birinci kişili anlatıda ise “benim” tecrübelerime dayalı bir bakış açısıyla birşeyler anlatılır. Hâlbuki ikinci kişili anlatıda karakterize edilmiş ikinci kişinin (sen/siz) hayatındaki ayrıntıların anlatılmasıyla karşılaşılır.” (Demiryürek, 2013, s. 125) değerlendirmesinde olduğu gibi “Vazgeç”te samimiyeti ve güvensizliği “ben anlatıcı” oluştururken hem okuru hem de anlatıcıyı kapsayan “sen anlatıcı” ile kurmacanın oyunsuluğu perdelenmektedir. Yazmaya yönelik pratik çalışmanın

alanı ile yeni metnin alanının şahıs ekleriyle ayrıştırılması okurun hangi metinle muhatap olacağını dolaylı yönden gösterir. Metin içinde iki ayrı ses öykünün sonundaki itirafta bir araya getirilir:

“Başkalaşım geçirmiş tüm metinleri yok ettin. Evet ettin. Kafanın içinde seni didikleyp duran sese karşı diklendiğini, hatta cevap verdiğini fark edip inciniyorsun. Gecenin içinde bir şey kırılıyor. Yaşadıklarına karşı almaya çalıştığın mesafeyi yitirmekten, soğukkanlılığını kaybetmekten, kendi kendine kalmaktan korkuyorsun. Basbayağı orta yaşlı bir çulsuz, bir asalak, bir elma kurdu olduğun halde hâlâ maceraperest ‘genç adam’ı oynadığın ortaya çıkacak diye ödün kopuyor. Candan aramayacak diye ödün kopuyor. Sonuna kadar gidemeyeceğini bildiğin için paniğe kapılmak üzeresin. Çünkü sonuna kadar çoktan gittin.” (2013, s.160)

Bir yazarın farklı metinleri başkalaştırarak kendi yazısına ulaşmaya çalışması her zaman bir netice vermeyebilir. Yazının başında da belirtildiği üzere yazmanın kendisini önemsemek, karalamalardan vazgeçebilmek ve bu uğraşının devamlılığına odaklanmak yazarlığın önemli bir unsurudur. “Vazgeç” öyküsünde de benzer bir süreç yaşanır ve alıştırmaya metinlerinin hepsi yok edilir. Bu eylemden sonra yazılanların çoğu zaman yine bir çabaya bağlı olacağı anlatıcı yazarın kendi metninde verilir.

Barthes’ın “Yazarın Ölümü”nde “...modern yazıcı metniyle eşzamanlı doğar; o aslayazısını aşan veya önceleyen bir varlıkla donanımlı değildir, asla kitabının dayanağını oluşturan özne değildir, bu nedenle metnin sözcelenme ânından başka bir zaman yoktur ve her metin daima burada ve şimdi yazılır.” (Tecimen, 2013, s.4) şeklinde bahsettiği yazarın yazısının öznesi olmadığı görüşü de “Vazgeç”te uygulamalı olarak gösterilir. Hikâyeye bakmadan yapılan son çalışmada örnek metnin tümüyle ezberlendiği keşfedilir. Farklı kelimelerle yazılmış benzer bir içerik bazen yazara daha önce hiç yazılmamış hissi verse bile gerçekten orjinal bir şey yakaladığından nasıl emin olabilir? Tüm çoğalan bu yazılar Hemingway’in her muhteşem sayfa için doksan sayfa yazılması şeklinde işaret ettiği (2015, s.91) gibi hiçbir şey vaad etmiyorsa yazar aday bu çabasını yırtıp atabilir mi? Postmodernizmin metinlerdeki tinsel alışverişi kavramlarla izah etmesinden beri yazarların başka metinlerle iletişimi artmış

fakat farklı bir retorik çalışma masalarına eklenmiştir. *Alemlerin Sürekliliği*'nde olduğu gibi devinimli ve dönüşümlü bu eylemin en belirgin özelliği oluş durumunu muhafaza etmesidir.

SONUÇ

Postmodernizmle yazarlık uğraşısının edebî esarlere taşınması üstkurmaca tekniğinin işlevini arttırmıştır. Yazarın bilincinin diyalog kurduğu farklı metinlerin kendi yazısına taşınması ve dönüştürülmesi yeniden yazma kavramının metne dâhil olmasında etkili olmuştur. Okurlar tarafından kolayca tanınabilecek metinlerin yeniden yazılması, pastiş veya palimpsest metoduyla orijinal metin yazılmaksızın mümkün olabilir. Fakat kısıtlı okurun bilebileceği metinlerin kurmacaya doğrudan kurgunun bir parçası olarak taşınması anlamın okurda tamamlanmasını kolaylaştırır. Orijinal metnin yazar tarafından dönüştürülen evrelerinin metinde sergilenmesi, okuru yazarın yaratıcılığına şahit eder ve çabasını değerlendirme imkanı sağlar.

Yazmanın bizzat konu olarak seçildiği bütün metinler hem yazarlara hem de sosyal bilimlerin yazmaya yönelik birikimine katkıda bulunabilir. İyi bir hikâyenin güzel anlatılması kadar bilginin de benzer bir çabayla yazılması okumanın zevkini yükseltecektir. Yazmaya alışmak ve yazılanlardan vazgeçebilmek şeklinde formüle edilebilecek yazma uğraşısının sabırla devam ettirilmesi birçok yazar tarafından teyit edilmiş bir başarı anahtarıdır.

Gülsoy'un "Vazgeç"teki yazar karakteri, Kafka'dan aldığı metinden ürettiği tüm olasılıklar bittiğinde orijinal metni tıpatıp yazabilecek duruma geldiğini görür ve hepsini yırtarak yok eder fakat bu metne öykünerek yazdığı kendi yazısı ona kalır. Franz Kafka'nın tüm yazdıklarından vazgeçtiğini vasiyet etmesinin de bu yazıda yâd edildiğini bu yolla düşünmek mümkündür. Kafka ve yazar anlatıcının birbiriyle sessiz kelimelerle yaptığı yazarlık konuşması metni ince ince dokurken okur da bir fikre kendi içinde ulaşır. Yazarın yazdıklarının kendisine ait olmadığını keşfetmesine benzer bir tecrübeyi metnin okuru da yaşamaktadır. Bu yanılgının yazarı sürekli yazmaya iterken okuru da okumanın başına aynı sebeple taşınması ihtimal dâhilindedir.

Etik Beyan

"Karalama Defterinden Kendi Metnine Doğru Yazarlık Uğraşısına Bakış" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı

kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırma etik kurul kararı zorunluluğu taşımamaktadır. Makale, Etik Kuralları Yayın Etiği Komitesinin (Committee on Publication Ethics -COPE) yazar, hakem ve editörler için belirtilen kurallardan yararlanılarak oluşturulmuş olan Anasay dergisi etik kuralları çerçevesinde yazılmıştır.

KAYNAKÇA

- Aktulum, K. (2014). *Metinlerarası İlişkiler*. Ankara: Kanguru Yayınları.
- Alaçam, A. (2002). *Hiçbir Formüle inanmıyorum*. 16.6.2022 tarihinde [https://www.milliyet.com.tr/kultur-sanat/hicbir-formule-inanmiyorum-5216230_adresinden erişildi](https://www.milliyet.com.tr/kultur-sanat/hicbir-formule-inanmiyorum-5216230_adresinden_erisildi).
- Barthes, R. (2013). Yazarın Ölümü (Çev. Oğuz Tecimen). *Notos*, 39 Nisan Mayıs. 16.06.2022 tarihinde https://www.academia.edu/43145967/Roland_Barthes_Yazar%C4%B1n_%C3%96l%C3%BCm%C3%BC adresinden erişildi.
- Bradbury, R. (2015). *Yazın Sanatı ve Yaratıcı Yazarlık*. İstanbul: Altıkkırkbeş Yayın.
- Coetzee, J. M. (2013). *Romancının Romani*. İstanbul: Can Yayınları.
- Demiryürek, M. (2013). Kurgusal Metinlerde İkinci Kişili Anlatıcı ve Bakış Açısı. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 2, 119-139.
- Dillon, S. (2016). *Palimpsest: Edebiyat, Eleştiri, Kuram*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Edgü, F. (1978). *Ders Notları*. İstanbul: Ada Yayınları.
- Freeman, J. (2018). Haruki Murakami (s.29-32). *Nasıl Yazar Olunur?* İstanbul: Hep Kitap.
- Gerçek Doğru, B. (2014). Yaratıcı Yazmanın Hazzı: Gülayşe Koçak ile Söyleşi. 18.05.2022 tarihinde <https://indigodergisi.com/2014/04/yaratıcı-yazmanın-hazzi-gulayse-kocak-ile-soylesi/> adresinden erişildi.
- Gülsoy, M. (2013). *Alemlerin Sürekliliği*. İstanbul: Can Yayınları.
- Hemingway, E. (2015). *Yazmak Üzerine*. İstanbul: Altıkkırkbeş Yayınları.
- Kafka, F. (1992). Vazgeç (s.79). *Bir Savaşın Tasviri* (Çev. Kamuran Şipal). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Le Guin, U. (2017). *Dümeni Yaratıcılığa Kırmak* (Çev. Damla Göl). İstanbul: Hep Kitap.
- Levin, K. (2017). *Sen de Kendi Hikâyenin Kahramanısın* (Çev. Begüm Kovulmaz). İstanbul: Hep Kitap.

Meriç, N. (1980). “Yazmak Benim Yaşamımdır”, *Cumhuriyet*, 20 Haziran,7.

Murakami, H. (2015). *Mesleğim Yazarlık*. İstanbul: Doğan Kitap.

Sarıdoğan, K. (2020). Yazma Rutini Oluşturmada Kelime Sayısı Hedefi. 11/05/2022 tarihinde <https://atolye.kalemkahveklavye.com/yazma-rutini-olusturmada-kelime-sayisi-hedefi-%c2%b7-koray-saridogan/> adresinden erişildi).

Şimşek, A. (2014). *Bebek Patikleri Ele Avuca Sığmayan Bir Tür Kısa Öykü*. Ankara: Kanguru Yayınları.

Woolf, V. (1995). *Bir Yazarın Güncesi*. Oğlak Yayıncılık: İstanbul.

BİR FOLKLOR UNSURU OLARAK “HALK EKONOMİSİ”NİN HALK HAYATINDAKİ YERİ, DEĞERİ VE ÖNEMİ HAKKINDA BAZI DÜŞÜNCELER

*SOME THOUGHTS ABOUT THE PLACE, VALUE AND
IMPORTANCE OF THE “FOLK ECONOMY” AS A FOLKLORE ITEM
IN THE FOLK LIFE*

DOI: 10.33404/anasay.1146183

Çalışma Türü: Araştırma Makalesi / Research Article¹

Hasan Ali DİKEN*

ÖZ

Halk ekonomisi, halkta karşılığı olan bir kısım geçim kaynaklarının belirlenmesi ve bu kapsamdaki gereksinimlerin giderilmesi amacıyla; halk tarafından meydana getirilen geleneksel üretim ve tüketim alışkanlıklarının genelini içine alan bir kavramdır. Halkta karşılık bulan geleneksel iktisadî davranışlar, halk ekonomisinin şekillenmesinde çok önemli birer rol üstlenmektedir. Söz konusu kapsamda, halkın; geleneksel vasıtalarla edindiği, öğrendiği, benimseydiği ve özümseydiği birtakım öğeleri bünyesinde barındıran halk ekonomisi kav-

1- Makale Geliş Tarihi: 20. 07. 2022 Makale Kabul Tarihi: 19. 08. 2022

* Arş. Gör. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Halkbilimi Anabilim Dalı, Türk Halkbilimi Bilim Dalı, Ankara, Türkiye. Ph.D. Research Assistant, Hacettepe University, Institute of Social Sciences, Department of Turkish Folklore, Programme of Turkish Folklore, E-Posta (E-Mail): h.ali.diken@hotmail.com. **ORCID ID** <https://orcid.org/0000-0001-5948-4255>.

ramı; bu yöndeki yol, yöntem, metot, usul, araç, gereç, alet, edevat ve benzeri faktörlerin tümü derleyip değerlendirmeyi hedefleyen bir halkbilimi dalıdır.

Halk ekonomisi, halkbilimi çalışma kadrosunun en mühim konularından birini teşkil etmektedir. Zira halk ekonomisinin, insanlık tarihiyle hemen hemen yaşıt sayıldığına dile getirmekte yarar vardır. Nitekim halk ekonomisi, insanlığın ilk dönemlerinden itibaren icra edilen toplayıcılık ve avcılık faaliyetlerinin akabinde; halkbiliminin ilgi alanına giren balıkçılık, arıcılık, hayvancılık, göçebelik, bağcılık, bahçecilik, bahçıvanlık, meyvecilik, sebzeçilik, çiftçilik, esnafılık ve işçilik gibi başlıca üretim ve tüketim tarzlarını ele alan bir sistemin tezahürüdür.

Gelenek kaynaklı bir düzeni takiben, halk hayatı; yazılı belgelere dayanmayan kimi sözlü anlaşmalara bağılı olarak da tesis edilebilmektedir. Dolayısıyla halk; kendi koyduğu bazı kurallara binaen, kendi yaşam alanını kolaylaştırma yoluna gidebilmektedir. Bahse konu düzlemde, halk, iktisadî zemindeki belli başlı ihtiyaçlarını; birtakım prensiplere uygun olarak karşılayabilmektedir. Bu durum ise halk ekonomisi mefhumunu ortaya çıkaran nedenlerin başında gelmektedir. İlgili çerçeveye istinaden, halk ekonomisinin, geçmişten bugüne kadar süregelen bir gelenekler silsilesi olarak varlığını devam ettirdiğinin altını çizmekte fayda vardır.

Bu çalışmada, sözlü kültür ortamının doğurduğu başlıca imkânlardan beslenmek suretiyle mevcudiyetini idame ettiren halk ekonomisi nosyonu; halk hayatındaki yeri, değeri ve önemi doğrultusunda ele alınacaktır. Bahsedilen bağlamda, halk ekonomisi kavramı; sosyokültürel ve sosyoekonomik çatılar altındaki işlevlerine yönelik olarak, toplumsal düzenin temini noktasındaki kimi işlevleri ekseninde değerlendirilecektir. Dolayısıyla insanlar arasındaki ilişkileri düzenleyen başat bir unsur olarak "halk ekonomisi"nin halk hayatındaki mahiyeti, ana hatlarıyla izah edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Halk Ekonomisi, Folklor, Halk Hayatı, Halk Ekonomisinin Halk Hayatına Etkileri, Halk Ekonomisinin Özellikleri, Halk Ekonomisinin İşlevleri, Halk Ekonomisinin İşlevsel Özellikleri.

ABSTRACT

Folk economy, it is a concept that encompasses all of the traditional production and consumption habits created by the people in order to create their

own livelihoods and to meet their needs in this direction. The traditional behaviors of the people in the economic context have a very important role in shaping the folk economy. In this manner, the concept of folk economics, which includes some elements that the people acquired and assimilated through traditional channels, is a branch of folklore that aims to compile and evaluate all of the traditional way, method, procedure, tool, equipment and similar factors.

Referring to this situation, it is useful to underline that one of the most important subjects of the folklore working staff is the folk economy. Inasmuch as considering the folk economy is almost the same age with the human history. Therefore, folk economy includes a system dealing with main production and consumption types such as foraging and hunting which performed by the first people subsequently; fishing, animal husbandry, apiculture, transhumance, nomadism, viticulture, horticulture, fruit growing, farming, olericulture, chandlery, workmanship.

In the traditional framework, it is obvious that the folk made the life more easier than it was by depending on some practices about a number of agreements and implementations being not based on written documents. In this specified subject, the folk fulfilled his or her primary economical requirements in reliance on the several rules established by himself or herself. This situation is the main reason introducing the folk economy. Thus, the folk economy has sustained its existence from the very early days of the humanity to the recent times as a line of traditions.

In this paper, the folk economy term which has been grown with some opportunities being generated in the oral culture, will be attempted to be described referring to its main characteristics affecting to the folk life. On this centre, the folk economy will be assessed in the scope of some of its primary functions on providing social and communal order considering its operability under the sociocultural and socioeconomical framework. On the described context, the place, value and significance of the “folk economy” in the folk life, which is the dominant reason on improving the communication between people, will be discussed in general terms.

Keywords: Folk Economy, Folklore, Folk Life, The Impacts of the Folk Economy to the Folk Life, Characteristics of the Folk Economy, Functions of the Folk Economy, Functional Characteristics of the Folk Economy.

Giriş

Halk ekonomisi kavramı, sözlü kültür ortamında cereyan eden uygulamalar bütünüdür. Bahse konu uygulamalar bütünü dâhilinde, kuşaktan kuşağa aktarılan birtakım geleneksel iktisadî mekanizmalar, tavırlar, davranışlar ve alışkanlıklar mevcuttur. Bu durumun bir devamı olarak, halk ekonomisi, geçmişten bugüne dek süregelen başlıca geleneksel ekonomi kaidelerini içine alan bir arka plana sahiptir. Söz konusu bağlamda, halk ekonomisine ait kimi pratikler, daha ziyade atalar döneminden intikal eden iktisadî deneyimlere binaen ortaya konulmaktadır.

Halk ekonomisi mefhumu, folklor ilminin iktisat ilmine temas etmesinin (Van Gennep, 1939, s. 17) doğal bir sonucu olarak, halkın en temel gereksinimlerinin giderilmesi amacıyla öne çıkan her türlü geleneksel ekonomi ögesini bünyesinde barındıran bir iktisadî düzenin yansımasıdır. Bununla birlikte, sözlü kültür geleneğinden beslenen halk ekonomisi nosyonu, bir çeşit "kapalı ekonomi" sistemidir.

Kapalı ekonomik sistem kapsamında, tamamıyla "kişisel üretim" hakimdir. Dolayısıyla malum iktisadî düzen içerisinde, gelişmiş bir ticaret ağı söz konusu değildir. Bu yüzden, kapalı ekonomi, dar anlamıyla "ev ekonomisi" veya "aile ekonomisi" olarak da adlandırılmaktadır (Bougle, 1964, s. 402). Bahsedilen düzlemde, halk ekonomisi, öncelikle hane halklarının geçim ihtiyaçlarını karşılamayı hedefleyen bir ekonomi modelidir.

Bilhassa "çerçi"² olarak isimlendirilen bir esnaf grubu tarafından hayata geçirilen; karşılıklı mal, ürün, eşya, servis veya hizmet değişimine dayalı bir ekonomi şekli ile halkın; geleneksel kanallarla kendi parasını değerlendirme yöntemleri ve bu doğrultudaki ticarî faaliyetleri; halk ekonomisi kavramına dâhil edilmektedir (Çobanoğlu, 2009/3, s. 1063). Mevzubahis zeminde, halk ekonomisi, özellikle paranın sıkça kullanılmadığı yaşam alanları itibarıyla; değiş tokuş, mübadele, takas veya değişim ilkelerini takiben; insan yaşamını iktisadî açıdan kolay kılan bir zemini işgal etmektedir.

Buraya kadar yapılan açıklamalardan hareketle, bu çalışmada, halk ekonomisi kavramının genel özellikleri ele alınacaktır. Malum duruma istinaden, halk ekonomisinin tanımı ve halk hayatına etkileri; halkbilimi disiplininin işlev-

2- Çerçi, yerel birim olarak köyleri ve kasabaları dolaşmak suretiyle seyahat eden gezgin bir esnaf grubuna verilen isimdir. Konuyla ilgili olarak bakınız. (Komser, 2018, s. 167).

sel bakış açısı ön plana çıkarılmak suretiyle tetkik edilmeye çalışılacaktır. Dolayısıyla halk ekonomisi mefhumunun, halk yaşamını belirleyen ve yönlendiren birincil dereceden bir folklor unsuru olduğu varsayımından yola çıkılarak; halk nezdinde vuku bulan geçim kaygılarının azaltılmasındaki rolü üzerinde durulacaktır.

1. Halk Ekonomisinin Tanımı

Halk ekonomisi; halkın, kendine has yaşam standartlarını belirlemek ve bu bağlamdaki geçim kaynaklarını ortaya çıkarmak amacıyla; geleneksel kanallardan beslenerek oluşturduğu, geliştirdiği, yaygınlaştırdığı ve kuşaktan kuşağa aktardığı bir iktisadî sistemdir. Söz konusu durumun paralelinde, halk ekonomisi; halkın, belli başlı geleneksel metotları pratiğe dökmek kaydıyla, kendi kültürel köklerinden esinlendiği bir çerçeveye tekabül etmektedir.

Bahse konu bağlamda, halk ekonomisi, geçmişten bugüne dek getirilen bir kültürel birikime dönük olarak; halk hayatında vuku bulan üretim, dağıtım, tüketim ve pazarlama süreçlerine dair birçok bilgiyi, beceriyi, deneyimi ve yeterliliği ön plana çıkararak bir geleneksel ekonomik düzene ait müşterek faktörlerin genel adıdır (Özarıslan ve Karataş, 2016, s. 17). İlgili eksene ilişkin olarak, halk ekonomisinin en temel ölçütü, halk tarafından belirlenen iktisadî kuralların; geleneğe uygun bir biçimde icra edilmesidir.

Halk ekonomisi, en genel tabiriyle, insanların; dökümanlara veya materyallere uyum sağlama sürecidir (Bates and Fratkin, 2003, s. 340). Bununla beraber, insanların; paralarını ve zamanlarını, kendi istekleri yönündeki birtakım kaynaklara ulaşmak maksadıyla esas aldıkları bazı yöntemler ve geliştirdikleri kimi metotlar, halk ekonomisinin ana çatısını oluşturmaktadır. Dolayısıyla halk ekonomisi kapsamında erişilmek istenen geçim kaynakları; her türlü mutfak takımından, her çeşit ev aletine kadar; oldukça geniş bir sahayı kapsamaktadır. Bu durum, halk ekonomisinin, insanlardaki arzuları ve istekleri tetikleyen bir davranış modeli yarattığının ortaya konulması bakımından son derece önemlidir.

Gelenek kültürüne dayalı olarak cereyan eden halk ekonomisi düzeni, aynı zamanda, halkın; kendi kültürüne yabancı olan kimi dış kültürlerden feyzaldığı bir altyapıya da sahiptir. Bu bünyeye dönük olarak, halk ekonomisi, halkın; geleneksel vasıtalara binaen başvurduğu yol, yöntem, usul, metot, araç, gereç, alet, edevat ve benzeri unsurların tamamını derlemek suretiyle değerlendirilir.

dirmeyi hedefleyen bir iktisadî yapının yansımasıdır. İlgili minval üzere, halk ekonomisi, halkbilimi çalışma başlıkları arasında yer alması münasebetiyle; halkbiliminin (folklor) alt dallarından biri olarak kabul edilmektedir (Örnek, 2000, s. 18).

Halk yaşamı için hayatî derecede önem taşıyan her türlü öge, halkbilimi veya folklor disiplininin araştırma ve inceleme sahasına girmektedir. Bu bünye etrafında, halkbilimi disiplininin, halk nezdinde karşılık bulan hemen her türlü ekonomik faktörü de içine aldığı ifade edilmesinde yarar vardır. Dolayısıyla folklor ilmi açısından bakıldığında, halk ekonomisinin, halkın iktisadî gereksinimlerini; halk hayatındaki geleneksel alışkanlıklara ve davranışlara istinaden inşa eden bir "geçim sistemi" olduğunu belirtmek gerekmektedir (Ayaz ve Aça, 2019, s. 279).

Halk ekonomisi, geçmişten bugüne kadarki bir zaman dilimi açısından bakıldığında, halk tabanında "alternatif" bir iktisadî model olarak geçerliliğini sürdürmüştür. Özellikle devletlerin içine düştükleri ekonomik darboğaz dönemlerinde, halk, birtakım geleneksel yöntemler aracılığıyla kendi ekonomik yönünü belirlemiştir. Bu durumun bir devamı niteliğinde, halk; para ve benzeri unsurlara meyiletmeden, "karşılıklılık" esasına dayalı bir şekilde; takas, mübadele, değişim veya değiş tokuş yollarını temel alarak, kendi ekonomik düzenini tesis etmiştir (Özarslan, 2005, s. 56).

2. Halk Ekonomisinin Halk Hayatına Etkileri

Halk ekonomisinin, insanlığın ilk dönemlerinden son dönemlerine kadar, halk hayatını çeşitli şekillerde etkilediğinin dile getirilmesinde yarar vardır. Zira halk ekonomisi, insanlığın dünyadaki oluşum ve gelişim süreçlerini takiben; göçebelik, toplayıcılık, devşiricilik, avcılık, balıkçılık, hayvancılık, çobanlık, arıcılık, çiftçilik, işçilik, esnafılık, bağcılık, bahçecilik, bahçıvanlık, çerçilik, yaylacılık, kışlacılık, meyvecilik, sebzeçilik ve benzeri üretim, dağıtım, tüketim, pazarlama ve ticaret kalıplarına sirayet eden bir özelliğe sahiptir (Çavdar, 1972, s. 49).

Halk ekonomisi, insanlıkla hemen hemen "yaşıt" bir niteliktedir. Bu eksende, halk ekonomisi, halk bilgisinin ilgi alanına giren pek çok unsurun da çıkış noktasıdır. Zira ekonomi, öncelikle maddî kültür sahasının önemli bir ögesi olması bakımından; insanlığın doğuşuyla eşdeğer bir zemin içerisinde kabul görmektedir (Kocakaplan, 2016, s. 24). Nitekim insanların, dünya haya-

tına adımlarını attıktan hemen sonraki fiilleri; ekonomik kaygılardan hareketle belli bir gelişme göstermiştir. Bahse konu ekonomik etkinliklerin başlatıcısı ise şüphesiz halk sathında gerçekleşen karşılıklı değiş tokuş eylemleri olmuştur. Bu durum, ekonominin, ilk olarak geleneksel usullerden kaynaklanmak suretiyle kendine özgü şeklini almasını sağlamıştır.

Söz konusu çerçeveye ilişkin olarak, halk ekonomisi; halk mutfağından halk inançlarına, halk inançlarından halk meteorolojisine, halk meteorolojisinden de halk takvimine (Örnek, 2000, s. 18) kadar; oldukça geniş bir sahayı kapsamaktadır. Bu bağlamda, halkın iktisadî faaliyetleri, halk yaşamının pek çok alanında; belli bir kültürel yayılmaya paralel olarak sürüp gitmektedir. Örneğin, kaz yetiştiriciliğiyle ilgilenen muhtelif Türk toplulukları arasında, kazların; genellikle güz mevsimi itibarıyla kesilmelerini (Koşay, 1939, s. 68), halk ekonomisine yönelik olarak belirlenen halk takviminin bölgesel veya yöresel yansımaları içinde göstermek mümkündür. İlgili durum, şüphesiz, halk ekonomisine dayalı olarak geliştirilen prensiplerin hayata geçirilmesiyle gerçekleşmektedir.

Tarihî arka plan itibarıyla, insanın, en önce kendi yaşamsal varlığını sürdürebilecek olan başlıca ekonomik kaygılarını düzenleme yoluna gittiği bilinmektedir. Bu durumun akabinde, insan, ilk olarak gelenekten feyzaldığı kimi ekonomik dürtülerini öne çıkarmaya başlamıştır. İlgili çerçeveye istinaden, halk ekonomisi, insanın tarihsel süreçte ortaya koyduğu geleneksel değerlere dair her çeşit bilgiyi ve tecrübeyi içerdiğinde bulundurmaktadır. Dolayısıyla halk ekonomisi, geleneğin sunduğu pek çok olanağın halk hayatına uygulandığı bir zemine sahiptir.

Halk ekonomisinin kuşaklar arasındaki aktarımı, gelenekten kaynaklanan kültürel belleğin dışı vurumuyla mümkün olmuştur. Nitekim halk ekonomisi, kendi münderecatındaki geleneksel bilgilerin imkân tanıdığı ölçüde işlerlik kazanmıştır. Dolayısıyla halkta karşılığı olan bir kısım ekonomik uygulamalar, gelenek kültürünün temelini teşkil eden “geleneksel bilgi” kavramıyla yakından ilişkilidir. Bu çerçeve içerisinde, halk ekonomisindeki üretim-dağıtım-tüketim-pazarlama-ticaret zinciri, “geleneksel bilgi”ye dönük bir “kültürel aktarım” zemini esas alınarak (Özdemir, 2018, s. 3-4) inşa edilmiştir. Zira halk, kendisine özgü bir iktisadî sisteme binaen, geleneksel bilgi belleğinden yararlanmak kaydıyla; kendi ihtiyaçlarını karşılamayı bilmiştir.

Bahse konu bünye içerisinde, halk ekonomisini; “sözlü kültür ortamında icra edilen uygulamalar bütünü” olarak tanımlamak da muhtemeldir. Bu uygu-

lamalar bütününe içeriğinde; halk tarafından geliştirilen ve nesilden nesile iletilen geleneksel birtakım iktisadî mekanizmalar, tavırlar, davranışlar ve alışkanlıklar bulunmaktadır. Malum durumun bir devamı olarak, halk ekonomisi, genellikle atalar döneminden intikal eden; dolayısıyla da "sezgi" ve "tecrübe" yoluyla idrak edilen "alternatif" bir ekonomik sistemin tezahürüdür (Rubin, 2003, s. 157).

Atalar döneminden getirilen iktisadî anlayışlar, daha ziyade halk inançlarının veya halk inanışlarının esasını teşkil eden bir zemine tekabül etmektedir. Bahsedilen eksende, halk, inançsal açıdan kendi köklerine inmek suretiyle; kendine özgü ekonomik düzenini tesis edebilmektedir. Örneğin, Anadolu sahasında; "tarlaya tohum atılmadan önce, komşuya tohum verilmemesi" (Artun, 2011, s. 242) inanışı, "evin bereketinin kaçmaması" anlamına gelen bir iktisadî kaygıdan kaynaklanmaktadır. Bu durumun doğal bir neticesi olarak, halk tasavvurundaki "bolluk" ve "bereket" algılarının, "geleneksel ekonomi" olgusuyla bütünleştiği görülmektedir. İlgili bağlamda, halk, kendi geçmişinden getirdiği "inanç" faktörüyle beraber; kendi ev ve aile ekonomisini yönlendirebilmektedir.

Halk ekonomisi kapsamında, halkın, içinde yaşadığı coğrafyalara göre; kendi ev düzenini de tesis ettiği gözlemlenmiştir. Zira insanın yerleşim yeri olarak seçtiği her coğrafi bölgedeki malzemenin, mimariyi biçimlendiren en önemli etkenlerden biri olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Bu çerçevede, Anadolu'ya özgü iklim çeşitliliğinin, farklı yapı türlerinin oluşumunu sağlayan inşaat malzemesi ve yapım tekniği konusunda önemli bir yapı sanatı yelpazesi sunduğunun dile getirilmesinde yarar vardır.

Bununla birlikte, özellikle kırsal kesimde halk mimarisi ve geleneksel mimarlık bilgisi kısmen de olsa yaşatılmaktadır (Davulcu, 2016, s. 93). Örneğin, Anadolu'nun iç bölgelerindeki evlerin daha ziyade kerpiçten ve taştan; Anadolu'nun kıyı bölümlerindeki evlerin ise daha ziyade ahşaptan inşa edilmesi, halk ekonomisinin halk mimarisine olan sirayetini gözler önüne sermektedir.

3. Halk Ekonomisinin Kültürel Sürekliliğe Katkıları

Halk ekonomisi, geçmişten bugüne kadar süregelen bir zaman dilimi açısından bakıldığında, bazı kültürel değişim ve dönüşüm unsurlarını da bünyesinde eritmiştir. Nitekim teknik ve teknolojik gelişmelerle beraber, halk ekonomisi kapsamında ele alınan kimi faktörler, süreç içinde "boş zaman" veya "hobi" aktivitelerine evrilmiştir. Ayrıca kimi halk ekonomisi faaliyetlerinin de

zamanla unutulduğunu belirtmekte fayda vardır. Zira geleneksel ekonomi bağlamındaki bir kısım faaliyetlerin, daha çok “nostaljik” karakterli başlıca pratiklere dönüştüğünü ifade etmek gerekmektedir. Bu gibi örnekler, kültürün farklı formlarda ilerlemesinin doğal bir neticesidir.

Söz konusu minval üzere, halk ekonomisi uygulamalarının başını çeken “toplayıcılık” faaliyetinin; zaman içerisinde “hurdacılık” ve “eskicilik” faaliyetlerine dönüşmek suretiyle, bu yöndeki geleneksel meslek kollarını ortaya çıkardığını belirtmek mümkündür. Zira kadim bir tarihî seyre sahip olan toplayıcılık etkinliği, belli bir değişim ve dönüşüm yaşayarak, yakın zamanlara kadar, kırsal ve kentsel mıntikalarda; hurda yığınlarını ve eski eşyaları toplayan meslek erbaplarınca yürütülmüştür.

Bu duruma ek olarak, toplayıcılıktan sonra cereyan eden “avcılık” etkinliğinin de ilk başta “ekonomik kaygılar” güdülmek kaydıyla icra edildiğinin altını çizmek lazımdır. Zamanla geçim kaygılarının çeşitlenmesine paralel bir düzlemde, avcılığın, ekonomik endişelerden sıyrıldığı görülmüştür. Dolayısıyla avcılık, genel olarak, bir hobi unsuruna dönüşmüştür.

Malum durumun akabinde, av etkinliklerinin; “hayırlı”, “uğurlu”, “bol” ve “bereketli” geçmesi için yapılan belli başlı uygulamaları da “nostaljik” içerikler kapsamında ele almak mümkündür. Örneğin, yakın zamanlara kadar, Anadolu’da, av tüfeğinin; ava çıkılmadan önceki akşam, kümesin önüne uzatılması ve kümes hayvanlarının tüfek üzerinden atlatılması; avcılığa dair nostalji eksenli kimi pratikleri içermektedir (Ayaz ve Aça, 2019, s. 272).

Bilindiği üzere, halkbilimi veya folklor ilmi, sosyal ve beşerî disiplinlerin “kavşak noktası” konumundadır. Halkbiliminin bu çok yönlülüğü, bahse konu saha itibarıyla; üzerinde çalışılan malzeme ve çalışma yöntemlerinden ileri gelen bir özeliştir (Çobanoğlu, 2019, s. 20-21). Dolayısıyla bu ilmî sahanın diğer bilimsel disiplinlerle ortak çalışma zorunluluğu vardır. İlgili şekilde, halkbilimi, halk hayatının maddî ve manevî bütün kültürel katmanlarını; bilhassa tarih, antropoloji, sosyoloji, arkeoloji ve etnografya bilimleriyle sıkı ilişkiler kurarak incelemeye ve çözümlenmeye koyulmuştur.

Halkbilimi, bu ilişkiyi, kendi çalışma başlıklarından biri olan halk ekonomisi kanalıyla daha da kuvvetlendirmektedir. Zira halk ekonomisi kapsamında ortaya konulan birtakım maddî kültür öğeleri; arkeolojik, etnografik ve tarihsel malzemelerden hareketle yorumlanabilmektedir. Mevzubahis duruma yönelik

olarak, kültürün insan yaşamındaki hemen her türlü müşterek faktörü içine alan cephesine dikkat edildiğinde, halkbilimi için derlenen verilerin "kültür" tarifleriyle eşdeğer oldukları kendiliğinden ortaya çıkmaktadır (Günay, 1987, s. 26). Dolayısıyla kültürü, bütün katmanlarıyla ele alan halkbilimi dalı, diğer bilim alanlarıyla ortak bir çalışma prensibini benimsemiştir.

Bu bağlamda, halkbiliminin; arkeoloji, sosyoloji, etnografya, antropoloji ve tarih disiplinleri gibi; bir "kültür bilimi" olarak, kültürün bütün tabakalarıyla ilgilendiğinin ve kültür kavramını önceleyen söz konusu bilimsel disiplinlerle sıkı bir ilişki kurduğunun vurgulanmasında yarar vardır. Dolayısıyla halk ekonomisi araştırmalarında, sözlü ve yazılı olarak elde edilen kimi bilgilerin yanı sıra; özellikle arkeolojik, tarihsel ve etnografik bazı belgelere ve bulgulara da başvurulduğunun altını çizmekte yarar vardır. Zira söz konusu belgeler ve bulgular vasıtasıyla, halk ekonomisinin geçmişten bugüne kadar geçirdiği değişim ve dönüşüm unsurları da ortaya konulabilmektedir.

Arkeolojik maksatlı bazı kazıların, halkbilimi çalışma kadrosuna dâhil edilen halk ekonomisine dair başlıca tarihsel ve etnografik malzemelere ışık tuttuğunu dile getirmek mümkündür. Örneğin, halk ekonomisi bünyesinde öne çıkan "dokuma" faaliyetine ait kazılarda saptanan belli başlı maddî kültür unsurları, tarihsel belge olarak kullanılmalarına binaen; folklorik malzemelerin de çıkış noktasını meydana getirmektedirler. Zira Türk kültür tarihi açısından bakıldığında, Türklerin yayılma sahaları içerisinde yer alan Altay bölgesindeki Pazırık Kurganı'nda tespit edilen kimi dokuma örnekleri; bu yöndeki geleneksel dokuma sanatının halk iktisadiyatına yansımalarını içeren bir dizi folklorik malzemeyi de ortaya çıkarmıştır (Yılmaz, 2017, s. 100).

Bahsedilen kapsama ilişkin olarak, halk ekonomisinin, halk hayatına nüfuz eden maddî ve manevî pek çok kültür katmanından hareketle yorumlanabildiğinin altını çizmekte yarar vardır. Nitekim bu kapsamda elde edilen arkeolojik, tarihsel ve etnografik veriler; söz konusu durumun birer özeti niteliğindedir. İlgili şekilde; halk ekonomisine dair ortaya çıkarılan birtakım eşyaların, objelerin veya nesnelerin; gelenek hazineleri içerisinde değerlendirilmeleri sebebiyle, bir kısım şifahî ifade biçimlerinin tespitleri noktasında çok önemli rollere malik oldukları kesindir (Alangu, 1983, s. 101). Bütün bunlar, şüphesiz, halk ekonomisinin mahiyetini belirleyen işlevlerin ön plana çıkarılmasında etkili olan faktörlerdir.

Halk ekonomisinin arka planında, devletlerin benimsedikleri modern iktisat sistemlerine karşı, her zaman için alternatif bir zemin oluşturma çabası yatmaktadır. Bu durum, halk ekonomisinin; halk yaşamındaki yerini, değerini ve önemini ortaya koyan niteliklerin başında yer almaktadır. Zira halk ekonomisine dayalı olarak geliştirilen başlıca kurallar ve malum kurallara bağlı olan kimi uygulamalar aracılığıyla, insanlar arasındaki sosyal ve toplumsal ilişkiler belli bir düzene sokulabilmektedir. Dolayısıyla insanların; ekonomik kaygılarından kaynaklı maddî ve manevî beklentileri de bir bakıma karşılanabilmektedir.

Halk kültürünün en temel unsurlarından biri olan halk ekonomisi sayesinde, kültürel yapıların da sınırları tayin edilebilmektedir (Artun, 2011, s. 241). Bu durumu takiben, halk ekonomisini, toplumsal yaşam sisteminin mikro ve özerk (Özdemir, 2012, s. 27) kültür alanlarından biri olarak görmek mümkündür. Zira halk ekonomisini, sosyal hayatı destekleyen ve biçimlendiren bir zemin etrafında değerlendirmek gerekmektedir.

Sosyokültürel ve sosyoekonomik doğrultularda, halk arasındaki yardımlaşma ve dayanışma duygularının “halk ekonomisi” vasıtasıyla daha da kuvvetlendiğini ve perçinlendiğini dile getirmekte fayda vardır. İlgili duruma, bilhassa “imece” olarak adlandırılan bir kültürel yapı içerisinde rastlanıldığının altını çizmek gerekmektedir. Zira imece, özellikle halkın ekonomik gereksinimlerine ait pratiklerin hayata geçirilmesi noktasında çok önemli bir konumda yer almaktadır. Ayrıca imece faaliyeti ekseninde, insanların; maddî ihtiyaçları karşılanmakla beraber, manevî bakımdan kendilerini güven içinde hissetmelerinin de önü açılmaktadır. İlgili çerçeve etrafında, imecenin kültürel altyapısı inşa edilmektedir.

Bilindiği gibi, imece, en genel tanımıyla; özellikle kırsal kesimlerde yaşayan insan toplulukları arasında, zorunlu veya isteğe bağlı birtakım işlerin; kırsal kesim sakinleri tarafından, eşit şartlarda ve emek birliğiyle gerçekleştirilmesidir. Ayrıca imece, birçok kimsenin; bir araya toplanmak suretiyle, yardımlaşarak ve dayanışarak, başka bir kişinin veya başka bir topluluğun işlerini görmesi ve böylece işlerin belli bir sıraya tabi tutularak bitirilmesidir (*Akalin ve diğerleri, 2006, s. 962*). *Malum tanımdan hareketle, imecenin; kendi bünyesinde belli bir kültürel tabaka meydana getirmek kaydıyla, kültürel sürekliliği desteklediğinin altını çizmek lazımdır.*

Malum minval üzere, halk takvimine göre belirlenen kaz kesim zamanlarında, bilhassa köylerdeki ve dar ölçekli mahallelerdeki komşuların; belli başlı

programlar yapmak kaydıyla, her gün yeni bir evde toplanarak hayata geçirdikleri kaz yolma imeceleri; ilgili durumu özetlemektedir. Söz konusu bağlamda, halk ekonomisi kanalıyla, insanlara; karşılıklı olarak tesis edilen "güven", "yardımlaşma", "dayanışma", "ahlak", "doğruluk", "iş birliği", "saygı", "sevgi", "komşuluk hakkını gözetme" ve benzeri normlar kazandırılmaktadır.

Bu şekilde, insanların iktisadî kaygıları da minimal sınırlar dâhilinde ortadan kaldırılmaktadır. Dolayısıyla emekten ve zamandan tasarruf sağlanmakla beraber, insanlar arasındaki sosyokültürel ve sosyoekonomik ilişkiler teminat altına alınmaktadır. İlgili bağlamı takiben, halk ekonomisinin, halk hayatını maddiyat ve maneviyat bakımlarından kolaylaştıran birtakım özelliklerinin olduğunu belirtmekte fayda vardır. Bu durum, esasen, imecenin; bir kültür kurumu olması münasebetiyle, ekonomiyi önceleyen yanını ortaya koymaktadır. Nitekim imece başta olmak üzere, her bir kültür kurumunun; ekonomiyle çift yönlü bir ilişki içinde yer aldığı ifade edilmesinde yarar vardır (Firth, 1927, s. 318).

Ekseriyetle imece kültürüne istinaden, halk ekonomisinin, halk hayatını çeşitli açılardan etkilediğini ifade etmekte fayda vardır. İlgili kapsamı takiben, halk ekonomisi; sosyal ortamların kurulmasına, sosyal ve toplumsal ilişkilerin düzenlenmesine, insanlara "birey" statüsünün kazandırılmasına, insanlardaki yardımlaşma ve dayanışma duygularının güçlendirilmesine, komşuluk ağlarının sağlam temeller üzerine oturtulmasına ve insanlar arasındaki karşılıklı güven zemininin kurulmasına dönük kimi açık ve gizli işlemlere sahiptir (Özarlan, 2005, s. 58). Söz konusu durumun akabinde, halk ekonomisinin, belli sosyal normlardan hareketle; gelenek kültürüne dair birtakım faktörlerin kuşaktan kuşağa aktarılmasını düzleminde çok mühim bir rol üstlendiğinin vurgulanması gerekmektedir.

SONUÇ

Sonuç itibarıyla, bir folklor unsuru olarak halk ekonomisi, halktan kaynaklı gelenek öğelerinin varlıklarını devam ettirebilmeleri yönünden; halk nezdinde ayrı bir yer, değer ve önem taşımaktadır. Bahse konu bünye içerisinde, halkın günlük iktisadî ihtiyaçlarına belli ölçülerde sirayet eden halk ekonomisi, aynı zamanda halk için belli bir alternatif ekonomi modelini de ortaya koyan kaynakların başında gelmektedir. Bu şekilde, halk ekonomisi, halkın; gündelik yaşam sürecindeki geçim kaygısını minimum seviyeye indirme amacını ve işle-

vini taşımaktadır. Dolayısıyla halk ekonomisi, halkın yaşam standardını sabit düzeyde ilerletme özelliğine sahip olan her türlü arkeolojik, etnografik, tarihsel ve folklorik bilginin teminini esas alan bir inceleme alanı da yaratmaktadır.

Söz konusu minvalde, halk ekonomisi, sadece sosyoekonomik yaşam sürecini değil; aynı zamanda sosyokültürel hayat zeminini de belirgin kılmaktadır. Zira halk ekonomisi bünyesinde icra edilen üretim, dağıtım, tüketim, pazarlama ve ticaret prensiplerine binaen; diğer bir kısım halk bilgisi unsurları da işin içine girebilmektedir. İlgili kapsama ilişkin olarak, halk ekonomisi; halk inançlarından halk takvimine, halk mimarisinden halk meteorolojisine kadar; hayatın neredeyse bütün kültürel alanlarını etkilemektedir. Nitekim halk ekonomisi; halkın hemen hemen her konudaki duygusunu, düşüncesini, dünya görüşünü, dünyayı algılayış şeklini, olaylara ve durumlara bakış açısını, hadiseler karşısındaki tavrını, alışkanlığını, davranışını ve yönelimini ortaya koyan bir gelenekler dizisi olarak varlığını bugün bile sürdürmektedir.

Etik Beyan

“Bir Folklor Unsuru Olarak ‘Halk Ekonomisi’nin Halk Hayatındaki Yeri, Değeri ve Önemi Hakkında Bazı Düşünceler” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırma etik kurul kararı zorunluluğu taşımamaktadır. Makale, Etik Kuralları Yayın Etiği Komitesinin (Committee on Publication Ethics – COPE) yazar, hakem ve editörler için belirtilen kurallardan yararlanılarak oluşturulmuş olan Anasay dergisi etik kuralları çerçevesinde yazılmıştır.

KAYNAKÇA

Akalın, H. Ş. ve diğerleri. (2006). *Türkçe Sözlük*. (4. Baskı), Türk Dil Kurumu Yayınları.

Alangu, T. (1983). *Türkiye Folkloru Elkitabı*. (Birinci Basım), Adam Yayıncılık.

Artun, E. (2011). *Türk Halkbilimi*. (Yedinci Baskı), Karahan Kitabevi.

Ayaz, B. ve Aça, M. (2019). Halk Bilgisinin Ekonomiye ve Teknolojiye Dönük Temsilleri. *Halk Bilimi El Kitabı*, M. Aça (Ed.), (3. Basım), Nobel Akademik Yayıncılık, 240-285.

Bates, D. G. and Fratkin, E. M. (2003). *Cultural Anthropology*. (1st Edition), Allyn and Bacon.

Bougle, C. (1964). *Sosyolojinin Unsurları*. (K. N. Duru, Çev.), (1. Baskı), Millî Eğitim Basımevi.

Çavdar, T. (1972). İktisat Kılavuzu: İktisat Tarihi/Çağdaş Sorunlar/Temel Kavramlar ve Türk Ekonomisi. (Birinci Baskı), Hilâl Matbaacılık.

Çobanoğlu, Ö. (2009). Türk Halkbilimi Çalışmaları Kadrosuna Göre Atatürk Döneminde Araştırma Eğilimleri ve Sonuçları Üzerine Genel Bir Değerlendirme. *Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü: Atatürk Dönemi (1920-1938)*, Cilt 3, (1. Baskı), O. Horata (Ed.), Atatürk Kültür Merkezi Yayını.

Çobanoğlu, Ö. (2019). *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*. (10. Baskı), Akçağ Yayınları.

Davulcu, M. (2016). Bartın Yöresi Kırsal Yerleşmelerinde Aile Yapısı ve Yaşam Kültürünün Halk Mimarisine Etkisi. *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Yıl: 4, Sayı: 8, 93-144.

Firth, R. (1927). The Study of Primitive Economics. *Economics*, 21, 312-335.

Günay, U. (1987). Folklor nedir? *Türk Folkloru Araştırmaları Yıllığı*, (Birinci Basım), Sevinç Matbaası, 23-30.

Kocakaplan, S. Ç. (2016). Homoekonomikus'un Gerçekliğini Sorgulamak: Türk Atasözlerinde İnsan Manzaraları. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(2), 19-38.

Koşay, H. Z. (1939). *Etnografya ve Folklor Kılavuzu*. (Birinci Basılış), Ulusal Matbaa.

Örnek, S. V. (2000). *Türk Halkbilimi*. (2. Baskı), Kültür Bakanlığı Yayınları.

Özarslan, M. (2005). Bir Halk Ekonomisi Örneği Olarak “Hab” ve “Değişik/Değişik” Geleneği ve İşlevleri. *Türkbilig*, (10), 54-59.

Özarslan, M. ve Karataş, H. (2016). Halk Ekonomisinde Mübadele: “Örüden Tutma Kardeşlik” Örneği. *Millî Folklor*, 28(110), 17-29.

Özdemir, N. (2012). *Kültür Ekonomisi ve Yönetimi*. (1. Baskı), Hacettepe Yayıncılık.

Özdemir, N. (2018). Geleneksel Bilgi ve Kültür Ekonomisi. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 18(1), 1-28.

Rubin, P. H. (2003). Folk Economics. *Southern Economic Journal*, 70(1), 157-171.

Van Gennep, A. (1939). *Kılavuz Kitaplar: Folklor*, Cilt 2, (P. N. Boratav, Çev.), (Birinci Basılış), Ulus Basımevi.

Yılmaz, B. (2017). Pazırık’dan Günümüze Türk Halı Sanatı. *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 98-106.

**TİM BURTON SİNEMASINDA GOTİK BİR UYARLAMA:
HAYALET SÜVARİ FİLMİNİN GREIMAS'IN EYLEYENSEL
ÖRNEKÇESİNE GÖRE ÇÖZÜMLENMESİ**

*A GOTHIC ADAPTATION IN TIM BURTON'S CINEMA: AN
ANALYSIS OF SLEEPY HOLLOW FILM ACCORDING TO ACTANT
ANALYSIS OF GREIMAS*

DOI: 10.33404/anasay.1143350

Çalışma Türü: Araştırma Makalesi / Research Article¹

Pınar ÖZTARKAN ÖZYURT* - Âîâ SİVAS GÜLÇUR**

ÖZ

Tim Burton filmleri genellikle taşıdıkları gotik öğeler ile kendini belli eder. Filmlerde asıl iletilmek istenen mesaj, yönetmen tarafından bu öğeler aracılığıyla verilir. Edebiyat eserinden uyarlanan filmlerinde de yine yönetmenin bakış açısı kendine has sinematografisi ile birleşerek film ile romandaki anlatımın farklılaşmasını sağlar. Bu çalışma, öncelikle Tim Burton'ın genel sinematografik imgelerine yer vererek Tim Burton filmlerinin okunması için en

1- Makale Geliş Tarihi: 12. 07. 2022 Makale Kabul Tarihi: 18. 08. 2022

* İstanbul Ticaret Üniversitesi, İnternet ve İletişim Bilimi Enstitüsü, Sinema YL, İstanbul, oztarkan34@gmail.com, **ORCID ID** <https://orcid.org/0000-0001-8658-5991>

** Prof. Dr., İstanbul Ticaret Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Görsel İletişim Tasarımı Bölümü, İstanbul, asivas@ticaret.edu.tr, **ORCID ID** <https://orcid.org/0000-0002-3729-3017>

uygun yöntemlerden biri olan göstergebilimsel analizi açıklayacaktır. Ardından çalışmanın yöntemini oluşturan Greimas'ın eyleyensel örnekçesine ve göstergebilimi kendi başına yeterliliğe sahip bir bilim haline getirme amacı ile Greimas tarafından kurulan Paris Göstergebilim Okuluna yer verilecektir. Örneklem olarak Washington Irving'in başsız süvari adlı hikâyesinden uyarlanan Hayalet Süvari (Sleepy Hollow) filmini alan çalışma, yönetmenin anlatımı ile romandaki hikâyenin farklılıklarına da değinecektir. Çalışma, Hayalet Süvari filmini Greimas'ın eyleyensel örnekçesine göre çözümlerken ana karakterin derinliğine ulaşmak için psikanalitik karakter analizini de kullanarak altta yatan asıl mesaja ulaşma amacını taşır.

Anahtar Kelimeler: Greimas'ın Eyleyensel Örnekçesi, Göstergebilim, Hayalet Süvari Filmi, Psikanalitik film analizi, Tim Burton.

ABSTRACT

Tim Burton films generally present themselves with the gothic elements they carry. The main message that these films convey are presented through these elements by the director. In the films adapted from the literary work, again, the director's perspective combined with its idiosyncratic cinematography differentiates the narrative in the film and the novel. This study, primarily allowing for Tim Burton's general cinematographic images explains the semiotic analysis which is one of the best methods to read Tim Burton films. It also includes the actant analysis of Greimas which constitutes the methodology of the study and Paris School Semiotics established by Greimas, in order to make semiotics a science sufficient and efficient in its own. The study which takes the film Sleepy Hollow which was adapted from Washington Irving's story called The Legend of Sleepy Hollow, presents the differences between the director's narrative and the story in the novel. The study, analysing Sleepy Hollow film according to actant analysis of Greimas, aims to uncover the main message by using the psychoanalytical character analysis in order to reach the depth of the protagonist.

Keywords: Actant analysis of Greimas, Semiotics, Sleepy Hollow Film, Psychoanalytical film analysis, Tim Burton.

Giriş

Bir anlam yaratma sanatı olan sinema bu yaratımı görüntüler ve diyaloglar ile sağlar. Yönetmen tarafından verilmek istenen mesaj bu anlamın içinde

seyirciye iletilir. Bu konuda her yönetmenin farklı uygulamaları mevcut olup bu uygulamalar bazı yönetmenler için bir imza niteliği taşır. Çalışmada ele alınan filmin yönetmeni Tim Burton, dışavurumculuk akımının özelliklerini ve gotik film tarzını filmlerine ustaca yansıtan bir yönetmendir. Onun filmlerini anlamak için karakterlerin iç yapısına odaklanmak ve verilen imgeleri derinlemesine değerlendirmek gerekir. Bu amaçla yapılacak film analizinde göstergebilimsel çözümlene öne çıkar. Göstergebilimsel yöntem, filmlerde verilen göstergelerin yorumlanarak hikâyenin ana iletisine ulaşmaya imkan veren bir okuma sağlar.

Çalışmada, Tim Burton filmlerinin genel sinematografisinin ardından göstergebilimsel analiz yönteminin tarihi gelişimi ve sinemada ele alınışını kapsayan bir bölüm sunulmuştur. Çalışmanın örneklemini olan Hayalet Süvari (Sleepy Hollow, 1999) filmi, yapısal hikâye çözümlemesinden yola çıkılarak geliştirilen bir göstergebilim yöntemi olan Greimas'ın eyleysel örnekçesine göre analiz edilmiştir. Bu analiz, filmin betimleme aşaması, anlatı düzeyi ve ikili karşıtlıkların analizi olarak üç başlık halinde ele alınmıştır.

Greimas'ın eyleysel örnekçesine göre yapılan analizde anlatı düzeyinde ortaya konan özne ve nesne ilişkisi genişletilerek ana kahraman olan öznenin daha derin olarak anlaşılması için psikanalitik karakter analizine başvurulmuştur. Psikanaliz kuramına Freud- Lacan bağlamında bilinçdışının, öznenin yani bireyin dışında olduğu düşüncesi ile yer verilmiştir. Bilinçdışının dışarıda olması bireyin arzularının içinde bulunduğu sosyal ortamdan etkilenerek değişmesi, dönüşmesi bakımından önem taşımaktadır (Bakır, 2016, s. 132). Buna göre Lacan'ın bilinçdışının anlaşılması için ele aldığı rüya analizi örneklem filmin rüya sahneleri çözümlenirken kullanılarak ana kahramanın duygusal derinliğine ulaşılması hedeflenmiştir.

1. TİM BURTON SİNEMASINDA GOTİK ÖGELER

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Almanya'da karışıklıkların devam etmesinin halkta yarattığı huzursuzluk dışavurumcu akımla sinemada da kendini gösterir. Akımın amacı görünmeyeni, derinde olanı yani bireyin içindeki duygu ve hisleri açığa çıkarmaktır. Aslında bir isyanın temsili olan bu filmlerde çarpık bir dünya yaratan dekorlar, derinlik algısı oluşturan koyu tonlarda ışıklandırma, abartılı makyajlar ve coşkulu mizansenler kullanılır.

Sinemada gotik tarzı ortaya çıkaran dışavurumculuk akımı, Almanya'da savaş sonrası toplumsal buhranda olduğu gibi Amerika'da da 1987 Wall Street

krizi ile yaşanan ekonomik çöküş sonrası yer bulur (Demirkan, 2021, s. 66). Alman dışavurumculuğunun derinde olanı görünür kılma özelliği, Amerikan sineması yönetmenlerinden Tim Burton tarafından oldukça sık kullanılır.

Tim Burton dışavurumculuğu büyümlü gerçekçilik ile harmanlayarak filmlerine yansıtır. Büyümlü gerçekçilik edebi alanda fantezi ile gerçekliğin bir bileşimi gibi görülür. Roland Walter, bu konuda yazarların, karakterlerin gerçeküstü özelliklerini oldukça normalmiş gibi ele almaları ve gerçekle uyumunu bozmadan yaklaşmaları gerektiğini belirtir (Süar, 2017, s. 13-14). Tim Burton'un sinemasında da yaptığı tam olarak budur. Onun kahramanları alışılmışın dışında görüntülere, özelliklere, davranışlara sahip olmakla birlikte var olan gerçeklikten kopuk değildir. Toplum tarafından çoğunlukla dışlanan ve genellikle içe kapanık olan bu karakterlerin iç dünyası ise Burton'un filmlerinde olabildiğince izleyiciye açıktır.

Tim Burton filmlerinin geçtiği mekanlar tekinsiz bir ortam sunar. Bu anlamda yine dışavurumcu mekan kullanımına benzerlik gösteren sahneler ve uygulanan gölgeli aydınlatma verilmek istenen duyguları da net olarak ortaya çıkarır. Kahramanın yalnızlığı veya dışlanmışlığı bulunduğu mekan ile benzerlik taşır. Genel alışılmış kalıplardan farklı olan bu mekanlar da tıpkı kahraman gibi seyirci tarafından yadırganmaz. Hatta bu mekanların sunduğu tekinsizlik, seyircinin kahramanı içselleştirmesi açısından duygusal yakınlık kurma ve onu anlama yolunda önem taşır.

Tim Burton sinemasında romandan sinemaya aktarılan birçok uyarlama bulunur. Filmsel zamanın romandan daha kısa olması ayrıntı anlamında uyarlamayı etkilese de filmlerde görüntü ile sağlanan anlatım imkanı konuyu geliştirmeye olanak tanır. Yazarın roman dilindeki kişiselliği ve önyargıları okuyucuyu yönlendirirken yönetmenin filmde vermek istediği mesaj ise seyirci tarafından ulaşılmayı bekler (Monaco, 2021, s. 49-51). Yönetmenler bu nedenlerle roman uyarlamalarında birebir hikâyeye yerine kendi mesajlarını iletebilecekleri bir atmosfer yaratarak birtakım değişikliklere gidebilir. Çalışmada Tim Burton filmleri evreninden örneklem olarak seçilen Hayalet Süvari filmi Washington Irving'in başsız süvari adlı hikâyesinden uyarlanmış olsa da Tim Burton'un elinde tamamen kendi sinemasına uygun hale gelmiştir. Yönetmen bu uyarlamada karakterin mesleğini ve hatta hikâyenin gidişatı dahil sonunu da değiştirerek filme yine kendi sinematografisi ile imzasını atmıştır.

Filmde kahraman için önem arz eden Thaumatrope kullanılması da yönetmenin sinema tarihini kendi yönteminde yol haritası aldığını anlatır. Ana karakterin çocukluğu ile bağlantılı olan Thaumatrope büyüğü ip anlamına gelir. Kuş ve kafes görsellerinin iç içe geçtiği ilk optik yanılsamalardan biri olan bu nesne filmde doğaüstü olan büyüğü gerçek dünyaya yerleştirmede kullanılan bir işaret haline gelir. Filmin önemli repliklerinden biri de bunun üzerine verilir: “Gerçek her zaman görünen değildir!”.

2. GÖSTERGEBİLİMSEL YÖNTEM

Göstergebilim kavramına ilk defa semiyotik adını veren John Locke, semiyotik yani gösterge öğretiyi bilimin, doğa felsefesi ve etikten sonra üçüncü temel branşı olarak kabul eder. Bu kabulde birlikte dil ve dil dışındaki göstergeleri inceler (Çeken & Aslan Aypek, 2016, s. 509). Dilbilimci Ferdinand de Saussure ise çağdaş dönem göstergebilimde gösteren ve gösterileni göstergenin oluşturucusu olarak kabul eder. Gösteren bir aracı niteliği taşıırken gösterilen ise bu göstergenin kişinin zihninde oluşturduğu anlamı belirtir. Ses veya görüntü olabilen, gösteren ve gösterilen bir arada değerlendirilerek oluşan anlam gösterge olarak yorumlanır (Barthes, 2021, s. 44-50-54). Saussure’ün çağdaşı olan Charles Sanders Peirce ise gösterge türlerini “göstergelerin ikincil üçüllüğü” adıyla sınıflandırır. Buna göre göstergeler; görüntüsel gösterge, belirti veya simge olabilir. Görüntüsel gösterge gösteren ile gösterilen arasındaki benzerlikle ilgilidir. Belirti, kendi ve nesnesi ile bağ taşır. Simge ise saussure’ün rastlantısal göstergesine dayanır (Wollen, 2004, s. 109-110). Bu durumda fotoğraf ile ona yansıyan gerçeklik arasında görüntüsel gösterge söz konusu iken, beyaz önlük ise hastane ortamında doktor veya hemşireliğin belirtisi olarak nesne ve giyen kişi arasında bağ kurar.

Dil bilimci Noam Chomsky kişilerin kendi dillerini kullanarak dünyanın her yerindeki dillere çevrildiğinde oluşan ortak bir anlam üretilbileceğini yani evrensel bir dilbilgisinin varlığını kabul eder. Bu konuda göstergebilimin öncülerinden olan film kuramcısı Christian Metz kendisinden önceki sinema çözümlerinden yararlanarak filmlerde bir kodlar ve anlamlar bütünü yaratmak için büyük dizimseli oluşturur (Adanır, 2016, s. 22). Bir gösteren kullanılarak verilmek istenen anlam yani gösterilen, sözcükler, mizansen, çekim açıları, ışık kullanımı şeklinde bir takım evrensel kodlara bağlı olarak okunabilir.

Sinema göstergebiliminin kurucusu kabul edilen Metz aynı zamanda Freud ve Lacan’ın çalışmalarından yararlanarak film ile seyirci arasında oluşan

düşsel ilişkiye de yönelir. Bu yönelim ile seyircinin film ile özdeşleşmesi durumunu düş görme ve halüsinasyonla karşılaştırır. Böylece sinematografik gösteren incelemesinde psikanalizi de kullanır (Adanır , 2016, s. 26). Sinema göstergebilimine katkı sağlayan bir diğer isim Umberto Eco ise metinleri yorumlama anlayışını ifade eden alımlama göstergebilimi tanımını ortaya koyar. Buna göre sanat ve müzik yapıtlarının veya yazılı metinlerin bitmiş halleri üzerinde yapılan yorumlamaların bu eserlerin yapısını bozmayacağını belirtir (Rifat, 2009, s. 51).

Rus biçimci Vladimir Propp ise Saussure'un dilbilim kavramından yola çıkarak Rus halk masallarını yapısal olarak çözümler. Bu çözümlemede masal karakterinin görevlerini işlevler olarak belirten Propp işlevlerin belirli bir sırada gerçekleşerek hep belli sayıda işlev ile tüm masalların aynı doğrultuda olduğunu belirtir. Masalın bu ortak yapısını oluşturan işlev kavramı filmlere de uygulanarak göstergebilimsel analize olanak verir (Sivas, 2012, s. 531).

3. PARİS GÖSTERGEBİLİM OKULU VE GREİMAS'IN EYLEYENSEL ÖRNEKÇESİ

Fransız göstergebilimci Algirdas Julien Greimas, Propp tarafından otuz bir maddede toplanan işlevleri temel kategorilere indirgeyerek üç eksen üzerinde ve ikili ilişkiler bağlamında inceler (Akbulut, 2002, s. 66-67). Göstergebilimi kendi başına yeterliliğe sahip bir bilim olarak ortaya koyan Greimas Paris Göstergebilim Okulunu kurar. Bu okulda birçok araştırmacı ile birlikte göstergebilime katkı sağlayan Greimas, karşısına çıkan anlamlar evrenini çözecek sınıflandırmak amacıyla kesin kurallar oluşturmak yerine tasarı şeklinde bilimsel bir yaklaşım benimser. Bu yaklaşımla göstergelerdeki anlamları yeniden üreten ve kavranmasını sağlayan bir üst dil oluşturur (Rifat, 2009, s. 55-56). Bir anlamlama bilimi olan göstergebilimde eser üzerinde çözümleme yaparken içerik düzleminde en üstten en alt katmana doğru ilerlenir. Bu amaçla da geçici olarak bozulan, ayrıştırılan yapı yeniden kurularak derindeki esas anlatılmak istenen anlama ulaşılır (Parsa & Olgundeniz, 2014, s. 12).

Greimas'ın eyleyensel örnekçesini birbirini tanımlayan, içeren ve denetleyen üç aşama oluşturur. Betimsel aşama, incelenecek gösterge evreninin açıklandığı ve anlatımın bir üst dile aktarıldığı bölümdür (Rifat, 2009, s. 56). Anlatı düzeyi ise betimsel aşama ile birbirini tamamlar. Anlatı aşamasında özne- nesne, gönderen- gönderilen ve yardımcı- engelleyici tespit edilir. Anlam evrenindeki

en derin manaya ulaşılan temel yapıda ise karşıtlıklar ortaya konur. Bu karşıtlıklar derinde yatan değerlerin ve ideolojilerin ortaya çıkarılarak gerçek anlama ulaşılmasına katkı sağlar (Parsa & Olgundeniz, 2014, s. 13-14). Çalışmada bu üç aşama sırayla uygulanarak anlatı çözümlemesi sonrası altı temel eyleyenin birbiri ile ilişkisi açıklanır ve iletişim, isteyim ve güç olmak üzere üç temel eksende Greimas'ın eyleyensel örnekçesi tablosunda gösterilir. Ardından örneklemde yer alan karşıtlıklar verilerek filmde yer alan kodların açıklanması sağlanır.

Greimas'ın eyleyensel örnekçesinde eserde yer alan karakterler eyleyenler olarak yaptıklarına göre sınıflandırılır. Bu sınıflandırmaya konu olan eyleyenlerden özne baş kahraman olarak hikâyede yer alırken onun elde etme amacını taşıdığı somut ya da soyut eyleyen ise nesnedir. Özneyi bir işi gerçekleştirmek için harekete geçiren gönderen ve gönderimin amacı olan yani gönderim nedeni ise gönderilendir. Özneye amacında destek olanlar yardımcı ona karşı çıkanlar ise engelleyici eyleyenlerdir (Akbulut, 2002, s. 72). Greimas'ın yönteminde film anlatısı çözümlenirken bir başlangıç durumu belirtilerek sonuca giden yolda oluşan değişimler açıklanır. Bu değişimler eyletim, edinim, edim ve yaptırım olarak dört evrede ele alınır (Soydan , 2007, s. 9). Buna göre eyletim evresinde özne tanıtılır ve olayları başlatmak için gönderenin onu görevlendirmesi ya da bir şekilde olayın akışına yol açacak şekilde hareket etmesine neden olması durumu meydana gelir. İkinci evre olan edinimde özne sahip olduğu yeteneklerin yanında elde etmek istediği amaç için yeni yetenekler de kazanmaya çalışır. Bu evrede yardımcı ve engelleyiciler de anlatıya dahil olur. Edim, öznenin eylemindeki amacın gerçekleştiği ve değişimin tamamlanmak üzere sonuca yaklaştığı üçüncü evredir. Son evre olan yaptırımda ise özne amacı karşısında ceza ya da ödüle sahip olur (Şakı Aydın & Sivas Gülçur, 2018, s. 7).

Greimas'ın eyleyensel örnekçesine göre altı eyleyen ikişerli olarak üç eksen üzerinde gösterilir. Bu eksenler iletişim, isteyim ve güç eksenini olarak örnekçe tablosunda da yer alır. İletişim eksenini özneyi nesneye yönlendiren hareketi başlatan gönderici ile gönderilen yani amaçlanan olay ya da kişi arasındadır. İsteyim eksenini özne ile nesne arasında olup öznenin eksikliğini hissettiği şey olan nesneyle ilişkisini gösterir. Anlatıda altı eyleyenden eksik olanlar olsa bile özne ve nesne mutlaka bulunmalıdır. Güç eksenini ise öznenin yardımcı ve engelleyiciler arasındaki durumunu gösteren eksenidir (Demir, 2017, s. 3308). Çalışma bu üç eksende, altı eyleyen arasındaki ikili ilişkileri açıklayarak tablo halinde de belirtir.

4. HAYALET SÜVARİ FİLMİNE AİT KÜNYE VE KONU BİLGİLERİ

4.1. Filmin Künyesi

Yönetmen: Tim Burton

Senaryo: Andrew Kevin Walker, Kevin Yagher

Oyuncular: Johnny Depp (Ichabod), Christina Ricci (Katrina), Miranda Richardson (Bayan Van Tessel), Michael Gambon (Baltus Van Tessel), Jeffrey Jones (Peder Steenwyck), Richard Griffiths (Hakim Philipse), Ian McDiarmid (Doktor Lancaster), Michael Gough (Noter Hardenbrook), Christopher Walken (Atlı), Marc Pickering (Genç Masbath), Christopher Lee (Hakim)

Tür: Fantastik, korku, gerilim

Müzik: Danny Elfman

Kurgu: Chris Lebenzon, Joel Negron

Gösterim Tarihi (Türkiye): 14 Nisan 2000

4.2. Filmin Konusu

Zamanının ötesinde düşünceleri olan komiser Ichabod Crain kendine has bilimsel yöntemleri nedeniyle iş çevresinde aykırı bulunmaktadır. Eski teknikleri eleştirmesi nedeni ile kendi metodunu kanıtlaması için hakim tarafından esrarengiz cinayetler işlenen Sleepy Hollow adlı kasabaya gönderilir. Kasabanın ileri gelenlerinin cinayetlerden sorumlu tuttuğu ölü bir Alman askeri olan başsız atlı efsanesi onun bilimsel bakış açısına uygun olmasa da zaman içinde Ichabod geçmişinde kaybettiği inançları ile hesaplaşacak ve kendi benliğiyle yüzleşecektir. Tüm karanlık sırlar birer birer ortaya çıkarken Ichabod'da kendi karanlığına ışık olan Katrina ile yakınlaşır. Fakat sırların açığa çıkması başka karışıklıklara neden olur. Ichabod önemli bir seçim yapmak zorundadır.

4.3. Filmin Karakterlerine Psikanalitik Bakış

Psikanaliz, Yunanca psyche (ruh) ve analysis (çözümleme) kelimelerinin bir araya gelmesiyle oluşan ruh çözümleme anlamını taşır. Psikanalitik kuramının öncüsü nörolog Sigmund Freud ruhsal yapıyı incelerken onu bilinç, ön bilinç ve bilinçdışı olarak üç bölüme ayırır. Freud kişiliğin oluşumunda özellikle bilinçdışında saklı olan anıların ve duyguların etkili olduğunu belirtir. Bilinçdi-

şındaki bu korkular, duygular ve anılar bilinçli iken saklı ise de rüyalarda ortaya çıkar (Künüçen & Köksal, 2021, s. 422-423). Freud'a göre bilinçdışındaki gerçeklere ulaşmak için bir yol olan rüyaların hatırlanarak yorumlanması 'düş çalışması' ile mümkündür. Psikanalitik bir işlem olan düş çalışması rüyalardaki gizli gerçeği açığa çıkararak kişinin nevrozlarına dair bir bulgu sağladığı gibi filmlerde de karakterin gelişimine katkı sağlar (William, 2011, s. 79-80). Bu çalışmada ele alınan örneklem filmde de ana karakter Ichabod annesi ile olan anılarının rüyalarına yansımalarının ardından geçmişi ile yüzleşerek güçlenir.

Erkek çocuğun erken dönemde kaybettiği annesinin sevgi ve ilgisine olan arzusu gençlik döneminde bir başka kadına olan aşk arzusu olarak yansır. Freud'a göre erkek çocuğun annesine karşı hissettiği bu duygular cinsellik içererek oedipal karmaşa olarak tanımlanır (William, 2011, s. 4). Aynı kadına karşı iki erkek arasında rekabet söz konusu olduğunda ise bu durum oedipal rekabet adını alır. Ichabod, oedipal rekabetle karşılaştığı Brom'un başsız atlı kılığında onu korkutması ile ilk geçmişe dair rüyasını görür. Bu rüyada annesi Ichabod'un Katrina'yı ilk gördüğünde olduğu gibi gözleri bağlı olarak bir oyun oynamaktadır. Tıpkı Katrina'nın onu gözü bağlıyken yakalayarak öpmesi gibi annesi de rüyasında Ichabod'u öper.

Temel bir savunma mekanizması olarak kötü anıların, deneyimlerin bilinçdışına iletilerek benliğin korunmaya çalışılmasını Freud bastırma olarak psikanalitik bir temele dayandırır (Bora, 2019, s. 47). Bastırılan anılar yaşantı sırasında karşılaşılan herhangi bir durumda veya rüyalarda bilince geri dönebilir. Bu anlarda tepki yaratan durum veya kişiye karşı gelişen kızgınlık ona ulaşma durumu olmadığında başka bir durum veya kişiye yönelir. Ichabod'un rüyasında gördüğü babasının pelerin ile arkası dönük görüntüsü başsız atlı ile benzeşir. Ichabod annesinin ölümüne neden olan babası yerine başsız atlıyı yenilgiye uğratarak geçmişin intikamını almaya yönelirken gerekli gücü de benliğinde toplar. Yer değiştiren bu duygular ile başsız atlıya yönelen Ichabod onu kontrol eden kişinin Katrina'nın üvey annesi olduğunu anladığında, cadılıkla suçlanan ve babası tarafından öldürülen annesinin intikamını alarak hem Bayan Van Tessel ile cadılığı hemde başsız süvari ile babasını yok etmiş olur. Babasının elinden aldığı annesini Katrina'nın aşkı ile tekrar kazanan Ichabod geçmişi ile yüzleşerek güçlü bir karakter haline gelir.

5. HAYALET SÜVARİ FİLMİNİN GREİMAS'IN EYLEYENSEL ÖRNEKÇESİNE GÖRE ÇÖZÜMLENMESİ

Greimas'a göre başlangıcı ve sonu olan anlatıda başlangıçtan itibaren yaşanan dönüşümler ile sona ulaşılır. Bu dönüşümler eyleyenler tarafından gerçekleştirilirken diğer eyleyenleri de etkiler ve bu arada kendileri de dönüşürler (Eziler Kıran & Kıran, 2000, s. 173). Bu durum anlatının eyleyenlerinin iletişim, isteyim ve güç eksenini çerçevesinde konumlandırılması ile net olarak ortaya çıkar. Temel karşıtlıkların belirlenmesi ise anlam yapısının derinlemesine incelenmesine olanak tanır. Bu aşamalar Hayalet Süvari filminin incelenmesi için sırasıyla uygulanır.

a. Filmin Betimleme Aşaması

Filmin öznesi Ichabod Crain ve nesnesi Katrina Van Tessel olarak bir eylem çizgisi kurulur. Komiser olan Ichabod'un New York şehrindeki iş hayatı başlangıç noktasıdır. Başlangıçtan sona kadar olan tüm dönüşüm evreleri için film dört alt başlıkta analiz edilir.

1. Evre-Eyletim (Gönderme): Ichabod Crain zamanın ötesinde düşünen ve bilimsellik taraftarı bir komiser olarak iş çevresinde aykırı bulunmaktadır. Bu nedenle insanları başlarını keserek öldüren katili yakalaması ve bu sayede kendine özgü olduğu düşünülen bilimsel tekniklerini kanıtlaması için mahkeme hakimi (gönderen) tarafından Sleepy Hollow adlı bir kasabaya gönderilir. Ichabod kasabada kalacağı eve vardığında ona annesini hatırlatan evin kızı Katrina Van Tessel (nesne) ile karşılaşır. Kasabanın ileri gelenlerinden cinayetleri işlediğine inandıkları başsız süvari (gönderilen) adlı ölü bir Alman askeri hakkındaki hikâyeyi öğrenir.

2. Evre-Edinim (Yeterlilik, Güçlenme): Görevi için harekete geçen Ichabod'un nesnesi olan Katrina nedeniyle annesinin anıları ve çocukluk travmaları ile tekrar yüzleştiği görülür. Bu travmalar geçmiş ve şimdi arasında köprü görevi görerek özneye güç ve yeterlilik kazandırır. Ichabod kazandığı yeterlilik ve cesaret sayesinde yeni cinayetlerde bilimsel yöntemler ile sonuç ararken engelleyiciler olan kasabanın ileri gelenleri iş başındadır. Genç masbath ve nesne Katrina ise tüm saklanan sırlara yani engellere rağmen Ichabod'a yardımcı olmak için birlikte mücadele eder.

3. Evre-Edim (Gösterme): Ichabod kasabadaki sırrı çözer ve Katrina'nın babası Van Tessel'in suçlu olduğuna inanır. Bu duruma içerleyen Katrina ondan

uzaklaşır. Öznenin odasında bulunan büyü ritüelinin aynısının başsız süvarinin tüm kasabayı hedef aldığı kilise içinde de Katrina tarafından çizilmesi sonrası baba Van Tessel'da öldürülür. Engelleyiciler güçlenirken Ichabod kasabadan ve nesneden uzaklaşma kararı verir.

4. Evre-Yaptırım (Teyit Etme): Geride bıraktığı nesneyi düşünürken hata yaptığını fark eden Ichabod geri döner. Gizemi, her zaman kullandığı bilimsel yöntemleri gözden geçirerek çözer. Bu durum onu başından beri aslında en büyük engelleyici olan üvey anne bayan Van Tessel ile karşı karşıya getirir. Engelleyicinin yönlendirdiği atlı ile verdikleri hayat mücadelesi sonunda engelleyicinin sakladığı kafayı ele geçirerek atlıya iade eden Ichabod nesnesi Katrina'ya kavuşur ve nesne tarafından bağışlanır.

b. Anlatı Düzeyi

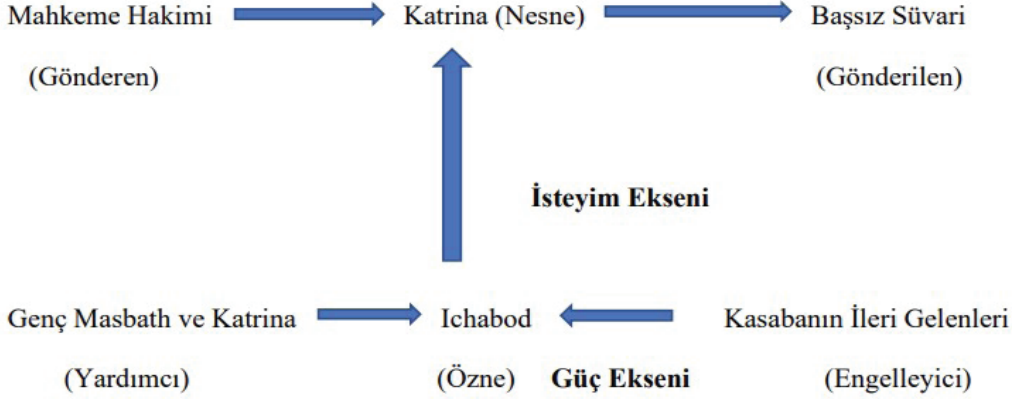
Özne-Nesne: Filmin öznesi Ichabod Crain'dir. Bilim ve mantık yanlısı olan özne buna bağlı yöntemlerle hareket ettiği komiserlik mesleğinde üstleri tarafından yadrganır. Zaman zaman inançsızlıkla suçlanması bile ona geri adım attırmaz. Ichabod din adamı olan babasının annesini öldürmesine bağlı olarak çocukluk travmaları taşır. Kendi metotlarının ispatı için cinayetler işlenen uzak bir kasabaya gönderilince orada nesnesi Katrina ile karşılaşır. Katrina annesi ile olan benzerlikleri nedeni ile ona travmaları ile yüzleşme ve onları aşma fırsatı verir. Annesinin kaybının travma ve acısını Katrina'nın sevgisi ile unutacaktır.

Gönderen- Gönderilen: Filmde gönderen mahkemenin hakimidir. Öznenin ilerici ve yenilik içeren düşüncelerinden rahatsız olarak ona bir ders verme amacını taşır. Savunduğu yöntemleri kullanarak verilen görevi yerine getirmesini ve böylece bu yöntemlerin geçerliliğini ispatlamasını ister. Gönderilen ise Sleepy Hollow kasabasında cinayetler işleyen başsız süvari olarak bilinen ölü bir Alman askeridir. Şiddet yanlısı olarak yaşayan bu asker kafası kesilerek öldürülmüş ve kafası mezarından çalınınca onu aramak için geri dönmüştür.

Yardımcı- Engelleyici: Filmde babasını cinayet sonucu kaybeden genç masbath ve nesne Katrina özneye yardımcı olur. Engelleyiciler ise sır saklayan kasabanın ileri gelenleri (Doktor, rahip, yargıç, noter, banker ve karısı) dir. Engelleyicilerden bazıları zaman zaman sırlar hakkında ipuçları vererek yardımcı konumuna geçse de tam anlamıyla bu rolü üstlenmezler. Engelleyiciler öldürülmeye başlayınca asıl engelleyen ortaya çıkar ki o da bankerin karısı üvey anne Van Tessel'dır.

Bu anlatılar aşağıda tablo haline getirilerek özne ve nesne ile yardımcı ve engelleyicilerin durumu oklarla ifade edilir.

İletişim Ekseni

Şekil 1: Greimas'ın Eyleyensel Örnekçesinin “Hayalet Süvari” filmine uyarlanma şeması

c. İkili Karşıtlıkların Analizi

Yapısalcılığın en önemli isimlerinden kabul edilen Claude Levi-Strauss insanların her şeyi anlamlandırmak için ikili karşıtlıkları kullandığını savunur. Onun düşüncesine göre bu ikilikler olmazsa tek bir durumdan anlam çıkarılamayacaktır (Özgür, 2016, s. 186). Herkesin iyi olması halinde iyiliğin anlamı olmayacağından ancak karşıtı olan kötülük ile yan yana bir anlam ifade eder. Dolayısıyla buna göre filmlerde ikili karşıtlıklar bu anlamlandırma için kullanılarak buna göre yorumlanır.

Hayalet Süvari filmindeki karşıtlıklardan öne çıkanlar aşağıda belirtilmiş olup en fazla tekrar eden karşıtlık masum ve günahkar üzerine kuruludur. Filmde öne çıkan önemli ikinci replik bu karşıtlığı vurgulayarak kötülüğün çeşitli maskelerinden en tehlikelisinin fazilet maskesi olduğu yönünde özne tarafından nesneyi hedef alır. Rahip olan babasının cadı olmakla suçlayarak öldürdüğü annesinin Katrina ile olan benzerlikleri masum ve günahkar karşıtlığını baba ve anne üzerinden tekrar anlamlandırır. Özne yani Ichabod annesini kaybettiğinde saflığını dolayısıyla inancını da kaybetmiştir ve katı tutumu nedeni ile hata yap-

tığını anladığında Katrina'ya olan sevgisi, annesi ile kaybettiği inancı ona geri kazandırır. Günahkar görünenin masumiyetinin ortaya çıkması gerçek ve sahte ikiliği arasında da dönüşüme neden olur ve filmin asıl mesajı olan görünüşe aldanmamak gerekliliğine ulaşılır. Baş karakter Ichabod nesnesi Katrina'nın görünürde değil gerçekte de masum olduğunu anladığında kişisel olarak dönüşümünü tamamlar.

Tablo 1: “Hayalet Süvari” Filminin İkili Karşıtlıkları

Yaşam	Ölüm
Kasabalı	Şehirli
Gerçek	Sahte
Çocuk	Yetişkin
Kadın	Erkek
Zengin	Fakir
Barış	Savaş
Diri	Ölü
Cesur	Korkak
Masum	Günahkar
Haklı	Haksız
Eski	Yeni
Dost	Düşman
İyi	Kötü
Sevgi	Nefret
Evli	Bekar
İnançlı	İnançsız

SONUÇ

Uyarlama olarak üretilen filmlerde gerek görsel tekniklerin kullanılması yönünden, gerekse de yönetmenin kendi mesajını iletme amacından kaynaklı olarak kitap ve film arasında bir takım farklılıklar bulunabilir. Tim Burton'ın

kendine özgü dekor, kostüm ve karakterler ile beslediği sinema tarzı açısından seçilen örneklem filmde de orjinal hikâyenin değiştiği görülür. Kitapta batıl inançlı, açgözlü ve Katrina'yı sevmediği halde zenginliği nedeni ile onunla evlenmek isteyen öğretmen Ichabod, filmde bilim yanlısı, mağrur ve ileri görüşlü bir komiseri canlandırır. Kahraman geçmişinde yaşadığı travma nedeniyle içedönük bir yapıdadır. Bunun yanında farklı bilimsel çalışmaları ve yalnızlığı tercih etmesi gönderildiği kasabada da yadırganır. Bu yönüyle Tim Burton'ın toplum dışı karakterlerinin özelliğini taşır.

Anlatımın derinliğine ulaşmayı sağlayan göstergebilimsel analiz bunu filmlerde yer alan tüm öğelerin bir arada ya da ayrı ayrı anlamlandırılmasıyla gerçekleştirir. Göstergebilim özünde göstergelerden anlam üreterek genel manaya ulaşma amacını taşır. Greimas'ın hikâye anlatılarının çözümlenmesinden yola çıkarak film çözümlenmesine de uygun hale getirdiği eyleyenseL örnekçesi de bu öğelerin birbiri ile ilişkisini anlamlandırarak ana mesaja ulaşmayı sağlayan göstergebilimsel bir yöntemdir. Çalışmada bu örnekçeye göre çözümlenen Hayalet Süvari filmi anlatı düzeyi ve betimleme aşaması olarak açıklanarak ikili karşıtlıklar ayrıca ortaya konur. Eyleyenlerin eylemlerini dört evrede anlatan çalışma kahramanın gönderimi ile harekete geçmesi sonrasında gerçek amacını yani nesnesini keşfederek geçmişi ile yüzleşmesini ve gerekli gücü toplayarak tüm engellere rağmen nesnesine ulaşmasını anlatır.

Hayalet Süvari filmi başlangıçta, eski yöntemleri bilimsel gelişmeler ile değiştirme çabasında olan genç bir komiserin, gönderildiği kasabadaki gizemi çözerek başarılı olmasının öyküsü gibi görünür. Fakat özünde din adamı olan babasının annesini cadılıkla suçlayarak öldürmesi neticesinde çocukluk travmaları olan bir gencin hayata karşı kaybettiği inancı yeniden kazanmasını anlatır. Betimleme aşaması ve anlatı yapısında ortaya çıkan bu durum ikili karşıtlıklar ile de desteklenir. Gerçeğin her zaman görünen olmadığına yönelik vurgu ile öne çıkan asıl mesaj ise yine bu karşıtlık temelinde anlamlanır. Bu durum Greimas'ın eyleyenseL örnekçesine göre yapılan çözümlenme ile çok katmanlı bir yapının en alt basamağına yani derindeki asıl mesaja ulaşılabileceğini gösterir.

Hayalet süvari filminde verilmek istenen asıl mesaja Greimas'ın eyleyenseL örnekçesi ile ulaşma amacını taşıyan çalışma psikanalitik karakter analizinin de desteğini alarak elde edilen mesajın sağlamasını yapma fırsatı sunar. Psikanalitik analiz, ana kahramanın rüyaları aracılığı ile tekrar bilinç düzeyine

ulaşan bilinçdışıdaki kötü anılarının, tecrübelerinin ve korkularının açıklanmasına olanak tanır. Kahramanın küçük yaşta kaybettiği annesinin sevgi ve ilgisine olan ihtiyacı onu nesnesi olan Katrina'ya yönlendirir. Gördüğü rüyalar aracılığı ile ona annesini hatırlatan Katrina aynı zamanda onu geçmişi ile de yüzleştiren bir yansımadır. Annesini öldüren babasına karşı duyduğu nefret, rüyada babasının kilisedeki başsız pelerin görüntüsü ile başsız atlıya evrilir. Geçmişte yeneemediği babası yerine başsız atlı ile verdiği mücadeleyi kazanması ve nesnesi olan Katrina'ya ulaşması karakterin güçlenmesini sağlar. Derinde yatan anlamın aydınlatılması amacıyla eyleyensel örnekçenin yanında psikanalitik analiz ile ana karakterin derinliğine de inen çalışma farklı bir yol izlemesi bakımından önem taşır.

Etik Beyan

“Tim Burton Sinemasında Gotik Bir Uyarılma: Hayalet Süvari Filminin Greimas'ın Eyleyensel Örnekçesine Göre Çözümlemesi” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırma etik kurul kararı zorunluluğu taşımamaktadır. Makale, Etik Kuralları Yayın Etiği Komitesinin (Committee on Publication Ethics - COPE) yazar, hakem ve editörler için belirtilen kurallardan yararlanılarak oluşturulmuş olan Anasay dergisi etik kuralları çerçevesinde yazılmıştır.

KAYNAKÇA

Adanır, O. (2016). *Göstergebilimsel Film Kuramı. Z. Özarıslan içinde, Sinema Kuramları 2 Beyaz Perdeyi Aydınlatan Kuramlar* (s. 13-32). İstanbul: Su Yayınevi.

Akbulut, H. (2002). Matrix Filminin Propp ve Greimas Örnekçelerine Göre Çözümlemesi. *kılad. Kocaeli Üniversitesi İletişim Fakültesi Araştırma Dergisi* (2), 66-87.

Bakır, B. (2016). *Psikanalitik Film Kuramı. Z. Özarıslan (Dü.) içinde, Sinema Kuramları 2, Beyaz Perdeyi Aydınlatan Kuramlar* (s. 131-142). İstanbul: Su Yayınevi.

Barthes, R. (2021). *Göstergebilimsel Serüven*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Bora, A. (2019). *Çocukluk Çağı Örselenmelerindeki Savunma Mekanizmaları ve Duygu Düzenleme Güçlüğü'nün Borderline ve Narsisistik Kişilik Örgütlenmeleri Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi*. İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Adli Tıp Enstitüsü Sosyal Bilimler Anabilim Dalı Doktora Tezi. İstanbul. <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TEZ/60870.pdf> adresinden alındı

Çeken, B., & Aslan Aypek, A. (2016). İmgelerin Göstergebilimsel Çözümlemesi "Film Afışı Örneği". *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(2), 507-517.

Demir, D. (2017). Hansel ve Gretel Adlı Masalın Greimas'ın Eyleyenler Modeline Göre İncelenmesi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(5), 3303-3315.

Demirkan, F. (2021). *Auteur Kuram Çerçevesinde Tim Burton Sinemasındaki Dışavurumculuk İzleri*. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi. Nisan 22, 2022 tarihinde https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=5XiSE4yCP_gmnukpMEp65TLjwOFNc-DZbdIASSTXXOgk32rCvIFXBtS24RzGyDnHK adresinden alındı

Eziler Kıran , A., & Kıran, Z. (2000). *Yazınsal Okuma Süreçleri*. İstanbul: Seçkin Yayınları.

Künüçen, H. H., & Köksal, N. Y. (2021). Psikanalitik Eleştirisi Yaklaşımı ile Bir Film Okuması: Black Swan. *İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 419-439.

Monaco, J. (2021). *Bir Film Nasıl Okunur? Sinema Dili, Tarihi ve Kuramı*. İstanbul: Alfa.

Özgür, Y. (2016). *Sinemada Anlatı Kuramı*. Z. Özarlan içinde, *Sinema Kuramları 2 Beyaz Perdeyi Aydınlatan Kuramlar* (s. 167-192). İstanbul: Su Yayınevi.

Parsa, A. F., & Olgundeniz, S. S. (2014). *İletişimde Göstergibilim ve Anlamlandırma Sürecini Örneklerle Değerlendirme*. Aralık 11, 2021 tarihinde https://www.researchgate.net/publication/308779238_ILETISIMDE_GOSTERGBILIM_VE_ANLAMLANDIRMA_SURECINI_ORNEKLERLE_DEGERLENDIRME adresinden alındı

Rifat, M. (2009). *Göstergibilimin ABC'si*. İstanbul: Say Yayınları.

Sivas, Â. (2012). Göstergibilim ve Sinema Eleştirisi Üzerine Bir Deneme. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (21), 527-538.

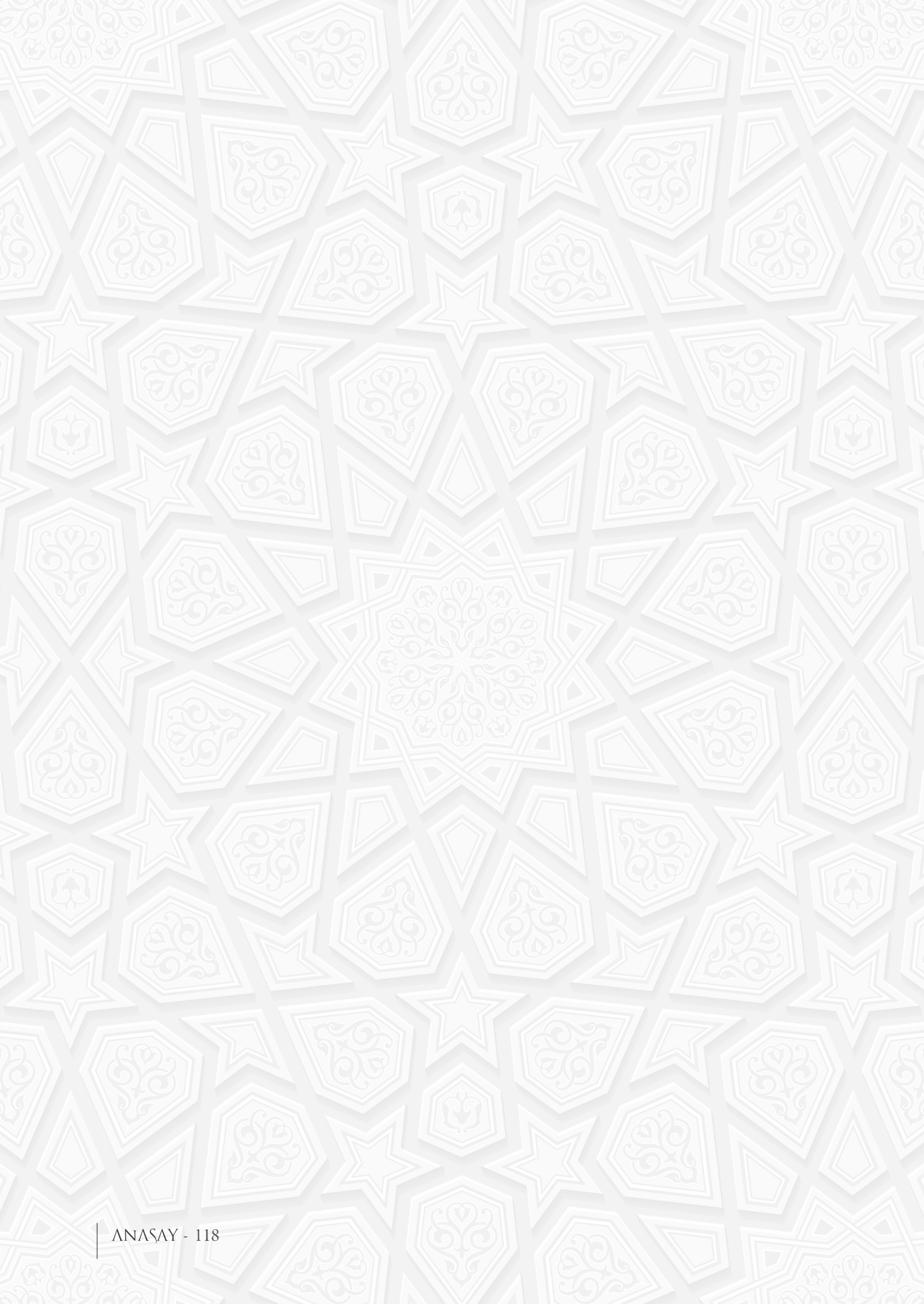
Soydan, M. (2007). Yavuz Turgul'un Gönül Yarası Filminin Greimas'ın Eyleyensel Örnekçesine Göre Çözümlemesi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(18), 1-15.

Süar, S. (2017). *Bir Tim Burton Kitabı*. İstanbul: Es Yayınları.

Şakı Aydın, O., & Sivas Gülçur, A. (2018). Animasyon Sineması ve Göstergibilim: Coco Filminin Greimas'ın Eyleyensel Örnekçesine Göre Çözümlemesi. *Asos Journal- Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* (70), 1-13.

William, İ. (2011). *Senaryo Yazarları İçin Psikoloji*. İstanbul: Agora Kitaplığı.

Wollen, P. (2004). *Sinemada Göstergeler ve Anlam*. İstanbul: Metis.

Z KUŞAĞININ KÜLTÜREL MİRAS ALGISI: SAFRANBOLU ÖRNEĞİ

CULTURAL HERITAGE PERCEPTION OF GENERATION Z: THE EXAMPLE OF SAFRANBOLU

DOI: 10.33404/anasay.1127416

Çalışma Türü: Araştırma Makalesi / Research Article¹

Elif KOCAKAYA* - Yasin DÖNMEZ**

ÖZ

Dünya tarihi incelendiğinde kuşaklar arası farklılıkların yaşadığı zaman ve coğrafyaya göre değişiklikler içerdiği bilinmektedir. Savaş gören kuşaklar ile teknoloji gören kuşaklar arasında belirgin farklılıkların olduğu görülmektedir. Dünyanın teknolojik nesli olarak kabul edilen ve 2000 sonrası gençleri oluşturan Z kuşağı son dönemlerin en popüler kuşak türüdür. Her şeyin hızla tüketildiği küreselleşen dünyada tarih bilinci oluşmuş, kültürel köklerini iyi tanıyan kuşaklar uluslar açısından büyük önem arz etmektedir. Geçmişin bir yansıması olan kültürel miras değerlerini geleceğe en iyi taşıyan ve insanlığın devamına katkı sağlayacak olan günümüzün gençlerini oluşturan Z kuşağıdır. Bu bakım-

1- Makale Geliş Tarihi: 06. 07. 2022 Makale Kabul Tarihi: 19. 08. 2022

Bu çalışmanın etik kurul kararı; Karabük Üniversitesi Rektörlüğü, Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulunun 11/05/2022 tarih ve 2022/04 sayılı kararı ile alınmıştır.

* elifkocakayaaa@gmail.com, **ORCID ID** <https://orcid.org/0000-0003-1508-4502>.

** Doç. Dr., Karabük Üniversitesi Başak Cengiz Mimarlık Fakültesi, yasindonmez@karabuk.edu.tr, **ORCID ID** <https://orcid.org/0000-0003-2840-6312>.

dan tarihi bir dokuya sahip olan Safranbolu kentinde Z kuşağı ölçüt alınan bir çalışma amaçlanmıştır.

Gerçekleştirilen bu çalışmada bir dünya miras kenti olan Safranbolu’da Z kuşağının kültürel miras algısı ve bakış açısı araştırılarak literatüre somut katkıda bulunmak hedeflenmiştir. Çalışmadan elde edilen bulgular neticesinde gençlerin kültürel miras kavramını ilk olarak okul döneminde duydukları gözlemlenmiştir. Kültürel miras değerlerinden görsel ve işitsel medyada sıkça yer alan popüler kültür öğeleri ilgilerini çektikleri belirlenmiştir.

Yürütülen bu araştırma sonucunda elde edilen bulgularla hem kültürel mirasın gelecek kuşaklara aktarılması hem de araştırmacıların araştırma süreçlerine katkı sağlaması amaçlanmıştır. Çalışmada günümüz gençlerinin kültürel miras bilincini artıracak önerilere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kültürel miras, Safranbolu, Kuşak, Z Kuşağı

ABSTRACT

When the world history is examined, it is known that the differences between generations include changes according to the time and geography in which they lived. It is seen that there are significant differences between the generations that have seen war and the generations that have seen technology. The Z generation, which is accepted as the technological generation of the world and formed the youth after 2000, is the most popular generation type of recent times. In the globalizing world where everything is consumed rapidly, generations that have a sense of history and know their cultural roots are of great importance for nations. It is the Z generation, which constitutes today’s youth, who will best carry the cultural heritage values, which are a reflection of the past, to the future and will contribute to the continuation of humanity. In this respect, it is aimed to study in the city of Safranbolu, which has a historical texture, in which the Z generation is taken as a criterion. In this study, it is aimed to make a concrete contribution to the literature by investigating the cultural heritage perception and perspective of the Z generation in Safranbolu, a world heritage city. As a result of the findings obtained from the study, it was observed that the young people first heard about the cultural heritage during the school period. It has been determined that popular cultural items, which are frequently used in visual and audio media, are among the cultural heritage values that attract their attention.

With the findings obtained as a result of this research, it is aimed both to transfer the cultural heritage to future generations and to contribute to the research processes of the researchers. In the study, suggestions that will increase the cultural heritage awareness of today's youth are included.

Keywords: Cultural Heritage, Safranbolu, Generation, Generation Z

Giriş

Dünya tarihi incelendiğinde kuşaklar arası farklılıkların yaşadığı zaman ve coğrafyaya göre değişiklikler içerdiği bilinmektedir. Savaş gören kuşaklar ile teknoloji gören kuşaklar arasında belirgin farklılıkların olduğu bilinmektedir. Teknolojinin kucağına doğan (URL-1) ve teknoloji ile içiçe olan Z kuşağı son dönemlerin en popüler kuşak türüdür. 2000-2021 yılları arasında doğan Z kuşağı, teknolojiyi hızlı biçimde kavrayan dünya zevklerine düşkün, işlerini kısa zamanda ve titiz şekilde yerine getiren davranış özellikleriyle dikkat çekmektedir (Kayıkçı ve Bozkurt, 2018, s. 55). Z kuşağı diğer jenerasyonlardan farklı özelliklere ve düşünce yapısına sahiptir. Bu kuşağını önceki kuşaklardan ayıran en önemli farklardan birisi, değişimin çok hızlı ve kırılmalar şeklinde yaşandığı bir zamanda dünyaya gelmeleri olarak gösterilmektedir (Taş ve Demirdöğmez, 2017, s. 1037).

Teknolojinin hızlı gelişimi toplumları zorunlu bir değişime sürüklemiş ve toplumsal yapıda bir takım farklılıklara neden olmuştur. Yaşanan değişim ve dönüşüm kültürel yapıda da önemli etkiler oluşturmaktadır. İnsanlar değişime uyum sağlamak ve kültürel miras değerleri zamanla tahrip olmaktan ya da unutulup gitmektedir. Kültürel miras unsurlarının yok olması ya da tahrip olması durumunda benzersiz ve özel olmalarından dolayı yeniden yerine konulması olanaksızdır. Bu değerlerin yitip gitmesi ya da azalması, toplumdaki dayanışma ve iletişimi zayıflatmakta, giderek kimlik bunalımı ya da bir yere ait olamama hissini ortaya çıkarmaktadır. Kültürel mirasın korunması, ülkelerin kimlik sorunları tartışmalarının temelini oluştururken, söz konusu değerlerin insanlığın ortak mirası olduğu, farklı bir ifade ile sınır ötesi özelliğe sahip olduğu ve bu çerçevede korunmaları gerektiği de unutulmamalıdır (Yıldız ve Derman, 2017). Kültürel miras geçmişle günümüz arasında bağlantı kurarak, içinde yaşanılan dünyaya ve kültüre bir temel oluşturur ve geleceğin yapılanmasında sağlam bir referans verirken manevi bakımdan da insan yaşamlarını zenginleştirir (Ünal, 2014, s. 11).

Her şeyin hızla tüketildiği küreselleşen dünyada tarih bilinci oluşmuş, kültürel köklerini iyi tanıyan kuşaklar uluslar açısından büyük önem arz etmektedir. Özellikle genç kuşağa bu kültürel değerleri koruma ve sahip çıkma konusunda önemli sorumluluklar düşmektedir. Bu bakımdan bugünün gençleri olan Z kuşağı ölçüt alınarak Safranbolu kentinde çalışma yapılması amaçlanmıştır.

KUŞAK KAVRAMI VE Z KUŞAĞI

Kültürel miras bağlamında Z kuşağı esas alınan bu çalışmada öncelikle kuşak kavramına değinilmektedir. Hemen hemen aynı zamanda doğmuş ve aralarında kan bağı bulunmayan ancak yaşadıkları devrin etkisiyle benzer tutum, davranış, düşünce yapısına sahip olan bireyler aynı kuşak mensubu olarak ifade edilmektedir (Akduman ve Hatipoğlu, 2021, s. 204). Mannheim (1952)'e göre kuşak, “belirli bir yaş süresini ve yaşam döneminde önemli tarihsel ve sosyal olayları paylaşan sosyal yapılar” olarak yorumlanmıştır (Aydın, 2020, s. 20). Farklı bir yorumda kuşaklar, doğum tarihlerine göre ilerleyen süreçte tecrübelerini paylaşan, devrin önemli olaylarından etkilenen ya da etkileyen bir öbek insan olarak tanımlanmaktadır (Sarıoğlu ve Özgen, 2017, s. 244). Kuşakları şekillendiren farklı faktörler vardır. Listenin başında da genellikle ekonomik felaketler, savaşlar, krizler gibi olağanüstü olaylar yer almaktadır. Ayrıca moda, teknoloji, tanınmış kişiler, filmler ve müzikler bireylerin zihinlerini henüz genç yaşlarda etkileyen kriterlerdir (Akduman ve Hatipoğlu, 2021, s. 205).

Tarihsel süreç içinde yaşanan dönemin önemli olaylarından etkilenen farklı kuşak sınıfları ortaya çıkmıştır. Kuşakları kesin yıl çizgileriyle ayırt etmek tam mümkün olmasada genel olarak kabul gören yıllarıyla beraber açıklamak mümkündür (Savaş ve Karataş, 2019, s. 226). Kuşak kavramı ile ilgili yapılan bilimsel çalışmalar incelendiğinde altı değişik kuşaktan bahsedilmektedir. Bu kuşaklar: Sessiz Kuşak, Bebek Patlaması Kuşağı, X Kuşağı, Y Kuşağı, Z Kuşağı ve Alfa kuşağıdır (Demirel,2021: 1802). Belirli zaman dilimlerinde ortaya çıkan bu kuşaklar incelendiğinde değişik karakteristik özellikler sergilendiği görülmektedir. Kuşak çeşitleri ve özellikleri ise şu şekilde tanımlanmıştır.

Gelenekselci (Sessiz Kuşak 1925 -1945): Bu terim kimi kaynaklarda sessiz kuşak veya erişkin (matures) kuşak olarak da isimlendirilmektedir. Genellikle 1925 ve 1945 tarihleri arasında doğan kuşağı ifade etmektedir. Bu dönemde yaşanan bazı önemli olaylardan kaynaklanan baskılar nedeniyle, gelenekselciler emin olmadıkları konulara karşı daha tedbirli davranmaktadırlar.

Ayrıca bu jenerasyon risk alma konusunda isteksiz tavır sergilemektedir (Adıgüzel vd., 2014, s. 171).

Bebek Patlaması Kuşağı (1946 -1964): Ekonomik Büyüme Kuşağı ya da Soğuk Savaş Kuşağı olarak da bilinen bu jenerasyon 1946- 1964 tarihleri arasında doğan grubu ifade eder. Bu kuşağa ayrıca aynı evde önce çocuklarına, daha sonra yaşlanan ana-babalarına baktıkları için ‘Sandviç Kuşağı’ şeklinde de tanımlanmaktadır. Üç nesil aynı çatı altında yaşamlarını sürdüren bu kuşak bireyleri hem gelenekselci hem de yeniliğe açık uyumlu bireylerdir (Üstün ve Taş, 2021, s. 254).

X Kuşağı (1965-1979): X kuşağı mensupları 1965 ile 1979 tarihleri arasında doğan kişilerdir. X kuşağı doğum kontrolünün fazlaştığı ve yasal kürtaj gibi konularda yaşanan gelişmelerden ötürü kuşaklar içinde en az üyeye sahip olan kuşaktır. X kuşağı, savaş sonrası döneme denk geldiği için ekonomik gerileme gibi durumlardan olumsuz yönde etkilenmişler ve bu sebepten de “kayıp kuşak” olarak da isimlendirilmiştir (Bilgili ve Çetin, 2019, s. 137).

Y Kuşağı (1980-2000): 1980 ve 2000 yılları arasında doğan bu kuşak, nexters veya millenial olarak da isimlendirilmektedir (Yelven ve Uyar, 2018, s. 152). Y kuşağı, doğal afetlerin ve terörizm yaşandığı AIDS, obezite gibi hastalıkların endişe edilecek duruma geldiği bir süreçte yetişmişlerdir. Ayrıca bu dönem teknolojik, siyasi ve ekonomik değişimlerin önceki dönemlere nazaran çok daha hızlı olduğu bir zaman dilimi olmuştur (Kuyucu, 2017, s. 851).

Z Kuşağı (2000 ve sonrası): 2000 ve sonrasındaki tarihler arasında dünyaya gelmiş kişiler Z kuşağını oluşturmaktadır. Bu bireyler “Kuşak I”, “Next Generation” “İnternet Kuşağı”, ya da “İ Gen” gibi isimlerle de adlandırılmaktadır. Bunun yanı sıra bu jenerasyonun mensuplarına verilen bir başka isim ise “Instant Online” (Her daim aktif) kuşağıdır (Sucu, 2021, s. 850). Araştırmacılar Z kuşağı hakkında günümüze kadar pek çok tanım yapmışlardır. Bu tanımlardan birine göre Z kuşağı; “Milenyum civarında doğmuş, internetsiz bir dünyayı tanımayan, sosyal ağları aktif kullanan ve asıl iletişim kanalı olarak kabul eden, küresel dünyadan haberdar, esnek düşünebilen, farklı kültürlerle toleranslı, elektronik cihazlara karşı gelişmiş becerileri olan, hızlı karar verebilen, duygusal yetersizliklere sahip gençlerdir.” (Ziyagil, 2021, s. 118) şeklinde ifade edilmiştir.

Z kuşağının genel anlamda pek çok özelliğe sahiptir. Bu kuşağa en çok vurgu yapılan niteliği onların “ilk, gerçek dijital ve küresel nesil” olmalarıdır

(Görmez, 2021, s. 511). Z kuşağı mensupları yaratıcıdır; yaratıcı faaliyetleri, değişimi, dönüşümü ve yenilikleri severler. Hızlı, pratik, sonuç odaklı ve işbirlikçidirler. Katılımcı, aktif olma eğilimindedirler ve edilgen olmayı reddederler (Aslan, 2019, s. 33). Teknoloji kanalıyla bilgiye ulaşma kapasiteleri, oldukça yüksektir. Erken yaşta eğitim yaşamına başlayan Z kuşağı daha hızlı zihinsel gelişim göstermektedir. X ve Y kuşaklarına nazaran bireycilikleri daha kuvvetlidir. Sosyalleşme yollarının en belirginini, sosyal medyadır. Dijital çağın çocukları olarak kabul edilen Z kuşağının aynı anda birden fazla işi yapabilme kabiliyetlerine sahip olduğu bilinmektedir. Z kuşağı, taşınabilir, giyilebilir vb. teknoloji ürünlerini günlük yaşamının vazgeçilmez bir parçası durumuna getirmiştir (Taş ve diğerleri, 2017, s. 1036).

Alfa Kuşağı (2011 ve sonrası): Alfalar kuşağının tamamı 21'inci yüzyılda doğmuş kişileri kapsayacak ilk kuşaktır. Mc Caskey'in belirttiği üzere alfa kuşağı potansiyel olarak "şimdiye kadar ki en resmi eğitilmiş nesil, şimdiye kadar ki en teknolojik gelişmeler tarafından gelişimi sağlanan nesil ve şimdiye kadar dünyanın en zengin nesli" olarak ifade edilmektedir (Kayıkçı ve Bozkurt, 2018, s. 56).

KUŞAKLARIN KÜLTÜREL MİRAS İLİŞKİSİ

Teknolojiye bağlı olarak sürekli değişim ve dönüşüm içinde olan modern dünyada geçmişle bağ kurmamızı sağlayan en önemli öğelerden biri kültürel mirastır (Öztürk, vd., 2021a). Kültürel miras toplum içinde bütünlük sağlama, tarihe ışık tutma ve geleceği doğru inşa etme gibi önemli görevler üstlendiğinden birçok araştırmaya konu edilmiş bir kavramdır. Son yıllarda kültür ve kültürel miras en yaygın kullanılan terimler arasında yer almaktadır. Kültür ve kültürel miras birbirini ile özdeşleşmiş iki önemli kavramdır (Öztürk vd., 2020). Kültürel mirasın bir parçası olan ve temelini oluşturan kültür; literatürde farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Kültür; "bir bölgenin, ülkenin ya da bir topluluğun geçmişten günümüze kadar süregelen örf, adet, gelenek, görenek, inanış, düşünce ve yaşam biçimleri, el sanatları, sanat eserleri, eğitim faaliyetleri, beslenme özellikleri ve tarihi açıdan değere sahip varlıklar gibi pek çok unsuru kapsayan bir kavramdır" (Diker ve Deniz, 2017, s. 1). Farklı bir tanımda "kültür, toplumdaki geçmiş davranışların biriktirilerek aktarılan sonuçları" şeklinde yorumlanmıştır (Turan, 2010, s. 17). Kültür maddi ve manevi olmak üzere iki kategori de değerlendirilmektedir. Maddi kültür araç-gereç, bina gibi unsurları kapsarken manevi

unsur ise gelenek, görenek, norm, inanç gibi unsurları kapsamaktadır.

Kültür ve miras iç içe geçmiş terimler olduğundan kültürel mirasa, “kültürün somutlaşmış, nesneleşmiş veya kavramlaşmış yapılarının özü” denilmektedir. (Koçak ve Can, 2018:151). Kültürel miras ise; “geçmişten miras alınan ve değişik gerekçelerle geleceğe miras bırakılmak istenen, fiziksel olarak varlığı olan ve insanlar tarafından yapılmış her türlü eserler ile bir topluma ait değerler bütünüdür” (Sağ ve Ünal, 2019, s. 1551).

Kuşaktan kuşağa milli kültür unsurlarının, toplumun yaratıcılığı ve kültürlerarası etkileşimin iletilmesi yoluyla ortaya çıkan kültürel miras, evrensel değer niteliğine sahip ve toplum tarafından oluşturulmuş eserlere verilen genel isimdir (Atak, vd., 2017, s. 1397). Farklı bir yorumda ise kültürel miras geçmişin izlerini günümüze aktaran tarih boyunca farklı uygarlıklar tarafından oluşturulmuş kültür varlıklarıdır (Süer, 2021: 481; Öztürk, vd., 2019a). Kültürel mirası oluşturan değerler somut ve somut olmayan değerler olarak iki gruba ayrılmıştır. Fiziksel yapıya sahip, insan eliyle üretilmiş eserler somut kültürel mirası oluştururken örf, adet gibi unsurlar somut olmayan mirası oluşturmaktadır.

Kültürel miras uluslar açısından büyük önem taşıyan değerlerdir (Öztürk vd., 2021b). Kuşaklar arası kültürel ve tarihi miras ürünlerinin iletilmesinde köprü olma görevini yerine getiren kültürel miras, ulusal benlik oluşturulmasında da önemli rol oynayan, sınırlı kaynak özelliğe sahip öğelerdir (Kiper, 2004, s. 14). Günümüzde teknolojinin hızla geliştiği ve aktif olarak kullanıldığı dünya da geleceğin doğru yapılanmasında rehber niteliği taşımaktadır.

Teknolojinin gelişimi ile beraber yaşamı kolaylaştıran pek çok önemli kazanım elde edilse de (Yılmaz ve Işınkaralar, 2021) toplumsal yapıyı etkileyen bazı olumsuz değişimler de yaşanmaktadır. Özellikle genç nesil kültürel kimliklerinden uzak, kültürel miras değerlerine yabancı ve geçmişle bugünü ilişkilendiremeyen bir hayat sürdürmektedir. Sosyal medyanın gelişmesi ile birlikte ziyaret edilmeden gönderilen mesajlar buna örnek verilebilir. Bu da toplumsal yapıda birtakım bozulmalara neden olmaktadır. Toplumsal yapının bozulmasıyla beraber kültürel miras değerleri zamanla yitip gitmekte ve kültürel anlamda yoksullaşma yaşanmaktadır. Geleceğin doğru yapılanmasında kültürel miras değerleri ve genç kuşak büyük önem taşımaktadır. Çünkü yapısında her zaman gençlik olgusu hâkim olan bir toplum, sürekli bir dinamizm, alışkanlık

arayışı, değişim ve yenilik arzusu içerisindedir. Gençler içinde sosyal yapıları devamlı kılmak onları biçimlendirmek ve benimsetmek için gelenekler önemli bir faktördür (Çelepi, 2016, s. 20). Kültürel miras, geçmiş, bugün ve gelecek arasında irtibat kurmayı hedeflemektedir. Bu bağlantıyı en rahat kurabilecek grup gençlerdir (Oğuz, vd., 2013, s. 73; Öztürk, vd., 2019b). Bu açıdan toplum nüfusun önemli bir kısmını oluşturan gençler UNESCO tarafından desteklenmektedir. UNESCO'nun öncelikli gruplarından biri olan gençler eğitime/değişime rahat uyum sağlayabilmeleri, toplum içinde katkı sağlama potansiyelleri öne çıkmaktadırlar. Gençlerin iletişime açıklıkları yenilikçi düşünceleri onları UNESCO projeleri ve etkinliklerinde önemli ortaklarından biri durumuna getirmektedir (Oğuz, vd.,2013, s. 73).

MATERYAL VE YÖNTEM

Araştırmanın materyalini Safranbolu kentinde yaşayan 2000 ve sonrası doğumlu gençler oluşturmaktadır. Safranbolu kenti Batı Karadeniz bölgesinde yer alan Karabük iline bağlı en gelişmiş ve en büyük ilçesidir (Resim 1). Kent kuzeyini dağlara, yaslanmış, güneyinden ise araç çayı geçen, kanyonlar üstünde kurulu bir coğrafyadadır (Anonim, 2011, s.11). Coğrafi konumu nedeniyle tarih boyunca yer aldığı bölgenin ticari, askeri ve idari merkezi olmuştur (Tunçözgür, 2012, s. 15).

Resim 1: Safranbolu kentinden genel bir görünüm

Safranbolu tarihsel süreç içinde sahip olduğu kültürel varlıkları aslı bozulmadan günümüze kadar taşımış önemli kentlerden biridir. Safranbolu kültür varlıkları bakımından da oldukça zengin bir yerleşim yeridir. Eski çarşı kent merkezinde 1.008 adet tarihi eser tescil edilmiştir. Bunlar; 25 cami, 1 özel müze, 5 türbe, 5 hamam, 8 tarihi çeşme, 3 han, 1 güneş saati, 1 tarihî saat kulesi ile yüzlerce ev ve konaktır. Bunların dışında höyükler, tarihî köprüler ve kaya mezarları da bulunmaktadır (URL-2). Safranbolu'nun kültürel varlıklar içinde en çekici olanı tarihi evleridir (Resim 2). Safranbolu evleri, 18 ve 19 yy. Türk toplumunun kültürünü, geçmişini, ekonomisini, teknolojisini ve yaşama biçimini yansıtan en önemli örneklerden biridir (Özdemir, 2013, s. 135). Tarihi evleri, han ve hamamları, tarihi dokusu, gelenek ve görenekleriyle bir müze kent olan Safranbolu yıl boyunca yerli ve yabancı turistlerin ilgisini çeken önemli bir miras şehridir.

Resim 2: Geleneksel Safranbolu evi

Safranbolu kentinde Z kuşağının kültürel miras algısı araştırılan bu çalışmada da nitel veri toplama tekniklerinden gözlem ve derinlemesine mülakat tekniği uygulanmış ve arşiv/doküman taraması yapılmıştır. Araştırmada veri

toplama aracı olarak “Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu” kullanılmıştır. Görüşmeye ilişkin sorulara etik kurul onayı alınmıştır. Etik kurul raporu alınan ve araştırmacılar tarafından geliştirilen sorular katılımcılara yöneltilmiştir. İki aşamalı olan soruların ilk bölümünde katılımcıların demografik yapılarına ait olan 4 soru, ikinci bölümde ise araştırma alanı ile ilgili 6 soruya yanıt aranmıştır.

ARAŞTIRMA BULGULARI

Bu bölümde Safranbolu kentinde yapılan görüşmelere ilişkin bulgulara yer verilmiştir. Görüşmeler 01 Nisan- 30 Mayıs 2022 tarihleri arasında Safranbolu kentinde yaşayan ya da yerleşik olmayan 2000 ve sonrası lise ve üniversite öğrencileri arasında yapılmıştır. Covid-19 sebebiyle yalnızca 80 kişi görüşmeyi kabul etmiş, 63 kişi ile yapılan görüşme değerlendirilmeye alınmıştır. Görüşmelere ilişkin bulgulara ait yanıtlar tablolar haline dönüştürülerek yorumlanmıştır.

Görüşmeye katılım sağlayanların demografik özellikleri (yaş, cinsiyet, doğum yeri, eğitim) ile frekans ve yüzdelik oranlarına ilişkin veriler elde edilmiştir (Tablo 1). Elde edilen veriler doğrultusunda açıklama ve yorumlar yapılmıştır.

Tablo 1: Katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin dağılımı (n = 63)

Araştırmaya katılan Kişilerin Demografik Özelliklerine İlişkin Değerlendirmeler			
Değişkenler	Grup	Frekans Değeri	(%)
Yaş	15-17	23	36,50
	18-20	28	44,45
	21-22	12	19,05
Doğum Yeri	Safranbolu	45	71,42
	Safranbolu Dışı	18	28,58
Eğitim	Lise	35	55,56
	Üniversite	28	44,44
Cinsiyet	Kadın	40	63,50
	Erkek	23	36,50

Örneklem grubunun demografik özelliklerine göre dağılımı Tablo 1’de incelenmiştir. Alınan sonuçlara göre bu araştırmaya katılanların % 36,50’i 15-17

yaş aralığının da, % 44,45'i 18-20 yaş aralığının da, % 19,05'i 21-22 yaş aralığındadır. Örneklem grubunun doğum yerine göre dağılımına bakıldığında % 71,42'i Safranbolu, % 28,58'i Safranbolu dışı olduğu görülmektedir.

Örneklem grubunun eğitime göre incelendiğinde % 55,56'ı lise, % 44,44 üniversiteli öğrenci grubunun oluşturduğunu görmekteyiz. Araştırmaya katılanların cinsiyet durumuna bakıldığında ise % 63,50'i kadın, % 36,50'nin erkek olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 2: Kültürel miras kelimesini ilk ne zaman ve nerede duydunuz?

	Görüşülenler	Bulgular
Kültürel miras kelimesini ilk ne zaman ve nerede duydunuz?	G1, G3, G4, G5, G6, G8, G9, G10, G12, G13, G14, G15, G16, G18, G19, G20, G21, G23, G24, G25, G26, G28, G30, G31, G32, G33, G35, G36, G38, G39, G41, G44, G42, G47, G54, G55, G56, G57, G58, G59, G60, G61, G62	Okul
	G2, G11, G43, G48,	Aile
	G17, G22, G27, G29, G34, G37, G40, G45,	Sosyal çevre
	G7, G46, G49, G50, G51, G52, G53, G63	Fikrim yok

Tabloda yer alan verilere göre görüşme yapılan katılımcıların kültürel mirası ilk olarak % 68,25'i (43) okulda, % 6,34'ü (4) ailede, % 14,30'u (9) sosyal çevresinde, % 11,11'nin (7) herhangi bir yerde duymadığı tespit edilmiştir. Görüşmeye ilişkin bazı cevaplar şunlardır;

G1: “..lise dönemi, okulda....”

G4: “..ilkokulda sosyal bilgiler dersinde duydum..”

G11: “..ailemden Safranbolu gezimde ve farklı tarihi gezilerde duydum..”

G19: “..ilkokulda hayat bilgisi dersinde duydum...”

G22: “.. evet mozaik müzesine gittiğimde duydum..”

G34: “..Safranbolu gezisinde duydum....”

G43: “..ailemden ilkokul zamanlarında...”

G52: “ duymadım..”

G63: “.. hayır duymadım, şimdi duyuyorum...”

Tablo 3: Kültürel miras denilince aklınıza neler geliyor?

	Görüşülenler	Bulgular
Kültürel miras denilince aklınıza neler geliyor? 1.	G2, G9, G15, G16, G19, G20, G21, G22, G23, G26, G27, G29, G34, G36, G40, G47, G48, G54, G60, G62	Somut kültürel miras
	G1, G6, G7, G8, G11, G12, G13, G17, G24, G25, G30, G31, G33, G35, G37, G38, G42, G43, G44, G55, G56, G57, G58, G59, G61,	Somut olmayan kültürel miras
	G3, G4, G5, G10, G14, G18, G28, G32, G39, G41, G45	Her ikisi (somut ve somut olmayan kültürel miras)
	G46, G49, G50, G51, G52, G53, G63	Fikrim yok

Tabloda yer alan verilere göre görüşme yapılan katılımcıların kültürel miras denilince aklına % 31,75’ü (20) somut kültürel miras , % 39,68’i (25), somut olmayan kültürel miras , % 17,46’nın (11) hem somut hem de somut olmayan kültürel mirasın akıllarına geldiği, % 11,11’ nin (7) fikrinin olmadığı belirlenmiştir. Görüşmeye ilişkin bazı cevaplar şunlardır;

G14: “..gelenek, görenek, mimari yapılar...”

G18: “..gelenek, görenek, tarihi yapılar ve yemekler...”

G27: “..tarihi yapılar...”

G32: “..örf, adet, eşya ve kurallar...”

G47: “..tarihi yapılar...”

Tablo 4: Aşağıdaki UNESCO dünya miras listesine girmiş kültürel miras değerlerinden hangisi ilginizi çekiyor?

	Görüşülenler	Bulgular
Aşağıdaki kültürel miras değerlerinden hangisi ilginizi çekiyor?	G1, G21, G23, G26, G27, G29, G30, G32, G33, G36, G38, G50, G62,	Safranbolu Evleri, Göbekli Tepe, Nemrut Dağı, Efes, Aphrodisias, Hattuşaş Hitit Başkenti
	G31	Salonga Ulusal Parkı
	G7, G24, G34, G35, G46, G49, G51, G52, G56	Yöresel yemekler, Türk kahvesi içme geleneği, Mevlevi gösterileri, nevrüz, meddahlık,
	G2, G3, G4, G5, G6, G8, G9, G10, G11, G12, G13, G14, G15, G16, G17, G18, G19, G20, G22, G25, G28, G37, G39, G40, G41, G42, G43, G44, G45, G47, G48, G53, G54, G55, G57, G58, G59, G60, G61, G63	Safranbolu Evleri, Göbekli Tepe, Nemrut Dağı, Efes, Aphrodisias, Hattuşaş Hitit Başkenti, Yöresel yemekler, Türk kahvesi içme geleneği, Mevlevi gösterileri, nevrüz, meddahlık,

Tabloda yer alan verilere göre görüşme yapılan katılımcıların UNESCO dünya miras listesine girmiş kültürel değerlerden % 20,63'ü (13) somut kültürel miras ,% 1,58'u (1) yurt dışı somut kültürel miras , % 14,30'u (9), somut olmayan kültürel miras , % 63,49'nun (40) hem somut hem de somut olmayan kültürel miras değerlerine ilgi duyduğu tespit edilmiştir. Görüşmeye ilişkin bazı cevaplar şunlardır;

G3: “..Safranbolu evleri, Türk kahvesi içme geleneği, nevrüz, Efes..”

G7: “..yöresel tatlar, Türk kahvesi, nevrüz..”

G16: “..Göbekli tepe, Türk kahvesi, nevrüz..”

G29: “..Safranbolu evleri, göbekli tepe, Efes Hattuşaş başkenti..”

G44: “..Safranbolu evleri, Türk kahvesi, yöresel tatlar..”

Tablo 5: Kültürel mirası korumak için sizce neler yapılmalı?

	Görüşülenler	Bulgular
Kültüre mirası korumak için sizce neler yapılmalı?	G3, G5, G6, G7, G13, G15, G17, G18, G20, G21, G22, G23, G24, G25, G26, G29, G30, G31, G33, G34, G36, G37, G39, G45, G46, G48, G50, G52, G53, G54, G55, G56, G57, G58, G59, G60, G63	Eğitimler verilmeli, insanlar bilinçlendirilmeli, koruma altına alınmalı
	G1, G2, G9, G10, G12, G14, G16, G19, G27, G28, G40, G41, G42, G44, G51, G62	Devlet desteği verilmeli kaynak aktarılmalı, bakım onarım, restorasyon çalışmaları, zarar verenlere cezai yaptırım uygulanmalı
	G4, G8, G11, G32, G35, G38, G43, G47, G49, G61	Çeşitli kurslar, seminerler düzenlenmeli

Tabloda yer alan verilere göre görüşme yapılan katılımcıların kültürel mirası koruma konusunda % 58,73’ü (37) eğitimin, bilinçlendirmenin, tanıtımın önemli olduğu,, % 25,39 ‘u (16), devlet desteği, restorasyon ve cezai yaptırımların önemli olduğu, % 15,88’nin (10) ise kurs ve seminerlerin düzenlenmesi hususunda cevaplar verdiği tespit edilmiştir. Görüşmeye ilişkin bazı cevaplar şunlardır;

G20: “..insanlar bilinçlendirilmeli..”

G27: “..bakım, onarım..”

G44: “..usulüne uygun restorasyon yapılmalı..”

G47: “..seminerler düzenlenmeli..”

G51: “ devlet destek vermeli..”

Tablo 6: Kültürel miras hakkında çevrenizden ya da aile büyüklerinizden herhangi bir bilgi veya anı paylaşımı oldu mu?

	Görüşülenler	Bulgular
Kültürel miras hakkında çevrenizden ya da aile büyüklerinizden herhangi bir bilgi veya anı paylaşımı oldu mu?	G2, G3, G4, G10, G11, G12, G13, G14, G19, G20, G22, G23, G26, G31, G32, G33, G37, G39, G40, G41, G42, G43, G46, G47, G48, G53, G55, G57, G58, G59, G60, G61,	Evet
	G1, G5, G6, G7, G8, G9, G15, G16, G17, G18, G21, G24, G25, G27, G28, G29, G30, G34, G35, G36, G38, G44, G45, G49, G50, G51, G52, G54, G56, G62, G63	Hayır

Tabloda yer alan verilere göre görüşme yapılan katılımcıların kültürel miras hakkında çevrenizden ya da aile büyüklerinden anı paylaşımı oldu mu sorusuna % 50,80'i (32) evet , % 49,20'i (31), hayır cevabı verdiği tespit edilmiştir. Görüşmeye ilişkin bazı cevaplar şunlardır;

G30: “..hayır bir bilgi paylaşımı olmadı..”

G37: “..Cinci hanının cinci hoca tarafından yaptırıldığını duymuştum..”

G41: “..hemen hemen her aile büyüğünden duyuyoruz..”

G50: “..duymadım ..”

G57: “..ailemden oldu..”

Tablo 7: Safranbolu kenti dünya kültürel miras listesine girdi mi? girdi ise hangi tarihte?

	Görüşülenler	Bulgular
Safranbolu kenti dünya kültürel miras listesine girdi mi? girdi ise hangi tarihte?	G2, G4, G5, G6, G8, G9, G11, G14, G15, G17, G18, G19, G20, G21, G30, G32, G35, G37, G40, G44, G45,	Biliyorum
	G3, G7, G13, G16, G22, G27, G28, G31, G38, G49, G51,	Bilmiyorum
	G1, G10, G12, G23, G24, G25, G26, G29, G33, G34, G36, G39, G41, G42, G43, G46, G47, G48, G50, G52, G53, G54, G55, G56, G57, G58, G59, G60, G61, G62, G63	Biliyorum, girdiği tarihi bilmiyorum

Tabloda yer alan verilere göre görüşme yapılan katılımcıların Safranbolu kenti dünya kültürel miras listesine girdi mi girdi ise hangi tarihte sorusuna % 33,33'ü (21) girdiği ve tarihini bildiği, 17,47'nin (11), bilmediği, % 49,20'nin (31) UNESCO miras listesine girdiğini ancak tarihi hakkında bilgi sahibi olmadığına dair cevap verdiği tespit edilmiştir. Görüşmeye ilişkin bazı cevaplar şunlardır;

G21: “..17 Aralık 1994..”

G27: “ *bilmiyorum..* ”

G39: “..girdi ama tarihi bilmiyorum..”

G45: “ *evet, 1994 tarihinde girdi..* ”

G53: “*evet, girdi ancak tarihi bilmiyorum..*”

SONUÇ VE ÖNERİLER

Son dönemlerde gelişen teknoloji yaşamımızın her alanında geniş yer kaplamaktadır. Günlük kullanım eşyalarından, ulaştırma, iletişim, sağlık, eğitim gibi birçok alanda büyük kolaylıklar sağlamaktadır. Teknolojinin sağladığı imkânlar yaşam koşullarını kolaylaştırır da toplumsal olarak bir takım olumsuzlukları da beraberinde getirmektedir. Sürekli değişen yaşam koşulları kültürel mirasın gelecek kuşaklara aktarılması konusunda tehdit oluşturmaktadır. Bireyler kültürel değerden uzaklaşmakta ve bu da kültürel yoksullaşma sebep olmaktadır. Kültürel miras unsurları gelecek kuşaklar için arşiv niteliği taşıdığından dolayı oldukça önemli değerlerdir. Her şeyin hızla tüketildiği küreselleşen dünyada tarih bilinci oluşmuş, kültürel köklerini iyi tanıyan kuşaklar uluslar açısından büyük önem arz etmektedir. Geleceğe yön veren gençler kültürel miras hakkında bilinçlendirilerek geleceğin doğru yapılmasına katkı sağlanmalıdır.

Kültürel mirasın gelecek kuşaklara iletilmesi hususunda gençlere büyük görevler düşmektedir. Bu bakımdan önemli bir miras kenti olan Safranbolu'da Z kuşağının kültürel miras algısının araştırıldığı bu çalışma kapsamında elde edilen bulgular maddeler halinde verilmiştir;

- Çalışmada görüşülen örneklem grubu içerisinde (%55) lise öğrenimi gören kitlenin «kültürel miras» kelimesini üniversitede eğitim görenlere kıyasla daha az bilgi sahibi olduğu gözlemlenmiştir.

- Kız öğrencilerin (% 63) erkek öğrencilere (%37) oranla kültürel miras hakkında daha çok fikir sahibi olduğu belirlenmiştir.

- Araştırmaya katılan gençlerin (% 68) kültürel miras kelimesini ilk olarak okul döneminde duydukları, kısmen ise aile ve sosyal çevrede duydukları saptanmıştır.

- Çalışmaya katılan örneklem grubun (%39) bir oranla kültürel miras denildiğinde ilk olarak gelenek ve göreneklerin akıllarına geldiği belirlenmiştir. Kalan katılımcıların ise somut kültürel miras öğeleri ile hem somut hem de somut olmayan miras değerleri akıllarına gelmektedir.

- Elde edilen bulgular da somut ve somut olmayan kültürel miras öğelerinin (%63) yüksek bir oranla katılımcıların dikkatini çektiği gözlemlenmiştir. Bunların içinde görsel ve işitsel medyada yer alan popüler kültür öğeleri daha çok ilgilerini çekmektedir (Safranbolu evleri, Göbekli tepe, Türk kahvesi içme geleneği, Efes, nevruz vb.). Farklı ülkelerin kültür öğeleri konusunda da fikir sahibi olmadıkları tespit edilmiştir

- Kültürel mirasın korunması konusunda eğitimin önemli olduğu ve özellikle küçük yaşlardan itibaren bilinçlendirme yapılması gerektiği, ayrıca devlet desteğinin önemli olduğunu katılımcılar ifade etmişlerdir. Bakım onarım çalışmaları yapılırken zarar vermeden aslına uygun restore edilmesi gerekliliği vurgulanmış bunun yanında tanıtımında önemli bir etken olduğunu, sosyal medyanın aktif olarak kullanılması gerektiği sonucuna varılmıştır.

- Katılımcılarının (%51)'i aile büyükleri ya da çevrelerinden kültürel miras hakkında bir şeyler duyduklarını, bu duyanların da genellikle Safranbolu'da sabit yaşayan örneklem grup olduğu tespit edilmiştir. Hayır, cevabı verenlerin ise yüksek oranda Safranbolu'da yerleşik olarak oturmayan örneklem grubunu oluşturdukları gözlemlenmiştir

- Katılımcıların tamamına yakını Safranbolu kentinin UNESCO dünya miras şehirleri arasına girdiği bilincinde ancak birçoğunun listeye alındığı tarihi hatırlamadıkları veya bilmedikleri tespit edilmiştir.

Öneriler

Kültürel mirasın korunarak gelecek kuşaklara aktarılmasında toplumun tüm üyelerine büyük görevler düşmektedir. Özellikle geleceğin emanetçi olan gençlere bu konuda daha çok sorumluluk düşmektedir. Araştırmamızı konumuzu oluşturan z kuşağının kültürel miras bilincini artırmak ve farkındalık oluşturmak için bazı öneriler verilmiştir. Bu öneriler maddeler şeklinde sıralanmıştır;

- Araştırma alanında gençlerde kültürel miras bilinci oluşturacak projeler yapılmalıdır. Lise dengi okullarda kültürel miras konulu söyleşiler yapılmalı bu projelerde gençlere sorumluluklar verilerek farkındalıkları artırılmalıdır.
- Elde edilen bulgular neticesinde tanıtımın genç kuşak üzerinde önemli etkileri olduğu tespit edilmiştir. Bu sebepten çalışma alanında yeni kuşağın dikkatini çekecek kültürel miras konulu kısa tanıtım filmleri çekilmeli, Safranbolu kentinin belirli noktalarında gösterilerek farkındalık oluşturulmalıdır. Özellikle tanıtım konusunda sosyal medya aktif olarak kullanılmalıdır.
- Safranbolu kentinde, lise seviyesindeki öğrencilerle kültürel miras değerlerinin yoğun olarak bulunduğu bölgelere okul gezileri düzenlenmelidir.
- Çalışma alanında bulunan tarihi değerlerimizin sergilendiği müzelere dikkat çekmek için ilkokuldan üniversite düzeyine kadar tüm öğrencilere ücretsiz giriş kartları verilmelidir. Bu sayede yaşamış oldukları kenti daha iyi tanıma fırsatı elde etmeleri sağlanacaktır.
- YÖK tüm üniversitelerde kültürel mirası ortak ders kapsamına alarak yeni kuşağın kültürünü okul sıralarında öğrenmesine fırsat sağlamalıdır.

Etik Beyan

“Z Kuşağının Kültürel Miras Algısı: Safranbolu Örneği” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu çalışmanın etik kurul kararı; *Karabük Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu*'nun 11/05/2022 tarih ve 2022/04 sayılı kararıyla alınmıştır. Makale, Etik Kuralları Yayın Etiği Komitesinin (Committee on Publication Ethics-COPE) yazar, hakem ve editörler için belirtilen kurallardan yararlanılarak oluşturulmuş olan Anasay dergisi etik kuralları çerçevesinde yazılmıştır.

KAYNAKÇA

Adıgüzel, O., Batur, Z. H. ve Ekşili, N. (2014). Kuşakların Değişen Yüzü ve Y Kuşağı İle Ortaya Çıkan Yeni Çalışma Tarzı: Mobil Yakalılar. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Sayı,19, s: 165-182.

Akduman, G. ve Hatipoğlu, Z. (2021). Kim Bu Z Kuşağı? *Konferans Bildirisi*. 5 (9), 203- 226.

Anonim, (2011). *Safranbolu Doğal Yürüyüş Parkurları*, Safranbolu Kaymakamlığı, Safranbolu

Aslan, O. (2019). Z Kuşağı Çocuklarının Matematik Öğreniminde ‘Çocuk Edebiyatı’. *Türkiye Bilimsel Araştırmalar Dergisi*. 4 (1), s. 32-48.

Atak, O., Tatar, S., ve Tunaseli, A. (2017). Kültürel Miras Oluşumunda Festivallerin Yeri Ve Önemi: Fethiye Müzik Köyü Üzerine Bir Değerlendirme. *Journal Of International Social Research*, 10 (52), 1397-1409.

Aydın, A. E. (2020). Kuşak Çalışmalarındaki Tartışmalı Konulara İlişkin Bir Değerlendirme. *Yorum Yönetim Yöntem Uluslararası Yönetim Ekonomi ve Felsefe Dergisi*, 8 (1) , 17-34.

Bilgili, H. ve Çetin, B. (2020). Siyasi Liderlerden Beklenen Liderlik Özellikleri: X ve Y Kuşağı Bağlamında Nitel Bir Araştırma. *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (2) , 135-151.

Çelepi, M. S. (2016). Somut Olmayan Kültürel Miras ve Üniversite Gençliği . *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* , 3 (3) , 15-35.

Demirel, Z. H. (2021). Çalışma Hayatında Geleceğin İnsan Kaynağı: Alfa Kuşağı. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 1796-1827 .

Diker, O. ve Deniz, T. (2017). *Coğrafya ve Tarih Perspektifinden Somut Kültürel Miras ve Türkiye*. Pegem Akademi Yayıncılık.

Görmez, B. A. (2021). Neoliberal Özne Olarak Z Kuşağı. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23/2, s. 509-530.

Kayıkçı Yalçın, M. ve Bozkurt Kurtluk, A. (2018). Dijital Çağda Z ve Alpha Kuşağı, Yapay Zekâ Uygulamaları ve Turizme Yansımaları. *Sosyal Bilim-*

ler Metinleri, 1, 54-64.

Kiper, P. (2004). Küreselleşme Sürecinde Kentlerimize Giren Yeni Tüketim Mekânları ve Yitirilen Kent Kimlikleri, *Planlama Dergisi*, *TMMOB Şehir Plancıları Odası Yayını*, 2004/4, 30, s. 14-18.

Koçak B. ve Can, H. (2018). Kültürel Mirasın Korunmasında Belediye Birliklerinin Rolü: Koca Yusuf Projesi Örneği. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*. Cilt:7, Sayı 14, s. 148-164.

Kuyucu, M. (2017). Y Kuşağı ve Teknoloji: Y Kuşağının İletişim Teknolojilerini Kullanım Alışkanlıkları. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*. 5(2), s. 845-872.

Oğuz, Ö., M., Özünel Ö., E. ve Teke, G., S. (2013). *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Geleceği Türkiye Deneyimi*. UNESCO Türkiye Milli Komisyonu. Ankara

Özdemir, Ü. (2013). Safranbolu'nun Kültürel Miras Kaynakları ve Korunması. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 16 (26), 129- 142.

Öztürk, S., ve Işınkaralar, Ö. (2019a). Kastamonu kent merkezinde otopark sorunsalı: Eleştirel bir değerlendirme. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12 (67), 506-511.

Öztürk, S., Işınkaralar, Ö., ve Yılmaz, D. (2019b). Cittaslow Hareketi ve Toplumsal Farkındalık: Gerze (Sinop) Örneği, *Academic Studies on Social and Education Sciences*.

Öztürk, S., İsmail, T. S. Y., ve Işınkaralar, Ö. (2020). İnanç Turizmi Odağında Benli Sultan Külliyesi Peyzaj Tasarım Önerileri. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 349-360.

Öztürk, S., Işınkaralar, Ö., Yılmaz, D., Şimşek, M., Almansourı, H. M. S., ve Elahsadi, A. H. M. (2021a). Covid-19'un Tüketici Alışkanlıklarına Etkisi Üzerine Bir Araştırma: Türkiye-Libya Karşılaştırması. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 26 (46), 97-108.

Öztürk, S., Işınkaralar, Ö., ve Kesimoğlu, F. (2021b). An Assessment On Shopping Centers As Consumption Place. *Kastamonu University Journal Of Engineering And Sciences*, 7(1), 65-73.

Sağ, Ç. ve Ünal, F. (2019). Öğrencilerin Somut Olmayan Kültürel Mirasa

İlişkin Farkındalıklarının Belirlenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19 (4) , 1550 - 1560.

Sarioğlu, B. E. ve Özgen E. (2017). Z Kuşağı: İş Dünyası Yakın Geleceğin İş Gücünü Ne Kadar Tanıyor? *Researcher: Social Science Studies*. 2 (4), s. 242-253.

Savaş, S. ve Karataş S.(2019). Z Kuşağı Öğrencisini Tanımak. *Eğitim Araştırmaları*, 223-237.

Sucu, M. (2021). İşletmelerin Z Kuşağı Bireylerini İstihdam Ederken Dikkate Almaları Gereken Konular: Bir Literatür Araştırması. *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi*.5 (3), 848-867.

Süer, S. (2021). Kültürel Mirasın Turizm Amaçlı Kullanımı: Bergama İlçesi Örneği. *Journal of Humanities and Tourism Research*. 11 (3) , 479-502.

Taş, Y. H., Demirdöğmez, M. ve Küçükoğlu, M. (2017). Geleceğimiz Olan Z Kuşağının Çalışma Hayatına Muhtemel Etkileri. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*.7(13), 1031-1048.

Turan Ş. (2010). *Türk Kültür Tarihi. Türk Kültüründen Türkiye Kültürlüğüne ve Evrenselliğe*. Bilgi Yayın Evi. Ankara.

Tunçözgür, Ü. (2012). *Dünden Bugüne Safranbolu*. Safranbolu Belediyesi Kültür Yayınları. Karist

Ünal, G. Z. (2014). *Kültürel Mirasın Korunması*. T.C. İstanbul Valiliği.

Üstün, M. ve Taş, A. (2021). X ve Y Kuşağı Öğretmenlerin Kullandıkları Motivasyon Tür ve Araçları. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (KÜSBD)*.11 (1), s. 251 - 267.

Yelgen, E. ve Uyar, S. (2018). Muhasebe Eğitimi ve Y Kuşağı. *Journal of Accounting and Taxation Studies*, 10. Yıl Özel Sayısı, s. 148-168.

Yıldız, S. ve Derman, E. (2017). Kültürel Miras: UNESCO Dünya Miras Listesi Türkiye Örneği. *Uluslararası Kültürel Miras ve Turizm Kongresi*.

Yılmaz, D., ve Işınkaralar, Ö. (2021). How Can Natural Environment Scoring Tool (Nest) be Adapted for Urban Parks?. *Kastamonu University Journal of Engineering and Sciences*, 7(2), 127-139.

Ziyagil, E. H. (2021). Türk Müziği Dinleme Kültürünün, Günümüz Z

Kuşağı Nesline Aktarılmasına Dair Bir Öneri. *Uluslararası Toplumsal Bilimler Dergisi* 5 (2), s. 114-133.

İnternet Kaynakları

URL-1: <https://www.manpower.com.tr/blog/z-kusagi-nedir-z-kusagi-ozellikleri-nelerdir>. Erişim tarihi 22 /04/2022.

URL-2: <https://tr.wikipedia.org/wiki/Safranbolu#K%C3%BClt%C3%BCr> Erişim Tarihi 25/04/2022.

İBN TÛMERT'İN BİLGİ ANLAYIŞI

KNOWLEDGE ACCORDING TO IBN TUMART

DOI: 10.33404/anasay.1145541

Çalışma Türü: Araştırma Makalesi / Research Article¹

Merve BOYNUEĞRİ*

ÖZ

İbn Tûmert, Kuzey Afrika ve Endülüs coğrafyasında, Murâbitlar Devleti'nin yıkılıp yerine bir buçuk asır boyunca hüküm sürecek olan Muvahhidler Devleti'nin kurulmasını sağlamıştır ve bu nedenle Endülüs tarihini anlama noktasında önemli bir figürdür. İbn Tûmert, gençlik yıllarında ilim öğrenmek için Doğu'ya yolculuk yapmış ve geri döndüğünde ülkesindeki mevcut yönetimle ciddi bir mücadele içine girmiştir. Bu mücadelesinde de gerek kendisini mehdî ilan edip taraftar toplayarak gerekse savaşçı bir kitle oluşturup onları fiili bir mücadeleye hazırlamak suretiyle başarılı olmuştur. İbn Tûmert siyasî kimliğinin yanı sıra, ilmî bir kimliğe de sahiptir. Görüşlerini çeşitli risalelerinde yazıya dökmüş, bunlar daha sonra *E'azzu Mâ Yutlab* adı altında birleştirilerek kitap haline getirilmiştir.

1- Makale Geliş Tarihi: 19. 07. 2022 Makale Kabul Tarihi: 19. 08. 2022

* Arş. Gör., Bayburt Üniversitesi, Temel İslâm Bilimleri Bölümü, Kelam ve İtikadi İslâm Mezhepleri Anabilim Dalı, mboynuegri@bayburt.edu.tr, ORCID ID <https://orcid.org/0000-0001-8003-6617>.

İbn Tûmert, bilgi hakkında nazariye olarak değerlendirebileceğimiz sistemli bir görüşler bütünü takdim etmemiştir. Ancak klasik literatürden kısmen farklılaşan birtakım tasnîflere gitmiştir. Bilgiyi çoğunlukla îmân veya hidâyet olarak anlamış, değerlendirmelerini de bu ekseninde gerçekleştirmiştir. Bu çalışma, bilgi kavramına yüklediği anlamlar, onu nasıl taksîm ettiği ve bilgi edinmede akla yüklediği fonksiyonlar gibi konuları, günümüze ulaşan tek eseri *E‘azzu Mâ Yutlab* bağlamında ele alarak İbn Tûmert’in bilgi anlayışını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: İbn Tûmert, Muvahhidler, bilgi, akıl, kıyas.

ABSTRACT

Ibn Tumart was one of the important figures of the North Africa and Andalusia regions who had a great role in demolishing the Almoravid State and establishing the Almohad State instead which had ruled a century and half. In his youth, Ibn Tumart traveled to the East to get knowledge and wisdom, when he returned, he got into a serious struggle with the current rulers in his country. He succeeded this struggle by declaring himself the Mahdi and gathering around himself followers. This study aims to handle Ibn Tumart’s understanding of knowledge briefly. In addition to his political identity, Ibn Tumart was also a scientific figure. He wrote down his ideas in various treatises and these were later collected as just one book which was called as *E‘azzu Ma Yutlab*.

Ibn Tumart did not present any systematic set of views on knowledge that we can consider as a theory. However, he made some classifications which were differed partially from rest of the classical literature. He mostly understood knowledge as faith (al-eman) or guidance (al-hidayah), and made his evaluations on this axis. This study aims to reveal his understanding of knowledge around such subjects that Ibn Tûmert attributed to the concept of knowledge and how he classified it and the functions of the mind in acquiring knowledge according to the context of his only survived work which was called *E‘azzu ma yutlab*.

Keywords: Ibn Tumart, al-Muwahhidun, knowledge, intelligence, analogy.

Giriş

Bilgi, bütün düşünce geleneklerinde olduğu gibi İslâmî düşünce geleneğinde de hakkında sıklıkla tartışmaların cereyan ettiği önemli meselelerden biri olagelmıştır. Yaratıcının ispatlanması varlık meseleleriyle, varlık ise bilgi ile sıkı bir bağlantı içinde olduğundan gerek felsefe, gerek kelim ve gerekse de tasavvuf ilimleri gerçekliğe nasıl ulaşılacağı, hakikatin bilgisinin nasıl elde edilebileceği gibi konular bağlamında bilgi ve varlık konularını titizlikle ele almışlardır.

İbn Tûmert'in (ö.524/1130) bu çalışmaya konu olarak seçilme sebebi, İslâm'ın Kuzey Afrika ve Endülüs coğrafyasındaki entelektüel serüvenini, bilgi meselesinden hareketle örnek bir isim üzerinden anlama gayretidir. İbn Tûmert, tarihî kaynaklarda daha çok mehdîlik iddiası ve Murâbitlar Devleti'nin yıkılıp yerine Muvahhidler Devleti'nin kurulması bağlamında ele alınmaktadır. Hayatının ilk dönemleri, ailesi ve ilmî geçmişi ile ilgili kaynaklarda ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Nitekim onun tarih kitaplarında yer almaya başlaması mehdîliğini ilan etmesi ile birlikte başlamıştır.

Bu çalışmada İbn Tûmert'in bilgi anlayışı, onun günümüze ulaşan tek eseri kapsamında ele alınmış ve konuyu ele aldığı ancak metin içinde dağınık olarak bulunan ilgili pasajlar düzenli ve konu birliği sağlayabilecek şekilde takdim edilmeye çalışılmıştır. Kendisi ne yazık ki meseleleri her zaman geniş ve anlaşılır bir şekilde sunmamış, eseri de sıklıkla şerh ve haşiyelere konu olarak yaygınlık kazanan eserler arasında yer almamıştır. Bu nedenle İbn Tûmert'in konuyla ilgili görüşleri, tabakât türünden tarihî kaynaklar ile günümüzde yapılmış bazı akademik çalışmalardan faydalanılarak ve kendi eserine bağlı kalmaya gayret gösterilerek tesbît edilmeye çalışılmıştır.

1. İBN TÛMERT'İN HAYATINA KISA BAKIŞ

İbn Tûmert'in hayatı pek çok kıymetli çalışmada daha önce yer aldığından bu başlık altında kısaca ve yalnızca önemli görülen noktalar zikredilecektir (bk. Aytekin, 1999, s. 425-427; Yaltkaya, 1928, s. 34-48; Yavuz, A.Ö. 2017, s. 2069-2101; İbnü'l-Esîr, 2009, s. 654-660).

Tam adı Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Tûmert el-Mehdî el-Herağî'dir. Kendisini Hasen b. Ali'ye (r.a.) nisbet etmektedir. Mağrib'te Sûs Dağlarında bulunan ve Herğa olarak bilinen kabileye mensuptur. Gençliğinde

ilim öğrenmek için Doğuya yolculuk yapmış ve hadis, fıkıh usulü ve usûlü'd-dîn gibi dersler almış daha sonra hac vazifesini tamamlayarak ülkesine dönmüştür. Bu yolculuğu esnasında Irak'ta iken Gazzâlî (ö.505/1111) ile karşılaştığına dair rivayetler bulunmakla birlikte bu ihtimal zayıf bulunmuştur (İbnü'l-Esîr, 2009, s. 654; İbn Hallikân, 2012, s. 297). Rivayetler, onun bu ilim yolculuğu dönüştürde teşbîh, tecsîm ve tevhîdden sapmakla itham ettiği Murâbitlar yönetimi ile mücadele ettiğini aktarmaktadır (İbn Haldûn, 2000, s. 303; Özdemir, 2020, s. 410). Nakledildiğine göre yönetimle, 'emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i ani'l-münker' ilkesi kapsamında da bir kısım sorunlar yaşamıştır. Aralarındaki anlaşmazlığın 'kadınların yüzünü örtmemesi' ile ilgili olduğu aktarılmaktadır. Buna göre Murâbitlar Devleti'nin yöneticisinin kız kardeşi maiyeti ile birlikte bir yere gitmekteyken, İbn Tûmert ve beraberindekiler, yüzlerini örtmemiş olmalarını ve bunun tesettüre uygun olmadığını gerekçe göstererek kavga çıkarmışlar ve onların bineklerinden düşmelerine sebep olmuşlardır (İbnü'l-Esîr, 2009, s. 655). Yine İbn Hallikân'ın (ö.681/1282) belirttiğine göre anlaşmazlık yalnızca yüzün örtülmesi meselesini değil aynı zamanda toplumda yaygınlaşmış olan aleni içki kullanımı, sokaklarda domuzların gezmesi, yetim mallarına el konulması gibi birtakım problemleri de kapsamaktadır (İbn Hallikân, 2012, s. 300).

İbn Tûmert, bozulmuş ve sahih İslâm'dan uzaklaşmış olarak gördüğü Murâbitlar Devleti'ni ortadan kaldırma vaadiyle ortaya çıkmış, etrafında taraftarlarından bir ordu oluşturmuş, kendisi göremese de ölümünden hemen sonra bu amacı gerçekleştirmiştir. İbn Tûmert, en büyük destekçisi ve Muvahhidler Devleti'nin de ilk lideri olan Abdülmümin b. Ali (ö.558/1163) ile bugünkü Cezayir sınırları içinde Mellâle denilen bir lîmân kentinde tanışmıştır. Onu ve kabilesini öven bir hadis zikretmek suretiyle –ki İbnü'l-Esîr tarafından (إِنَّ اللَّهَ (يَنْصُرُ هَذَا الدَّيْنِ، فِي آخِرِ الزَّمَانِ، بِرَجُلٍ مِنْ قَيْسٍ، فَقِيلَ: مَنْ أَيِّ قَيْسٍ؟ فَقَالَ: مِنْ بَنِي سُلَيْمٍ metniyle zikredilen rivayet, hadis kaynaklarında bulunamamıştır- Abdülmümin'i kendi safına katmıştır (İbnü'l-Esîr, 2009, s.655). Mehdîlik iddiasının da bu sıralarda vuku bulduğu söylenebilir. Nitekim İbnü'l-Esîr (ö.630/1233) onun mehdî olarak ortaya çıkış tarihi olarak hicrî 514 yılını vermektedir. 524 yılında vefat ettiğinden mehdîlik iddiası, en azından fiili olarak, hayatının son on yılını kapsamış olmalıdır (İbnü'l-Esîr, 2009, s. 654).

Bazı kaynaklar İbn Tûmert'in Allah'ın sıfatları konusundaki görüşlerini Mu'tezile'den aldığını söylemekteyse de bu iddialar doğru görünmemektedir (bk. Adıgüzel, 2012, s. 119; Yalıtıkaya, 1928, s. 45-46). Nitekim sıfatlar konu-

sunda benimsediği tavrın teşbîh, teccîm ve ta‘tîl anlayışlarını reddeden bir yaklaşım olduğu gerek tevhdî hakkındaki tavsiflerinde gerekse de sıfatları ele alma yönteminde bariz olarak kendini göstermektedir (bk. es-Sekûnî, 1993, s. 9). Yine bazı kaynaklar onun ‘teklîf-i mâ lâ yutâk’ hususunda Eş‘arîlikten ayrılıp Mu‘tezilî görüşe yöneldiğini belirtmekte ise de çalışmada kaynak olarak gösterilen ilgili yerde İbn Tûmert’in ortaya koyduğu adalet anlayışı Eş‘arî adalet anlayışı olarak karşımıza çıkmaktadır (Yavuz, A.Ö. 2017, s. 2087; İbn Tûmert, 2007, s. 202; Öge, 2009, s. 112-114). Bu görüşlerinin yanı sıra, imâmet hakkındaki fikirlerini Şîa’nın İmâmiyye kolundan aldığı söylenmekteyse de cifır gibi ilimlerle uğraşması, kendini mehdî ilan etmesi, tâbilerini 10’lar, 50’ler ve 70’ler gibi fazilet tabakalarına ayırması, gerektiğinde kendisinin kudsiyetine işaret edecek biçimde tertip ve oyunlar kurarak insanları acımasız bir biçimde öldürtmesi gibi hususlar göz önünde bulundurulduğunda onun durumu Hasan Sabbâh’ı (ö.518/1124) da hatırlatmaktadır (İbn Haldûn,2000, s. 304-305; İbnü’l-Esîr, 2009, s. 656-659; İbn Hallikân, 2012, s. 301-303). Kısacası İbn Tûmert tek bir mezhep ya da görüşe bağlı kalmaktan ziyade eklektik bir tutum sergilemiştir. Ancak o, bu eklektik tutumunda da görüşünü aldığı kişi ya da mezhebe tamamen bağlı kalmadığı ve bu görüşleri kendi anlayışı çerçevesinde yeniden şekillendirip anlamlandırdığı izlenimi vermektedir.

2. İBN TÛMERT’İN BİLGİ TANIMI

İslâm düşüncesinde mantık, felsefe, kelâm ve tasavvuf gibi alanlarda pek çok bilgi tanımı yapılmakla birlikte bütün bu geleneklerin üzerinde ittifak ettikleri ortak bir bilgi tanımı bulunmamaktadır. İbn Tûmert, bilgi meselesi ile ilgili bu tartışmalara girmemiş, müstakil şekilde bilgi teorisi olarak değerlendirilebilecek nitelikte bir bilgi anlayışı da ortaya koymamıştır. Nitekim hayatına bakıldığında, her ne kadar kaynaklarda ilme düşkünlüğü yer alsada entelektüel yönünden ziyade sosyal ve siyasal boyutlarıyla öne çıktığı fark edilir. Bununla birlikte eserinde dile getirdiği görüşleri çerçevesinde onun bilgi anlayışı ortaya konulmaya çalışılacaktır.

İbn Tûmert, bilginin en kıymetli, en yüce ve en muteber şey olduğunu belirttikten sonra “*Allah, bilgiyi kendisiyle her türlü hayrın elde edildiği bir hidâyet sebebi kılmıştır*” ifadesine yer verir (İbn Tûmert, 2007, s. 29). O, ilmi (bilgiyi) “*Hakikatlerin ve özelliklerin kendisiyle temyiz edildiği kalpteki bir nur*” olarak; cehli ise “*Kendisi sebebiyle, hakikatlerin ve özelliklerin birbirine*

karıştırıldığı kalpteki bir karanlık” olarak tanımlamaktadır (İbn Tûmert, 2007, s.30). Başka bir yerde tanıma “nefs” kavramını dâhil eder ve “*İlmin manasının ve hakikatinin, nefste hakikatlerin apaçık olması*” demek olduğunu ifade eder. Cehlin hakikatini de nefste hakikatlerin birbirine karışması olarak takdim eder (İbn Tûmert, 2007, s. 42). İlim için “*Allah katından bir nurdur ki onunla dilediğine hidâyet verir*” şeklinde bir açıklama da getirir (İbn Tûmert, 2007, s. 273-274). İfadelerinden anlaşıldığına göre İbn Tûmert, ilmi hidâyet ve îmân, cehli ise dalalet ve küfür olarak değerlendirmektedir. O, hidâyeti, “*kendisinde zan bulunmayan kesin bir ilim*” olarak tarif eder ki bu da yine onun bilgiyi, hidâyet nuruna ulaştıran îmân olarak anladığını göstermektedir (İbn Tûmert, 2007, s. 36-37, 43, 273-274).

Hayatından bahseden kaynaklarda İbn Tûmert’in Gazzâlî’den etkilendiği bilgisi yer almaktadır. O, “keşfi bilgi” hakkında değilse de îmân ve hidâyet anlamında Gazzâlî ile benzer bir görüşte gibidir. Nitekim İbn Tûmert üzerine doktora çalışması gerçekleştiren Abdülmecîd en- Neccâr, onun kastının Gazzâlî’nin dile getirdiği “keşfi bilgi” olmadığı yönündedir (en-Neccâr, 1983, s. 162-163). Gazzâlî, “Allah kimi doğru yola iletmek isterse onun kalbini İslâm’a açar; kimi de saptırmak isterse göğe çıkıyormuş gibi kalbini iyice daraltır.” (el-Enâm 6/125) ayetini, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) “Allah’ın kalbe attığı bir nur” olarak açıkladığını nakleder (el-Beyhakî, 2003, s. 113; Hâkim en- Nîsâbü’rî, 1990, s. 346). Yine o, “*Allah mahlûkâtını karanlıkta yarattı ve üzerlerine nurundan serpti.*” (et-Tirmizî, *Sünenü’l-Tirmizî*, 1998, 18; Ahmed b. Hanbel, 2001, s. 220) hadisini zikreder ve bu nurun kişiyi ‘keşf’e yönlendirdiğini söyler (el-Gazzâlî, 2015, s. 581). İbn Tûmert’e göre ise kalpteki bu nur ‘îmân ve tevhîd’ ya da ‘îmân ve tevhîde götüren kesin bilgi’ anlamlarına daha yakın durmaktadır (İbn Tûmert, 2007, s. 273-274). Aynı şekilde İbn Tûmert, cehl, şek ve zan kavramlarını hem dalâletin aslı olarak görmekte hem de kâfirlerin ve müşriklerin içinde buldukları bu küfür ve inkâr haline zan, cehil ve şek ile hareket etmelerinin neden olduğunu bildiren ayetlerle delil getirmektedir (İbn Tûmert, 2007, s. 38-40). Yine tevâtürün ilme, âhâdın ise ilme değil zanna götürdüğünü ve zan üzerine şer’î hükümlerin bina edilemeyeceğini söylemektedir (İbn Tûmert, 2007, s. 40-41). Dolayısıyla o, kalpteki nur ile kesin bilgi veren Kur’an ve mütevâtir sünneti veya da bunların neticesi olarak kalpte oluşan îmân durumunu kastetmiş olmalıdır.

3. İBN TÛMERT'E GÖRE BİLGİ EDİNME YOLLARI

İslâmî gelenekte bilgi edinme yolları, genellikle, sağlam duyular, akıl ve sadık haber olarak kabul edilir (bk. Matürîdî, 2017, s. 83-88; Ebu'l-Muîn en-Nesefî, 1990, s. 15-21). İbn Tûmert de insan için bilgi elde etme yollarını duyu bilgisi, akıl ve sem' olarak gruplandırmış ve bu üç bilgi elde etme yolunu da kendi içinde üçe ayırmıştır. Buna göre duyu bilgisi muttasıl, munfasıl ve insanın kendi nefsinde bulunduğu; akıl vâcib, câiz ve müstahîl; sem' de kitap, sünnet ve icma olmak üzere üçer kısımdan oluşur (İbn Tûmert, 2007, s. 30, 181).

İbn Tûmert, *E'azzu mâ yutlab*'ında bilgi elde etme yolları ile ilgili bir grupla girdiği bir münakaşayı dile getirir. Aktarılan münakaşadan anlaşıldığına göre gelen grup ilim elde etme yollarının kitap, sünnet ve maani ilmi olduğu iddiasındadır. İbn Tûmert ise bu sayılanların ilim elde etme yollarından yalnız biri olduğunu savunmaktadır (İbn Tûmert, 2007, s. 32). Grup akli veya kıyası reddediyor olmalı, İbn Tûmert de onlara karşı bu bilgi kaynağını savunuyor olmalıdır. Nitekim grubun dile getirdiği bilgi kaynaklarının tamamı haber kapsamında değerlendirilir.

Rivayetin devamında İbn Tûmert'in, gruba karşı zannın bilgi değeri taşımadığı iddiasını öne sürdüğü de yer alır. O, bu iddiasını, akli bir delille ispatlamaya çalışır ki o delil de üç ilke üzerine bina edilmiştir. Buna göre a) İki zıddın birleşmesi imkânsızdır, b) Hakikatlerin birbirine dönüşmesi imkânsızdır ve c) Zan ilmin zıddıdır. İki zıt bir araya gelemeyeceğinden ve hakikatler de birbirine dönüşemediğinden ilmin zıddı olan zan da ilim değeri taşımaz (İbn Tûmert, 2007, s. 32). Anlaşıldığı kadarıyla onun zan olarak nitelediği de âhâd haber olmalıdır. Nitekim âhâd haber, tevâtür derecesine ulaşamadığından kesin yani reddedilemez bilgi ifade etmez. Tartışmadan anlaşıldığı kadarıyla İbn Tûmert zannın bilgi ifade etmediğini savunmaktadır. Bu söyleminde bilgiyi îmân olarak tanımlamasının etkili olduğu söylenebilir.

3.1. SAĞLAM DUYULAR

Bilindiği üzere Kelâm ilminde bilgi elde etme yollarından ilki sağlam duyulardır. Duyu bilgisi, ilk bilgilerimizi duyu kanalından elde ettiğimiz verilerle oluşturduğumuzdan, bilgi edinmenin ilk basamağını oluşturur. Sağlam kaydı duyu yanılsamalarından dolayı isabet edebilecek yanlış bilgi edinme yolunu ve bu cihetten gelen sofist eleştirilerin önünü kesme amacı taşımaktadır.

İbn Tûmert, ilim elde etme yollarından havâss-ı selîmeyi (sağlam duyular) duyu verilerinin bizzat bedeninde oluşması ve dışarıdan gelmesi açısından ikili bir ayrıma tabi tutmaktadır. Buna göre bilgi edinme yollarından duyumsamanın ilk kısmı olan dokunulanlar ve tadılanlar *muttasıl*; işitilenler, şahıslar ve renkler *munfasıldır*. Açlık, susuzluk, sevinç gibi şeylerin bilgisi de bu tasnifte duyu bilgisi içinde yer almış ve “*Kişinin nefsinde bulunduğu bilgi*” olarak kategorize edilmiştir (İbn Tûmert, 2007, s. 181). İbn Tûmert’in yaptığı *muttasıl* ve *munfasıl* şeklindeki duyulular tasnifine kaynaklarda rastlanılmamış, kendisi de bunlarla ne kast ettiğini daha fazla açıklamamıştır. *Munfasıl* olarak değerlendirdiği ‘şahıslar’ ve ‘renkler’ kelimelerinin her ikisiyle de görülörlere veya onlardan biriyle görülörlere diğeriyle koklanırlara işaret etmiş olabilir. Ancak ne bu pasajında ne de eserinde başka bir yerde konuyu açıklığa kavuşturmadığı için kesin bir hükme varmak zor görünmektedir.

3.2. SÂDİK HABER

Kelâm geleneğinde, bilgi edinme yollarından bir diğeri sadık haberdir. Haberin sâdik oluşu vakıya mutabık oluşuyla yani dışta mevcut olanla örtüşmesine bağlanır. Doğru haber, mütevâtir haber ve Resul’ün getirdiği haber şeklinde ikiye ayrılır. Mütevâtir haber, yalan üzere birleşmeleri mümkün olmayan bir topluluğun şehadetiyle gelen haberdir (Cürcânî, t.y., s. 167). Uzaktaki ölkelere veya tarihteki krallara dair bilgimiz gibi ki onları görmemiş olmakla birlikte haklarında şüphe duymayız. Mütevâtir haberin üç şartı bulunur: a) Haber verenlerin yalan üzerine birleşmiş olmaları muhal olmalıdır; b) Haber verenler, haber verdikleri şeyi duyulara dayanan bir bilgi ile biliyor olmalıdırlar; c) Haber verilen şey müşâhedâttan yani duyuların algı alanından olmalı ve aklen de muhal kategorisinde olmamalıdır. Mütevâtir haberden zaruri bilgi hâsıl olur. Resulün haberine gelince onun doğruluğu istidlal ile bilinir. Bu haberin istidlal ile bilinme nedeni resulün nübüvvet iddiasında sıdkının istidlal ile bilinmesindedir, yoksa getirdiği haberin güvenilir oluşundan değildir. Resulün sıdkı bilindikten sonra getirdiği haber, kesin surette ilmi gerektirir (Sırrı Girîdî, 1302, s. 23-32).

İbn Tûmert, bilgi elde etme yollarından üçüncüsü olarak zikrettiği sem’î bir yerde Kitab, sünnet ve icma olarak üçe ayırır; başka yerde vahiy ve dil olarak ikiye ayırır. Vahiy ve dilin her ikisi de yine kendi içlerinde tevâtür ve âhâd olarak iki kısımdan oluşur (İbn Tûmert, 2007, s. 181, 158). Onun mütevâtire getir-

diği tanım “*Duyulurlar hakkında çok sayıda ve eksiksiz bir nakil ile ulaşıp, ilim ifade eden haber*” şeklindedir. Eksiksiz nakil kaydı, mütevâtirin yalan üzere birleşmenin mümkün olmayacağı sayıya ulaşma şartını; duyulurlar kaydı ise naklin beş dış duyu kapsamında olma şartını belirtmek içindir. Yani haberi nakleden bunu ya kendisi beş dış/zâhirî duyusuyla tecrübe etmiş yahut da beş dış duyudan biri olan işitme kanalıyla bir kimseden duymuş olmalıdır (Sırrı Girîdî, 1302, s. 24-25). İbn Tûmert’e göre eğer nakledilen haber, bu şartları taşıyorsa, bu bilgi kesinlik taşır, şek ve şüphe ortadan kalkar (İbn Tûmert, 2007, s. 40-41).

3.3. AKIL

Akıl, tek bir tanım üzerinde uzlaşamayan, farklı kesimlerde farklı açılardan ele alınması itibariyle pek çok tanım ve tarif denemelerine konu olan kavramlardan birisidir. Cürcânî aklı “Herkesin ‘ben’ diyerek işaret ettiği nâtık nefis” olarak tarif eder ve akıl hakkında yapılmış diğer tariflere ve sınıflamalara da işaret eder (el-Cürcânî, ts., s.127-128; diğer tanım ve tasnîfler için ayrıca bk. Bolay,1989; Yavuz, 1989; Uludağ, 1989).

İbn Tûmert, akıl için bir tanım yapmaz ancak aklı üçlü bir tasnîfe tabi tutar. Ona göre akıl, vâcib, müstahîl ve câiz olmak üzere üçe ayırır. Bunlardan vâcib, hakikatlerin sınırlanmasının (had) vücûbu, hakikatlerin devamlılığının vücûbu, hakikatlerin hükme konu olmasının vücûbu olmak üzere kendi içinde üçe ayırır. Müstahîl, hakikatlerin birbirine dönüşmesinin, hakikatlerin bozulmasının ve hasrın butlanının istihalesi olmak üzere üç kısımdan oluşur. Câiz, vâcib ve müstahîl arasında tereddüd hali olup yaratılmışlar hakkında câiz hükümünü alır. Allah hakkında ise ya vâcib yahut müstahîl olur (İbn Tûmert, 2007, s. 181). Vâcib, müstahîl ve câiz şeklindeki tasnîf aslında aklın değil aklî hükümlerin kısımlarıdır (bk. Manastırlı, 1989, s. 28-30). Ancak bu üçünün, bu şekildeki alt taksîmi İbn Tûmert’e ait gibi görünmektedir.

3.3.1. Aklın işlevi: Kıyas

Akıl bilinenlerden bilinmeyenlere ulaşırken kıyas yöntemini kullanır. Kıyas felsefede, fıkhıta ve dilde farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Felsefedeki anlamı Mantık ilmindeki önermelerdir (bk. Emiroğlu ve Altunya, 2018, s.180-191; Durusoy, 2002, s. 525-529). İbn Tûmert’in kıyas anlayışı felsefedeki değil, analogi olarak da adlandırılan fıkhıtaki kıyasa benzemektedir. Fıkhıta kıyas türleri genelden özele doğru olmak üzere “aklî kıyas, şer’î kıyas; tard kıyası, aks kıyası, istidlâl kıyası; illet kıyası, delâlet kıyası, şebah kıyası; celî kıyas, vâzih

kıyas, hafî kıyas ve mürsel kıyas” olarak sıralanmıştır. Geçerli olup olmamasına göre ise kıyas, sahih ve fâsid olmak üzere ikiye ayrılır (Apaydın, 2002, s. 533). Bu açıklamalar çerçevesinde İbn Tûmert’in kıyas anlayışı fikhî kıyasa daha yakın görünmektedir.

İbn Tûmert’e göre akılla bildiklerimizi, fiillerin delaleti yoluyla veya kıyas yoluyla biliriz. Fiillerin delaletiyle bilinenler, fiilin fâile olan delaletiyle bildiğimiz şeylerdir. Kıyasa gelince o, hakikatin kıyası ve cinsin kıyası olarak ikiye ayrılır. Hakikatin kıyası “İki cevherden biri için gereken şeyin diğeri için de gerekmesi” hükmündeki gibidir ki iki beyaz ve iki siyah şey mana ve tanımca eşittir. Cins kıyasına gelince bunun örneği, bütün yaratılmışların hâdislikte eşit olmalarıdır. Bu eşitlik özel hükümlerde değil genel hükümlerde. Yani bu yaratılmışların özellikleri farklı olsa bile hâdis olma anlamında hepsi de eşittir. İbn Tûmert, başka bir yerde ise kıyası aklî ve şer’î olarak ikiye ayırır (İbn Tûmert, 2007, s.158).

İbn Tûmert kıyası, “iki ayrı şeyin hüküm noktasında eşit olması” şeklinde tarif eder ve sıhhati açısından fâsid ve sahih olmak üzere ikiye ayırır (İbn Tûmert, 2007, s. 158). Gazzâlî de, *Şifâü'l-Ğalîl*’inde kıyası, “hükümün illetindeki ortaklıklarından dolayı aslın hükmünün fer’de ispat edilmesinden ibarettir “ şeklindeki tarif eder (el-Gazzâlî, 1971, s. 18; Apaydın, 2002, s. 531). Takip eden paragraflarda “Kıyasın suretinin gerçekleşmesi için iki şey arasında eşitlik olması gerektiği” kaydını düşer ve yine aynı yerde kıyası fâsid ve sahih olarak ikiye ayırır (el- Gazzâlî, 1971, s. 19). Gazzâlî’nin ibareleri ile İbn Tûmert’in ondan etkilendiğine dair tarihi kayıtlar göz önüne alındığında İbn Tûmert’in Gazzâlî’nin bu eserinden etkilenmiş olduğu söylenebilir. Ancak o bazı isim veya mezheplerle aynı terimleri kullansa da onları kendi düşünce sistemi kapsamında anlamlandırmaktadır (bk. İbn Tûmert, 2007, s. 157-178).

Ona göre fâsid kıyaslar, vücudun/varlığın kıyası, âdetin kıyası, müşâhedenin (duyuların) kıyası, illetlerin kıyası ve fiillerin kıyası olmak üzere beştir. Bunlardan vücudun (varlığın) kıyası, Mücessime’nin kullandığı kıyastır. Onlara göre yaşadığımız maddi âlemde varlık nasıl cevher, araz ve cisimden müteşekkil ise gayb âleminde de aynı durum söz konusudur diyerek Allah hakkında da bu görüşlerini iddia ederler. Hâlbuki Allah’ın cevher, araz ya da cisim olmadığı akli delil ve burhanlarla sabittir (İbn Tûmert, 2007, s. 158).

Âdetin kıyasına gelince bu Muattıla’nın kıyasıdır. Buna göre şu âlemde gördüklerimizin hepsinin durumu baba ve oğul, tohumdan ekilip filizlenen,

yumurtadan çıkıp uçanlar vs. gibidir ve bunu sonsuza kadar gider. En nihayetinde ise bir fâilin varlığını inkâr ederler. Bu kıyas iki yönden batıldır: Birincisi, hâdis olanlar yaratmazlar; ikincisi, bu kıyasta hakikatlerin birbirine dönüştürülmesi yani mahlûk olanın hâlik olana dönüşmesi söz konusudur ki bu aklen muhaldir. Burada kast edilen Muattıla Gazzâlî'nin zındık olarak belirttiği ve aynı iddiaları nisbet ettiği Dehriyyûn olmalıdır (bk. İbn Tûmert, 2007, s. 158; el-Gazzâlî, ts., s. 128-133).

Fasit kıyaslardan üçüncüsü, müşâhedenin kıyası olup Cephe Ashâbı'nın kıyasıdır. Onlar, bu âlemde görülen şeylerin ancak bir cihet ve cephe olması kaydıyla görülebildiğini ve Allah'ın da bu şekilde görüleceğini iddia ederler ki bu da hem akıl hem de sem' ile reddedilmiştir. Cephe Ashâbı ile kast edilen Kerrâmiyye olması muhtemel görünmektedir. Nitekim onlar Allah'ın başka cisimlere benzemeyen bir cisim olduğunu, arşa temas ettiğini iddia etmiş ve O'na cihet (yön) isnadında bulunmuştur (bk. İbn Tûmert, 2007, s. 158; el-Bağdâdî, 1977, s. 203-204; Kutlu, 2002, s. 294).

Dördüncüsü, İlet Ashâbı'nın kıyasıdır. Bunlar ilim ile âlimin illet malul ilişkisi içinde olduğunu ve bu durumun gâib âlem için de geçerli olduğunu iddia ederler. Ancak Allah'ın ilminin illet olmakla vasıflanması muhaldir çünkü illet ile ma'lûl birbirinden ayrılabilir şeylerdir. Dolayısıyla bu iddia aklen ve naklen bâtıldır (İbn Tûmert, 2007, s. 159). İlet Ashabı ile Müşebbihe'nin kast edilmesi muhtemel görünmektedir. Nitekim Bağdâdî onlardan Zûrariyye mezhebinin kendisine nisbet edildiği Zûrâre b. A'yun er-Râfîzî'nin Allah'ın sıfatlarının yaratılmışlarının sıfatları gibi hâdis olduğunu, bu sıfatlarla nitelenebilmesinin ancak kendisi için bu sıfatları yaratmasından sonra olduğunu iddia ettiğini nakleder (el-Bağdâdî, 1977, s. 218).

Beşincisi ise Fiil Ashâbı'nın kıyasıdır. Bunlar mahlûkattan bazısını Allah'ın mahlûku olmaktan çıkarmak isterler. Onları buna sevk eden, bir şeyi yaratanın o şeyle vasıflandırılmasının gerektiği şeklindeki bâtil vehimleridir ki buna göre eğer zulmü ve haksızlığı yaratanın Allah olduğu söylenirse O'nun zulüm ve haksızlık ile vasıflanması gerekir. Allah zulmetmeyeceğinden dolayı, bu fiilleri yaratmayı O'ndan nefyederler. Hâlbuki bu iddiaları iki cihetle bâtıldır. Birincisi, Allah'ın fiilleri zulüm ve cevr ile nitelendirilmez. Çünkü O'nun üstünde bir hükmedici ve vasıflayıcı, emir ve nehyedici bulunmaz, şayet bütün kullarını cennete koymayı dilerse bu fazlındandır ve şayet onların hepsini

cehenneme koymak isterse bu da adlindedir. Nitekim O mülkünde dilediği gibi hükmeder, O'nun emrini reddedip, hükmüne ceza biçecek olan yoktur. İkincisi ise zulüm ya da adalet denilen şey yaratıcının onu o şekilde tayin edip şeriatında bildirmesine bağlı olup kendinde bir varlığa sahip değildir (İbn Tûmert, 2007, s. 159-160). Fiil Ashabı ile kast edilen Mutezile ve Kaderiyye olmalıdır. Nitekim onlar, zulüm ve kötülüğü Allah'a nispet etmekten kaçınmış ve Allah'ın kulların fiillerini yaratmadığını ileri sürmüşlerdir (el-Bağdâdî, 1977, s. 94-96).

İbn Tûmert, saymış olduğu bu beş fâsid kıyasın dışında, şahidin gaibe kıyasını da reddeder. Çünkü ona göre, farklı varlıklar arasında kıyas yapılabilmesi için aralarında bir ortak nokta olması gerekir. Oysaki Allah ile mahlûku arasında böyle bir ortak nokta bulunmaz, biri fiilde bulunan diğeri fiil sahibi olmayan, biri kadim diğeri hâdis, biri gani diğeri muhtaçtır. Şu halde bu iki varlığın birbirine kıyas edilmesi demek onların hakikatlerini ortadan kaldırmak anlamına gelir ki bu aklen muhaldir ve böylece şahidin gaibe kıyası yöntemi bâtil olmuş olur (İbn Tûmert, 2007, s. 161). Bilindiği üzere kelâmcılar, dini açıdan teşbîh gibi problemlere yol açabileceği için kıyâsu'ş- şâhid ale'l- ğâib kavramını kullanmaktan kaçınmışlardır. Çünkü ibaredeki şahid yaratılmışları, ğâib ise Allah' ifade edince bu yaklaşım bir takım problemlere kapı aralayacaktır. Bu nedenle de “kıyâs” kelimesi yerine “istidlâl” kelimesini tercih etmişlerdir (Erkol, 2004, s. 164-165).

3.3.2. Aklın sınırları

Aklın doğru bilgiye ulaşmada konumunun ne olduğu, bir peygamber ve şeriat gönderilmeksizin hangi bilgiyi hangi doğruluk derecesi ile elde edebileceği gibi meseleler İslâm düşünce geleneklerinde sıklıkla tartışılmıştır (Geniş bilgi için bk. Şaşa, 2018). Bunlar hakkında pek çok kıymetli çalışma bulunduğundan burada tekrar zikredilmeyip doğrudan İbn Tûmert'in konu hakkındaki görüşlerine yer verilecektir.

3.3.2.1. Aklın, Allah'ın varlığını bilmesi vâcibtir

İbn Tûmert'e göre Allah'ın varlığının bilinmesi aklen vâcibtir yani Allah'ın varlığına ve birliğine aklın, zorunlu olarak ulaşacağı kabul edilir. Çünkü Allah'ın fiilleri aynı zamanda O'nun varlığının ve birliğinin delillerini de oluşturur. Nitekim yaratılmışlar varlığa gelmek için bir yaratıcıya ihtiyaç duyarlar ve bu durum ise yaratıcının varlığını zorunlu, varlığı hakkındaki şüpheleri de imkânsız kılar. Bu bağlamda İbn Tûmert, Kur'an-ı Kerim'de inkârcı-

ları îmâna sevk etmek üzere bir takım aklî deliller serd eden ayetlere de başvurarak Allah'ın akılla bilinmesinin merhalelerini açıklar. Bunların ilki fiilin fâiline olan delaletidir. Bir fiilin fâilsiz meydana gelmesinin müstahîl olduğu bütün akıl sahiplerince kabul edilir ve fiilin olması halinde fâilin varlığından şüphe duyulmaz. Aynı şekilde kâinattaki fiilleri sebebiyle Allah'ın varlığı şüpheye yer bırakmayacak şekilde bilinir. Nitekim Kur'an-ı Kerîm'de de bu durum “*Gökleri ve yeri yaratan Allah hakkında şüphe mi var?*” (İbrahim 14/10) ayetiyle ifade edilmiştir. İşte bu, Allah'ın bilinmesinin aklî bir zorunluluk oluşunun delillerindedir (İbn Tûmert, 2007, s. 272).

Aklın Allah'ı bilmesinin sonraki adımı kişinin kendi varlığının hâdis olduğunu bilmesiyle gerçekleşir. “*Daha önce sen hiçbir şey değilken seni de yaratmışım.*” (Meryem 19/9) ayetinin de belirttiği üzere insan daha önce yokken sonradan var olduğunu kesinlikle bilir. Yine insan, “*İnsan neden yaratıldığına bir baksın! Atılan bir sudan yaratıldı.*” (et-Târik 86/5-6) ayetinde vurgulandığı üzere bayağı bir sudan yaratıldığını, kendisinden yaratıldığı bu suyun ise tek bir sıfat üzere olup içinde farklılıklar ve terkip barındırmadığını da suret, kemik, et, işitme ve görme gibi özelliklere sahip olmadığını da bilir. Bu sıfatların hepsi öncesinde yokken daha sonra var olmuşlardır. Bu “sonradanlığın/hâdis olmanın” bilinmesi onu yaratan bir yaratıcının varlığının bilinmesini de gerektirir. “*Andolsun biz insanı, çamurdan (süzülüp çıkarılmış) bir özden yarattık. Sonra onu sağlam bir karargâhta nutfe haline getirdik. Sonra nutfeyi alaka (aşılanmış yumurta) yaptık. Peşinden, alakayı, bir parçacık et haline soktuk; bu bir parçacık eti kemiklere (iskelete) çevirdik; bu kemikleri etle kapladık. Sonra onu başka bir yaratılışla insan haline getirdik. Yapıp yaratanların en güzeli olan Allah pek yücedir.*” (el-Mü'minûn 23/12-14) ayeti de bunu göstermektedir (İbn Tûmert, 2007, s. 214-215).

Üçüncü adıma gelince bu, ilk iki yolun sağladığı bilginin bütün varlıklara şamil kılınmasıyla gerçekleşir. Tek bir fiille Allah'ın varlığı bilinince artık ikinci, üçüncü ve sayılamayacak diğer fiiller, yer ve gökler ve bütün yaratılmışlar da O'nun varlığına delil olur. Çünkü eğer tek bir cismin hâdisliği, yer kaplama (mütehayyiz olma) ve değişim (teğayyür) ve özellikleri kabul etme hususunda varlığının yokluğuna eşit olduğu, yine bütün bu özelliklerin aklen o cisim için câiz olduğu ve bu cismin var olmak için bir fâile duyduğu ihtiyaç ortaya konduğunda bu ispat bütün cisimler için de geçerli olur. Nitekim bütün cisimler cisim olmak bakımından eşit olduklarından var olmaları ve kendilerine mahsus özel-

likleri açısından kendilerinin o hal üzere bulunmasını tercih eden bir yaratıcıya ihtiyaç duymaları noktasında da eşittirler (İbn Tûmert, 2007, s. 215).

Var olan şeylerin hâdis olup yok iken varlığa gelmiş olmaları aynı zamanda onların yaratıcı olamayacaklarının da delilidir. İbn Tûmert bunu, yaratılmışları 'akleden canlı', 'akletmeyen canlı' ve 'idrâk etmeyen cansız' olarak üç gruba ayırarak delillendirir. Buna göre bu üç varlık türünden en kapsamlı ve gelişmiş kabul edilen 'akleden canlı' tek bir parmağı dahi yaratmaktan âcizdir. Bu yaratılmışlar içinde en üstün olanının durumu böyle olunca diğerlerinin yaratıcı olmaktan çok daha uzak oldukları açıkça bilinir. Böylelikle bütün her şeyin yaratıcısının Allah Teâla olduğu bilinmiş olur (İbn Tûmert, 2007, s. 216).

3.3.2.2. Akıl, Allah'ın sıfatlarını şeriat olmaksızın bilemez

İbn Tûmert Allah'ın varlığının akıl yoluyla bilindiğini ancak sıfat ve isimlerinin nakil yoluyla bilinebileceğini söyler. Çünkü akıllar O'nun keyfiyetini bilmekten âcizdir. Eğer akıl fiilleri yoluyla Allah'ın varlığını bilmenin ötesinde O'nun keyfiyetini bilmeyi talep edecek olursa ya te'sîme ya ta'tîle düşer. Ârifler O'nu fiilleriyle bilirler ki o fiiller kudretinde eşi olmayan Hâlık'ın varlığının delilleridir ve keyfiyetini belirleme işinden de men ederler. İstivâ ayeti ve nüzûl hadîsi gibi şeriatla vârid olan ve teşbîh ve tekyîfi tevehhüm ettiren müteşâbihâta tekyîf ve teşbîh olmaksızın îmân etmek gerekir (İbn Tûmert, 2007, s. 217-218).

İbn Tûmert'e göre Allah'ın isimleri tevkîfi olarak bilinir yani Kur'an'da Allah'ın kendisini isimlendirdiği yahut Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından bildirilen isimlerden başkası O'nun hakkında kullanılmaz. O'nun isimleri hakkında kıyasa gitmek ya da türetme yapmak câiz değildir. Kul, ilminden dolayı fakihlik; cömertliğinden dolayı sehâvet; atmadan dolayı atıcılıkla veya katlden dolayı katillikle vasıflandırılabilir; ancak Allah Teâlâ mahlûkla kıyaslanarak bu şekilde isimlendirilmez. Allah'ın Kitabında kendisi hakkında kullandığı isimlere tebdil, teşbîh ve tekyîf olmaksızın inanılması gerekir (İbn Tûmert, 2007, s.221). Esmâ-i İlâhiyye hakkındaki bu şekildeki yaklaşım bilindiği üzere Ahmed b. Hanbel ve onun fikirlerini benimseyen selefi görüşün temsil ettiği tavidir. Bu görüş Zâhîrî Mezhebi İmâmı İbn Hazm'a da nispet edilmiştir (bk. Ebu'l-'Izz ed-Dimaşkî, 2016, I/172).

3.3.2.3. Şeriat akılla sabit olmaz

İbn Tûmert'e göre aklın tek başına kavramaktan âciz kaldığı bir diğer

konu şeriatın bilinmesi ve sabit olmasıdır. Ona göre şeriat akılla tespit edilemez. Çünkü akıl, şeriat bildirmeksizin ibadetlerin yalnızca cevazına hükmedebilir. Akıl, şeylerden birinin diğerinden daha mübah ya da yasak olup olmadığı ayrımını tek başına yapamaz. Cevaz ise beraberinde temanuyu (birbirini men etme) getirir ve o da şeyleri batıl (hükümsüz) kılar, yani bütün ihtimaller eşit derecede mümkün olacağından aklın bu ihtimallerden herhangi birine yönelmesi mümkün olmaz. Kaldı ki Allah mülkün yegâne sahibidir ve eşya hakkında dilediğini gerçekleştirir, yaratıklarına dilediğince hükmeder, akılların ise böyle bir hüküm yetkisi bulunmaz. İbn Tûmert'in bu noktada dile getirip eleştirdiği iki görüş vardır. Bunlardan biri Allah'ın hikmeti hakkındaki cehaletleri sebebiyle şeriatla hiçbir hikmet bulunmadığını ve şeriatın aklî kanunlarca işlemediğini iddia edenlerdir. Diğer, akıllarının delil elde etmesi sayesinde şeylerin iyiliğinin bilgisinin elde edileceğini iddia edip, bunu şeriat için ölçü kılanlardır. Ona göre bu iki taife de haktan sapmışlardır ve ulaştıkları neticeler geçersizdir (İbn Tûmert, 2007, s. 157-160). Görülmektedir ki İbn Tûmert, akli tamamen geçersiz sayan görüş ile onu mutlak hâkim kılan görüşün karşısında yer almıştır.

SONUÇ

İbn Tûmert, hicrî altıncı yüzyıl Mağrip İslâm coğrafyasında (bugünkü Kuzey-Batı Afrika ve İspanya) yaşamış, Murâbitlar Devleti'nin yıkılıp yerine Muvahhidler Devleti'nin kurulmasında büyük etkiye sahip bir şahıs olarak karşımıza çıkmaktadır. İbn Tûmert, bazı itikadî konularda Ehl-i Sünnet inanç esaslarına; ma'sûm imam, mehdilik gibi diğer bazı hususlarda ise Şîî inanç esaslarına yakın bir çizgide durmuştur. Onun, ilâhî isim ve sıfatlar noktasındaki görüşü hem yaşadığı coğrafyadaki yaygın Zâhirî tavrı hem de Selefî tavrı yansıtmaktadır. Ancak Zâhirîlerin kıyası reddetmesine karşın o kendi düşüncesini destekler şekilde bir kıyası kabul etmiş ve bazı hususlarda Zâhirî anlayışı eleştirmiştir. Bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda onun tek bir mezhebi görüşe yönelmeyip eklektik bir tutum sergilediğini söylemek doğru olacaktır. Ancak bu eklektik yapıdaki görüşler de ait oldukları sistemlerde kabul edilen görüşlerin aynısı olmayıp kendi tayin ettiği kavramlara yeni anlamlar yüklediği görüşlerdir. Onun tavrı kimi zaman müsamaha ve açık görüşlülük, kimi zaman ise katı bir dindarlık formunda kendini göstermektedir.

İbn Tûmert bilgi konusunda müstakil olarak nazariye denilebilecek sistemli bir düşünce geliştirmemiştir. Bununla birlikte, diğer konularda da görül-

düğü gibi, kendine mahsus bazı sınıflandırmalara gitmiştir. O duyu bilgisinden beş dış duyuyu önce munfasıl ve muttasıl olarak ikili bir ayrıma tabi tutmuş; akabinde –genellikle Kelâm literatüründe bilgi elde etme yollarının anlatıldığı başlıklarda vicdâniyyât alt başlığı altında yer alan- açıklık, susuzluk gibi şeylerin bilgisini de duyu bilgisinin üçüncü kısmı olarak değerlendirmiştir. Bilgi edinme yollarından “haber” konusundaki yaklaşımı, genel anlamıyla, kabul edilegelen haber teorilerine uygundur. Son olarak, üçüncü bilgi edinme yolu olan akıl hakkında Selefi çizgiye yakın mutedil bir tutum sergilemeye çalışmıştır. Bu bağlamda da aklı, bilgi elde etmede mutlak hâkim kılan ve tamamen geçersiz sayan iki eğilimi de eleştirerek reddetmiştir.

Etik Beyan

“İbn Tûmert’in Bilgi Anlayışı” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırma etik kurul kararı zorunluluğu taşımamaktadır. Makale, Etik Kuralları Yayın Etiği Komitesinin (Committee on Publication Ethics - COPE) yazar, hakem ve editörler için belirtilen kurallardan yararlanılarak oluşturulmuş olan Anasay dergisi etik kuralları çerçevesinde yazılmıştır.

KAYNAKÇA

Adıgüzel, A. (2012). Muvahhidler Hareketi'nin Doğuşu. *EKEV Akademi Dergisi*, 51, 115-132.

Ahmed b. Hanbel. (2001). *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. Thk. Şuayb el- Arnavûd. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.

Apaydın, H. Y. (2002). Kıyas. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 25, 528-538.

Aytekin, A. (1999). İbn Tûmert. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20, 425-427.

Bağdâdî, A. (1977). *el-Fark beyne'l-Fırak ve Beyânu'l-Fırakati'n-Nâciye*. Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde.

Beyhakî. (2003). *Şuabu'l- İmân*. Thk. Abdulâlî Abdulhamid Hâmid. Riyad: Mektebetü'r- Rüşd.

Bolay, S. H. (1989). Akıl. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2, 246-247.

Cürcânî. (t.y.) *Mucemu't-Tarîfât*. Thk. Muhammed Sıddık el- Menşâvî. Kahire: Dâru'l- Fadîle.

Durusoy, A. (2002). Kıyas. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25, 538-539.

Ebu'l-'İzz ed-Dımaşkî, (2016). *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahaviyye*. Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye.

Ebu'l-Muîn en-Nesefî, (1990). *Tabsıratu'l-Edille*. Thk. Claude Salamé. Dımaşk: el-Ma'hedu'l-Âlemiyyi'l-Fransî li'd-Dirâsâti'l-Arabiyye.

Emiroğlu, İ. & Altunya, H. (2018). *Örnekleriyle Mantık Sözlüğü*. İstanbul: Litera Yayıncılık.

Erkol, A. (2004). Kelam İlminde Kıyâsu'l- Gâib ala's-Şâhid Metodunun Kullanımı. *EKEV Akademi Dergisi*, 8/20, 157-176.

Gazzâlî. (1971). *Şifâu'l-Ğalîl*. Thk. Hamad el-Kubeysî. Irak: İhyâu't-Türâsu'l-İslâmî.

Gazzâlî. (t.y.) *el-Munkız mine'd-Dalâl*. Mısır: Dâru'l-Kütübi'l-Hadîse.

Gazzâlî. (2015). *Rasâilu'l- İmami'l- Gazzâlî*. Thk. İbrahim Emin Muhammed. Mısır: el-Mektebetü't-Tevfikîyye.

Girîdî, S. (t.y.) *Nakdu'l-Kelâm fî Akâdi'l-İslâm: Şerhu'l-Akâid Tercümesi (Matbaa-i Ebu'ziya 1302 Osmanlıca Baskısının Tıpkı Basımı)*. İstanbul: Âsitâne Yayınları.

Hâkim en-Nisâbûrî. (1990). *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*. Thk. Mustafa Abdulkadir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

İbn Haldûn. (2000). *Târîhu İbn Haldûn (el- İber)*. Thk. Halil Şahhâde. Beyrut: Dâru'l-Fikr.

İbn Hallikân. (2012). *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâ'ü Ebnâ'i'z-Zamân*. Beyrut: Dâru'l- Kütübi'l- İlmiyye.

İbn Tûmert, M. (2007). *E'azzu Mâ Yutlab*. Thk. Ammar Tâlîbî. Cezayir: Âsîmetu's- Sekâfeti'l- Arabiyye.

İbnü'l-Esrî, (2019). *el-Kâmil fî't-Târîh*. Thk. Omar Abdusselam Tedmurî. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî.

Kutlu, S. (2002). Kerrâmîyye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25, 294-296.

Manastırlı, İ. H. (1989). *Telhîsu'l-Kelâm fî Berâhîni Akâidi'l-İslâm (1322/1904-1905 Tarihli Mahmut Bey Matbaasında Basılmış Osmanlı Türkçesi Nüşhanın Tıpkıbasımı)*. çev. Ârif Kübrâoğlu. İstanbul.

Matürîdî, (2017). *Kitâbü't-Tevhîd*. Thk. Bekir Topaloğlu & Muhammed Aruçi. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

en-Neccâr, A. (1983). *el-Mehdî b. Tûmert*. Mısır: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî.

Öge, S. (2009). *Allah'tan Âleme İlâhî Fiiller*. Ankara: Araştırma Yayınları.

Özdemir, M. (2020). Muvahhidler. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31, 410-412.

es-Sekûnî, (1993). *Şerhu Mürşideti Muhammed b. Tûmert*. Thk. Yusuf Ehnânen. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî.

Şaşa, M. (2018). *Kelâm ve Tasavvuf Açısından Marifetullah*. Ankara: Nobel Yayınları.

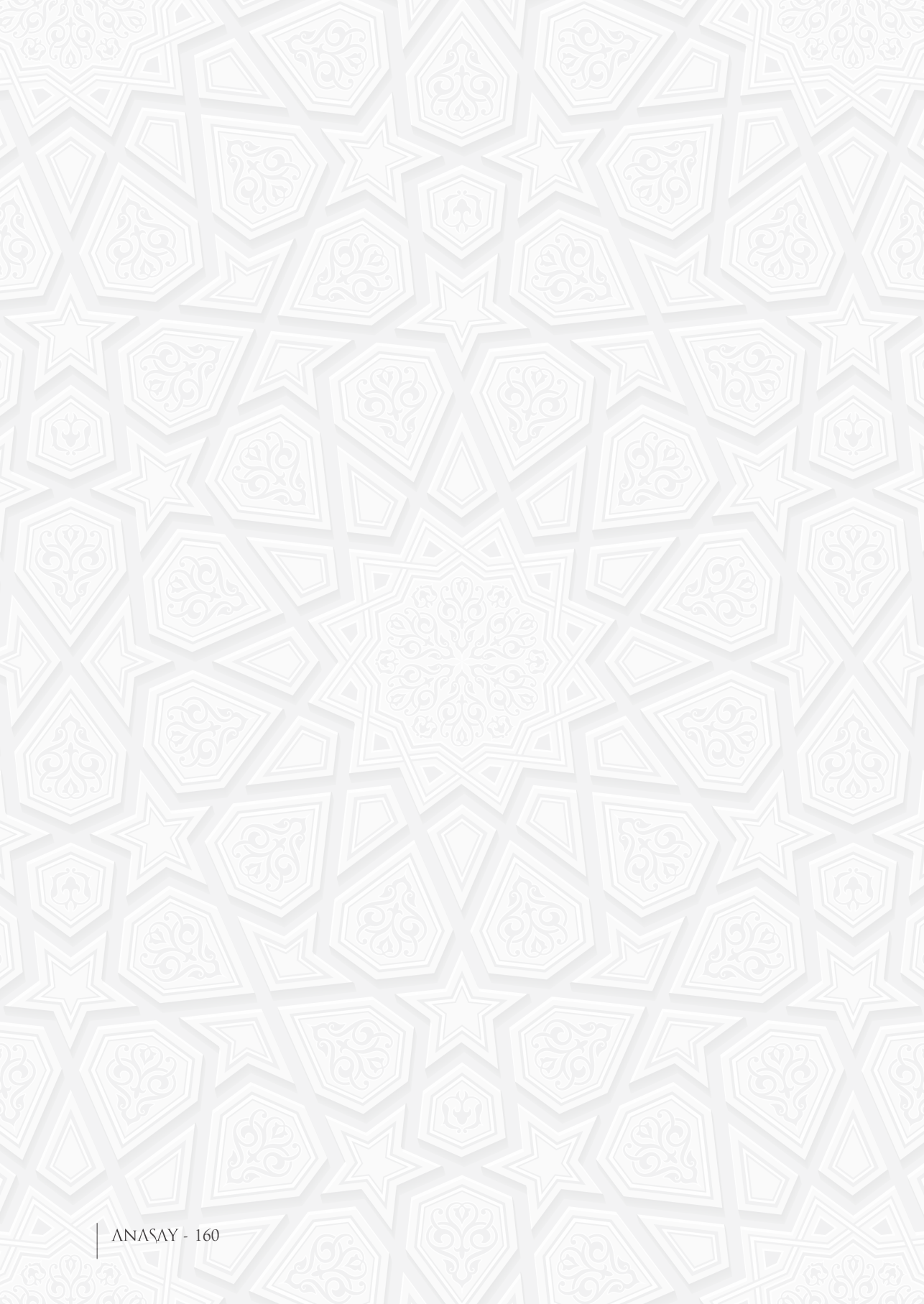
et-Tirmizî, (1998). *Sünenü't-Tirmizî*. Thk. Beşşâr Avvâd Marûf. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî.

Uludağ, S. (1989). Akıl. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2, 246-247.

Yaltkaya, M. Ş. (1928). İbn Tûmert. *Dâru'l- Fünûn İlâhiyât Fakültesi Mecmûası*,10, 34-48.

Yavuz, A. Ö. (2017). İbn Tûmert'in Mezhebî Kimliği. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 21/3, 2069-2101.

Yavuz, Y. Ş. (1989). Akıl. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 2, 246-247.

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ MARAŞ YEREL BASININDA KURTULUŞ BAYRAMI KUTLAMALARI (1951-1959)

LIBERATION DAY CELEBRATIONS IN THE LOCAL PRESS OF MARAŞ CITY DURING THE PERIOD OF THE DEMOCRAT PARTY (1951-1959)

DOI: 10.33404/anasay.1122710

Çalışma Türü: Araştırma Makalesi / Research Article¹

Suna ALTAN*

ÖZ

1914-1918 yılları arasında süren I. Dünya Savaşı, önce ateşkes antlaşmaları ile durdurulmuş, ardından da barış antlaşmaları ile sona erdirilmiştir. Savaşı kaybeden devletler arasında yer alan Osmanlı devleti İtilaf devletleri ile 30 Ekim 1918 yılında Mondros ateşkes antlaşmasını imzalamıştır. Mondros Mütarekesi, ateşkesi sağlamış olmanın yanında Osmanlı topraklarını savunmasız bırakarak işgallere açık hale getirmiştir. Savaşın kazanan tarafı olan İtilaf Devletleri grubunda yer alan İngilizler, mütarekenin özellikle 7'inci maddesine dayanarak Osmanlı topraklarında işgallere başlamışlardır. Mütareke şartlarına dayanarak Osmanlı topraklarında İngilizler tarafından işgal edilen yerler arasında özellikle

1- Makale Geliş Tarihi: 28. 05. 2022 Makale Kabul Tarihi: 19. 08. 2022

* Dr. Öğr. Üyesi., Iğdır Üniversitesi, suna.altan@igdir.edu.tr, **ORCID ID** <https://orcid.org/0000-0002-7388-30-14>

Anadolu'da Mütareke hükümlerini öne sürerek işgal ettikleri ilk yerlerden biri de Maraş olmuştur. Bu yüzden Maraş, işgallere karşı gösterilen tepkinin ilk merkezlerinden biri olmuştur. Şehir, İngilizler tarafından işgal edilmiş ardında Fransa ile imzalanan 15 Eylül 1919 tarihli Suriye Antlaşması gereğince Fransızlara devredilmiştir. Şehrin Fransızlar tarafından işgaline Ermeniler de destek vermişlerdir. Fransızlarla iş birliği içerisinde bulunan Ermeniler şehirde büyük ve acı olayların yaşanmasına neden olmuşlardır. Maraş halkı, haksız işgalde bulunan Fransızlara ve destekçileri olan Ermenilere karşı azim ve kararlılıkla direnerek 22 gün boyunca kurtuluş mücadelesi vermişlerdir. Bu mücadele karşısında Fransızlar şehirden çekilmiş ve işgal son bulmuştur. Böylece, 12 Şubat 1920 tarihinde Maraş halkı bir daha asla kaybetmeyeceği zaferini elde etmiştir. Haklı mücadelesini zafere ulaştıran şehre, TBMM tarafından İstiklal Madalyası verilmiştir. Maraş halkı, kurtuluş mücadelesini ve bu mücadeleyi zafere ulaştıran kahramanları unutmamak adına her yıl 12 Şubat'ı Kurtuluş Bayramı olarak kutlamıştır. Kurtuluş Bayramı kutlamaları 1921 yılından başlayarak 1950 yılına kadar devam etmiştir. 1950 yılı itibariyle Türk siyaseti Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte çok partili hayata geçişini tamamlanmıştır. 1950 yılı itibariyle Türkiye'de birçok alanda değişimler meydana gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Maraş, 12 Şubat, Gazete, İşgal, Kutlama, Zafer.

ABSTRACT

The First World War, which lasted between 1914-1918, was first stopped by armistice agreements, and then ended with peace agreements. The Ottoman state, which was among the states that lost the war, signed the Armistice of Mudros on 30 October 1918 with the Allied Powers. The Armistice of Mudros, besides providing a ceasefire, made the Ottoman lands vulnerable to invasions. The British, who were in the Allied Powers group, which was the winning side of the war, started occupations on the Ottoman lands based on the 7th article of the Armistice. Based on the terms of the armistice, the city of Maraş, especially in Anatolia, one of the first places they occupied by asserting the terms of the armistice was Maraş. Therefore, Maraş became one of the first centers of the reaction against the occupations. The city was occupied by the British and then transferred to the French in accordance with the Syria Treaty of 15 September 1919 signed with France. Armenians also supported the occupation of the city by the French. The Armenians, who cooperated with the French, caused great

and painful events to take place in the city. The people of Maraş resisted with determination and stably against the French who were in the unjust occupation and their supporters, the Armenians, and fought for liberation for 22 days. As a result of this struggle, the French withdrew from the city and the occupation came to an end. Thus, on February 12, 1920, the people of Maraş achieved a victory that they would never lose again. The city, which brought its just struggle to victory, was given the Medal of Independence by the Turkish Grand National Assembly. The people of Maraş celebrated the 12th of February every year as Independence Day in order not to forget the independence struggle and the heroes who brought this struggle to victory. Independence Day celebrations started from 1921 and continued until 1950. As of 1950, Turkish politics completed its transition to a multi-party system with the coming to power of the Democrat Party. As of 1950, changes have occurred in many areas in Turkey.

The aim of this study is to examine how much the changes experienced with Turkey's transition to the new era are reflected in the national celebrations, how the Maraş Independence Day celebrations were held in the Democrat Party period, and how these celebrations were reflected in the local press. Within the scope of the study, the local press of the period will be examined and possible findings will be tried to be revealed.

Keywords: Maraş, February 12, Newspaper, Occupation, Celebration, Victory.

Giriş

Milli bayramlar tüm halk tarafından kutlanan, birlik ve beraberliği ön plana çıkaran özel günlerdir. Bu özel günleri kutlarken tarihte yaşamış ve kahramanlık göstermiş, ulus için önem arz eden kişilerin başarı ve kahramanlıklarını anmak ve bize emanet ettikleri tüm değerlerin önemini idrak etmek açısından önemlidir. Milli bayram kutlamaları, ortak duygu ve düşünceleri yansıtmamasından dolayı toplumlar için önem arz etmektedir. Bu kutlamalar tarihsel süreç içerisinde gelenek haline gelmiştir. Türk tarihinde bu kutlamaların geçmişi Orta Asya'ya kadar dayanmaktadır. Orta Asya'da yer alan Uygurlar, Göktürkler, gibi önemli Türk devletlerinde çeşitli sebeplerle kutlamalar yapılmıştır. Tarihsel süreçte değişen şartlar neticesinde bayram kutlamaları da farklı süreçlerden geçmiştir. Orta Asya'da başlayan bayram kutlamaları Anadolu coğrafyasında Osmanlı Devleti tarafından devam ettirilmiştir (Alpaslan, 2015, s.1-2; Koca, 2002, s.1). Ancak

Osmanlı Devleti bu geleneğin devamlılığını II. Meşrutiyet döneminde sağlamıştır. II. Meşrutiyetle birlikte milli bayram ve kutlama anlayışıyla İstiklal-i Osmanî Günü, 10 Temmuz Bayramı, Çocuklar Bayramı, İdman Bayramı gibi bayramların kutlama törenleri yapılmıştır. Osmanlı Devleti'nin son bulmasıyla kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti de bu geleneği devam ettirmiştir. Hatta bu gelenek neticesinde Cumhuriyet döneminde birçok resmi ve milli bayram kutlanmaya başlanmıştır. Bu bayramlar arasında mahalli kurtuluş günlerinde yapılan “*Kurtuluş Bayramı*” kutlamaları da yer almıştır (Bolat, 2012, s. 24-26; Doğaner, 2007, s. 119).

I. Dünya Savaşı sonrasında imzalanan Mondros Mütarekesi neticesinde Anadolu toprakları işgale açık hale getirilmiştir. Mütarekenin imzalanmasının hemen ardından ilk olarak İstanbul işgal edilmiş ve ardından işgaller Anadolu'ya yayılmıştır. Başlayan işgallere milli kuvvetler ve halk karşı durarak, bu uğurda düşmanlara karşı kahramanca mücadele etmiş ve zafer kazanmışlardır. Bu şekilde düşmana karşı zafer kazanan şehirler kurtuluş yıl dönümlerini de her yıl kurtuluş bayramı olarak kutlamışlardır (Temizgüney, 2021, s. 16-17). Mahalli kurtuluş günü kutlamalarının vatani için ölümü göze almış isimli-isimsiz vatan sevdalılarını anmak, geçmişte yaşanan kahramanlıkları yeni nesillere aktarmak, Anadolu'da Türk milletinin milli birliğinin güçlenmesini sağlamak gibi önemli işlevleri bulunmaktadır. Mahalli kurtuluş günlerinin amacına uygun olarak, heyecanlı, içten, coşkulu, birlik ve beraberlik içerisinde kutlanması Türk milletinin gelecekteki var olma mücadelesi açısından da önem arz etmektedir (Kalemler, 2018, s. 111). Aynı amaç doğrultusunda Anadolu'nun birçok şehrinde kutlamalar yapılmıştır. Maraş da Kurtuluş Bayramı kutlamaları yapan şehirler arasında yer almıştır. Maraş'ta, 12 Şubat 1921 tarihinden itibaren Kurtuluş Bayramı kutlamaları yapılmıştır. 1950 yılına kadar kutlamalar tek parti yönetimiyle yapılmıştır. 1950 yılında yapılan seçimler neticesinde Cumhuriyet Halk Partisi iktidarının yerini Demokrat Parti almıştır (Koçak, 2017, s. 147-48). 1951 yılı itibarıyla de Maraş'ın kurtuluş bayramı kutlamaları Demokrat Parti hükümetleri yönetiminde de kutlanmaya devam etmiştir.

Bu çalışmada, Maraş şehrinin Kurtuluş Bayramı kutlamalarının 1951-1959 yılları arasında nasıl bir programla yapıldığı ve bu kutlamaların yerel basında nasıl yansıtıldığı, dönemin yerel basını olan Kurtuluş Gazetesi, Demokrasiye Hizmet Gazetesi, Halk Postası Gazetesi, Şanlı Maraş Gazetesi incelenerek ortaya konulmaya çalışılmıştır.

1. MARAŞ'IN İŞGALİ VE KURTULUŞ SÜRECİ

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avrupa'da yaşanan ufak çaplı çatışmalar Dünya Savaşı'nın zeminini hazırlamıştır. Avrupa kıtasında yaşanan ekonomik ve siyasi çatışmalar sonucunda Avrupa patlamaya hazır bir bomba haline gelmiştir (Hart, 2016, s. 7-9). Bu bombanın ateşlenmesi Avusturya-Macaristan veliaht Arşidük'ü Franz Ferdinand'ın 28 Haziran 1914'te Saraybosnalı bir Sırp milliyetçi tarafından öldürülmesiyle gerçekleşmiştir (Joll& Martel, 2016, s. 13). Suikast olayının ardından Avrupa'da başlayıp tüm dünyaya yayılacak olan bu savaşta, Osmanlı Devleti olarak 2 Ağustos 1914'te genel seferberlik ilan ederek Ekim ayına kadar tarafsızlık duruşu sergilemiştir (Beşikçi 2015, s. 39). Buna karşın tarafsızlık sürecinde savaş için hazırlıkların tamamlanmasına dikkat edilmiştir. Savaşla birlikte taraflar saflarda yerlerini almaya başlamıştır. Yapılan görüşmeler ve ittifaklar neticesinde İtilaflar² ve İttifaklar³ olmak üzere iki saf belirlenmiştir (Roberts, 1996, s. 603-604).

Avrupa'da saflar belirlenirken Osmanlı Devleti de her ne kadar tarafsızlığını ilan etmiş olsa da, kaçınılmaz sonun geleceğini bildiğinden kendisine uygun bir saf arayışına girmiştir. Devlet, bu doğrultuda ilk olarak İngiltere ve Fransa ile görüşmeler yapmış fakat istenilen sonuç elde edilememiştir. Ardından aynı görüşme Almanya ile yapılmasının ardından Osmanlı Devleti İttifak saflarında yerini almıştır. Osmanlı Devleti her ne kadar ittifak devletleri saflarında yer almış olsa da, hemen savaşa girmeye pek gönüllü olmamıştır (Tuncer, 2016, s. 46; Armaoğlu, 2018, s. 87-88). Fakat Almanya'nın izlemiş olduğu politikalar neticesinde yaşanan iki deniz olayı⁴ Osmanlı Devleti savaşa girmiştir. Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesinin ardından savaş boyunca devlet birçok cephede savaşmak zorunda kalmıştır (Karal, 2011, s. 411).

1914-1918 yılları arasında birçok cephede savaşmış ve genel itibariyle İttifak saflarında bulunan diğer devletler gibi Osmanlı Devleti de başarısız olmuştur. Özellikle 1918 yılında Bulgaristan'ın düşmesinden ötürü Selanik'te bulunan İtilaf Devletleri İstanbul'u tehdit eder hale gelmiştir. Bunun yanında

2- İtilaf Devletleri; İngiltere, Fransa, Rusya, İtalya, Yunanistan, Romanya, Belçika, Sırbistan, Japonya

3- İttifak Devletleri; Almanya, Osmanlı Devleti, Bulgaristan, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu,(Bkz. Sonyel, 2012, s. 15-20).

4- Osmanlı Devleti'nin tarafsızlık duruşundan vazgeçiren ilk olay, Britanya tersanelerinde yapılan gemilerin Osmanlı Devleti'ne teslim edilmeyerek el konulması, ikinci olay ise Alman gemileri olan Goeben ve Breslau'nun İngilizlerin takibinden kaçarak Çanakkale boğazından geçerek, kaçmasına izin verilmiştir. (Bkz. Shaw, 2014, s. 545)

Filistin-Irak cephelerindeki başarısızlıklar Talat Paşa'yı istifaya götürmüştür. Yerine gelen Ahmet İzzet Paşa İttifak devletlerine hemen ateşkes talebinde bulunmuştur (Tuncer, 2017, s. 459). Ahmet İzzet Paşa'nın Ateşkes talebine İngiliz komutan olumlu cevap vermiştir. Komutan, sadrazama bir yazı göndererek ateşkes koşullarının görüşülmesi için bir heyet gönderilmesini istemiştir. Bunun üzerine sadrazam, görüşmelere gönderilecek heyetin başına Bahriye Nazırı Hüseyin Rauf'u getirmiştir (Mcmeekin, 2016, s.53). Heyet vakit kaybetmeden mütarekeyi imzalamak için yola çıkmış ve aynı gün Mondros limanına varmıştır (Tansel, 1991, s. 22-23). Osmanlı Devleti temsilcisi olan heyet ile İngiliz Akdeniz filosu başkomutanı A.G. Calthorpe Başkanlığında bulunan heyet, 30 Ekim 1918'de Mondros limanında Agamemnon zırhlısında mütarekeyi imzalamışlardır. Mütarekenin bazı maddeleri Osmanlı Devleti için can alıcı olmuştur. Özellikle 7. ve 24.⁵ maddeler Osmanlı Devleti'nin topraklarını tamamen savunmasız bırakarak, işgale açık hale getirilmiştir (Bodur, 2018, s. 179; Meray&Olca, 2020, s. 4-8).

Osmanlı Devleti, mütarekeyle birlikte her ne kadar savaşın durmuş olmasından memnun olsa da, gerek mütareke şartları gerekse öncesinde İtilaf devletleri arasında imzalanmış olunan gizli antlaşmalardan dolayı daha zorlu bir sürece giriş yapmıştır (Akşin, 2019, s. 20). İtilaf devletleri arasında yapılmış olunan gizli antlaşmalar ve mütareke şartları neticesinde Kilis, Antep, Maraş ve Urfa gibi yerler İngilizler tarafından, Fransızlara karşı bir pazarlık konusu olmak üzere işgale karar verilmiştir (İnce, 2015, s. 9). İngilizler Mondros mütarekesine dayanarak ülke genelinde işgallere başlamıştır. İşgaller arasında mütarekenin 7. maddesine dayanarak 22 Şubat 1919'da Maraş işgal edilmiştir (Yavuz, 1994, s. 53). İngilizlerin haksız işgaline engel olmak isteyen Maraş halkı, Maraş-Narlı arasındaki Aksu Köprüsü'nü yıkmışlardır. Fakat bu girişim İngilizlerin şehri işgaline engel olamamıştır. İngilizlerin şehri işgali Maraş'ta bulunan Ermeniler tarafından büyük bir sevinçle karşılanmıştır. Maraş'ın İngilizler tarafından işgali yaklaşık 8 ay sürmüştür (Ünalp, 2018, s. 209). Bu süre zarfında İngilizlerle Fransızlar arasında Suriye İtilafnamesi imzalanmıştır. 15 Eylül 1919'da imza edilmiş olan itilafnameye göre; Güneydoğu Anadolu Bölgesi Fransızlara bırakılmıştır. Maraş'ın Fransızlara bırakılma haberinin duyulmasının ardından

5- 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanmış olunan Mondros Mütarekesinin:

7. Madde: İtilaf devletleri güvenliklerini tehlikede gördükleri stratejik yerleri işgal edecekler.

24. Madde: Vilayet-i Sitte'de bir karışıklık çıkarsa, buralar işgal güçlerince mazeret göstermeksizin işgal edilebilecektir. (Bkz. Ahmad, 2019, s. 68)

şehir merkezinde bulunan Ulu Camide büyük bir miting yapılmıştır. Mitingin ardından Maraşlılar, İstanbul ve devlet başkanlıklarına gönderdikleri telgrafta Fransızların Maraş'a gelmemelerini istemişlerdir (Özkaya, 2002, s. 274). Maraşlıların tüm çabalarına rağmen Fransızlar şehre gelmiştir. Fransızların şehre girişleriyle birlikte Ermeniler, Türk halkına şiddet ve baskıyı artırmıştır. Ermeniler ile Türkler arasındaki çatışmaların ilki, Ekim 1919 tarihinde Türk kadınına yapılan saldırıya müdahalede meydana gelmiştir. Türk kadınına yapılan saldırıyı durdurmak isteyen Sütçü İmam, silahı ile bir Ermeni'yi öldürmüştür (Goloğlu, 2021, s. 79). Olayların büyümesiyle birlikte şehirdeki durumu kontrol altına almak isteyen Fransız yönetimi, Osmaniye Valisi Andre'yi Maraş Valiliği görevine getirmiştir. Andre⁶, vakit kaybetmeden 26 Kasım 1919'da Maraş'a gelmiştir (Büyükoğlu, 2012, s. 89-90). Fransız yönetiminin beklentisi Valinin şehirdeki olayları kontrol altına alarak sükûneti sağlayacağı yönünde olmuştur. Bu sırada Maraş'ta yaşananlar Mustafa Kemal tarafından önemle takip edilmiştir. Fransızların yapmış oldukları olaylar karşısında Sivas Kongresinde alınan karar neticesine 30 Ekim 1919'da Maraş, ikinci bölge ile bölge içinde bulunan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine verilmiştir. Kılıç Ali de Mustafa Kemal tarafından Güney Cephesi komutanı olarak görevlendirilmiştir. Bu görevlendirmenin ardından Kılıç Ali, kontrolü ele alarak heyetlerin kurulması için çalışmalara başlamıştır (Turgut, 2005, s. 83).

Andre, şehre gelmenin ardından hemen şehrin ileri gelenlerini bir konağa davet etmiş, ancak şehrin ileri gelenleri bu davete olumsuz yanıt vererek Fransız varlığından rahatsızlıklarını göstermişlerdir. Bu olayın ardından Vali, Ermenilerin ziyaretlerine başlamış ve ilk Hırlakyanların evlerine gitmiştir. Evin kızı ile dans etmek isteyen Vali olumsuz bir yanıt almıştır. Gerekçe olarak, Fransız ve Ermeni bayraklarının dalgalanmadığı bir yerde dans edemeyeceğini söylemiştir. Bunun üzerine kaledeki Türk bayrağı indirilerek yerine Fransız bayrağı çekilmiştir. 28 Kasım 1919 sabahı uyanan Maraşlılar kalede Fransız bayrağını görmüşlerdir. Yaşanan bu olay üzerine Av. Mehmet Ali Bey bir beyanname hazırlamış ve Cuma namazı öncesinde şehrin merkez yerlerine bırakmıştır. Beyanname dağıtımı sonrasında Cuma namazına gelen cemaate Cami İmamı Rıdvan Hoca; *"hürriyeti elinden alınan bir milletin cuma namazı kılınması dinen caiz olmadığını"* söylemiştir. Bunun üzerine halk elinde bayrakla birlikte kaleye

6- Fransız askeri birliğinde Yüzbaşısıdır ve Osmaniye valisidir. Osmaniye'de yürütmüş olduğu faaliyetlerden ötürü Albay Bremond tarafından Maraş valiliğine atanmıştır. Bkz. (Akbiyık, 2015, s. 125)

gitmiş ve bayrak Zelka Hocaoglu Osman tarafından tekrar kaleye dikilmiştir. Bu olay esnasında Fransızlarla Türkler arasında bir arbede meydana gelmiştir. Yaşanan bu olaylar sonrasında halk Mutasarrıflığa gelerek, Fransız askerlerinin hükümetten ve Mutasarrıflık binasından çıkarılması talebini bildirmiştir. Bunun üzerine Andre kuvvetleri ile birlikte hükümeti terk etmiştir (Kılıç, 2011, s.178: Akbıyık, 2015, s. 129-131).

Yaşanan bu olayların haricinde şehir içerisinde Fransızlardan güç alan Ermenilerin Türk halkına karşı yıkıcı faaliyetleri de gün geçtikçe artmaya başlamıştır. Bu durum karşısında Türkler teşkilatlanma yoluna gitmişlerdir. Teşkilatlanma fikri her ne kadar çok daha önce Dr. Mustafa tarafından gündeme getirilmiş olsa da başarı sağlanamamıştır. Ancak bayrak olayından sonra artan Ermeni faaliyetleri ve Fransızların hazırlıklarından dolayı tekrar gündeme gelmiştir. Teşkilatlanma için ön çalışmalar kapsamında iki toplantı yapılmıştır. Bunlardan ilkinde düzenlemeler yapılırken, ikinci toplantıda ise bütün mahalle teşkilatlarının kuruluşları görüşülmüştür. İlk teşkilatlanma şekerli ve karabaşı mahallelerinde gizli bir şekilde yapılmıştır. Ardından bu iki grup birleştirilerek Maraş Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmuştur. Cemiyetin başkanı Arslan Bey, merkezi Ulu Cami olarak belirlenmiştir. Hazırlanan plan neticesinde şehir on bölgeye ayrılarak mücadele yürütülmesi kararı alınmıştır (Eyicil, 2020, s. 63; Karadağ, 1994, s. 23).

Teşkilatlanmanın tamamlandığı dönemde Andre, yaşanan olayların ardından Maraş'ın ileri gelenleri ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Görüşmede konuşan Ali Sezai Bey'in sözleri Andre'yi memnun etmemiş, hatta Vali bunu bir ayaklanma olarak düşünerek takviye kuvvet gönderilmesini talep etmiştir. Fakat bu isteği merkezden olumsuz cevaplanmıştır. Ardından Andre, Antep'e çağrılarak yaşananlarla ilgili bir rapor sunması istenmiştir. Antep'ten de Adana'ya gönderilen Andre böylece Maraş'ı terk etmiştir. Fransız yönetimi şehirde yaşanan olayları kontrol altına alması ve durumu düzetmesi için bu defa da 315. Piyade Tümeni Kumandanı General Quertte Aralık 1919'da Doğu bölgesi Komutanlığı görevini üstlenmenin ardından 15 Aralık'ta Maraş'a gelmiştir. General, Maraş'a gelir gelmez şehrin ileri gelenleri ile görüşmeler yapmıştır. Bu görüşmelerin ardından Ermenilerin Türklere karşı yapmış olduğu baskılardan dolayı şehirde tansiyon yükselmeye başlamıştır. Ermeniler biraz daha ileri giderek, Çukuroba Camisine bomba atmış ve müezzine kurşun sıkmışlardır. Yaşanan bu gelişme halkı ayaklandırmıştır. Bu ayaklanmayı gören General, asker sevkiyatına baş-

lamıştır. Sevkiyattan rahatsız olan Türkler durumu protesto etmek için Maraş Mutasarrıflığına 17 Aralık'ta telgraflar göndermiştir. Bu sırada Fransızlar bir yandan Ermeni halkı silahlandırmaya başlamıştır. Durumdan haberdar olan Türk halkı Adana'daki Fransız Komutanlığına ve İtilaf Devletleri Elçiliği'ne protesto telgrafları göndermiştir (Alpaslan, 2021, s. 265; Büyükoğlu, 2012, s. 94; Akbıyık, 2015, s. 142-143).

Maraş'ta Türkler ve Fransızlar arasında çeşitli çatışmalar meydana gelmiştir. Bu çatışmalardan en yoğunu 2-10 Ocak tarihleri arasında Türkoğlu ve çevresindeki köylerde yaşanan çatışmalar olmuştur (Gökhan, 2021, s. 190). Ayrıca Fransızlarla 13-14 Ocak tarihlerinde Araplar çarpışması ve harabe çarpışmaları da yaşanmıştır. Çevrede çatışmalar yaşanırken, şehir merkezinde de çatışmalar yoğun olarak devam etmiştir. 21 Ocak günü Fransızlar tarafından atılan bir kursunla Türk jandarmasının yararlanması ve hükümet konağına ilerleyen Fransızlara ateş açılmasıyla Fransızlar ve Maraşlılar arasındaki savaş kesin olarak başlamıştır (Akbıyık, 2015, s. 183-189). Maraş'ta yaşanan olaylara Anadolu halkı kayıtsız kalmamıştır. Anadolu'nun her yerinde kurulmuş olan Müdafaa-i Hukuk dernekleri İstanbul'a ve Amerikan temsilciliğine protesto telgrafları göndermişlerdir (Duru, 2020, s. 58). Maraş'ta yaşananları yakından takip eden Mustafa Kemal Paşa, Kolordulara ve 56. 61. firkalara yeni bir tahmin göndererek Fransızlara karşı nasıl hareket edilmesi gerektiğini planlamıştır (Gökbilgin, 2011, s. 348-49). Şehir merkezinde başlayan çatışmalar yoğun bir şekilde gün be gün yoğun kurtuluşa kadar devam etmiştir. Maraş halkının büyük mücadelesi karşısında Fransızlar şehri terk etme planı yaparken diğer yandan da şehri yoğun top ateşine tutmuşlardır. Çekilme planını hazırlayan General, 11 Şubat gecesi gizli bir şekilde planı uygulamaya koymuştur. 12 Şubat sabahı Fransızların Ermenilere haber vermeden şehri terk ettikleri öğrenilmiştir. 22 gün boyunca kahramanca şehri müdafaa eden Maraşlılar zafere kavuşmuştur (Akbıyık, 2015, s. 255-230; Günay, 2021, s. 112-118).

2. YEREL BASININDA KURTULUŞ BAYRAMI KUTLAMALARI (1951-1959)

Maraş, Millî Mücadele döneminde işgalci devletlere karşı büyük direniş göstererek zafer kazanmıştır. Maraş, büyük bir zafer elde ederek tarihe İstiklal Madalyalı kahraman bir şehir olarak geçmiştir. Kazanılan eşsiz zafer Maraş

halkı tarafından 1921 yılından itibaren “Kurtuluş Bayramı” olarak kutlanmıştır. Cumhuriyet’in ilanından sonra 1950 yılına kadar Cumhuriyet Halk Partisi ülke yönetiminde bulunmuştur. Tek parti dönemi olarak nitelendirilen dönemde Maraş kurtuluş bayramı kutlamaları kesintisiz olarak yapılmıştır. Bu kutlamalar zaman içerisinde değişiklik göstermiştir. Örneğin, 1925 yılında şehre İstiklal Madalyası’nın verilmesiyle birlikte kutlamalarda bayrağa madalya takılma takdimi yapılmaya başlanmıştır. 1925 yılından itibaren devlet, halkın yanında olduğunu hissettirmek adına kurtuluş kutlamalarına vekillerin katılmasını sağlamıştır. 1934 yılından itibaren kutlama programına fener alayları eklenmiştir. 1936 yılından itibaren ise kutlama etkinlikleri ciddi hazırlıklar yapılarak organize edilmeye başlanmıştır. 1937 yılından önce 11 Şubat’ta yapılan kutlama etkinlikleri 1937 yılından sonra 12 Şubat’ta yapılmıştır. 1938 yılından itibaren yapılan kutlamalarda program Valilik tarafından hazırlanmıştır. 1938-1950 yılları arasında yapılmış olunan kutlama programlarına yeni etkinlikler eklenerek kesintisiz yapılmıştır (Şavkılı, 2017, s. 315-318). Kurtuluş kutlamalarına devletin ve hükümetin desteği artarak devam etmiştir. Yapılan kutlamalar büyük bir sevinç, coşku ve gururla devam etmiştir. Tek parti döneminde yapılmış olan kutlamalar çok partili hayata geçişle birlikte devam etmiştir. Çok partili dönemde iktidarda bulunan Demokrat Parti döneminde yapılan kutlamaların dönemin yerel basınındaki yansımalarının inceleneceği gazeteler, Kurtuluş Gazetesi, sahibi Mehmet Çifti, Yazı İşleri Müdürü Asım Kısakürek, gazete 1954 yılında yayın hayatında bulunmuş, siyasi memleket gazetesidir. Demokrasiye Hizmet Gazetesi, sahibi A. Saim Emirmahmudoğlu’dur. Gazete 1950-1963 yılları arasında yayın hayatında bulunmuş, sadece salı günleri çıkan siyasi bir gazetedir. Halk Postası Gazetesi, sahibi Hasan Duyar, Yazı İşleri Müdürü Zeki Arifoğlu’dur. Gazete 1954-1963 yılları arasında yayın hayatında bulunmuş, siyasi bir gazetedir. Şanlı Maraş Gazetesi, sahibi İbrahim Başer’dur. Gazete 1957-1958 yılları arasında yayın hayatında bulunmuş, günlük siyasi bir gazetedir. Çalışmanın yıl aralığında kullanılacak olan gazetelerin yayın hayatında buldukları tarihler farklılık göstermiştir.

Dönemin kutlamalarına baktığımız zaman ise, Demokrasiye Hizmet gazetesi 1951 yılı kurtuluş kutlamasını “*Kurtuluş Bayramımız Hepimize Kutlu Olsun*” başlığıyla gündemine almıştır. “*Bayram Maraş Demektir*” başlıklı köşe yazısına yer vererek Maraş halkına ve kahramanlık destanına övgüler yağdırmıştır. Övgüler şöyledir; *Her Anadolu şehrinin bir takım değişmez hususiyet-*

leri vardı. Bazen bir dadaşın dağ gibi heybetli rüzgâr gibi çevik hareketiyle, bazen bir eğim türküsünün yanık havasında, bazen bir Afşar kiliminin kaynaşır renk cümbüşün de, bazen de kurulmuş bir çeşmenin hasreti gurbeti nihayetinde işte Maraş bu şehirlerden biridir.” Gazete yazıların haricinde, kaleye hücumunu temsil eden fotoğraflar ve torunun dedesinden, evladın babasından nöbeti devraldığı bayrakla çekilen fotoğraflara da yer almıştır (Demokrasiye hizmet, 12 Şubat 1951). Gazetenin diğer sayfalarında şehrin kurtuluşuna giden süreç, dönemin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik durum üzerine yazılara ve bayram kutlama programı detaylarına yer verilmiştir (Demokrasiye hizmet, 12 Şubat 1951, s. 2-3-4-5).

Aynı gazete 1952 yılı kutlamaları için Maraş’ın kurtuluşunun 32. yıl dönümü münasebetiyle “*Bayramımız Dün Büyük Bir Tezahürat ile Kutlandı*” başlığı atılmıştır. Gazeteye göre bu yılki kutlamalar önceki yıllardan daha coşkulu ve heyecan verici olmuştur. Maraşlılar iki gün iki gece boyunca bayramlarını içtenlikle kutlamışlardır. Gazetede aktarılan kutlama programa göre, sabahın erken saatlerinde işgal günlerini hatırlatmak amacıyla devamlı tüfek sesleriyle uyanan Maraşlılar kutlama meydanına akın etmişlerdir. Siyasi partilerden oluşturulmuş olan 200 kişilik çete grubu bayrak hadisesini temsilen kaleye hücum gerçekleştirerek 21 pare top atışı gerçekleştirilmiştir. Ardından saat 10.00’da bandonun çalmış olduğu İstiklal Marşıyla törenlere başlanılmıştır. Şehrin İstiklal Madalyası törenle bayrağa takılmıştır. Günün anlam ve önemine binaen yapılan konuşmaların ardından askeri birlikler, okullar, Demokrat Parti ocakları, Cumhuriyet Halk Partisi üyeleri ve hayır kurumlarının yer aldığı resmi geçit töreni yapılmıştır. Programın kalan kısımlarından da bahsedilmesinin ardından tören alanında yapılan programı aktaran yazıda yapılan programa dair iki hususta eleştiri de dile getirilmiştir. Gazetenin dile getirdiği ilk eleştiri; çok partili hayata geçişle birlikte kutlama programında yapılan değişiklikler hususunda olmuştur. Kurtuluş kutlamalarına önceki dönemlere göre bu dönemde çok fazla partilinin katılmış olması eleştiri konusu olmuştur. Özellikle geçit töreninde DP ocakları ve çetelerinin resmi geçitte geçişinin 55 dakika devam etmiş olmasına karşın, CHP ocaklarının geçişinin 15 dakika sürmüş olmasını etik bulunmamıştır. İkinci eleştirisi ise, önceki kutlamalara kız ve erkek çocukların milli kıyafet giyerek katılmasına karşın, iki yıldır programdan çocukların çıkarılması hususunda olmuştur. Gazeteye göre çocukların bu konudan uzak tutulması, dedelerinin kahramanlık hikâyelerini tam olarak anlayamamalarına

neden olacaktır. Kurtuluşun coşkun heyecanını bilemeyecek ve içlerinde bu his olmadan büyüyeceklerdir. Gazete bu yanlış tutumdan bir an önce dönülmesi ve çocukların bayram programına katılım sağlanması için ilgililere öneri de sunmuştur (Demokrasiye Hizmet, 12 Şubat 1952).

Halk Postası gazetesi, 1953 yılı kurtuluş bayramı kutlamalarını “*Kurtuluş Bayramımıza Heyecanla Kutladık*” başlıklı köşe yazısıyla gündeme getirmiştir. Gazeteye göre Kurtuluş Bayramı kutlamaları 11 Şubat itibariyle başlayarak, 12 Şubat’ta da Kıbrıs meydanında kutlama merasimi heyecanla gerçekleştirilmiştir. Gazete, kutlama programı detaylarına yer vermiştir. Gazete, bayram kutlamalarının sabah saat 6.00’da kaleden atılan 3 pare top atışıyla başladığını, sabahın erken saatlerinde genç, yaşlı, kadın, erke, çocuk tüm Maraşlıların meydana akın ettiğini bildirmiştir. Yapılan törenle kaleye bayrak dikilmesinin ardından, şehitler için mevlit okunduğunu ve İstiklal Marşının ardından bayrağa madalyanın takılarak törenlerin devam ettiğini yazmıştır. Tören esnasında tarihi güne dair yapılan konuşmaların ardından şehitlerin kabirlerinin ziyaret edildiği sonrasında kutlamaların gece yarısına kadar devam edildiğini dile getirmiştir (Halk Postası 12 Şubat 1953).

Demokrasiye Hizmet gazetesi aynı yıl ki kutlamaları “*Altında yatarken de Bizimdir yerin üstü, Bir kal’a olur toprağımız vecde gelir de...Dağlar Kayalar göğsümüz üstünde tepinse, Düşmanları Biz ram ederiz kan kesilir de...“Yıldızları öpmeye uzanacak başınız, Şevkinden Parıldıyor toprağınız taşının Bayramın kutlu olsun Kahraman Maraş’ım*” dizeleriyle başlamıştır. Aynı nüshada, Türk Kurtuluş Savaşı’ndan ve Maraş mücadelesinden bahseden kısa notlara ve tebrik telgraflarına yer verilmiştir. Bunun haricinde “*Türk Gücü*” ve “*Maraş Kurtuluşu*” adlı bir köşe yazıları yayınlanmıştır. Köşe yazılarının içeriğinde harp tarihinden bahsedilerek Türk ruhunun, Türk halkının kahramanlığına, düşmanın Türkleri yurdundan etmek istemesine karşın Maraşlıların bu durumu nasıl karşıladığı ve nasıl kahramanlıklar ortaya koyduğu yer almıştır (Demokrasiye Hizmet, 12 Şubat 1953). Ayrıca gazetede 33. yıl dönümü kutlama programına da yer verilmiştir. Programa göre, bayram 11 Şubat Çarşamba günü saat 12.00’den itibaren başlayarak, 12 Şubat Perşembe günü 24.00’a kadar devam edecektir (Demokrasiye hizmet, 12 Şubat 1953, s. 2). Gazetenin bayram sonrasında çıkan nüshasında programın nasıl geçtiğine dair bir yazı kaleme alınmıştır. Yazıda, 33. yıl dönümü kutlamalarının her yıl ki heyecanla, coşkuyla ve sükunetle kutlandığı dile getirilmiştir. Kutlamaların komitenin belirlemiş olduğu program çerçes-

vesinde 11 Şubat'ta başlayarak 12 Şubat gecesine kadar devam etmiş olduğunu, öteden beri uygulanan merasimin tam manası ile yapıldığını dikkat çekilmiştir (Demokrasiye hizmet, 14 Şubat 1953).

Kurtuluş Gazetesi, 1954 yılı kutlamalarını 12 Şubat itibariyle kutlamaya başlamıştır. 11 Şubat'ta yayınlanmış olan gazetede sayfanın büyük bir kısmında kurtuluş destanını anlatan bir şiire yer vererek, o günün koşulları halkla yansıtılmıştır (Kurtuluş, 11 Şubat 1954). Gazete aynı gün ki nüshada ertesi gün kutlanacak olan bayram programına yer vermiştir. “34. Yıl Dönümü Kutlamaları” başlıklı yazıda; bayramın 11 Şubat saat 12.00 itibariyle başlayıp, 12 Şubat saat 24.00 itibariyle son bulacaktır. Kutlamanın yapılacağı günler boyunca şehir ışıklarla aydınlatılacak, Maraş'ın en büyük gününü halk, esnaf teşekkürleri ve müesseseler kendi imkân ve şartlarına göre kutlayacaklardır. Program gereğince kaleye ve hükümet konağına bayrak çekilinceye kadar Garnizon Komutanlığının düzenleyeceği programa göre kutlamaların yapılması planlanmıştır. Gazetenin vermiş olduğu program gereğince; sabah saat 8.30 itibariyle camide şehit düşenler için mevlit okunacak, mücadelenin başlangıcını temsil eden bayrak olayının temsili gösterisinin ardından, kaleye çekilen bayrakla birlikte 21 pare top atışı gerçekleştirilecektir. 12 Şubat günü ise İstiklal Marşı ile belediye önünden törene başlanacak ve Belediye Başkanı tarafından bayrağa İstiklal Madalyasının takılmasının ardından Vali'nin konuşmasıyla da tören açılacaktır. Ardından yapılacak olan resmi geçiş töreni yine Garnizon Komutanlığı tarafından organize edilecek, şehrin her yerinde kutlamaların devam ederek ve 12 Şubat günü askeri gazinoda sayı misafirler şerefine 100 kişilik bir yemek tertip edilmiştir (Kurtuluş, 11 Şubat 1954, s. 5).

Demokrasiye Hizmet Gazetesi ise 12 Şubat 1954 yılı kutlamalarını *Kahraman Maraşlı Bayramın kutlu olsun* başlığıyla duyurmuştur. Gazetenin *Türk gücü* başlıklı köşe yazısında yine Maraş destanına dair konular ele alınmıştır. Ayrıca gazetede Maraş'a verilmiş olan İstiklal Madalyasının beratının metni de paylaşılmıştır (Demokrasiye Hizmet, 12 Şubat 1954). Aynı tarihli gazetenin ikinci sayfasında da kutlama komitesi tarafından hazırlanmış olunan kurtuluş günü kutlama programı yayınlanmıştır. Programın önceki programlardan bir farkı görülmemiştir (Demokrasiye hizmet, 12 Şubat 1954, s. 2). Gazete birkaç gün sonraki nüshada bayram kutlamalarının nasıl yapılmış olduğuna dair “34 Kurtuluş bayramınız nasıl geçti” başlıklı yazı yayınlamıştır. Gazeteye göre bayram kutlamalarının 11 Şubat öğleden sonra başlayarak, 12 Şubat 24.00'a kadar

devam etmiştir. Sabahın erken saatlerinde bayram yerini dolduran halkın sevinçin, mutluluğu ve haklı gururu yüzlerinden okunuyordu. Öncelik olarak Ulu camide şehitler için mevlit okutulmuştur. Sonrasında, Birleşmiş Milletler bayrağını taşıyan Kore gazileri, malul gaziler, milis kuvvetler olmak üzere, askeri birlikler, izciler yavru kurtlar, milli kıyafetleriyle, öğrenciler, esnaf teşekkülleri, hayır kurumları ve çiftçilerden oluşan kalabalık tarafından büyük tezahüratlar içinde resmi geçit töreni düzenlenmiştir. Törenin ardından vali, öğretmenler ve öğrenciler günün anlamı üzerine birer konuşma yapmışlardır. Maraş şehri bayraklarla donatılmış, gece elektriklerle aydınlatılmış, kale ve burçlarında meşaleler yakılmıştır. Muhtelif meydanlarda davullar çalınarak, halk milli kıyafetleri giyerek eğlenceye katılmışlardır. Gazeteye göre bayram programı tam olarak disiplin ve talimatname içerisinde tatbik edilmiştir.

Tören süresince iki hususta sorun yaşandığı dile getirilmiştir. Bunlardan ilki, belediye reisi program harici bazı ocaklarda davul çaldırmak ve Köylü Partisi lehine bir uyarı yapmak istemiş ise de program gereğince emniyet tarafından izin verilmemiştir. İkincisi ise Köylü Partililer konuşurken hoparlörün çalışmamış olmasıdır. Gazeteye göre törende Maraşlılar memnun eden birkaç husus da var olmuştur. Bunlardan ilki Kore gazilerinin Birleşmiş Milletler bayrağıyla geçit törenine iştirak ederek Türk milletinin Birleşmiş Milletler idaresine bağlı olduğunu ifade etmiş olmaları, ikincisi ise okullarda ve kız enstitüsünde teşkil edilen törenlerde ilkokul öğrencilerinin milli kıyafetlerle bayrama katılarak geçit töreninde yer almış olmaları hususunda olmuştur. Gazete, kutlama programına dair bazı eleştirileri de dile getirmiştir. 34 yıl önce şehrin yakılmasını temsilen belirli tepelerde yakılan temsili ateşin bu yıl yakılmamış olması, Allah Allah seslerinin sabahın erken saatlerinden itibaren duyulmamış olması, Maraşlıların 34 yıl önceki günü hatırlaması için tüfek sesleriyle uyanmamış olmaları gazete tarafından büyük eksiklik ve hata olarak nitelendirilmiştir (Demokrasiye Hizmet, 14 Şubat 1954).

Halk Postası gazetesi, 1954 yılı kutlamalarını “*Kahraman hemşireler Kurtuluş Bayramımız hepimize kutlu ve mutlu olsun*” başlıklı yazıyla gündemine alan gazete, 34. yıl dönümü kutlamaları münasebetiyle Zeki Arifoğlu’nun günün anlam ve önemini anlatan yazısına yer vermiştir. Yazıda, Kahraman Maraşlıların şanlı destanının 34. defa tüm dünyaya ilan ettiğini, zaferin yalnızca silahla değil iman, inanç ve güvenle de kazanıldığına dikkat çekilmiştir. Bu yazının haricinde aynı nüshada Halil Gürün’ün de “*Mücadele Ruhu*” başlıklı

köşe yazısına da yer verilmiştir. Köşe yazısında, Türk milletinin bugüne kadar tarihsel süreçte yaşadığı sıkıntılar, kahramanlıklar yer verilmiş ve akabinde de bu kahramanların başarılarından bahsedilmiştir. Gazetenin diğer sayfalarında günün anlam ve önemi üzerine çeşitli yazılara, şehitler için dikilen abideye ve temsili olarak dönemin resimler yayınlanmıştır (Halk Postası, 12 Şubat 1954, s. 1-2-3). Bunların haricinde gazetede 34.yıl kutlama programı da yayınlanmıştır. Programa göre, kutlamalar 11 Şubat öğleden sonra başlayacak ve 12 Şubat 24.00'a kadar sürecektir. Sabah 6'dan itibaren kaleye ve hükümet konağına bayrak çekilinceye kadar temsili Garnizon komutanlığınca düzenlenecek program icra edilecektir. Kale direğine bayrağın çekilmesiyle kaleye hücumlar ve İstiklal Marşı ile belediye önünden törene başlanacaktır. Ardından Vali tarafından tören açılacak ve konuşmalar yapılacaktır. İstiklal Madalyası takılmış bulunan bayrağının önünden bir Geçit töreni oluşturulacaktır (Halk Postası 12 Şubat 1954, s. 5). Gazete kutlamaların ertesi gününde kutlamalara dair yayınlamış olduğu yazıda, kutlamaların eşsiz bir heyecanla yapıldığı, şehitlerin anıldığı ve programın eksiksiz bir şekilde coşku ile tamamlandığı bildirilmiştir (Halk Postası, 13 Şubat 1954).

Demokrasiye Hizmet gazetesi, 1955 yılı kutlamalarına gazete, kurtuluş destanını anlatan şiirlere yer vererek başlamıştır. Maraş Şehitler Anıtı'nın resmi verilerek "*kurtuluşu hazırlayanlar burada yatıyor*" denilmiştir. "*Bir Şehir Bir Bayram İsimli*" köşe yazısında şehitlerin kahramanlıklarından bahsedilmiştir (Demokrasiye Hizmet, 12 Şubat 1955). Gazetenin ertesi gün yayınlanan nüshasında ise Ankara'dan gelen tebrik telgrafları tek tek yayınlanmıştır. Bunun haricinde "*Kurtuluş Bayramımız Sorunsuz Bir Şekilde Kutlandı*" başlıklı yazıyla yapılmış olunan programa dair bilgiler verilmiştir. Yazıda, Kahraman Maraş'ın düşman işgalinden kurtuluşunun 35. yıl dönümü şehirde emsali görülmemiş bir hava ve neşe içinde kutlandığını, halkın sabahın erken saatlerinde bayram yerini hınca hınç doğru doldurduğunu ve törenlerin sorunsuz bir şekilde büyük bir mutluluk ve gururla kutlandığı dile getirilmiştir (Demokrasiye Hizmet, 13 Şubat 1955).

Halk Postası ise, 1955 yılı kutlamalarını "*kahraman ve müşterilerini bayramınız kutlu olsun*" başlıklı yazıyla gündeme alan gazete, Zeki Arifoğlu'nun köşe yazısına yer vermiştir. Yazıda, Maraşlıların içinde bulunduğu durum ve Maraş'ın savunmasına dair kahramanlık hikayesi anlatılmıştır (Halk Postası, 12 Şubat 1955).

Demokrasiye Hizmet gazetesi, 1956 yılı Kurtuluş Bayramı kutlamalarında ise “*Kahraman Maraş Kurtuluş Bayramın Kutlu ve Mutlu Olsun*” başlığı atılarak bayram kutlamaları gündeme alınmıştır. Gazetenin ilk sayfasında konuya dair tarihi bilgilere yer verilmiştir. Gazetede köşe yazıları da yer almıştır. Yazıda, “*Maraş Kurtuluşunu Anlamak*” başlığı altında Maraş’a dair detaylı bilgilere yer verilirken, bir başka köşe yazında ise, dönemin Fransızları ve Maraş savunmasında yer alan Kuvayı Milliye üyelerinin bilgilerine yer verilmiştir (Demokrasiye Hizmet, 12 Şubat 1956).

Aynı gazete, 1957 yılı Kurtuluş Bayramı kutlamalarını birkaç gün önceden Maraş şehrinin İstiklal Madalyası ve şehitler Anıtının resmi verilerek “*yurdu için ölenler milletimin yüreğinde yaşarlar*” ifadesiyle duyurmuştur. Gazete, aynı nüshada komite tarafından oluşturulan 37. yıl dönümü kutlama programını yayınlamıştır. Yayımlanan programa göre, kutlamalar 11 Şubat öğleden itibaren başlayıp 12 Şubat gece 24.00’a kadar sürecektir. 12 Şubat Cuma günü saat 6.00’da kaleye bayrak çekilecek ve milli mücadelenin başlangıcı sayılan olayların tekrarlanacaktır. Fabrikaların düdükleleriyle araçların kornaları 3 dakika boyunca çalacaktır. Milli kıyafetler giyinmiş olan milis kuvvetleri gösteriler yapacaktır. 12 Şubat 1957 günü saat 9.30 da Vali, belediye reisi, Garnizon komutanı halkın bir mutlu gününü kutlayacaktır. İstiklal Marşının okunmasının ardından bayrağa İstiklal madalyasının takılacaktır. Resmi geçit töreni düzenlenecek ve ardından günün anlamına ilişkin konuşmalar yapılacaktır. Geçit töreninin tamamlanmasının ardından şehitliğe gidilerek çelenk konulacaktır. 12 Şubat 1957 günü öğleden önce belediyede Ulu camide Şehitler için mevlit okutulacaktır. Gece de bir fener alayı Garnizon Komutanlığı tarafından düzenlenecektir (Demokrasiye Hizmet, 10 Şubat 1957). Bayramın başlangıcından bitişine kadar tüm programın uygulanışı, disiplini ve nizamından Garnizon Komutanlığı sorumlu olacağı bildirilmiştir. Gazete bayram kutlamalarına 12 Şubat günü de devam etmiştir. Bayram günü çıkarılan nüshada halkın bayramı;

“Bayramın kutlu mutlu ta haşre olsun

Kalkınmana savaştan hizmet eden var olsun

Maraşlı Mesut olsun Maraş bahtiyar olsun

Ey kendini kurtaran Maraş Kahraman şehir;

Yeter, bahtın açılsın ve talihin yar olsun

Maraşlı Mesut olsun Maraşlı bahtiyar olsun” şiiri ile kutlanmıştır. Gazete kahramanlık gününe dair yazılar ve fotoğraflar paylaşmıştır. Yaşanan işgal süreci, Sütçü İmam ve Bayrak Olayı şahitlerin anlatımıyla yaşananlar kaleme alınmıştır. “*Düşmanın Kaçtığı O Günler*” köşe yazısında Fransızların şehirde meydana getirdiği olaylar ve buna karşın halkın haklı mücadelesi anlatılmıştır. Gazete, Maraş Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti heyetinin merkezinin yayınlamış olduğu vesikalara da yer vermiştir (Demokrasiye Hizmet, 12 Şubat 1957). Gazete, yayınlamış olduğu yazılar ve fotoğraflarla mücadelenin yapıldığı dönemin ruhunun yansıtılmasına özen göstermiştir. Bunların haricinde, bayram kutlama merasimi de ayrıntılı bir biçimde aktarılmıştır. “*Maraş’ın Kurtuluş Bayramı Kutlandı*” başlıklı yazıda, Kahraman Maraş’ın Kurtuluş Bayramını büyük bir coşkuyla kutladığını, yedisinden yetmişine kadar küçük büyük kadın-erkek herkesin bu bayram için günlerden beri hazırlandığını, Maraşlılar 37 sene önce istiklal ve hürriyet için kahramanca çarpışmanın heyecanını bugün tekrar yaşadıklarını dile getirilmiştir. Yazının devamında, sabahın 6’sından itibaren 37 yıl öncesi muharebe dekorunun hazırlandığını, şehrin her tarafından başlayan silah ve makineli tüfek sesleri ile gözlerini açan kahraman Maraşlıların o günü tekrar yaşadıkları dile getirilmiştir. O günü temsilen şehirdeki yedi tepede birden yangın çıkarıldığını ve bu hazırlıklar esnasında halkın akın akın tören alanını doldurmaya başladığını söylemiştir. Bayram münasebetiyle iki günden beri 18 mahallede görülmekte olan davul ve zurna sesleri silah seslerine karışarak 37 yıl önceki ölüm kalım mücadelesinin nasıl canlı tutulduğuna dikkat çekilmiştir. Yazıya göre bayram sevinci tüm halkı birleştiriyor ve milli ruhu canlı tutuyordu. Ulu camide vatan şehitleri ruhuna okutulan mevlidin ardından milli çeteler tarafından kaleye hücumla başlanarak, temsile düşman kuvvetlerinin kaleden kovulmasının ardından şanlı Türk bayrağının kaleye çekilmesiyle 21 pare top atışı gerçekleştirilmiştir. Akabinde devam eden kutlamalar programda belirlendiği gibi devam etmiştir. Şehir bandosu da kutlamalarda yerini alarak geçit merasimine eşlik etmiş ve ardından şehitliğe gidilmiştir. Merasim boyunca halk meydanları, caddeleri, evleri, evlerin pencerelerini, tepeleri, yolları, ağaçların üstlerini dahi doldurmuştur. İstanbul’dan gel Mehter Takımı öğleden sonra belediye meydanında gösteri yapmış ve eğlencelerin gece yarına kadar devam etmiş olduğu bildirilmiştir (Demokrasiye Hizmet, 12 Şubat 1957). Gazetenin diğer sayfalarında da bayram kutlama coşkusu devam etmiştir. Diğer sayfalarda, şehre dair vesikalara yer verilmiştir. Bu vesikalarda Müdafaa-i Hukuk grubunun yazış-

malarına yer verilerek, işgal sırasında yaşanan durum gözler önüne serilmeye çalışılmıştır. Tarihi vesikalara diğer sayfalarda da sıkça yer verilerek o günün içinde bulunduğu koşulları ve halkın yaşadığı acı ve ıstırabı bunun yanında düşmana karşı yürütmüş olduğu başarılı vazifeyi ve zaferi nasıl kazandığını ortaya çalışmıştır (Demokrasiye Hizmet, 12 Şubat 1957, s. 2-3).

Halk Postası ise, 1957 yılı kutlamalarını “*Aziz Maraşlı Gazan Mübarek Bayramın Kutlu Olsun*” başlığıyla ilan etmiştir. Aynı gün ki gazete, kutlama telgraflarına ve köşe yazılarına yer vererek, işgal yılları ve Maraş’ın kurtuluş destanını ilk gün ki heyecanla yaşatmaya çalışmıştır. Özellikle de, İstiklal Savaşı’nın nasıl yürütüldüğü konusunda geniş bilgilere yer verilmiştir. Maraş kale-sinin bayrağına İstiklal madalyasının tarihi merasimi uzun uzun anlatılmıştır (Halk Postası, 12 Şubat 1957, s.1-2-3). Kutlamaların tamamlanmasının ardından ertesi gün gazetede değerlendirme yazıları yayınlanmıştır. Gazeteye göre, her yıl yapılan kurtuluş kutlamaları içten gelen coşkuyla bir önceki yıla göre biraz daha coşkun bir kalabalıkla kutlanmıştır. 12 Şubat yaklaştıkça şehirde yediden yetmişe herkesi aynı heyecanın sardığına, her yıl ilk zaferin heyecanı gibi heyecanlı olunduğuna dikkat çekilmiştir. Gazeteye göre her Maraşlı işgal günlerinde yaşanan kötü günleri gözünün önüne getirerek o gün ki duyguyu yaşamaktadır. Bugün Maraşlılar memleket ve hürriyet aşkını da o gün ki gibi aynı heyecanla yaşamaktadır. Gazete, zor şartlarda elde edinilen zaferin kutlamalarının ülkenin her yerinde kutlanılması gerektiği öne sürmüştür (Halk Postası, 13 Şubat 1957).

Şanlı Maraş gazetesi, 1958 yılı kurtuluş bayramı kutlamalarına 12 Şubat gün ki yayınında yer vermiştir. “*Kurtuluşunun 38. Yıl Dönümü Kutlu Olsun*” başlığıyla tebrik mesajı yayınlanmıştır. Aynı gün ki nüshada Niyazi Zarifoğlu’nun kaleme aldığı “*Kahraman ve Şanlı Maraş’ın kurtuluş yıldönümü*” köşe yazısına yer vermiştir. Yazıda, kahraman Maraşlıların dönem içerisinde bulunduğu kötü durum anlatılmıştır. Devamında Maraşlıların yapmış oldukları kurtuluş hareketinin yalnızca Maraş için değil, Türk İstiklali içinde büyük önem arz ettiği vurgulanmıştır. Ayrıca yazıda, ülke genelinde yapılan haksız işgaller karşısında Türk halkının haklı şahlanışının ilk Maraş’ta kendini gösterdiği dile getirilmiştir. Bu şahlanışla Türk halkının bağımsızlığın, namus ve şerefine nasıl kurtarıldığı ayrıntılarla kaleme alınmıştır (Şanlı Maraş 12 Şubat 1958). Gazetenin aynı gün nüshasının diğer sayfasında kurtuluşa giden süreçle ilgili yazılara yer verilerek dönemin ruhu tam anlamıyla yansıtılmaya çalışılmıştır. Maraş işgaline karşı olunmada ilk sembol olan Sütçü İmam olayının ayrıntılarını aktaran bir

köşe yazısına yer verilmiştir (Şanlı Maraş 12 Şubat 1958, s. 2). 11-12 Şubat günü bayram kutlamaların ardından, kutlamaların nasıl geçtiğine dair gazetede yazı yayınlanmıştır. Yazıya göre, Maraş kurtuluşunun 38. yıl dönümü büyük bir coşkunkluk içinde kutlanmıştır. Sabahın çok erken saatlerinde itibaren meydanı dolduran halk her yıl daha fazla olmaktadır. Kutlamalar programda belirtilen şekilde eksiksiz bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Yazıda, Kutlama programı esnasında şehirde bulunan Alman ve Amerikan temsilcilerin programa katılmalarından dolayı memnuniyet ifadelerine yer verilmiştir (Şanlı Maraş 14 Şubat 1958).

Halk Postası gazetesi, 1958 yılı kutlamalarını “*Aziz Maraşlı Kurtuluşun Kutlu Olsun*” başlıklı yazıyla başlatmıştır. Kutlama mesajının haricinde o gün ki nüshada Ahmet Yazar isimli kişinin *Maraş Savaşı* başlıklı köşe yazısına yer verilmiştir. Yazıda, 38 yıl önce batının sömürgeci devletlerinden İnan Fransa’nın Maraş’ta uğramış olduğu ağır yenilgi neticesinde Maraş’ı nasıl terk etmek zorunda kaldığından bahsedilmiştir. Yazı haricinde gazetede günün anlam ve önemi üzerine Maraş kahramanlığını anlatan köşe yazılarına, on iki şubat şiri de yer verilmiştir (Halk postası 12 Şubat 1958). 1958 yılında yapılacak olan kutlama programı, komite tarafından belirlenmiştir. Gazetede programı yayınlamak halkı bilgilendirmiştir (Halk postası 12 Şubat 1958, s.3) Kutlama programının ertesi gününde çıkarılmış olunan nüshada kurtuluş programı için Maraş’a gönderilen tebrik mesajları yayınlanmıştır (Halk postası 13 Şubat 1958).

Demokrasiye Hizmet gazetesi ise, 1958 yılı kurtuluş bayramı kutlamalarına 11 Şubat itibarıyla Sütçü İmam’ın hikayesine dair bir yazı yayınlamak başlamıştır. Gazete, kurtuluş etkinlikleri kapsamında Ankara radyosundan Maraş kahramanlarını anma programı ve 38. kurtuluş yıldönümü dolayısıyla saat 14.00’te okullar arasında kutlama törenlerinin yapılacağı bilgisini paylaşmıştır. Gazetenin aynı gün nüshasında kutlama komitesi tarafından hazırlanmış program yayınlanmıştır (Demokrasiye Hizmet, 11 Şubat 1958, s. 1-2). Gazetenin 12 Şubat günü yayınlanan nüshasında Kahraman Maraş türküsü, bayram gününe dair şiir ve Sütçü İmam’ı anlatan yazıların yanında bir de Fransızların Maraş’ta yapmış oldukları katliamları anlatan yazılar yer almıştır (Demokrasiye Hizmet, 12 Şubat 1958). Kurtuluş Bayramının ertesi gününde çıkan nüshada bayrama dair değerlendirmeleri içeren yazı kaleme alınmıştır. Gazeteye göre, dün ki bayram büyük neşe, heyecan ve tezahüratlarla kutlanmıştır. Sabah 6.00’da başlayan kutlamalar çerçevesinde kaleden top atışı, top ve tüfek sesleri 38 sene önceki şehir muharebesini canlandırılmıştır. Şehrin belirli tepelerinde

temsili olarak yangınlar çıkartılmış ve yapılan yangın gösterilerinin dumanları 38 sene önceki Maraş'ın yanışını hatırlatmıştır. Yediden yetmişine kadar kadın-erkek bütün Maraşlılar bir insan seli halinde belediye meydanına akmış, merasim meydanı, yollar, caddeler, ağaçlar, evlerin çatıları ve karşı yamaçlar mahşer yerini andırmıştır. Ulu Camide mücadele eden şehitlerin ruhları için mevlit okunmuştur. Saat 9.15'e doğru kaleye hücum başlamış, 38 yıl evvel olduğu gibi milli kıyafetli üç grup halinde kaleye tırmanışlar gerçekleştirilmiştir. Kaleye bayrağın dikilmesiyle birlikte 21 pare top atışı yapılmış ve tüm araçlarla fabrikaların düdüklüleri bayrağa selam durmuşlardır. 09.00-19.30 saatleri arasında günü anlam ve önemini anlatan konuşmalar yapılmış sonrasında İstiklal Marşının ardından bayrağa İstiklal Madalyası takılmıştır. Madalyanın takılmasının ardından resmi geçit töreni başlamıştır. Geçit töreninin tamamlanmasının ardından Maraşlı gençleri yetiştirme derneğinden üniversiteli bir genç günün anlam ve önemini belirten konuşma gerçekleştirmiştir. Konuşmaların ardından mücadele sırasında şehit düşmüş olan kişileri ziyaret için şehitliğe gidilmiş, havaya üç el ateş edildikten sonra şehitliğe çelenk bırakılmıştır. Ardından meydana geri dönülerek kutlamalar kapsamında kale burçlarında fenerler yakılmış, fener alayı düzenlenmiştir. İlerleyen saatlerde Maraş yüksek tahsil gençliği tarafından orduevinde tertip edilen kurtuluş balosu düzenlenmiştir. Kutlamalar gece 24.00'a kadar devam etmiştir (Demokrasiye Hizmet, 13 Şubat 1958).

Aynı gazete, 1959 yılı 39. yıl dönümü kutlamalarını daha erken bir tarihte gündeme almıştır. “*Kendini kurtaran bayrağı madalyalı şehir Kahraman Maraş kurtuluş bayramının kutlu ve mutlu olsun tarihe şan veren Maraşlı kalkınma ve imar hamleleri etrafında hep birlikte olacağın mutlu günü iktisadi kurtuluş bayramını da bekliyor Bu Kahraman şehir*” başlıklı yazıyla başlamıştır. Aynı nüshada, Şeref Turhan tarafından kaleme alınan “*12 Şubatlar Üstüne*” köşe yazısına yer verilmiştir. Yazıda genel olarak işgal döneminde yaşananlar, işgalci devletlerin Maraş üstündeki emellerine değinilmiştir. Bu emellerine rağmen Maraş halkının vatan sevgisi ve iman gücüyle bu emelleri altüst ettiğine vurgulamıştır (Demokrasiye Hizmet, 1 Şubat 1959). Gazetenin diğer sayfalarında da zafer günü heyecanının yansıtılmasına devam edilmiştir.

Gazete, Maraş kurtuluşunun 39. yıl dönümü kutlama programı aynı nüshada yayınlanmıştır. Kutlama programına göre, 12 Şubat 1959 günü saat 6'da kaleden atılacak 3 top ateşiyle başlayacak ve kutlamaların gece 24'e kadar devam edecektir. 12 Şubat günü sabah 6'dan itibaren belediye parkına, çocuk bahçesi,

Divanlı Cami, Kıbrıs meydanı ve Sokakbaşı meydanlarında davul zurna çalmak sureti ile Maraş halkının bayramının neşeli geçmesi sağlanacaktır. Ardından 12 Şubat günü 6'dan kaleye bayrak çekilme hadisesi Garnizon Komutanlığı'na düzenlediği programa göre yapılacaktır. Milis kuvvetler kaleye hücum edecek ve kaleye bayrak Onbaşı Osman Ersan tarafından çekilecektir. Belediye şehrin temsili tepelerinde temsili yangınlar çıkartacaktır. Merasim Kıbrıs meydanında yapılacak, saat 9.30 da Vali, Belediye Başkanı, Garnizon Komutanı'nın hazır bulunmasıyla İstiklal Marşı okunacak ve bayrağa İstiklal Madalyası takılacaktır. Hemen ardından İstiklal Madalyası takılmış olan bayrak resmi geçit töreni düzenlenecektir. Öğleden evvel yine Ulu camide şehitler ruhuna mevlit okunacaktır. Günün anlamı üzerine yapılacak olan konuşmaların ardından şehitliğe gidilecek ve çelenk konulacaktır. Günün akşamında ise Garnizon Komutanlığı tarafından balo düzenlenecek ve şehre kutlama için gelen misafirlere yemek organizasyonunu yapılacaktır (Demokrasiye Hizmet, 1 Şubat 1959, s.2). Maraş Kurtuluş Bayramı kutlamalarına dair değerlendirme, gazetenin bayram sonrası nüshasında yer verilmiştir. Maraş'ın 39. Kurtuluş Bayramının nasıl kutlandığı, Ankara radyosunda Maraş'a nasıl yer verildiği ve Kurtuluş Bayramı münasebeti ile kahraman Maraşlılara gazete vasıtasıyla gönderilen tebrik telgrafları yayınlanmıştır (Demokrasiye Hizmet, 13 Şubat 1959).

Şanlı Maraş gazetesi ise 1959 yılı kutlamaları 11 Şubat günü çıkan nüshada, *“kendini kurtaran şehir silah gücü ile iman bayrağını iman gücü ile yeniden dalgalandırdı başlıklı”* yazıyla şehrin kurtuluş bayramını gündemine almıştır. Gazete Maraş'ın kurtuluşunun 39. yıl dönümünün tüm Maraşlıların coşkun bir sevgiyle Kıbrıs meydanında kutlayacağını bilgisini paylaşmıştır (Şanlı Maraş 11 Şubat 1959). Gazetenin birkaç gün sonraki nüshasında da yapılmış olan kutlama programıyla ilgili bilgilere yer verilmiştir. Gazeteye göre Maraş'ın düşman işgalinden kurtuluş kutlamaları büyük bir heyecanla gerçekleştirilmiştir. Günler öncesinden şehrin bu bayrama hazırlandığını halkın büyük bir heyecan duyduğunu, saat 9.00 itibariyle valinin ve belediye reisinin, halkın, okulların bayram kutlanacak yere gelerek, bayrağa madalyanın asılmasının ardından kutlamaların başladığı yazılmıştır. Kutlamalar tüm nizamı içinde coşkuyla yapılmış, kutlama ve tebrik mesajları da kabul edilerek okunmuştur (Şanlı Maraş 14 Şubat 1959).

SONUÇ

Tarihsel süreçte toplumu bir arada tutmak açısından milli günler ve bay-

ramları kutlamak büyük önem arz etmektedir. Bu önem göz önüne alındığında, İngiliz ve Fransızların mütareke şartlarına dayanarak yapmış oldukları işgallere karşı büyük bir direniş gösteren Maraş halkı tarihi bir zafer elde ederek kurtuluşa kavuşmuşlardır. Elde edilen bu zafer TBMM tarafından İstiklal Madalyası verilerek onore edilmiştir. Maraş halkı, kurtuluş mücadelesini ve bu mücadeleyi zafere ulaştıran kahramanları unutmamak adına her yıl 12 Şubat'ı kurtuluş bayramı olarak kutlamıştır. Bu kutlamalar, kazanılan zaferi gelecek nesillere aktarmada ve toplumu bir arada tutmada önemli bir rol üstlenmiştir.

1951-1959 yılları arasında yapılmış olunan Maraş kurtuluş bayramı kutlamaları yerel basın tarafından takip edilerek, yerel basının işlevlerinden birini yerine getirmiştir. Dönemin nadir iletişim aracı olduğu için gündem oluşturma ve kamuoyunu yönlendirme gücü çok baskın olan basın, Maraş kurtuluş bayramı kutlamalarını titizlikle halka aktarmıştır. Bu aktarımda halk arasında milli bilinci oluşturarak gelecek nesillerinde bu bilinç etrafında birleşmesini amaç edinmiştir. Bu amaç çerçevesinde bayramı günler öncesinden başlatan gazeteler, Maraş'a ait bayram yazıları, fotoğraflar ve şiirlere yer vererek hem görsel hem de yazılı bir hafıza oluşturmaya çalışmıştır. Gazeteler bayram kutlamalarındaki coşkuya manşetlerde yer vererek günün anlamının okuyucularda yer edinmesini amaçlamıştır. Bunun yanında halkın haklı direnişini ve göstermiş olduğu büyük kahramanlığı her daim canlı tutmaya vazifesini yerine getirmiştir.

Gazetelerde bayram kutlamalarına dair bazı eleştirel yazılar yer almıştır. Öncelik olarak, dönemin siyasi havasından dolayı kutlama programında siyasi partilerin yer alması ve partiler arası çekişmelerin dönemin ruhuna gölge düşürdüğü düşüncesiyle eleştirilmiştir. Ancak buna karşın gazeteler, kurtuluş kutlamalarını halka aktarır iken hiçbir parti adına yazılar yayınlamamış ve dönemin siyasi durumu üzerine propaganda faaliyetleri yürütmemiştir. Böylece kurtuluş bayramı kutlamalarının siyasetin gölgesinde kalmasının önüne geçilmiştir.

Bir eleştiri de çocukların milli kıyafet giydirilip törenlerde yer almasına izin verilmemesi hususunda yapılmıştır. Gazeteler bunu milli bilinci yok etme olarak algılamış ve bu durumun gelecek nesiller üzerinde olumsuz bir etki yaratacak olmasından dolayı duyulan rahatsızlığı kamuoyuyla paylaşmışlardır. Gazetelerin bir diğer eleştiri hususu da, daha önce kutlama programlarında olan fakat 34. yıl programında çıkarılan işgal yıllarında şehrin yakılmasının temsili olarak tepelerde yakılan ateşlerin artık yakılmaması ve "Allah Allah" seslerinin

duyulmamış olması üzerine olmuştur. “Allah Allah” seslerinin duyulmamasını eleştirerek kamuoyunda kutlama programında yapılan değişiklikler konusunda bir bilinç yaratılmak istenmiştir.

Etik Beyan

“Demokrat Parti Dönemi Maraş Yerel Basınında Kurtuluş Bayramı Kutlamaları (1951-1959)” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırma etik kurul kararı zorunluluğu taşımamaktadır. Makale, Etik Kuralları Yayın Etiği Komitesinin (Committee on Publication Ethics - COPE) yazar, hakem ve editörler için belirtilen kurallardan yararlanılarak oluşturulmuş olan Anasay dergisi etik kuralları çerçevesinde yazılmıştır.

KAYNAKÇA

1. Süreli Yayınlar

- Demokrasiye Hizmet Gazetesi
- Halk Postası Gazetesi
- Kurtuluş Gazetesi
- Şanlı Maraş Gazetesi

2. Kütüphane Malzemeleri

Ahmad, F. (2019), *Bir Kimlik Pesinde Türkiye*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Akbıyık, Y. (2015), *Millî Mücadele'de Güney Cephesi*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Akşin, A. (2019), *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Alpaslan, E. (2015), Tek Parti Döneminde Maraş'ta Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1934- 1945), *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (2), 1-2.

Alpaslan, E. (2021), Maraş Milli Mücadelesinin Sonuçları, *Milli Mücadele'nin Güney Cephesi* (Ed. Necla Günay-Fahri Kılıç) (ss.261-273) Ankara: Cedit Yayınları.

Armaoğlu, F. (2018), *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1918*, İstanbul: Kronik Yayınları.

Beşikçi, M. (2015), *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği*, İstanbul: İş Bankası Yayınları.

Bodur, H. (2018), *Kronik 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Bolat, B. S. (2012), *Milli Bayram Olgusu ve Türkiye'de Yapılan Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1923-1960)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Büyükoğlu, Y. (2012), *Milli Mücadele Döneminde Güney Doğu Anadolu*, Bursa: Ekin Basım Yayınları.

- Der. Turgut, H. (2005), *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, İstanbul.
- Doğaner, Y. (2007), Cumhuriyet'in Onuncu Yıl Kutlamaları, *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, 9, 119-143.
- Duru, O. (2020), *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Eyicil, A. (2020), Maraş'ın Örgütlü Bir Şekilde Savunulması, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12, 59-88.
- Goloğlu, M. (2021), *Üçüncü Meşrutiyet*, İstanbul: İş Bankası Yayınları
- Gökbilgin, T. (2011), *Milli Mücadele Başlarken*, Ankara: İş Bankası Yayınları
- Gökhan, İ. (2021), "Fransızların Maraş'ı İşgali Sırasında Türkoğlu Cephesi" *Milli Mücadele'nin Güney Cephesi* (Ed. Necla Günay-Fahri Kılıç) (ss.189-203). Ankara: Cedit Yayınları.
- Günay, N. (2021), Fransız İşgaline Karşı Maraş Şehir Merkezinde Yürütülen Mücadele ve Maraş'ın Kahramanları, *Millî Mücadele'nin Güney Cephe-leri* (Ed. Necla Günay-Fahri Kılıç) (ss.106-123). Ankara: Cedit Yayınları.
- Hart, Basıl L. (2016), *Birinci Dünya Savaşı Tarihi*, (Çev.Kerim Bağrıaçık) İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Joll J. - Martel G. (2016), *Dünya Savaşı Neden Çıktı?* (Çev. Orhan Dinç Tayanç) İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Kalemli, H. (2018), İstanbul'da İlk "Kurtuluş Bayramı" Kutlamaları, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 62, 109-142.
- Karadağ, H. (1994), *İstiklal Savaşında Maraş*, Kahramanmaraş: Kahra-manmaraş Kurtuluş Savaşı Müzesi Yayınları.
- Karal, Enver Z. (2011), *Osmanlı Tarihi IX*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kılıç, M. (2011), Millî Mücadele Maraş'ta Siyasi ve Sosyal Gelişme ve Milli Mücadele Maraş Şehitleri, *Asia Minor Studies*, 12, 171-189.
- Koca, S. (2002), Eski Türklerde Bayram ve Festivaller, *Türkler Ansiklo-pedisi Cilt:3*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Koçak, C. (2017), *Demokrat Parti Karşısında CHP*, İstanbul: Timaş Yayınları.

Mcmeekin, S.(2016), I. Dünya Savaşı ve Cumhuriyetin Kuruluşu, *Dünden Bugüne Türkiye* (Der. Metin Heper-Sabri Sayar) (ss.45-58). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları,

Meray, S.L.(2020), *Osman Olcay Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü Belgeleri Serv Anlaşması Mondros Bırakışması İle İlgili Belgeler*, İstanbul: İş Bankası Yayınları.

Özkaya, Y.(2002), Güney Güneydoğuda Savunmalar ve 1920 Senesindeki Siyasal Olaylar, *Milli Mücadele Tarihi Makaleler* (Haz. Berna Türkdoğan), (ss.273- 289) Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Roberts, J.M(1996), *Avrupa Tarihi*, (Çev. Fethi Aytuna), İstanbul: İnkılap Yayınları

Shaw, S.J.(2014), *Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nun Savaşa Girişi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Sonyel, S.(2012), *Kaygılı Yıllar*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Şavkılı, C.(2017), Maraş'ın Kurtuluş Bayramı Kutlamaları ve Basına Yansımaları(1920-1950), *Atatürk Yolu*, 61, 309-340.

Tansel, S.(1991), *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar Cilt 1*, İstanbul: Milli Eğitim Yayınevi.

Temizgüney, F.(2021), Demokrat Parti Dönemi İzmir'in Kurtuluş Bayramı Kutlamaları, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1, 15-41.

Tuncer, H.(2016), *Dünya Savaşı Osmanlı Devleti'nin Sonu*, İstanbul: Tariheçi Kitabevi.

Tuncer, H.(2017), *Türk Dış Politikası Cilt 1*, Ankara: Kaynak Yayınları.

Ünalp, F.R.(2018), I. Dünya Harbi Sonunda Maraş'ın İtilaf Devletlerince İşgali ve Maraş Savunması, *Gazi Akademik Bakış*, 22, 205-234.

Yavuz, B.(1994), *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922*, Ankara: TTK Basımevi.

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ TÜRKİYE-BULGARİSTAN İLİŞKİLERİ (1950-1960)

TURKEY-BULGARIA RELATIONS IN THE DEMOCRATIVE PARTY PERIOD (1950-1960)

DOI: 10.33404/anasay.1098704

Çalışma Türü: Araştırma Makalesi / Research Article¹

Muhsin Ertürk BUDAK*

ÖZ

Bu çalışma; 1950-1960 yılları arasında Demokrat Partinin iktidarı döneminde Türkiye'nin Bulgaristan ile olan ilişkilerini kapsamaktadır. SSCB ve ABD arasında süren rekabetin Dünya'yı Doğu ve Batı olarak ikiye ayırmasıyla Türkiye tercihini Batı'dan yana kullanmış ve dış politikasını buna göre şekillendirmiştir. Bulgaristan ise Türkiye gibi Batı'yı seçmezken tercihini Doğu dünyasından yana kullanmıştır. Bulgaristan'dan Türkiye'ye yapılan göçler, siyasi, ticari, kültürel ve sportif ilişkiler olarak dönemin dış politikasını önemli ölçüde

1- Makale Geliş Tarihi: 05. 04. 2022 Makale Kabul Tarihi: 19. 08. 2022

Bu makale Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tarih Bölümü'nde Dr. Öğr. Üyesi Serkan ERDAL'ın danışmanlığında hazırlanmış olan "Demokrat Parti Dönemi Türk-Balkan İlişkileri (1950-1960)" başlıklı yüksek lisans tezinin bir bölümünden üretilmiştir.

* Öğretim Görevlisi, Kafkas Üniversitesi Kağızman Meslek Yüksek Okulu, erturk.budak@gmail.com, Orcid: **ORCID ID** <https://orcid.org/00000000-0001-9026-3856>

etkilemiştir. Göç konusu başlı başına iki ülke ilişkilerini gerginleştirirse de ticari, kültürel ve sportif ilişkiler olumlu bir düzlemde devam ettirilmeye çalışılmıştır. Demokrat Parti geçmiş dönem iktidarlarından ayıran en önemli fark ise dış siyasette son derece aktif rol oynaması ve bölgesel iş birliği çabalarından asla çekinmemesidir.

Anahtar Kelimeler: Demokrat Parti, Bulgaristan, Balkanlar, Göç, Dış Politika.

ABSTRACT

This study covers Turkey's business relations with Bulgaria during the rule of the democratic party between 1950 and 1960 years. As the rivalry between the USSR and America divided the world into two as east and west, Turkey preferred the western world and shaped its foreign policy accordingly. On the other hand, while Bulgaria did not choose the west like Turkey, it preferred the eastern world. Immigration from Bulgaria to Turkey; political, commercial, cultural and sportive relations significantly affected the foreign policy of the period. Although the issue of migrations strains the relations between the two sides; commercial, cultural and sportive relations have been tried to be maintained on a positive plane. The most important difference that distinguishes the democratic party from the previous governments is that it plays an extremely active role in foreign policy and never hesitates in regional cooperation efforts.

Keywords: Democratic Party, Bulgaria, Balkans, Migration, Foreign policy

Giriş

Osmanlı Devleti'nin siyasi sınırları içinde uzun süre yer alan Bulgaristan 5 Ağustos 1908 tarihinde bağımsızlığını elde etmiştir. Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasındaki ilişkiler Balkan Savaşları nedeniyle bozulma göstermiş olsa da I. Dünya Savaşı'nda Çanakkale Savaşları sonrası tekrar düzelmiştir (Kaştan, 2008, s. 670). I. Dünya Savaşı'nın bitişiyle savaştan yenik ayrılan Osmanlı Devleti ve Bulgaristan için zor bir süreç başlamıştır. Savaş sonrasında kurulan yeni düzende Bulgaristan'ın en iyi geçindiği komşularının başında Türkiye gelmiştir. Türkiye ve Bulgaristan arasında 18 Ekim 1925 tarihinde Türk-Bulgar Dostluk Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmanın ana konusu göç üzerinde yoğunlaşmış ve 1925-1939 yılları arasında devam eden süreçte Türkiye'ye 200.000

Türk nüfusu göç etmiştir (Toğrol, 1989, s. 72). Yine bu antlaşmaya göre iki ülke arasındaki siyasi sorunlarda çözüme kavuşturulmuştur. 6 Mart 1929 tarihinde “Tarafsızlık, Uzlaşma, Adli Tesviye ve Hakem Muahedesi” ile ilgili ikinci bir antlaşma yapılmıştır. Burada iki devlet arasında ortaya çıkacak olan her türlü anlaşmazlıklarda çözümün nasıl olacağı, hakemlerin tespiti ve işleyişi yer almıştır (Soysal, 1983, s. 253-264).

Türkiye özellikle 1930’lu yıllarda Avrupa’da milliyetçi akımlar ve otoriter yönetimler güçlenme gösterirken komşularıyla iyi ilişkiler kurarak “*Yurtta Barış, Dünyada Barış*” ilkesini benimsemiştir. 20 Eylül 1933 tarihinde Türkiye Başbakanı İsmet İnönü ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Sofya ziyaretinde ılımlı mesajlar vermiş ve 1929 yılında imzalanan Dostluk Antlaşması beş yıl süreyle uzatılmıştır (Kaştan, 2008, s. 678). 1934 yılında imzalanan Balkan Antantı’na Türkiye, Yugoslavya, Yunanistan ve Romanya katılırken Bulgaristan bu Antant’ta yer almamıştır. Bulgaristan’ın bu Antant’tan uzak durmasındaki en önemli sebep ise İtalya ile olan yakınlaşmasıdır. Bulgaristan’ın İtalya ile yakınlaşmasındaki ana etken Romanya ile arasındaki Dobruca toprakları meselesidir. 1940 yılına kadar Dobruca’nın tamamına hâkim olan Romanya bu tarihten sonra bölgeyi Almanyanın baskısıyla Bulgaristan’a bırakmak zorunda kalmıştır (Özbek, Önal, 2017, s. 274). 20 Temmuz 1936 yılında Boğazları tamamen Türkiye kontrolüne sokan Montrö Boğazlar Sözleşmesi’ne Bulgaristan davet edilmiş ve sözleşmeyi imzalamıştır (Armaoğlu, 1984, s. 185).

İkinci Dünya Savaşı’nın öncesi ve sonrasında Türkiye-Bulgaristan ilişkileri blokların olduğu dönemde gelişim göstermiştir. Türkiye Almanya ve İtalya tehlikesine karşı Türk-Bulgar sınırını güçlendirmek istemiştir. Savaş sırasında Bulgaristan Almanya tarafından işgal edilmiş ve Mihver Devletlerin Balkan uydusu haline gelmiştir (Özalper, 2017, s. 194). İkinci Dünya Savaşı’nın sona ermesiyle beraber Türk-Bulgar ilişkilerini etkileyen en önemli unsur, Bulgaristan’daki Türklerin statüsü ve göçleri olmuştur.

1950-1951: Göç Olgusu ve Bulgaristan’dan Türkiye’ye Yapılan Göç Hareketleri ve Göçü Hazırlayan Etkenler

Göç; ekonomik, siyasi ve bireysel nedenlerle, bir yerden başka bir yere yapılan ve kısa veya uzun vadeli geri dönüşlerle birlikte sürekli yerleşim hedefi güden coğrafik, toplumsal ve kültürel bir yer değiştirme hareketidir (Yalçın, 2004, s. 14).

Göçler kişilerin veya toplulukların rızaları doğrultusunda şekillenirken bazen de siyasi zorlamalar da buna bir etkidir. Tarihsel süreç içerisinde birçok göç hareketi yapılmıştır. Bu göçler arasında Balkanlar'dan Anadolu'ya yapılan göçler dikkate değerdir. Yine bu göçler arasında Bulgaristan'da bulunan Türklerin göçü ve yaşadıkları zorluklar uzun bir döneme yayılmaktadır. Bulgaristan Türklerini oluşturan kitleler önce Anadolu'dan o topraklara göçtüler. XIV. yüzyılda Osmanlı Devleti Balkan coğrafyasında hâkimiyet kurunca Anadolu'dan Rumeli'ye yoğun şekilde Türk göçleri yaşandı. Buraya yerleşen Türkler yeni köyler ve kasabalar kurarak o toprakları Türk vatanı haline getirdiler (Çolak, 2013, s. 116).

Bulgaristan'dan Anadolu coğrafyasına ilk büyük Türk göçü 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda alınan yenilgi sonrası yaşanmıştır. Bu savaş sonrasında imzalanan ve 29 maddeden oluşan Ayastefenos Antlaşması'na göre; Osmanlı Devleti'ne vergi bağı ile bağlı Bulgaristan Prensligi ortaya çıkmıştır. Prenslığın sınırları ise oldukça geniştir. Kuzeyde Tuna'ya, doğuda Karadeniz'e, güneyde Ege Denizi'ne ve batıda ise Arnavutluğa kadar sınırları uzanmaktaydı. Ancak hem İngiltere hem de Avusturya Büyük Bulgaristan'ın kurulacak olması sorun teşkil ediyordu. Yapılan görüşmeler sonucunda 13 Haziran 1878'de Berlin Antlaşması imzalandı. Bu antlaşmaya göre; Bulgaristan Ayastefenos'ta olduğu gibi vergi ile bağlı prenslik olacak ancak sınırları daralacaktı. Doğu Rumeli, Batı Trakya ve Makedonya geri alındı ve ıslahat yapmak şartıyla Makedonya Osmanlı'ya tekrar bağlanıyordu. Kısaca 1878 Berlin Antlaşmasıyla Bulgaristan Prensligi Tuna nehri ve Balkan dağları arasında sıkışmış oluyordu. (Armaoğlu, 1997, s. 522-526). Bulgaristan tam anlamıyla bağımsızlığına ise Avrupalı devletlerin desteğiyle 5 Ekim 1908 tarihinde ulaşacaktır (Burma, 2012, s. 85).

Tuna Nehri ile Balkan sıradağları arasında kalan bölgede 1876 yılında 1.120.000 Türk ve 1.130.000 Bulgar yaşıyordu. Neredeyse yarı yarıya Türk ve Bulgar nüfusunun yaşadığı bir toprak üzerinde bir Bulgar devleti kurmak düşüncesi zordu. Bu nedenle Rusya bir Slav Bulgar devleti kurabilmek için Bulgar çeteleri ile birlikte savaşta Türkleri katletme ya da göçe zorlama yoluna gitmişlerdi. Sonucunda bir milyondan fazla Rumeli Türkü yerlerinden ayrılmak zorunda kalmıştır (Şimşir, 2009, s. 200-201).

Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra başlayan bu göç hareketlerinde Haziran 1879-Eylül 1880 tarihleri arasında Varna Limanı'ndan yaklaşık olarak 18.033

Anadolu'ya geçmiştir. 1878-1912 yılları arasında Bulgaristan'dan 350.000 Türk göç etmek zorunda kalmıştır (Çolak, 2004, s. 116).

Bulgar resmî istatistiklerine göre, 1893-1902 yılları arasında da Bulgaristan'dan Türkiye'ye 70.603 göçmen gelmiştir (Şimşir, 2009, s. 205). Süreç böyle devam ederken Balkan Savaşları sonrası büyük çapta bir göç daha yaşanmıştır. Yaklaşık yarım milyon kişi göç etmek zorunda kalmıştır. 1914-1934 yılları arasında Bulgaristan'dan Türkiye'ye yıllık ortalama 10.000 kişi göç etmiştir. 1934'de Bulgaristan'da meydana gelen ihtilalden sonra bu rakam yıllık 20.000 kişiye yükselmiştir (Çolak, 2004, s. 117).

1939-1949 yılları arasında Bulgaristan'dan Türkiye'ye gelen göçmenlerin sayısında ciddi derecede azalma meydana gelmiştir. Bulgaristan'ın yurt dışına çıkış yasağı koyması ve Sander'in belirttiğine göre; Bulgaristan II. Dünya Savaşı sonrasında, geniş çapta iş gücüne olan ihtiyacı, Türklerin göç etmesini engelleyici davranışlarda bulunmasına neden olmuş ve bu davranış Türkiye'de sert bir şekilde eleştirilmiştir (Sander, 1969, s. 73-74).

Bulgaristan'da kurulan Sovyet yanlısı hükümet zamanında bozulan Türk-Bulgar ilişkileri, 1949 yılında karşılıklı sınır ve casusluk olayları yüzünden gerginleşmiş ve 1950'deki tehcir politikası ile de kopma noktasına gelmiştir. Kore Savaşı, Balkan gelişmeleri açısından önemli bir dönüm noktası olmuş, Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya girmek istemesi de Balkanlarda bulunan SSCB yanlısı devletleri korkutmuştur. Böyle bir ortam oluşurken SSCB'nin Balkanlardaki en önemli müttefiki olan Bulgaristan Türkiye'yi zor durumda bırakmak için 250.000 Türk'ü göçe zorlamıştır. Bu konuda Mayıs 1950'de iktidar değişikliğinden sonra Batı'ya meyilli bir dış politika izleyen yeni hükümeti kuruluş yıllarında sıkıntıya sokmak ve ekonomik olarak ağır bir yük altında bırakmak için SSCB'nin Bulgaristan'ı kullandığı görüşü hâkimdir (Sander, 1969, s. 70-71).

Ancak bu göçleri sadece bu gelişimlere bağlamak yanlış olabilir. Bulgaristan'ın iç politik düşünceleri ve oradaki Türklerin durumu da en büyük göç etkenlerinden birisidir. Yeni Bulgar Komünist rejimin Türk azınlıkla ilgili en önemli politikası Bulgar Sosyalist Devleti ile bütünleşmiş, “*Tek Bir Ulusun Yaratılması*” amacını taşıyordu (Çolak, 2004, s. 119).

1950-1951 Göçü'nün Başlaması

1950 yılının ilk aylarından itibaren Bulgar Hükümeti'nin Türk azınlığa çıkış izni vermesiyle birlikte hızlı bir şekilde göçler başlamıştır. Bulgaristan'dan gelen bu göçmen kitlesi perişan ve bitkin halde Türkiye'ye sığınmıştı. Bulgar Hükümeti 1950 yılının ilk aylarında 860 vize verirken daha sonra bu sayı 7000'e yükselmiştir.

10 Ağustos 1950'de Türkiye'ye verilen bir notada Bulgaristan Hükümeti'nin ilk etapta 54.000 çıkış vizesi verdiği belirtilmekte ve Ankara'nın üç ay içerisinde 250.000 Türk'e giriş vizesi verilmesini talep etmekte idi (Sander, 1969, s. 75).

10 Ağustos 1950'de Bulgaristan Hükümeti bir nota ile Türkiye'ye göç etmeyen isteyen 250.000 Türk'ün Türkiye'ye kabul edilmesini bildirdi. Türk-Bulgar ilişkileri göç sorunu bağlamında ciddi bir döneme girmiş oldu (Pınar, 2014, s. 66). Adnan Menderes Hükümeti'nin 28 Ağustos 1950 tarihli karşı notası şu şekilde olmuştur:

1. *“Bulgaristan Hükümeti'nin devletlerarası nezaket kurallarına aykırı bir ifade şekli kullanması esefle kınanmaktadır.*

2. *Bulgaristan'daki Türk azınlığının durumu, hakları, yaşamı bugün düşündürücü ve endişe verici bir duruma gelmiştir. 250.000 kişinin göçmek istemesi Bulgaristan'daki hayat şartlarının çok vahim bir durumda olduğunun bir göstergesidir.*

3. *Geçmiş zamanlarda insan haklarına gösterdiği riayetsizlik yüzünden büyük devletlerden protestolar alan Bulgaristan, hatalı muamelelerine devam etmektedir.*

4. *1925 Türk-Bulgar Antlaşması'nın 2. Maddesi; Türkiye'den Bulgaristan'a, Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç edecek kişilerin mal ve mülklerini diledikleri gibi tasfiye bedellerini memleket dışına çıkarmaya engel olmamak şeklinde tezahür etmektedir.*

5. *Gelecek göçmenlerin arasında içtimai ve siyasi kanaatleri bakımından memleket için huzuru bozacak nitelikte olanlar bulunduğu takdirde, toprağına göçülecek memleketin bu gibilere giriş vizesi vermemesi doğaldır.*

6. *Türk konsolosluk memurları göçmenlere vize verirken sadece takdir*

haklarını kullanmakta, herhangi sözlü ya da yazılı bir beyan istememektedirler.

7. 1925 tarihli ikamet mukavelesinin 2. Maddesine rağmen Bulgar makamları göç eden Türklerin menkul mallarını ve paralarını dışarıya çıkarmalarına izin vermemektedir. Gelen göçmenler Türk Hükümeti'nden acil olarak yardım beklemekte ve bu nedenle iskânları zorlukla yapılmaktadır.

8. Elçilik memurlarının, göç edeceklerden ilk etapta öncelikli ihtiyaçlarını sağlayabilecek hısım ve akrabalara sahip olanların göç etme taleplerini karşılamaları doğal bir harekettir. Ayrıca bu memurların, göçmenlerin hareket müsaadesi almadan mal ve mülklerini tasfiye etmemelerini tavsiye etmeleri olağandır.

9. Göçmen vizesi işini hızlandırmak için konsolosluk önemli birçok formaliteyi kaldırmıştır. Sınıra yığılan Türklerin durumu vahimdir.

10. Romanya ile Dobruca Türk azınlığın nakli konusunda yapılan anlaşma sorunsuz uygulanmıştır. Bu Bulgaristan'a örnek olabilirdi.

11. Bulgaristan Halk Cumhuriyeti, insan haklarına ve devletler hukukuna aykırı olarak yapmaya çalıştığı tehcir hareketine devam ederse Türk Hükümeti milletlerarası kurumlara başvuracaktır.

12. Türkiye Cumhuriyeti, ırkdaşlarının muhaceretine doğal seyir hadleri dâhilinde her zaman kabul edecektir; ancak 250 bin göçmenin kısa bir sürede memlekete alınması kabul edilemez.

13. Göçmenlerin mal varlıklarının tasfiyesi ve Türkiye'ye nakli konusunda acilen bir anlaşma yapılmalıdır (Pınar, 2014, s. 67-68).”

Göçmen işleriyle görevli Toprak ve İskân Genel Müdürlüğü, 1950 yılında Tarım Bakanlığına bağlıydı. Tarım Bakanlığıyla Dışişleri Bakanlığı ve Başbakanlık arasında göç konusunda yazışmalar yapılıyor ve Türkiye'nin göç politikası giderek belirginleşiyordu (Şimşir, 2009, s. 219).

Bulgaristan'dan Türk göçlerinin hızlanmasıyla birlikte Türk Hükümeti iskânla ilgili problemleri çözmek için çalışmalara başladı (BCA,030.18.01.02.14.83.7).

Maliye Bakanlığı 1950 mali yılı sonuna kadar yetmeyeceği anlaşılan İskân Genel Müdürlüğü ödeneğinin artırılması için bir tasarı hazırladı. Ayrıca Türk Hükümeti'nin göçmenler arasına karışan, şüphe uyandıran komünist ajanları

ayırmak için zamana ihtiyacı vardı. Bulgar Hükümeti 22 Eylül tarihinde Türk Hükümeti'ne ikinci bir nota göndermiş ve azınlıklara çok iyi davrandığını, göç etmek istemeyenlerin mal ve mülklerinin alım satımı konusunda tam bir serbestiyet olduğunu vurgulamıştır (Sander, 1969, s. 76).

1950 yılının başında Türk-Bulgar sınırının birinci kapanış tarihi olan 6 Kasım 1950 tarihine kadar Bulgaristan'dan Türkiye'ye 30.778 göçmen gelmiştir ki bunların hepsi serbest göçmen vizesi ile ülkeye girmiştir. Sınırın açılış tarihinden, yani 3 Aralık 1950'den 31 Aralık 1950 tarihine kadar da 21.143 göçmen gelmiştir (Çolak, 2004, s. 122).

Bulgar Hükümeti, göçmenlere ülkeyi terk etmeleri için 48 saat süre verdi ve bu müddet sonunda ellerine geçirdikleri Türkleri hayvan taşımada kullanılan tren vagonlarına bindirerek göçe zorlamaya başladı. Ancak Türkiye'nin Türk-Bulgar sınırını kapatması ve özellikle sorunu Birleşmiş Milletlere götüreceğini duyurması Bulgaristan'ı tutumlarında değişikliğe itmiştir. 2 Aralık 1950'de Türk tarafı lehine bir antlaşma imzalanmıştır:

1. *“Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç etmek isteyenlere ancak Türk giriş vizesi verildikten sonra Bulgar çıkış vizesi verilecektir.*
2. *Bulgar sınır makamlarına, Türk giriş vizesini hamil olmayanların sınırı geçmelerine izin vermemeleri hususunda gerekli emirler verilecektir.*
3. *Türk giriş vizesini hamil olmadıkları halde göçmenler arasına karışarak Türk topraklarına girenler bulunursa, Türk hudut makamları tarafından geri çevrilecek bu kimseler, Bulgar hudut makamlarınca derhal geri alınacaktır.*
4. *Evvelce Bulgaristan'dan vizesiz gelmiş olup Edirne'de bulunan ve Çingene oldukları anlaşılan 67 ailede 360 nüfusu Bulgar makamları geri alacaklardır (Sander, 1969: 78, 79)”.*

Bu antlaşmadan sonra Türk-Bulgar sınırı tekrar 2 Aralık 1950'de açılmıştır. Bu tarihten itibaren göçler yeniden başlamıştır. Ayrıca ABD'nin Bulgaristan'ı eleştirip Türkiye'yi de uyguladığı politikalar dolayı övünce Bulgaristan geri adım atmak zorunda kalmıştır. Bulgaristan zamanla yapılan antlaşmayı hiçe sayarak sınıra göçmenleri tekrar yığmaya başladı.

Sınırın açılması üzerine, 1950-1951 kış aylarında Bulgaristan'dan Türkiye'ye göçmen akını büyük boyutlara ulaştı. Aralık, ocak ve şubat aylarında, ortalama beş bin Türk ailesi, (yirmişer bin insan) kötü bir durumda Türkiye'ye

sığındı (Şimşir, 2009, s. 225). Nisan 1951’de Türkiye, 1 Ocak 1950’den itibaren Bulgaristan’dan Türkiye’ye gelen ve bundan sonra gelecek olan tüm göçmenleri “*iskânlı göçmen*” kategorisine aldı (BCA, 30.18.01.02.125.32.2). Yani tüm göçmen kitlesine el uzatılıyor ve bundan sonra gelenler “*serbest göçmen*” değil “*göçmen*” vizesi alıyordu. Türkiye kontrollü bir şekilde göçmenleri kabul etmeye başlasa da Bulgaristan Türk asıllı olmayanlara da vize vermeye başlayınca Türkiye’nin sert tepkisi ile karşılaştı. Türkiye bunun üzerine 8 Kasım 1951’de sınırı tekrar kapatma kararı aldı. Bunun üzerine Bulgaristan’da 30 Kasım 1951 tarihinde göçü kesin olarak durdurmuştur. Bulgaristan, Türkiye’nin göçü engellediğini iddia ederek suçlamalarda bulunuyordu (Budak, 2017, s. 35).

Türkiye, 1 Aralık 1951 tarihli bildiri ile Bulgar iddialarına karşılık verdi. Türkiye’nin göç etmek isteyen soydaşlarını engellemesinin söz konusu olmadığını, nitekim 1950 yılından 1951 sonbaharına kadar Bulgaristan’dan 150 bin civarında göçmen alındığını, göçün devam etmesinin Bulgar Hükümeti’nin işine gelmediğini, bu yüzden sınırın kapanmasına varan olayları Bulgarların kasıtlı olarak çıkardıklarını belirtti (Çolak, 2013, s. 129)

1951’in sonuna kadar Bulgaristan’dan 154.393 göçmen Türkiye ye gelmiştir. Yine bu dönemde 32. 000 ailenin iskânı için çalışmalar yapılmıştır (BCA,30.18.01.02. 126.55.15).

1950-1951 yılındaki Bulgaristan’dan gelen 154.000 göçmen arasında yapılan bir anket bu konuda ilginç sonuçlar vermiştir. Bulgaristan’ın çeşitli yörelerinden gelmiş olan 9.446 aile reisinin anket sorularına verdiği cevaplara göre, göçmenlerin %11,1’ikendi arzularıyla %85,3’üde Bulgaristan’da yaşamının imkânsız olduğu için göç ettiklerini söylemişlerdir. Bulgarların göçe zorladıkları kimseler % 3 oranındadır. Bu da demek oluyor ki göçmenlerin % 85. 3’ü Bulgar rejiminden kaçmıştır (Çolak, 2013, s. 121).

Göçmenlere Yardım Sorunu ve Yerleştirilmeleri

Zor şartlar altında Türkiye’ye gelen göçmenlere hem içeriden hem de dışarıdan çeşitli yardım faaliyetleri yapılmıştır. Bulgaristan’dan gelen göçmenleri yerleştirebilmek için Türkiye Marshall yardımından 30 milyon TL tutarında bir destek almıştır (Sander, 1969, s. 80).

Göçmenlerin gelmeden önce Bulgaristan’daki malları gasp edildiği için Türkiye’de bu duruma karşı genel bir yardım havası oluşmuştur. Türkiye’ye

gelen göçmenler ilk önce Edirne’de bulunan misafirhanelere yerleştirilmiştir (BCA,30.01.00.00.17.99.11). Bir süre sonra buralar yetersiz kalınca göçmenler İstanbul’da ağırlanmıştır. Dağınık bir şekilde devam eden yardım ve yerleştirme meselesi Cumhurbaşkanı Celal Bayar’ın teşvikiyle Göçmen Mülteci ve Mülteciler Yardım Birliği adı altında düzenli bir hale getirilmiştir. (Çalışkan, 2014, s. 69). Türkiye göçmenlerin sınırın ötesinde yaşadığı sorunlara da el atmak istemiştir. Bu amaçla Kızıllaç Cemiyeti’ne başvuru yapsa da herhangi bir cevap alamamıştır. Bu sıralarda Türk Kızılay’ı ise göçmenlere 104.108 TL’lik bir yardımda bulunmuştur (Pınar, 2014, s. 75).

Yine göçmenlere yardım maksadıyla bir defaya mahsus olmak üzere piyango idaresi tarafından bir piyango organizasyonu düzenlemiştir. Amerikan Ekonomik İşbirliği İdaresi 4 milyon lira değerinde aynı yardımda bulunmuş, Uluslararası Göçmenler Örgütü de göçmenlerin durumunu incelemek için Ankara’da bir teknik yardım grubu oluşturmuştur (Sander, 1969, s. 80, Cumhuriyet, 3 Şubat 1951). Cumhurbaşkanı Celal Bayar’ın eşi Reşide Bayar, Ankara Radyosu’nda göçmenlere yardım konusunda Türk kadınlarını yardıma çağırmıştır. Bu kampanyaya Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün kız kardeşi Makbule Hanım da 1.000 lira bağışla katkıda bulunmuştur (Cumhuriyet, 22 Ocak 1951). Manisa’da 18.700 lira, Kastamonu’da 25.922 lira nakdi yardım ve 46 ton yiyecek maddesi ve giyim eşyası toplanmıştı. Kanada’dan 6 bin dolar değerindeki giyecek, Amerikalı HrandCevheriyan2.000 takım giyim malzemesi yardımında bulundu. (Cumhuriyet, 4 Temmuz 1951). Irak Kızılay’ı göçmenlere 100. 000 lira, Amerikan Prudential Line Deniz Yolları şirketi de 1.000dolar yardım yaptı (Cumhuriyet, 7 Şubat 1951) Milletlerarası Kurtarma Komitesi de 50 bin ton ikinci el eşya yardımı yapmıştır (Cumhuriyet, 6 Mart 1951). Yapılan bu yardımlar zamanla yurt içinde daha çok yankı bulmuş ve çeşitli yerlerden vatandaşlar hem para hem de eşya olarak yardımda bulunmuşlardır (Budak, 2017, s. 37)

Göçmenler konusunda sıkıntılı bir dönem içinde iktidar ve muhalefetin arasında bu konu yüzünden bozuluyordu. CHP göçmenlerin sıkıntılar çektiğini ve DP’nin hatalı politikalar ürettiğini belirtse de DP bu iddialara sert tepki göstermiştir. DP göçmenlerin rahat bir şekilde yerleşimleri için bir iskân planı hazırlamıştı. Buna göre gelen göçmenler için iki aşamalı bir program düşünülmüş ilk aşamada barınma ve yardım aşaması, ikincisi ise kesin olarak yerleştirilme safhasıydı (Tinal, 2014, s. 69).

Gelen göçmenler Türkiye'nin batı bölgelerine misafir olarak yerleştirilirken bunların kesin iskânları ele alınmış ve bu işe 1951 yılı ilkbaharında başlanmıştır. İlk iş olarak illere bir yazı gönderilerek acele kaydıyla kabul edebilecekleri göçmen miktarını tespit ederek Toprak ve İskân Genel Müdürlüğüne telgrafla bildirilmesi istenmiştir (Çolak, 2013, s. 134-136).

1951'de 7.748 köy tipi, 2.087 şehir tipi, 427 hazır ev olmak üzere toplam 10.262 ev, 1952'de ise 8.933 köy tipi, 4.576 şehir tipi, 399 hazır ev olmak üzere toplam 13.908 ev yapılarak göçmenlere teslim edilmiştir. 1959 yılında teslim edilen evlerin toplam sayısı 36.292'dir (Çolak, 2013, s. 135).

Göçmenlere hem ev verilmiş hem de onların üretici durumuna gelebilmesi için çalışmalar devam etmiştir. 1954'e kadar göçmenlerin konut ihtiyacında yaşanan sorunlarda büyük oranda çözüme kavuşturulmuştur. 1954 yılında yapılan genel seçimler ile DP'nin tekrar iktidara gelişi, göçmenler üzerine daha da çok yoğunlaşmasını sağlamıştır (Çolak, 2013, s. 136).

DP'nin göçmenleri birçok vergiden muaf tutması, Göçmen Köyü Projesi, onların çocuklarının okul masraflarının karşılanması ve barınma problemlerini kalıcı konutlar yaparak çözmesi önemliydi. DP, sorunu millî bir mesele olarak görmüş hatta Göçmen Bakanlığı kurmayı bile düşünmüştü (Pınar, 2014, s. 88).

İktidara geldiğinin daha ilk yılında dış politikada böylesine büyük bir sorun ile karşılaşan DP, kimi zaman sıkıntılı durumlara düşse de göçmen politikasını sağlıklı ve istikrarlı bir şekilde yürütülmüştü.

Sınırdaki Yaşanan Sorunlar

Türk-Bulgar ilişkileri bu dönemde sadece göç olayı yüzünden bozulmamış, özellikle sınır ve casusluk faaliyetleri yüzünden de kopma noktasına gelmiştir. Cumhuriyet gazetesinin muhabiri Arif Necip Kaskatı sınır köylerde dolaşırken Bulgar askerleri tarafından sebebi belirsiz şekilde öldürülmüştü. Olayı gören köylüler hemen Jandarma Komutanlığına haber vermişlerdi. Olay kısa bir zamanda Edirne'ye yayılmıştı (Milliyet, 13 Haziran 1950). Bu olay üzerine Bulgar Hükümeti kendini haklı göstermek istemiş ve Türk keşif aracının Bulgar sınırına girdiğini ve muhafızların da aracı durdurmak için ateş ettiklerini, bunun sonucunda da sivil bir kişinin öldüğünü belirtmişlerdi (Milliyet, 16 Haziran 1950). Bu olay üzerine Milliyet gazetesinde çıkan bir haberde "*Bulgaristan'a Sert Bir Cevap Verdik*" bir yazı çıkmıştı. Bulgar sınır memurları şiddetle protesto edildi ve öldürülen Türk vatandaşı için tazminat talep edilmişti (Milliyet,

25 Haziran 1950). Bulgar Hükümeti öldürülen vatandaşın cenazesini daha sonra Türkiye'ye teslim etmiştir. Cenaze merasim ile Edirne'de karşılanmış, cipte ise 96 kurşun tespit edilmiştir (Milliyet, 2 Temmuz 1950).

Bulgarların yaptığı olaylar bunlarla son bulmamış ve devam etmiştir. Sofya'daki Türk Diplomatı Sadun Terem Türkiye'ye gelmek isterken Bulgarlar tarafından sınırda kötü bir muameleye maruz kalmıştı. Bu olayı Bulgarlar Sadun Bey'in bir kaçakçı olduğunu iddia ederek cevaplamışlardı (Milliyet, 12 Mart 1950). Yine sınırda çıkan sorunlarla ilgili Milliyette şöyle bir yazı kaleme alınmıştır.

“Bulgar askeri devriye gezen bir Türk müfrezesine hücum ederek üç erimizi yaralamış ve bunlardan birini de beraberinde götürmüşlerdir. Olay gece yarısından sonra cereyan etmiş, pusuya yatmış olan mütecavizler ani bir baskın yapmışlardır. İlk tetkiklerden Bulgarların sınır hattını 180 metre kadar aşarak pusuyu bizim sınırlarımızın içine tertip ettikleri anlaşılmıştır. Bulgaristan'ın prenslik olmasıyla başlamış krallığa kadar tahvilinden sonra artmış, kendilerini zayıf hissettikleri zaman azalmıştır. Dayanacak, güvenecek bir kapı bir dayı buldukları anlarda da işi azıtmışlardır. Açgözlü insanlar oldukları için bu gibi hadiseleri bilhassa bir şey vurmak, bir şey aşırmaq, kendi tabirleriyle plaçka için yaptıkları da malumdur. Mesela yaralanan askerin cebinde bulunan beş on kuruşu almak bile onlara göre bir nimet olduğu için bu gibi hareketlerden bir türlü vazgeçemezler. Sınıra yakın köylerde koyun, kuzu çalmak o civarda hayvanlarını otlatan bir çobanı yakalayarak sürüsüyle beraber Bulgar arazisine götürmek, sonra sınırı geçmiş diye şikâyet etmek vaktiyle en büyük zevkleriydi. Tabii sıkıştıkları anda derhal sürüyü de çobanı da getirip bizzat teslim ediyorlardı. Fakat sürüyü iki üç gün hapsetmekte temin ettikleri süt onları saadetlere garkeylemeye kati geliyordu. Hatta bir defasında koyunları kırpmışlar, yünlerini aşırılmışlardır. Vaziyetleri palavraya müsait olduğu zamanlarda bilhassa nöbetçilere tecavüzde bulunarak, sınırın herhangi bir noktasını geçmek, iyice takdit edilmemiş yerlerde biraz ilerleyerek Bulgaristan'a birkaç yüz metre karelik bir arazi plaçkası temin eylemek de oralarda bir milli kahramanlık telakki olunur. Son aylarda Yunan-Bulgar sınırında nehrin ortasında ki küçük adacıklara saldırmaları bu kabildendir” (Milliyet, 29 Eylül 1952).

İki ülke arasında bu dönemde casusluk faaliyetleri de ön plana çıkmaktadır. Türkiye'nin Batı ve Bulgaristan'ın Doğu gibi iki farklı görüşü temsil etmesi, casusluk olaylarının çıkmasında en büyük etkindir.

Bulgaristan topraklarındaki Türkleri zorunlu göçe tabi tuttuğu zaman göçmenlerin içinde bazı casuslar da Türkiye'ye gelmiş ve bunların ayıklanmaları uzun süre almıştır. Yakalanan kimi ajanlar ise Bulgaristan'a iade edilmiştir. Buna rağmen, Bulgaristan bu iddiaları reddediyor ve Türkiye'den kendi taraflarına casusların geldiğini iddia ediyordu (Cumhuriyet, 2 Nisan 1951).

Edirne'de sıkı bir takip sonucu altı casus suçüstü yakalanmıştır. Bunlar Askeri Siyasi Mahkemede yargılanmak üzere İstanbul'a getirilmiştir. Fehim Cesur Kardeşler ve üç arkadaşı özel olarak Bulgaristan'da yetiştirilmiş ve Türkiye'ye sokulmuştu. Türk polisi haber almış ve uzun uğraşlar sonucunda bir evde toplantı yaparken bu şahısları yakalamıştı (Milliyet, 11 Mayıs 1952).

Müzekka Uslu adındaki bir casus da bazı askerî sırları Bulgarlara satmaktan suçlu bulunmuştu. 60 yaşlarında olan bu şahıs birkaç kez sınırdan giriş çıkış yapmış ve en son kaçmak isterken yakalanmıştı. Suçlamaları inkâr etse de sonunda bu işi bilmeyerek yaptığını itiraf etmek zorunda kalmıştı (Milliyet, 31 Ocak 1953).

Bu dönemde bazı Bulgar yetkililerde casusluk faaliyetlerinde bulunmuştu. Bulgar Konsolos Çolakof'un Bulgaristan adına casusluk yapan bir şebekeyi idare ettiği haberi üzerine kendisi takibe alınmış ve Ali Dimitrof isimdeki bir Bulgar ile görüşmesi esnasında yakalanmıştı. Kendisi daha sonra Askeri Mahkemeye sevk edilmiştir (Milliyet, 5 Temmuz 1955). Çolakof Türkiye'de bir süre hapis yatmış ve 1964 yılında tahliye edildiğinde Bulgarlar da buna karşılık sekiz Türk vatandaşını Türkiye'ye iade etmişti (Milliyet, 7 Nisan 1964).

Ankara Cebeci'de casusluk yaparken Angel Angelo Ninov (Nenov) adlı şahıs suçüstü yakalanmıştı. Dokunulmazlığı olduğu anlaşılan bu şahsın diplomatik kurallar gereğince ülkeyi terk etmesi istenmiş ve Ninov ülkesine geri dönmüştü. (Milliyet, 3 Ocak 1957).

Casusluk faaliyetleri yanı sıra Bulgaristan'dan Türkiye'ye iltica olayları da olmuştur. Bunlar arasından en önemli olanı Bulgaristan'dan kaçarak Edirne'ye gelen Emil Antonof adlı şahıs Bulgar kızıl rejimine tahammül edemediğini bildirmiştir (Milliyet, 29 Eylül 1950).

Yine bu dönemde Varna'da üniversite okuyan bir öğrenci olan Alexandre Georgeyef, bir sandal satın alarak balığa çıkma bahanesiyle Türk sahillerine ulaşmıştı. Kendisi Bulgaristan'da olan kötü durumdan dolayı kaçmak istemişti (Hürriyet, 9 Ocak 1957).

Bulgar ordusunda görevli olup da Türkiye'ye iltica edenler de olmuştur. Yüzbaşı Vasilef Mutafçiyef İstranca Dağlarında günlerce saklandıktan sonra Kırklareli sınır karakoluna sığınmıştı (Hürriyet, 10 Ocak 1957).

Ayrıca mülteci muamelesini tamamlayan ve Türk vatandaşı olan Anton-Ninovi'nin anlattıklarına göre Alicefi, Nikola ve Dingo adındaki üç kişinin de Bulgar sınırını aşma esnasında Bulgar askerleri tarafından öldürülmüştü. Ayrıca Ninova Ruslar tarafından altı yıl sürgüne gönderilmişti (Milliyet, 4 Ocak 1957). Ninova, şunları anlatmıştır:

“Türkiye'ye, hür bir dünyaya kavuştum. Ben de her Türk gibi Demokratça ve bir Türk olarak yaşamak istiyorum. Müslümanlığı kabul etmeye karar verdim ve Ankara'ya da Maarif Vekâletine müracaatla, 30 senelik bir maarif mensubu sıfatıyla ve Türk irfan ordusuna bir öğretmen olarak katılmak üzere istida vermeye gidiyorum (Milliyet, 4 Ocak 1957).”

Edirne'den Bulgaristan'a kaçmak isteyen iki şüpheli şahıs yakalanmıştı. Yapılan inceleme sonucunda şahıslardan birinin akıl sağlığının yerinde olmadığı, birinin ise Zonguldak'ta bulunan kömür madeninde işçi olduğu basında yer almıştı. Verilen bilgiler kesinlik kazanmamış ve soruşturma polis tarafından devam ettirilmişti (Milliyet, 6 Haziran 1954).

Ticari, Sportif ve Kültürel Faaliyetler

İkinci Dünya Savaşı yılları ve sonrası Bulgaristan'ın ekonomik ve siyasi sorunlarına ağırlık vermesi, sosyalist ülkelerle iş birliğine yönelmesi Türkiye ile arasında ticari ilişkileri 1950'li yıllarının ikinci yarısına kadar ertelenmiştir. Türkiye Batı Bulgaristan ise doğu sistemini temsil ederken, iki ülkenin farklı ekonomik, siyasi ve askeri sistemlerde bulunması bir sorun teşkil ediyordu. Doğu ve batı bloğu arasındaki soğuk savaş bazı bölgelerde ise sıcak savaş haline dönüştü. Ancak bloklar arasında yumuşama ile iki ülke arasında da yumuşama başlamış ve önemli aşamalar geçirerek belirli alanlarda iş birliği düzeyine erişilmiştir (Kuyucuklu, 1987, s. 283).

24 Ocak 1955 tarihinde Türkiye ile Bulgaristan arasında Ticaret Antlaşması için görüşmeler yapılmıştır (BCA,30.18.01. 02.138.110.19). 23 Şubat 1955'te uzun görüşmeler sonrasında Türk-Bulgar Ticaret ve Ödeme Antlaşması imzalanmıştır. Kliring esasına göre olacak bu antlaşma 2,5 milyon dolarlık bir mal alışverişi öngörmekteydi. Bu antlaşma Kliring esasına göre olacaktı ve

2,5 Milyon dolarlık bir mal alışverişini de öngörmekteydi. Türkiye özellikle çimento, profil demiri ve kereste gibi inşaat malzemeleri üzerinde durmuş ve bunların listeye girmesini sağlamıştı. Türkiye Bulgaristan'a palamut, tuzlu balık, kuru meyve ve zeytin gibi mallar satacak, Bulgaristan'dan suni gübre, sağlık malzemesi, odun kömürü ve kereste gibi mallar da ithal edebilecekti (Milliyet, 24 Şubat 1955).

23 Mart 1955 tarihinde Türkiye-Bulgaristan arasında dış ticaret ve ödemelere dair bir çerçeve antlaşması imzalanmıştı. Bu anlaşmaya bağlı olarak her yıl mal listelerini düzenleyen protokoller yenilenmişti (Kuyucuklu, 1987, s. 284).

Gelişen ticari ilişkilere bağlı olarak Sofya'da bir komisyon kurulmuş ve mevcut anlaşmalar gözden geçirilmişti. Bulgaristan ve Türkiye arasındaki ihraç malları kararlaştırılmıştı (Cumhuriyet, 23 Ocak 1957).

Türkiye ile Bulgaristan arasındaki Cumhuriyet'in İlanı'ndan sonra kültürel olarak da ilişkiler yoğunluk kazanmıştır. Bu kültürel gelişmeler sportif, folklor, edebiyat alanı gibi gelişmeleri kapsamıştır. Bu gelişmeler zaten Türk-Bulgar ilişkileri bağlamında çok eskilere dayanmaktadır. Kültürel ilişkiler açısından çok olumlu gelişmeler yaşanmıştır, hatta Balkan ülkeleri arasında bu alanda en çok gelişme Bulgaristan ile olmuştur (Kuyucuklu, 1987, s. 301-302).

Folklor ve sanat alanında önemli sayılabilecek gelişmeler yaşanmıştır. 1959'da İstanbul Hemşireler Cemiyeti'nin Sofya Operasından bir grubun davetiyle başlayan folklor ve sanat ilişkileri, kişisel ve toplu sanat gruplarıyla sürmüş, bu dönemde ilişkiler en yüksek düzeye erişmiş, iki ülke ilişkilerine önemli katkılar sağlamıştır (Kuyucuklu, 1987, s. 306-307).

Türkiye ile Bulgaristan arasında spor alanında da önemli gelişmeler kat edilmişti. 1956 yılı sonrasında Bulgaristan ve Türkiye arasında sportif faaliyetler başlamıştır (Tuğlacı, 1984, s. 159).

Bu dönemde birçok farklı alanda sportif faaliyetler karşımıza çıkmaktadır. 13 Temmuz 1956'da Fenerbahçe Genç takımı Bulgaristan'da Lokomotif takımı ile yaptığı maçı 6-1 kaybetmişti (Cumhuriyet, 14 Temmuz 1956). İkinci maç 15 Temmuz'da oynanmış ve bu kez Fenerbahçe 3-1 kazanmıştı (Cumhuriyet, 16 Temmuz 1956).

30 Ağustos 1956'da Galatasaray Bulgar takımı Dinamo ile karşılaşmış ve maç 1-1 bitmişti (Cumhuriyet, 31 Ağustos 1956). 11 Mayıs 1958 tarihinde

İstanbul’da Türkiye ve Bulgaristan Genç Millî takımları karşılaşmış ve Türkiye Genç Millî Takımı 1-0 mağlup olmuştu (Cumhuriyet, 12 Mayıs 1958). 15 Mayıs 1958’de Galatasaray Genç futbol takımı Bulgar takımı Lokomotif’le karşılaşmış 2-1 kazanmıştı (Cumhuriyet, 16 Mayıs 1958). Hemen ardından başka bir Bulgar takımı olan Levski ile oynanan maç, Galatasaray’ın 1-0’lık galibiyetiyle sonuçlanmıştı (Cumhuriyet, 17 Mayıs 1958). 11 Mayıs 1958’de Türkiye-Bulgaristan Genç Millî Takım arasında oynanan rövanş maçı 10 Eylül 1958 tarihinde Sofya’da yapılmış ve Türkiye bu maçı 2-1 kaybetmişti (Cumhuriyet, 11 Eylül 1958). 3 Nisan 1959 tarihinde ise Türkiye-Bulgaristan Genç Millî Takımı hazırlık maçı yapmış ve Türkiye 2-1 kazanmıştı (Cumhuriyet, 4 Nisan 1959).

25 Mayıs 1959 tarihinde Avrupa Basketbol Şampiyonası’nda aynı grupta yer alan Türkiye-Bulgaristan maçı 62-57 sonuçlanmış ve Türkiye mağlup olmuştu. (Cumhuriyet, 26 Nisan 1959) Avusturya’da yapılacak olan Jünyorlar Şampiyonası’na katılmak isteyen Türk Genç Millî Futbol takımı 20 Mart 1960 tarihinde Bulgaristan Genç Millî Takımı ile karşılaşmış ve maçı Türkiye 3-0 kazanmıştı (Milliyet, 21 Mart 1960).

19 Mart 1960’ta Türkiye-Bulgaristan arasındaki Güreş Şampiyonası’nda, Türkiye, Bulgarlara karşı büyük başarı kazanmıştı. “*Filibe Fuarı Kapalı*” salonunda kalabalık bir seyirci karşısında yapılan müsabakalarda 4 serbest ve 4 Greko-Romen stilinde yapılan müsabakalardan ikisini Türkiye, birisini ise Bulgaristan kazanmış ve beş müsabaka berabere sonuçlanmıştı. Yine güreş dalında Adana’da yapılan müsabakalarda Bulgaristan’a karşı dört galibiyet, bir beraberlik, iki mağlubiyet alınmıştır (Milliyet, 20 Mart 1960).

SONUÇ

Türk siyasi tarihinde 1950-1960 arasında iktidarda kalan Demokrat Partinin takip ettiği dış politika ciddi anlamda incelemeye değer bir konu olmuştur. Dönemin dış politikasını şekillendiren en önemli etken ise SSCB’den gelen yayılmacı hareketlerdir. Bu yayılma politikası özellikle Balkanlarda kendini hissettirmişti. Söz konusu tehditten korunmak için Türkiye, Batı, Rusya ve Arap dünyası arasında dengeleri kurma yöneliminde terazisinin ibresini ABD’ye çevirmişti. Türkiye, ABD ile yakınlaşmış ve dış politikalarını buna göre şekillendirmiştir. Bu durum bazı ülkeler tarafından şaşkınlıkla karşılanırsa da Türkiye, uzun vadede dış siyasetini etki ettiği bölgelerin barış ve güvenliği açısından dengeleri yakalamak için çalıştı. Bu etki Balkanlarda kendini gösterdiği zaman SSCB’ye yakın ülkeler tarafından sorunlar yaşadı.

DP Dönemi Türk dış politikası, Balkan politikaları ekseninde değerlendirildiğinde Bulgaristan ile olan ilişkileri büyük önem taşır. Yunanistan ile olan Kıbrıs Sorunu sonrası Bulgaristan ile yaşanan göçmen krizi Türk dış politikasını oldukça meşgul etmişti. SSCB güdümünde olan Bulgaristan, politika anlamında Batı bloğunu tercih eden Türkiye'nin zor durumda kalması için göç konusunda elinden geleni yapmıştı. Bulgaristan'dan gelen göçler Türkiye'nin toplumsal yapısında siyasi, sosyal ve ekonomik hayatında önemli etkiler oluşturdu.

Bulgaristan'da iktidara gelen Komünistler, Türkler üzerinde büyük oranda baskı oluşturdular. Eğitim ve ekonomik haklar konusunda yapılan kısıtlamalar burada bulunan Türkleri göç etmeye zorladı. Bulgaristan ilk etapta Türkleri kendi toplumsal yapısı içerisinde eritmeye çalışsa da Türkler millî bir duruş sergileyince Bulgarlar göç seçeneğini kullanmayı tercih etti. DP, Bulgar baskıları ve zulmünden zorunlu olarak göç etmek isteyen göçmenleri ülkeye alıp yerleştirirken meslekleri ve kültürel özelliklerini dikkate alarak planla bir şekilde hareket etti. Göçmenlerin daha fazla tarımla uğraşmaları için çaba sarf edilse de ekonomik kaygıları en aza indirgenmeye çalışılmıştı. Geldikleri yerlerin iklim özellikleri, meslekleri, konuştukları dilleri ve yaşam biçimleri dikkate alınarak bir uyumlu yerleştirme alanı oluşturulmak istenmiş ve sistemli olarak yapılmıştır. Yine göçmenlerin kimi vergilerden muaf tutulması, çocukların eğitim masraflarının karşılanması ve barınma problemlerinin kalıcı olarak çözülmesi büyük bir başarı olarak kabul edilebilir. Göçmen konusu DP'nin temel sorunu haline gelince ülke haklıda bu durumu içselleştirmiş ve yardım faaliyetlerinde bulunmuştur.

Göç konusunda iki ülke arasında ilişkiler gerginleşse de ticari, sportif ve kültürel ilişkilerin bu durumun aksine son derece geliştiği görülmektedir. Türkiye ile Bulgaristan arasında ticaret antlaşmaları imzalanmış, spor faaliyetleri düzenlenmiş ve k Bu gelişimin en önemli sebebi, Türkiye'nin yapıcı dış politika başarısından geçmektedir. Çünkü Soğuk Savaş'ın en sıcak zamanlarında Türkiye, büyük bir çekişme ortasında kalarak kendi sorun ve sıkıntıları dışındaki olaylara da müdahil olmak zorunda bırakılmıştır.

Etik Beyan

“Demokrat Parti Dönemi Türkiye-Bulgaristan İlişkileri (1950-1960)” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu

çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırma etik kurul kararı zorunluluğu taşımamaktadır. Makale, Etik Kuralları Yayın Etiği Komitesinin (Committe on Publication Ethics-COPE) yazar, hakem ve editörler için belirtilen kurallardan yararlanılarak oluşturulmuş olan Anasay dergisi etik kuralları çerçevesinde yazılmıştır.

KAYNAKÇA

Gazeteler

Cumhuriyet

Milliyet

Hürriyet

Zafer

Arşivler

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi

Kitaplar ve Makaleler

Ağaoğlu, S. (2004). *Arkadaşım Menderes*, İstanbul: Alkım Yayınevi.

Ağaoğlu, S. (1972). *Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru*, İstanbul: Baha Matbaası.

Akın, F. (2013). *Türkiye'de Azınlık Politikaları 6-7 Eylül Olayları*, İstanbul: Kum Saati Yayınları.

Armaoğlu, F. (1984). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)*, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Armaoğlu, F. (1997). *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Bağcı, H. (2014). *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar*, Ankara: ODTÜ Yayınları.

Barlas, M. (2000). *Türkiye'de Darbeler ve Kavgalar Dönemi*, İstanbul: Birey Yayıncılık.

Bozidar, J. (2006). *Vahşi Avrupa Batı'da Balkan İmajı*, (Çev: Haşim Koç) İstanbul: Küre Yayınları.

Burçak, R. (1998). *On Yılın Anıları (1950-1960)*, Ankara: Nurol Matbaacılık.

Burma, M. (2012). Bulgaristan'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndan Ayrılış Sürecinde Bulgar Ayaklanmaları: *Balkan Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, s. 1, c. 1, s. 67-90.

- Çeçen, A. (2016). *Türkiye ve Balkanlar*, Ankara: Astana Yayınları.
- Çolak, F. (2006). Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye Göç Hareketi (1950-1951): *Tarih Okulu*, S. 14, s. 113-145.
- Demirel, T. (2021). *Türkiye'nin Uzun On Yılı Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Eroğul, C. (2003). *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, Ankara: Yordam Yayınları.
- Gönlübol, M. (1969). *Olaylarla Türk Dış Politika (1919-1995)*, Ankara: Siyasal Kitapevi.
- İpek, N. (1994). *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kaçmazoğlu, H. (1998). *Bayram Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmaları*, İstanbul: Birey Yayınları.
- Karakuş, E. (1977). *40 Yıllık Bir Gazeteci Gözü İle İşte Ankara*, Ankara: Hür Yayın ve Ticaret Yayınları.
- Kuyucuklu, N. (1987). *Balkan Ülkeleri İktisadı Bulgaristan 2*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları.
- Merih, T. (2006). *Soğuk Savaş ve Türkiye 1946-1960*, Ankara: Ebabil Yayıncılık,
- Mütercimler, E. ve Öke M. (2004). *Düşler ve Entrikalar Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası*, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Oran, B. (2003). *Türk Dış Politikası*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pınar, M. (2014). 1950-1951 Bulgaristan'dan Türkiye'ye Göçler ve Demokrat Parti'nin Göçmen Politikası: *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, s. 89, c. 30, (Temmuz) s. 61-94.
- Sakin, S. ve Salep M. (2012). *Balkanlar'da Güvenlik Arzusu Türkiye-Yunanistan-Yugoslavya İlişkileri ve Balkan Paktı*, Ankara: Berikan Yayınevi.
- Sander, O. (2006). *Türkiye'nin Dış Politikası*, İstanbul: İmge Yayınevi.
- Sander, O. (1969). *Balkan Gelişmeleri ve Türkiye*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

- Sander, O. (2000). *Türkiye'nin Dış Politikası*, İstanbul: İmge Kitapevi.
- Saray, M. (2000). *Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye'nin NATO'ya Girişi III. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Hatıraları ve Belgeleri*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Sarol, M. (2004). *Bilinmeyen Menderes I*, İstanbul: Kervan Yayınları.
- Soysal, İ. (1985). *Balkan Paktı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Soysal, İ. (1983). *Türkiye'nin Siyasi Antlaşmaları 1920-1945*, c. 1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sönmezoğlu, F. (2006). *Türk Dış Politikası*. İstanbul: Der Yayınları.
- Şimşir, B. (2009). *Bulgaristan Türkleri (1878-1985)*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Tuncer, H. (2013). *Menderes'in Dış Politikası Batı'nın Güdümündeki Türkiye*, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Üçarol, R. (2006). *Siyasi Tarih (1789-2001)*, İstanbul: Der Yayınları.
- Yalçın, C. (2004). *Göç Sosyolojisi*, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Yerasimos, S. (2004). *Milletler ve Sınırlar, Balkanlar, Kafkasya ve Orta Doğu*, (Çev: Şirin Tekeli) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yücel, S. (2001). *Demokrat Parti*, İstanbul: Ülke Kitapları Yayınları.

Tezler

- Budak, M. E. (2017). *Demokrat Parti Dönemi Türk-Balkan İlişkileri (1950-1960)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Özalper, M. (2017). *Türkiye-Bulgaristan Siyasi İlişkileri (1919-1950)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bitlis Eren Üniversitesi, Bitlis.

**GEOGRAPHICAL DETERMINATIONS ABOUT WHAT NEEDS
TO BE DONE AT THE POINT OF BRINGING THE ÇOMAKLI
MOUNTAIN (MANİSA) TO SUSTAINABLE TOURISM**

**ÇOMAKLI DAĞI'NIN (MANİSA) SÜRDÜRÜLEBİLİR TURİZME
KAZANDIRILMASI NOKTASINDA YAPILMASI GEREKENLER
HAKKINDA COĞRAFI TESPİTLER**

DOI: 10.33404/anasay.1084234

Çalışma Türü: Araştırma Makalesi / Research Article¹

Ferdi AKBAŞ* - Zeki KODAY**

ABSTRACT

In order to determine what needs to be done to bring Çomaklı Mountain, which is one of our unexplored tourism resources and has a great tourism potential, to tourism in accordance with the principles and goals of sustainable tourism, this study was aimed to reveal the current tourism potential of Çomaklı Mountain. Efforts have been made to prepare a list of the types of tourism that can be developed on the mountain and the things to be done in addition to the tourism potential of Çomaklı Mountain in accordance with the determined pur-

1- Makale Geliş Tarihi: 07. 03. 2022 Makale Kabul Tarihi: 20. 08. 2022

* Dr. Öğr. Üyesi., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Kadırlı Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Osmaniye / TÜRKİYE, ferdi.akbas45@gmail.com, **ORCID ID** <https://orcid.org/0000-0003-1899-1458>.

** Prof. Dr. Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Erzurum / TÜRKİYE zkoday@atauni.edu.tr **ORCID ID** <https://orcid.org/0000-0002-2126-9573>.

pose. At the end of the study, a list of what needs to be done to bring Çomaklı Mountain to tourism has been prepared and this list has been shared with the readers in the results section of the study. In order to bring Çomaklı Mountain to sustainable tourism, tourism master plans and projects should be prepared first and put into practice as soon as possible. In order to develop tourism, the deficiencies of the infrastructure and superstructure should be eliminated and the suggestions, opinions, thoughts and wishes of the local people should be taken into account in all planning.

Keywords: Çomaklı Mountain, Sustainable Tourism, Tourism Types, Tourism Plans, Tourism Resource.

ÖZ

Keşfedilmemiş turizm kaynaklarımızdan biri olan ve büyük bir turizm potansiyelini bünyesinde barındıran Çomaklı Dağı'nın sürdürülebilir turizmin ilke ve hedefleri doğrultusunda turizme kazandırılması için yapılması gerekenlerin tespit edilmesi için gerçekleştirilen bu çalışma ile Çomaklı Dağı'nın mevcut turizm potansiyelinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Belirlenen amaç doğrultusunda Çomaklı Dağı'nın turizm potansiyelinin yanında dağda geliştirilebilecek turizm türleri ile yapılması gerekenler listesinin hazırlanabilmesi için çaba sarf edilmiştir. Arazi gözlemleri, doküman ve içerik analizi ile eylem araştırmasının kullanıldığı çalışma ile araştırma sonunda Çomaklı Dağı'nın turizme kazandırılması için yapılması gerekenlere dair liste hazırlanmış ve söz konusu liste çalışmanın sonuç bölümünde okuyucularla paylaşılmıştır. Çomaklı Dağı'nın sürdürülebilir turizme kazandırılması için ilk olarak turizm master plan ve projeleri hazırlanmalı ve bir an önce uygulamaya konulmalıdır. Turizmin geliştirilmesi için alt ve üst yapı eksiklikleri giderilerek bütün planlamalarda yerel halkın öneri, görüş, düşünce ve istekleri dikkate alınmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Çomaklı Dağı, Sürdürülebilir Turizm, Turizm Türleri, Turizm Planları, Turizm Kaynağı.

INTRODUCTION

In the period from the period of geographical discoveries to the period of the most recent scientific developments, geographers have been interested in mountains and mountainous areas and have tried to investigate these geographical places. In the first books prepared on the subject of physical geography,

sections related to mountains were included. From the point of view of human geography, in the book “*Mountain Geography*” written by Peattie, a number of basic concepts related to the characteristics of the human geography of mountains have been introduced (Somuncu, 2004, s. 2).

The tourism sector, which is one of the important determinants of socio-economic development, is an integral part of the global economic order. Tourism provides changes and developments that pave the way for local development to be realized in accordance with the determined and desired goals / objectives, ensures the effective and sustainable use of existing natural and human resources, and significantly reduces the differences in socio-economic development in the local area. Because of all these effects, its impact is an undeniable income gateway for many countries around the world, and important struggles are being made to develop it further every day. The tourism sector, which is shaped according to natural and human resources and their current situation, has reached an even more important position as of today, as the importance and scope of the concept of sustainability can be understood. Cultural, historical, archaeological, and be handed on to future generations and preserving natural resources in a sustainable perspective, the preservation of the existing balance of nature, species of flora and fauna, such as damaging a sustainable perspective in the adoption of a protective approach will ensure the longevity of the tourism industry (Çelik Uğuz, 2011, s. 333-334; Soykan, 2003, s. 1-11).

Mountains and mountainous areas are one of the important geographical units of the natural ecosystem and are geomorphological units that should be evaluated under the heading of tourism and have a potential tourism character. From the world point of view of the issue, it turns out that the importance, value and attention paid to mountain tourism or mountainous area tourism is not yet at the desired or expected level. As of today, the current understanding of tourism still has a great influence on the formation of tourism preferences, and this situation manifests itself in the summer period. However, the current understanding of tourism, also called marine tourism, is only experienced in the months that constitute the summer period, while mountain / mountainous area tourism represents one of the types of tourism that can be preferred all year round. Mountains and mountainous areas, especially since the 1980s, have begun to be introduced to tourism as a result of changes in tourist preferences, desires and expectations of tourists. Although the orientation of tourism under-

standing towards mountains and mountainous areas has created many positive effects, it has also revealed a number of effects that will be covered negatively. Perhaps the most important of these is that the destruction that may occur / may occur in these areas, the carrying capacity is exceeded, the natural life and the traditional way of life are / will remain under threat (Ceylan and Demirkaya, 2007, s. 28; Ceylan, 2003, s. 135-168).

Mountains and mountainous areas also host tourism types such as rural tourism and climatism, which are shaped by very different sustainable principles, as well as the most well-known types of tourism (highland tourism, winter tourism, alpinism, etc.). Mountains and mountainous areas provide an opportunity for local or foreign tourists who prefer ecotourism to see, get to know and watch natural life and elements in natural life (such as local lifestyle, endemic plants, endangered or endangered animal species, cultural texture) on site gives. Mountainous areas, which are one of the natural geographical elements that are also important in terms of health tourism, are biosphere reserve areas that should be protected, transferred to future generations, and the current tourism potentials should be realized (Özkan and Kubaş, 2012, s. 150; Ceylan and Demirkaya, 2009, s. 79-94).

Mountains and mountainous areas have always had an important position in human life, and these geographical units have taken on a mysterious appearance under the influence of factors such as difficulty in transportation and distance. Close or remote from the environment in various times in history by many communities / which are preferred against the dangers that may come as a settlement area to the mountainous areas, as they have the natural and human qualities, particularly as of today, at any moment, the importance apparently the new tourism destinations are considered to be more clear and precise manner (Duran, 2012, s. 45-46; Eskin, Tuncer and Demirçivi, 2017, s. 15-26).

Mountains and mountainous areas in the world are one of the important natural resources that have been evaluated under the heading of tourism especially in recent years and attributed as a new and current symbol of tourism activities. Especially after the eighteenth century, mountains and mountainous areas, which are preferred geographical locations due to their various qualities, have started to appeal to tourist activities under the heading of mass tourism as well as individual tourism activities. As of today, mountain / mountainous area tourism, which has a % 20 share in the understanding of global tourism, includes many branches of tourism such as camping, climbing, paragliding, mountain hiking, photo safari, bird watching (Şenol, Tokmak and Gnira, 2016, s. 140).

The tourism processes occurring in the mountains and mountainous areas exhibit close-to-each-other characteristics throughout the world. These: “Climbing peaks → development of infrastructure (marking roads, mountain huts, trails) → exploration of small groups → mountaineering → mass mountain tourism → environmental degradation → pollution → losses in the visual landscape → decrease in tourist satisfaction → decline in tourism”. The effects on the natural environment are grouped into ecological effects, social effects, socio-economic and socio-cultural effects, as well as positive-negative, direct-indirect categories. These effects and the processes that drive them do not occur in the same way all over the world as a whole (Emekli, 2015, s. 205-217).

In their study published in 2005, Nepal and Chipeniuk shed light on the conceptual and relational aspects of mountain tourism and expressed the components that make up mountain tourism mainly under three main headings. These are supply, demand and management. The main headings in question are divided into various subheadings within themselves, and each subheadings shows integrity in itself. The category of supply is diversity, marginality, difficulty of transportation, fragility, niche and aesthetics; the class of demand is APR, local recreationists, tourists and comfort migrants; the management department is expressed as a tourist center, the countries in front and the countries in the back (Figure 1; Nepal and Chipeniuk, 2005, s. 313-328).

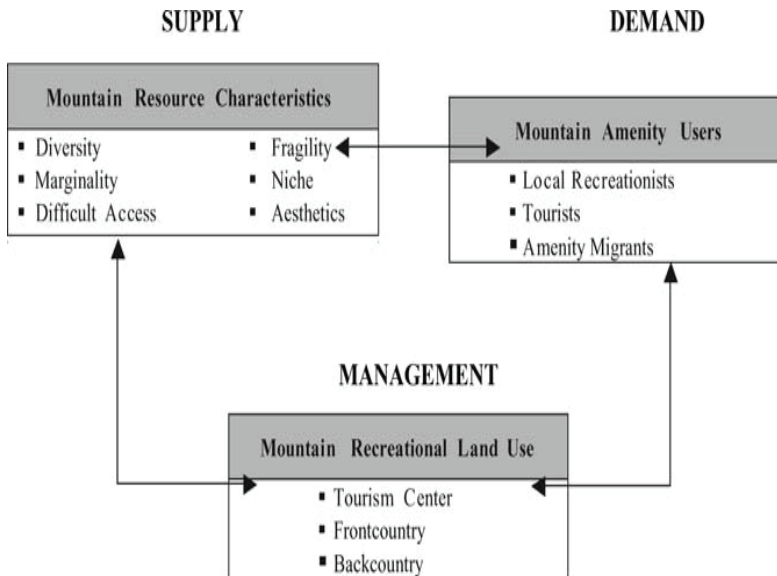

Figure 1. The Conceptual and Relational Framework of Mountain Tourism (Taken Directly From Nepal and Chipeniuk, 2005, s. 315)

The effects of mountains and mountainous areas on tourism are expressed as follows in a study published by “*Nepal and Chipenuuk in 2005*”. These effects were included in the relevant work as follows: “*Use of specific comparative advantage*”, “*Linkage with local production systems*”, “*Small-scale technological innovation*”, “*Revival of traditional activities*”, “*Optimal/judicious use of tourism resources*”, “*Local-level, participatory decision-making*”, “*Mandatory reinvestment of Tourism Revenues*”, “*Institutional capacity and human Resources Development*”, “*Monitoring mechanism*”, “*High value*”, “*Activities that take advantage of relative **inaccessibility***”, “*Niche tourism*”, “*Employment in environmental Conservation*”, “*Special interest Tourism*”, “*Niche marketing*”, “*Skill-based or culturally-specific crafts*”, “*Area-specific tourist goods and services*”, “*Attraction for the young and vigorous*”, “*Attraction for the venturesome*”, “*Attraction for the spiritually exhausted*”, “*Attraction for the exhibitionist*”, “*Attraction for potential amenity migrants*” (Table 1; Nepal and Chipenuuk, 2005, s. 317).

Table 1. Tourism Values of Mountainous Areas and Their Impact on Tourism

<i>“Main Characteristics”</i>	<i>“Attributes”</i>	<i>“Implications for tourism”</i>
<i>“Diversity”</i>	<i>“Micro-variations in physical and biological attributes”</i>	<i>“Use of specific comparative advantage”</i>
		<i>“Linkage with local production systems”</i>
	<i>“Interdependence of production Bases”</i>	<i>“Small-scale technological innovation”</i>
		<i>“Revival of traditional activities”</i>
<i>“Marginality”</i>	<i>“Limited local resources”</i>	<i>“Optimal/judicious use of tourism resources”</i>
	<i>“Marginal concern to decision-makers”</i>	<i>“Local-level, participatory decision-making”</i>
		<i>“Mandatory reinvestment of tourism Revenues”</i>
	<i>“Unfavourable terms of trade”</i>	<i>“Institutional capacity and human resources Development”</i>
		<i>“Monitoring mechanism”</i>

<i>“Difficult Access”</i>	<i>“Remoteness”</i>	<i>“High value”</i>
	<i>“Isolation from markets”</i>	<i>“Activities that take advantage of relative</i>
	<i>“Insular economy and culture”</i>	<i>inaccessibility”</i>
<i>“Fragility”</i>	<i>“Resources vulnerable to rapid</i>	<i>“Niche tourism”</i>
	<i>“Degradation”</i>	<i>“Employment in environmental Conservation”</i>
<i>“Niche”</i>	<i>“Location-specific attractions”</i>	<i>“Special interest Tourism”</i>
	<i>“Endemic flora and fauna”</i>	<i>“Niche marketing”</i>
	<i>“Area-specific resources/ production activities”</i>	<i>“Skill-based or culturally-specific crafts”</i>
		<i>“Area-specific tourist goods and services”</i>
<i>“Aesthetics”</i>	<i>“Superior dramatic quality”</i>	<i>“Attraction for the young and vigorous”</i>
	<i>“Superior recreational quality”</i>	<i>“Attraction for the venturesome”</i>
	<i>“Superior spiritual quality”</i>	<i>“Attraction for the spiritually exhausted”</i>
	<i>“Superior resistance to human Modification”</i>	<i>“Attraction for the exhibitionist”</i>
	<i>“Superior quality as habitat”</i>	<i>“Attraction for potential amenity migrants”</i>

Source: Nepal and Chipeniuk, 2005, s. 317; Directly taken from Nepal and Chipeniuk, 2005, s. 317, adapted from Sharma, 2000, s. 6.

All of the processes described in the previous paragraphs, in spite of the mountainous area lacks a specific plan or instructions or the development of mountain tourism, both mountains / mountain areas as well as can create significant problems for local residents. This situation, which is also expressed as a kind of threat, can lead to the non-implementation of a number of sustainability principles. Completely eliminating or minimizing these risks and threats is vital for the tourism nature and management of the mountainous area. In summary, any kind of tourism that wants to be developed in the mountains or mountainous areas should be optimally compatible with the balance of nature dec carrying capacity and use, and the principles of sustainable development should not be ignored, and the development plans of tourism should be effectively imple-

mented (Çakıcı, Yavuz and Çiçek, 2014, s. 89; Çeken, Dalgın and Çakır, 2012, s. 11-16; Nepal, 2002, s. 104-109).

OBJECTIVE AND METHOD

The aim of this study is to evaluate the Çomaklı Mountain, which is an example of our unexplored tourism resources, from the principle and perspective of sustainable tourism and to determine what needs to be done to bring it to tourism. Qualitative research methods were preferred during the research period. The main framework of the study was created on the axis of action research and document analysis, content analysis and field observations (land studies) were also used. Action research can be used at the point of solving a problem that has various parameters (people, tasks and procedures), or in any environment where it is desirable that a number of changes performed give the desired / expected results. Action research involves both the detection and solution of a problem. Action research may not only focus on problems and may also cover areas of interest that are necessary for development. The reasons for using action research in this study are hidden in the principles and features of the method in question. *“In addition to disseminating scientific information, action research practically leads to the detection and solution of the problem. It uses feedback from data generated in an ongoing cyclical process. It is aimed at improving the quality of human actions. It focuses on problems that are urgent for practitioners. It tends to avoid the research paradigm that isolates and keeps variables under control. It is Formative; so much so that the definition of the problem, its goals and method may change in the process of action research. It contains an assessment”* (Cohen, Manion and Morrison, 2017 / 2021, s. 440-443 (Translator: Kaysılı, 2021, s. 440-443), McNiff, 2010; Hult and Lennung, 1980, s. 241-250; McKernan, 1991, s. 32-33; NSWDET, 2010; Kemmis, McTaggart and Nixon, 2014; Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz and Demirel, 2018, s. 2-25). One of the methods used within the scope of the research is content and document analysis. Previously prepared publications related to the research subject were tried to be obtained. The written, visual, physical and digital materials obtained were divided into various categories according to the priority and subject of use in the research. The next method, content analysis, and the research topic were preferred in order to make inferences in an in-depth and patterned way. Thanks to the content analysis, a general and external perspective on the current research topic has been developed. Thus, subjective evalua-

tions on the subject have been avoided to some extent, an objective perspective has been approached, and it has been ensured that the materials accessed and the results achieved draw a consistent appearance within themselves. All the works reached regarding the research subject were analyzed with all their details, a close link between the outlines, method and results of the study was tried to be established, and the relationship of consistency was always kept in the foreground (Özgen, 2016, s. 158-196; Bilgin, 2006, s. 1-126; Kırıl, 2020, s. 170-189; Baltacı, 2021, s. 71-99; Neuman, 2019, s. 586-599 (Translator: Akkaya, 2019 / 2020, s. 586-599). The methods used during the research and the results obtained thanks to these methods were evaluated in a holistic approach and the data obtained by different methods, general themes, inclusive and field-specific information and recommendations were reflected in the study dynamically and interactively throughout the evaluation (Teddlie and Tashakkori, 2009, s. 194 (Translator: Dede and Demir, 2015 / 2020, s. 194). The applicability of the results obtained during the study to different geographical locations was evaluated within the scope of ecological validity (Christensen, Johnson and Turner, 2014, s. 203 (Translator Editor: Aypay, 2014 / 2015, s. 203).

FINDINGS

A significant part of the results obtained within the scope of the research were obtained as a result of land observations. As a result of land observations, it has been determined that Çomaklı Mountain, which is a research site, has a high tourism potential, but the current potential cannot be fully evaluated. The field of geological, geomorphological structure, climatic conditions, vegetation, soil structure, such as human geography and physical geography were identified as having extremely favorable conditions for tourism development and planning of the attributes.

In order to use and develop the existing tourism potential of Çomaklı Mountain within the framework of sustainable principles, this study aims to determine the tourism types that are suitable for the natural and human structure of the mountain and to reveal the things to be done in order to ensure the permanence of the identified tourism types. system and a new tourism inventory record can be made for mountain tourism in our country, especially in the region where the mountain is located.

The types of tourism that can be developed with the perspective of sus-

tainable tourism in the Çomaklı Mountain, which constitutes the research area, are given below.

- **Trekking and Hiking**

Trekking and hiking, one of the most common and well-known types of extreme sports, is one of the sports branches most suitable for the natural and human structure of Çomaklı Mountain, which is a research area. Necessary trail studies should be carried out to reveal the trekking and hiking potential of the research area. However, before the mentioned studies are carried out, the places and routes where the trails will be located should be investigated in a planned and systematic way, and the geological and geomorphological structure of the mountain should not be damaged. At the same time, the degree of difficulty of the trails should be determined taking into account international criteria and rules, and warning signs indicating problems and solutions that may arise during trekking / hiking, as well as signs and markers reflecting the direction of the route should be placed in appropriate places of the trails. Trekking / hiking routes should be written in the announcements and brochures to be prepared for the promotion of the region. In addition, the names of the trails, their lengths, difficulty levels should also be included in the promotional brochures. Local and foreign tourists coming to Çomaklı Mountain should be informed about the relevant areas of activity and guides should be given to those who are new to the sport of trekking / hiking. In order for trekking and hiking sports to become widespread and to attract more tourists to the region, it is necessary to cooperate with tourism / travel agencies to promote the region effectively. At the same time, ads promoting the region should be prepared and placed in newspapers, radios, magazines, and these ads should be hung on billboards in many parts of the country, especially in the nearby cities. One of the most important points of trekking and hiking trails are recreation areas and cruising areas. The location of these points should be determined after a detailed study, and if possible, these points should be preferred where tourists can take the most beautiful photos of nature, take video recordings, or watch nature (Molvalı, 2004, s. 33-34; Ataberk, 2020, s. 229-242).

- **Paragliding**

Air sports, which have an important place in the sports activities carried out in nature, have reached their current popularity by gaining new branches as

a result of increasing interest and incentives every day. The International Air Sports Federation (FAI) in helicopter, airplane, glider, parachute, balloon, acrobatics, paragliding, wing sail, mikrolayt, general aviation, astronaut records, model aircraft, with a total of 17 separate branch is located in commissions and contest 11. Paragliding, which is one of these branches, is considered to be an important aviation activity in Turkey both in terms of tourism and in terms of training athletes (Karademir and Güven, 2016, s. 435).

With the advent of paragliding, many people who are interested in this sport or want to experience it have had the pleasure of floating like a bird in the sky and looking at the earth from a bird's eye view. Paragliding, which is included in the class of non-motorized flight vehicles of amateur aviation, is equipped with the latest technology developed after the delta wing, glider and balloon. One of the most inexpensive and practical methods of experiencing the sky and feeling free like a bird, paragliding is very popular both on a global scale and in our country, one of the main reasons is that it can be experienced individually and this experience is also carried out in nature (Pirselimoglu Batman and Demirel, 2015, s. 14; Özgülbaş, 2005; Anonim, 2006).

“Based on both adventure activities and nature sports activities; It can be said that individuals prefer to do paragliding activities primarily for reasons such as excitement, adrenaline, fear and freedom, then innovation, being different, getting rid of stress, escaping, being in touch with nature, watching the view from the sky, being in the air, taking risks. In addition to these, decanting energy, relaxing psychologically, happiness and life satisfaction are also among the paragliding motivations. In this context, it is also worth noting that the motivations of individuals who want to try paragliding, which is a dangerous and risky activity, differ in doing this activity” (Ön Esen and Kılıç, 2020, s. 2286).

In order to reveal the paragliding tourism potential of Çomaklı Mountain, which is the research area, the following should be done: 1) Landing and take-off areas to be used for paragliding on Çomaklı Mountain should be determined. 2) the difference in elevation between the top of the designated landing and amateur and professional paragliding those who stay must be told, and users the time difference between takeoff and landing, and time calculations of the distance to be travelled in the air must be provided. 3) Rental offices should be established for non-paragliding. 4) The participation of local people in par-

agliding should be encouraged and informed about paragliding. 5) Organizations such as festivals, festivals that will promote paragliding and attract people to environmental settlements should be held at the research site. 6) At first, courses, seminars and educational events should be organized for individuals in the amateur category by those who use paragliding professionally (Pirselimoğlu Batman and Demirel, 2015, s. 25). 7) A paragliding-themed congress, symposium, panel or workshop should be held at the research site. 8) The number of vehicles reaching the research area and its immediate surroundings should be

. 9) Accommodation facilities should be established. 10) After the detection of paragliding routes, the roads should be widened or rearranged. 11) The existing deficiencies of the upper and lower structures of the research area should be corrected as soon as possible. 12) Institutions and organizations specializing in paragliding should request information, tools, equipment and specialists, as well as auxiliary personnel about what needs to be done to develop paragliding. 13) Paragliding tourism should be integrated with other types of tourism (Dağdeviren, Saral, Coşkun and Yılmaz, 2020, s. 890).

- **Hunting Tourism**

The current situation of hunting tourism, which has the potential to be developed due to the rich appearance of the fauna, has an impact on the development of this branch of tourism. Thanks to the rich fauna characteristic of our country, it has a great potential for hunting tourism. This structure can provide a great opportunity in terms of hunting tourism, but it is also of great importance to be able to make this wealth favorable for tourist spending. Developments in the field of hunting tourism provide an increase in Turkey's tourism revenues and also pave the way for the discovery of new tourism areas (Özer, 2020, s. 71-86).

Hunting tourism reasons that led to the people, *“get rid of the daily stress, healthy living, alone with nature, in nature, relax, achieve, hobby, passion”*, hunting tourism in humans the effect of *“wellness, relaxation, being more vigorous, good communication in human relationships, discipline, and the consciousness of the calming nature”* is expressed in the articles published in 2019 Olcay and friends. (Olcay, Dağlıoğlu and Sürme, 2019, s. 288).

Together with hunting tourism, uncultivated land and pasture areas can be used as caravans or campsites. Thus, lands with marginal status where the plant-

ing process is difficult to be carried out and where the planting process is difficult are brought to agriculture. To some extent, this problem of settlements that have problems with transportation with the establishment of hunting grounds is being solved (Şafak, 2003, s.145). By activating hunting tourism on Çomaklı Mountain, which is the research site, the problem of the mass of the population living in the immediate vicinity of the mountain and having problems with transportation will be significantly solved, the attractiveness of the mountain will increase, and new and densely populated rural settlements will appear. This situation will also affect urban settlements located in the immediate vicinity of Mount Çomaklı, especially in Salihli, and growth will occur in an integrated manner between rural and urban space.

“The animal species to be hunted are officially determined according to the characteristics of each region and the animal population, and hunting activities are allowed within this framework. Animals hunted in Manisa; “hare, partridge, hare, grizzly goose, clumsy goose, jackal, quail, grouse, woodcock, rock pigeon, snipe, crowing juniper, blackbird, woodpecker, dovetail, fox, jackal, black marten, wild boar; and duck (mallhead), boz duck, fiyu, teal, Hungarian duck, crested patka, apple-head patka, spinning wheel, spoonbill)”. Hunting of other animal species other than these game animals in Manisa is prohibited” (Atlı, 2019, s. 367). Rabbit, coyote, fox, quail and partridge hunts can be carried out at the research site taking into account the principles of sustainability. Hunting seasons should be followed, hunting plans and programs should be prepared, animals that are pregnant or in danger of extinction should not be hunted. Even when hunting, one should act with the idea of protection, no animals should be hunted if necessary, hunting rules and principles should be taken into account, the legal regulations of the relevant institutions and organizations on hunting should be followed, steps should be taken to protect the current balance of nature.

Hunting and hunting tourism in our country, which is home to organizations evaluated within the scope of the field, operated, or islettirile the hunting grounds, public hunting grounds, private plans and projects-hunting in the direction of the fishing activity, which allows them to be made of the General Directorate of Nature Conservation and national parks with wildlife development areas in the custody of private hunting grounds. These areas within the scope of hunting tourism are located close to the residential areas of the peo-

ple residing in the countryside as a whole (Ulusoy, 2016, s. 54). In the field of research, which has favorable qualities in terms of hunting tourism, the discovery of the potential of hunting tourism on the site is at the very beginning of the list of things that need to be done first to identify and develop this type of tourism. In order to reveal the discovered tourism potential with its current structure, plans and projects based on comprehensive and sustainable principles are needed. Animal species that can be hunted by the presence of animals on the site should be determined together with their numbers. Animals to be protected, animals that are prohibited from hunting, as well as animals that are in danger of extinction in species and numbers should be determined by the coordinates of the area where they live. Before the implementation of the project that will be prepared, it is necessary to try to determine the opinions, thoughts, wishes and suggestions of the local population and whether they will accept it or not. After the successful execution of all operations, hunting grounds with the status of a state catch should also be determined on the site. All hunting grounds in the region should be in the status of a state hunting ground, the boundaries of the hunting ground should be determined taking into account the opinions and opinions of local people, guidelines and implementation plans should be prepared to prevent poaching, criminal sanctions should be applied if they are directed to poaching, and hunting should be prevented during periods of a hunting ban.

- **Camping and Caravan Tourism**

As a result of both natural and human characteristics, Çomaklı Mountain, which is the research site, has geographical qualities that are very favorable for camping and caravan tourism. Both the geographical location where it is located and the transportation facilities caused by physical geography make Çomaklı Mountain an important destination for camping and caravan tourism. The location of the region close to provinces such as Denizli, Izmir, Manisa, Aydın, Muğla and Balıkesir and developed tourist attractions that can attract tourists makes the field one of the preferred tourist routes for camping and caravan tourism.

In order to reveal the camping and caravan tourism potential of Çomaklı Mountain, first of all, tourism plans and projects based on ecotourism principles and guidelines are needed, in which geographical information systems are used as the main method and prepared with the results obtained by this method. Dur-

ing the preparation phase of the development plan, the slope of the field of geographic information systems and should be used effectively, the presence of a water source and quality, soil texture and drainage, ground water level, the presence of natural animal in terms of the presence of sensitive areas, sensitive areas in terms of the presence of the presence of natural plant height, groups, Baki, average wind speed, relative humidity condition and geological-geomorphological units, the presence of which should be determined (Topay and Koçan, 2009, s. 116-128; Akpur and Zengin, 2019, s. 4-20).

Çomaklı Mountain areas and the location of the camping and caravan tourism route determination phase, the tourism plan, which will be made use of geographic information systems for design, analysis, planning and evaluation and subsequent decision-making during the implementation phase of the output obtained from the field of effective management of the entire storage with the multidimensional display and will be useful in changing the existing systems with the emergence of new needs (Bektöre, Korkmaz, Erşen and Atak, 2018, s. 35-50).

- **Photo Safari**

Photographing or accumulating is an important form of social activity and behavior that exists in almost all societies, is valued and helps to bear witness to history. An individual or individuals, called a photographer, records snapshots of objects they have seen in a natural or human environment, allowing them to look at the realities of the earth from another dimension. Nature photography is also an important branch of tourism that allows you to live / experience the situation expressed in the previous sentence, as well as being done as a hobby or professional. In addition to being mechanical / physical, nature photography, which expresses the semantic integrity of the expression of feelings and thoughts, depicts nature to some extent with the sensitivity and perspective of a painter. Nature photography, which increases the awareness level by sharing the images depicted with other people, is an important field of activity that is especially in demand lately, is developing and contributes to the development of tourism destinations, provides holistic view / care of nature. In general, the mountain landscape is the backdrop of a rural or, at times, urban environment. Images and objects acquire a certain form with its accompaniment. Sometimes it turns out to be a smoky mountain skyline, sometimes it turns out to be pierced

and crossed roads. Human beings have always tried to design mountains or mountainous areas that seem difficult to cross in the way they want to see, have built a residential area on it or its immediate surroundings, and have used their natural materials. Despite all this, the mountains and mountainous areas have always represented and continue to represent the geographical environment to which it belongs in great glory. Mountains and mountainous areas, which constitute the ecological diversity of a geographical place, constitute one of the indispensable and resource values of nature photography (Özhancı and Yılmaz, 2013, s. 83-89).

Photo tourism is considered as one of the alternative tourism activities. It can be carried out in different seasonal conditions in different geographical units. The type of tourism known as nature and culture photography can also attract the attention of domestic and foreign tourists in terms of geographical, seasonal and urban characteristics. Tourists visit tourism destinations with different characteristics due to these qualities. In the same way, tourists both experience and photograph the natural and cultural elements of the destinations they visit (Kement and Bükey, 2019, s. 23-30).

The discovery of the potential of nature photography in the geographical space that constitutes the research area is of great social and economic importance both for the region and for its immediate surroundings. In order to reveal the mentioned potential, it is necessary to carry out the necessary infrastructure and superstructure works, as well as plans and projects. At the last stage, newspapers, magazines, television ads should be prepared if possible, and the billboards of many cities, especially the nearby cities, should be rented for a certain period of time and local ads should be hung here.

There are important geographical components in the research area that can be used in the context of nature photography. Nature photography that can be used for uncovering the potential of the region as a result of the picture you interested in beginner or a professional photographer, those who are interested in photography as a hobby, will visit the region at least once, and the next individual or communities of the region will tell the engine that may be the subject of the photograph. Çomaklı Mountain, where the unique features of the four seasons are experienced intensively and clearly with seasonal transition periods, has qualities that can attract the attention of nature lovers and photographers

with its different types of animals it contains. In this case, the necessary step that can be taken is to prepare a list of things to do to explore Çomaklı Mountain and its qualities in this area as soon as possible.

- **Orienteering**

Orienteering is the activity of finding checkpoints or signs in an unknown geographical location with a compass and a map. Mountains and mountainous areas are generally preferred for orienteering, an activity that develops an individual or individuals physically and mentally. In this type of activity, individuals are engaged in the struggle to find the targets that have been prepared in advance and whose targets have been determined in a predetermined geographical environment, respectively. Athletes begin to move towards the final goal by processing the marks on the targets indicated by the orange flag on the maps they have. The main purpose of orienteering is to reach the destination at the end point by the shortest route, and therefore athletes need to know the terrain well or know how to read maps well (İmamoğlu, İmamoğlu and Uysal, 2018, s. 217-230).

Çomaklı Mountain, which constitutes the research area, has a very favorable natural structure for orienteering, which is one of the outdoor sports and has been of great interest especially in recent years. Çomaklı Mountain, which constitutes the research area, has a very favorable natural structure for orienteering, which is one of the outdoor sports and has been of great interest especially in recent years. However, since it cannot be brought to tourism, the current potential of the site cannot attract the attention of domestic and foreign tourists visiting the tourism areas of the Aegean Region.

Some of the reasons why orienteering tourism has not developed on Çomaklı Mountain, which constitutes the research site, are as follows: 1) There is a lack of trails, fields, equipment and instructors belonging to the sport of orienteering on the site. 2) Maps that will be used as part of sports are missing. 3) There are no types of trails and facilities. 4) Extreme sports are not recognized in the region 5) There is no sports culture in the region 6) There are no trained personnel and instructors. In order to reveal the orienteering sports potential of the region, the following should be done: a) Tourism plans and projects should be prepared. b) A professional / experienced individual or community in the sport of orienteering should be brought to the region. c) Training / seminars

should be held on how to use land maps d) Facilities and campgrounds should be established. e) Local people should be given trainings about the sport of orienteering. f) Land maps to be used within the scope of orienteering sports should be prepared. g) It is necessary to eliminate the shortcomings of the tourism infrastructure and superstructure of the region (Yavaş, Taşkıran, Alyakut, Özkul and Üzümcü, 2017, s. 1-12).

- **Bicycle Tourism**

The bicycle, which has passed into world history not only as a means of transportation, but also as a means of participation in sports, entertainment and cultural activities, has also begun to integrate into tourism activities, especially as a result of developments in recent years. Worldwide developments when analyzing the relationship between Tourism and cycling is growing stronger with each passing day, and with emphasis on the development of Tourism, many by the country in question all necessary steps are being taken to further strengthen the relationship, preparing plans and projects with all the details of the application are taken. The bicycle is environmentally friendly, provides integration with the local population, supports mental and physical development, helps to preserve the cultural fabric due to the fact that it is a tourism tool that directs the masses of the population residing in cities to rural areas, especially because it is sensitive to the environment. The bicycle, which is used as a tool in the development of tourism based on sustainable principles for rural areas, has a key role in local and regional development as a combination of nature, culture, sports and travel (Çelik Uğuz and Özbek, 2018, s. 84-102; Türkmen and Gökdemir, 2021, s. 19-32).

As a result of its geological, geomorphological, climatological, vegetative, hydrographic and soil characteristics, the research site has a very favorable natural structure for bicycle tourism. However, as the current potential of the site has not been discovered, the region cannot attract tourists within the scope of bicycle tourism. In order to reveal the cycling tourism potential of the site, the planning to be carried out by taking the example of bicycle destinations in developed countries in bicycle tourism in the world should be carried out in this direction. All roads to be built for bicycle tourism destinations should be equipped with outdoor signs. Care should be taken to ensure that bicycle routes are on areas with good and favorable conditions, and facilities that may be nec-

essary for the urgent and possible needs of cyclists should be made on road routes. The slope level of the roads should be adjusted correctly and protective borders should be knitted on the sides of the roads. Drying areas should be built especially for winter activities. All cyclists should be provided with maps showing the routes, rest points, areas of need and warning signs and markers with all the details. Facilities necessary for the food and beverage and accommodation needs of cyclists should be made. Various agreements should be signed with tour organizers by promoting the region and all steps should be taken to ensure that individuals or communities who want to experience bicycle tourism come to the region. In order to provide easy access to bicycle routes and the region, the main and secondary roads should be improved to meet modern and needs, and the number of transportation vehicles should be increased (Türkey and Atasoy, 2021, s. 50-69). *“Bicycle parks should be built in certain parts of the region. Organizations that non-governmental organizations related to cycling will organize with traditional events should be supported by local government departments. Within the scope of the laws and regulations in force, due to the fact that the bicycle is also a vehicle; the necessary legents related to bicycle paths in the zoning plans should be reorganized”* (Sağlık, Sağlık and Kelkit, 2014, s. 88-89). *“Women users who are concerned about safety should be given appropriate trainings and encouraged to use bicycles. Trainings should be given to individuals with low experience levels and the use of helmets should be encouraged. Bicycles should be integrated with means of transportation”* (Sağlam and Kömürcü, 2021, s. 1369).

- **Horseback Hiking**

One of the alternative tourism activities that should be developed at the research site is horse-drawn nature walks. In addition to being intertwined with nature, this type of tourism has a quality that accelerates human-environmental-cultural interaction with its structure that does not harm the environment as a result of being based on sustainable principles. The development of equestrian nature walks or equestrian orienteering events will make the region a center of attraction and accelerate the flow of tourists. Horses were used for the development of tourism activities in the region, tourism master plans and projects to prepare international standards should be taken into account in planning, horse trekking and orienteering activities in the region to provide training for personnel mounted with the introduction of the course to be shown to visitors

and the local community, tourism should be employed in order to ensure the communication between the visitors with the facilities guidelines, horses and equestrian sports for both tourism facilities that can accommodate visitors during all visitors are required to ensure optimum facilities that meets the needs of the horse must be built, sustainable tourism plans should be adopted while preparing conditions, equestrian, equestrian sports should be made compulsory use of protective equipment for tourism, and sport routes when determining the existing conditions of the area should be hurt, and the strain of positions that should be preferred for athletes, in order to discover and increase the equestrian tourism potential of the region, attention should be paid to advertising activities and the deficiencies of the lower and upper structures of the region should be eliminated, obstacles to transportation should be eliminated (Güngör, 2016, s. 81-99).

- **Motorsport Tourism**

Çomaklı Mountain has a potential for tourism that can be developed for cars and motorcycles in the context of motor sports. Favorable physical geographical conditions and the availability of tourist centers in the immediate vicinity make the region a favorable location for the development of motorsport. However, the lack of plans and project studies on this issue leads to the fact that the region cannot benefit from this type of tourism in a socio-economic and socio-cultural context. With a comprehensive and protective planning, the tourism potential of the region will be discovered and the region will receive the desired / expected share of tourism. Research in the field of motor vehicles must be built using the international criteria of the ways that you can use, those who set their heart motorsport eating, drinking and accommodation needs are met at Optimum or maximum level necessary to ensure that investments should be made, as in other branches of Tourism, Motor Sports given the importance of advertising and promotional activities in tourism, local people should be informed about tourism, and accidents and injuries, despite the health care team in the region, cabinet or an ambulance should have, road signs should be illuminated so that they do not place any negative situations even at night, traffic signs and markers should be supported, motor races should be organized with various awards, and all processes should be supported by local governments.

CONCLUSION

Çomaklı Mountain has the potential to host many types of tourism under the heading of sustainable tourism. The development of sustainable tourism types on Mount Çomaklı, which is the research area, will attract local and foreign tourists from many parts of our country, especially from nearby settlements, and even from abroad, to Mount Çomaklı, and the region will develop both socio-economically and socio-culturally.

The physical and human geography characteristics of Çomaklı Mountain should be determined correctly and the suitability levels for sustainable tourism should be determined using up-to-date methods. The carrying capacity of the mountain should be correctly identified, based on the principles of sustainable tourism plans and projects, prepare all stakeholders while doing all these suggestions, opinions, thoughts and wishes should be taken into account, so far brought out clearly the reasons for the development of Mountain Tourism Çomaklı must be solved by means of the consensus should be reached and current issues of all stakeholders, and the public and private sector must be within the continuous cooperation, and destination branding / image must be created.

Mountain and mountainous areas are one of the most sensitive, most protected and most vulnerable important components of geographical space. Mountains, which constitute one of the most important elements of natural heritage, may deteriorate their natural structure if they are made open to interventions carried out by humans and perceived / perceived as a threat, which can lead to irreversible damage to mountain tourism. The adoption of approaches that consider mountains and mountainous areas as part of the existing ecosystem and take steps at the national and international level to protect them will positively affect the types of tourism in these places. In order to protect the mountains and mountainous areas for tourism purposes, a number of conservation processes have been developed on a local and international scale. These policies are stated as follows. **1)** In order to achieve the goals of protection and poverty eradication, mountain-specific strategies should be developed in national development plans. **2)** The private sector should be encouraged through appropriate policy and regulatory support for the financing and management of its services in mountain ecosystems. **3)** Services in the mountain ecosystem should be encouraged, and what needs to be done to protect the mountain ecosystem should be placed in the focus of economic decision-making. **4)** The existing shortcomings of services in the mountain ecosystem should be addressed. **5)** Investments should be made

to reveal elements of mountains or mountain areas based on green economy and sustainable principles. **6)** Favorable investment environments should be created to develop mountains and mountainous areas, and in the process, trade and industry should be encouraged for the benefit of rural communities. **7)** In order to eliminate the negative effects of fossil fuels, alternative energy sources such as hydroenergy, wind energy, biogas and solar energy should be preferred. **8)** International cooperation should be ensured on the current problems of mountains or mountainous areas. **9)** Capacity development should be supported by technology transfer for institutions working to protect the existing natural and human structures of mountains or mountainous areas (Balıyev, 2018: s. 49-51; **İnnocenti**, Merciu and Merciu, 2012: s. 62-72).

Sustainable principles of Çomaklı Mountain, which constitutes the research area, the list of things to do to bring tourism and to discover the tourism ore it contains is given in the following articles (Ataberk, 2020, s. 229-242; Atlı, 2019, s. 359-378; Bektöre et al, 2018, s. 35-50; Ceylan, 2003, s. 133-168; Ceylan and Demirkaya, 2007, s. 27-43; Ceylan and Demirkaya, 2009, s. 79-94; Balıyev, 2018, s. 49-51; İnnocenti, Merciu and Merciu, 2012, s. 62-72; Çakıcı et al., 2014, s. 75-94; Çeken et al, 2012, s. 11-16; Çelik Uğuz, 2011, s. 332-353; Çelik Uğuz and Özbek, 2018, s. 84-102; Dağdeviren et al, 2020, s. 881-892; Duran, 2012, s. 45-52; Emekli, 2015, s. 205-217; Eskin et al, 2017, s. 15-26; Somuncu, 2004, s. 1-21; Soykan, 2003, s. 1-11).

1) In order to discover the tourism potential of Çomak Mountain, tourism master plans and projects should be prepared.

2) Opinions, thoughts, requests and suggestions of local people should be taken before proceeding to the implementation stage of the prepared plans and projects.

3) Planning and projecting activities should be completed with the participation of all tourism stakeholders, and all decisions should be taken by reaching a common opinion / consensus.

4) The types of tourism that are considered to be developed in Çomaklı Mountain should be determined as a result of land observations.

5) In order to bring the mountain to tourism, the transportation / access problem should be solved and the number of vehicles reaching the region should be increased.

6) All main and secondary roads leading to Çomaklı Mountain should be designed taking into account modern conditions, existing deficiencies should be eliminated quickly.

7) All main and secondary roads leading to Çomaklı Mountain should be designed taking into account modern conditions, existing deficiencies should be eliminated quickly.

8) Internet connection points have been determined and infrastructure works necessary for all visitors to use free wifi should be carried out.

9) Facilities necessary to meet the needs of local and foreign visitors who will visit Çomaklı Mountain, such as food and drink, accommodation and shopping, should be built.

10) Deficiencies such as machinery, vehicles, equipment, personnel and facilities required by the types of tourism that are considered to be developed should be eliminated.

11) Information meetings should be held with all stakeholders about all stages of tourism development in the appropriate time frames, and all processes that have not been agreed upon should be stopped until a joint decision is taken. In these processes, especially the local people who are the real owners of the region should not be neglected. All processes should be explained to the local people with everything.

12) Tourism plans and projects should be prepared in accordance with the principles and objectives of sustainability, and this principle should not be compromised in any period.

13) Ecological balance should be maintained at the stage of tourism development and after it, and the balance of nature should not be disturbed for the economic return of tourism.

14) Advertising and promotional activities should be carried out in local and national media in relation to the types of tourism developed in Çomaklı Mountain.

15) It should be constantly checked by the relevant departments whether all the work that has been done and will be done is in accordance with the plans and projects that have been prepared. A process that is not in the plan or project should be prevented from being reflected on the site.

16) It should organize events such as feasts, festivals, festivities that will attract tourists to the region and at the same time contribute to promotional activities.

17) In order for tourism to develop, it should be ensured that local and foreign tourists visit the region in cooperation with tourism organizers who are active nationally and internationally.

18) After the implementation of the tourism plan or project in the region and from the day the tourist flow begins, a tourist information office should be established and the working days and hours of the office should be determined in accordance with the needs.

19) Guides should be employed to introduce the local and foreign tourists to the region after Çomaklı Mountain and its immediate surroundings have been brought into tourism (Ataberk, 2020, s. 229-242; Atlı, 2019, s. 359-378; Bektöre et al, 2018, s. 35-50; Ceylan, 2003, s. 133-168; Ceylan and Demirkaya, 2007, s. 27-43; Ceylan and Demirkaya, 2009, s. 79-94; Bahiyev, 2018, s. 49-51; Innocenti, Merciu and Merciu, 2012, s. 62-72; Çakıcı et al., 2014, s. 75-94; Çeken et al, 2012, s. 11-16; Çelik Uğuz, 2011, s. 332-353; Çelik Uğuz and Özbek, 2018, s. 84-102; Dağdeviren et al, 2020, s. 881-892; Duran, 2012, s. 45-52; Emekli, 2015, s. 205-217; Eskin et al, 2017, s. 15-26; Somuncu, 2004, s. 1-21; Soykan, 2003, s. 1-11).

Based on the principles of sustainable mountain tourism in the mountainous area, natural environment, in addition to geographical, socio-economic and socio-cultural protection of the environment, poverty reduction and visitor satisfaction, incorporating all the details thought out large-scale planning / design process and requires the process to be managed with the right decisions. The main point of focus of the plans and projects prepared in this context is that economic development, social and cultural norms and values and natural geographical space should be valued at the same rate and should be acted upon from a protective point of view. While doing all this, it should be remembered that geographical features do not develop in the same way in all areas and therefore every mountainous area has or may have different geographical qualities from each other and it should be acted on the principle of respect for nature (Somuncu, 2004, s. 19).

Ethical Declaration

In the writing process of the study titled “Geographical Determinations about What Needs to be Done at The Point of Bringing the Çomaklı Mountain (Manisa) to Sustainable Tourism”, there were followed the scientific, ethical and the citation rules; was not made any falsification on the collected data and this study was not sent to any other academic media for evaluation. This research does not require an ethics committee decision. The article was written within the framework of the ethical rules of the journal *Anasay*, which was created by utilizing the rules specified for the authors, referees and editors of the Committee on Publication Ethics (COPE).

REFERENCES

- Anonim. (2006). *Doğa Sporları ve Doğa Aktiviteleri*, Türkiye Kataloğu.
- Akpur, A., Zengin, B. (2019). İznik Gölü ile Çevresinin Kamp ve Karavan Turizm Potansiyelinin Değerlendirilmesi, *Turizm ve Araştırma Dergisi*, 8 (2), 4-20.
- Ataberk, E. (2020). Sürdürülebilir Kırsal Turizmde Bütüncül Yaklaşım, *Ege Coğrafya Dergisi*, 29 (2), 229-242.
- Atlı, S. (2019). Manisa’da Avcılık Geleneği – 1, *Motif Akademik Halkbilim Dergisi*, 12 (26), 359-378.
- Balıyev, V. (2018). *Sürdürülebilir Turizme Etkisi Açısından Dağcılık Sporunun Değerlendirilmesi: Azerbaycan Örneği*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Baltacı, A. (2021). *Nitel Veri Toplama Araçları. A. Uzunöz (Ed.). Bilimsel Araştırma Becerileri ve Araştırmada Güncel Desenler Makale İncelemeleri ve Örnek Makale Çalışmalarıyla.* (s. 71-99) içinde. Pegem Akademi Yayınları. Nitel Araştırmalarda Verilerin Toplanması ve Analizi
- Bektöre, E., Korkmaz, E., Erşen, G., Atak, A., (2018). Frig Vadisi Potansiyel Kamp Alanları ve Rotalarının CBS Aracılığıyla Belirlenmesi, *GSI Journals Serie C: Advancements In Information Sciences and Technologies*, 1 (1), 35-50.
- Kıral, B. (2020). Nitel Bir Veri Analizi Yöntemi Olarak Doküman Analizi. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15, 170-189.
- Bilgin, N. (2006). *Sosyal bilimlerde içerik analizi. Teknikler ve örnek çalışmalar*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., Demirel, F. (2018). *Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, 25. Baskı, Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Ceylan, M. A. (2003). Dibek-Çomaklı Dağı (Manisa) Çevresinin Doğal Ortam Özellikleri ve Dam Yerleşmelerine Etkileri, *Doğu Coğrafya Dergisi*, 8 (10), 133-168.
- Ceylan, S., Demirkaya, H. (2007). Davraz Dağı’nın Turizm Potansiyeli

ve Sorunlarını Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13, 27-43.

Ceylan, S., Demirkaya, H. (2009). Kış Turizmine Bağlı Olarak Gelişen Bir Kırsal Yerleşme: Çobanisa Köyü (Isparta), *Doğu Coğrafya Dergisi*, 14 (21), 79-94.

Christensen, L. B., Johnson, R. B., Turner, L. A. (2015). Araştırma Geçerliliği. A. Aypay (Ed.). E. Arslanargun (Çev.). *Araştırma Yöntemleri Desen ve Analiz* (2. Baskı, 181-212). İçinde. Anı Yayıncılık. (Orijinal Eserin Yayın Tarihi 2014).

Cohen, L., Manion, L., ve Morrison, K. (2021). *Eğitimde Araştırma Yöntemleri* (8. Baskı). E. Dinç ve K. Kıroğlu, Çev.). Pegem Akademi Yayınları. (Orijinal Eserin Basım Tarihi 2017, 8. Baskı).

Cohen, L., Manion, L., ve Morrison, K. (2021). Eylem Araştırması. E. Dinç ve K. Kıroğlu (Çev. Ed.) ve A. Kaysılı (Çev.). *Eğitimde Araştırma Yöntemleri* (8. Baskı, 440-456) içinde. Pegem Akademi Yayınları. (Orijinal Eserin Basım Tarihi 2017, 8. Baskı).

Çakıcı, A. C., Yavuz, G., Çiçek, M. (2014). Dağcılık Turizminde Katılımda Dikkate Alınan Hususlar Üzerine, *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7 (3), 75-94.

Çeken, H., Dalgın, T., Çakır, N. (2012). Bir Alternatif Turizm Türü Olarak Kırsal Turizmin Gelişimini Etkileyen Faktörler ve Kırsal Turizmin Etkileri, *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 2 (2), 11-16.

Çelik Uğuz, S. (2011). Sürdürülebilir Turizm Kapsamında Burhaniye'nin Alternatif Turizm Potansiyeli, *Marmara Coğrafya Dergisi*, 24, 332-353.

Çelik Uğuz, S., Özbek, V. (2018). Destinasyon Sadakatini Etkileyen Faktörler: Bisiklet Turizmi ve Burhaniye Bisiklet Festivali Örneği, *International Review of Economics and Management*, 6 (2), 84-102.

Dağdeviren, A., Saral, C., Coşkun, N., Yılmaz, Z. (2020). Bayramören İlçesinde Yamaç Paraşütü Turizmi, *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi* 4 (2), 881-892.

Duran, C. (2012). Türkiye'de Dağlık Alanların Kırsal Turizm Açısından Önemi, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14 (22), 45-52.

Emekli, G. (2015). Dağlar, Dağcılık ve Turizm. R. Efe (Ed.). *Coğrafya’da Yeni Yaklaşımlar*, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 205-217.

Eskin, B., Tuncer, M., Demirçivi, B. M. (2017). Alternatif Turizm Çeşidi Olarak Ekolojik Turizm: Hasan Dağı Örneği, *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 9 (3), 15-26.

İmamoğlu, A., İmamoğlu, M. ve Uysal, A. (2018). Nevşehir’de Oryantiring Sporunu ve Oryantiringin Doğaya Etkisi, *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 8 (2), 217-230.

Güngör, Ş. (2016). Alternatif Turizm Etkinliği ve Ürün Çeşitliliği Oluşturmada Atın Kullanımı: Nevşehir Örneği, *International Journal Of Eurasia Social Sciences*, 7 (22), 81-99.

Hult, M. and Lennung, S. (1980). Towards a Definition of Action Research: A Note and Bibliography. *Journal of Management Studies*, 17 (2), 241-250.

Innocenti, P., Merciu, C. ve Merciu, G. L. (2012). Mountain Tourism a Challenge for Sustainable Development. Case Study: Parang Resort. *Economic Insights – Trends and Challenges*, 64(1): 62-72.

Karademir, Y., Güven, Ö. (2016). Türkiye’de Yamaç Paraşütçülerin Problemleri, *The Journal of Academic Social Studies*, 48, 433-457.

Kement, Ü., Bükey, A. (2019). Doğa ve Kültür Fotoğrafçılığı Kapsamında Rekreasyonel Motivasyonun Demografik Özelliklere Göre İncelenmesi, *Tourism and Recreation*, 1 (1), 23-30.

Kemmis, S., McTaggart, R., and Nixon, R. (2014). *The Action Research Planner: Doing Critical Participatory Action Research*. Dordrecht: Springer.

McKernan, J. (1991). *Curriculum Action Research*, London: Kogan Page.

McNiff, J. (2010). *Action Research for Professional Development: Concise Advice for New and Experienced Action Researchers*, Poole, UK: September Books.

Molvalı, M. (2004). *Alaçam Dağları’nda (Batı Kesimi) Dağ Turizmi Potansiyeli ve Sürdürülebilirliği*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.

Nepal, S. K. (2002). Mountain Ecotourism and Sustainable Development:

Ecology, Economics and Ethics, *Mountain Research and Development*, 22 (2), 104-109.

Nepal, S. K. ve Chipeniuk, R. (2005). Mountain Tourism: Toward a Conceptual Framework, *Tourism Geographies: An International Journal of Tourism Space*, 7 (3), 313-333.

Neuman, W. L. (2019/2020). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri Nicel ve Nitel Yaklaşımlar*. Cilt 1, (Çev. Özlem Akkaya). (8. Baskı). Ankara: Siyasal Kitabevi.

Neuman, W. L. (2019/2020). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri Nicel ve Nitel Yaklaşımlar*. Cilt 2, (Çev. Özlem Akkaya). (8. Baskı). Ankara: Siyasal Kitabevi.

New South Wales Department of Education and Training (2010) Action Research in Education. Sydney, NSW: New South Wales Department of Education and Training, Professional Learning and Leadership Directorate.

Olçay, A., Dağlıoğlu, T., and Sürme, M. (2019). Turistleri Av Turizmine Yönelten Nedenlerin Belirlenmesine Yönelik Araştırma, *Journal of Recreation and Tourism Research*, 6 (3), 285-293.

Ön Esen, F., Kılıç, B. (2020). Turizm Öğrencilerinin Yamaç Paraşütü Algısı: Kelime İlişkilendirme Testi Uygulaması, *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4 (3), 2282-2295.

Özer, O. (2020). Türkiye'nin Av Turizmi Potansiyeli Konusunda Bir Değerlendirme, *Journal of Gastronomy Hospitality and Travel*, 3 (1), 71-86.

Özgen, N. (2016). Nitel Araştırmalarda Verilerin Toplanması ve Analizi. N. Özgen (Ed), *Beşeri Coğrafyada Araştırma Yöntemleri ve Teknikler* (s. 158-196) içinde. Pegem Akademi Yayınları.

Özgülbaş O. (2005). *Yamaç Paraşüt Sporunun Gelişimi ve Yamaç Paraşüt Kazaları*, THK.

Özhancı, E., Yılmaz, H. (2013). Değişik Peyzaj Karakterleri Barındıran Dağların, Foto Safari Amaçlı Görsel Peyzaj Analizi, *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 44 (1), 83-89.

Özkan, E., Kubaş, A. (2012). Yıldız Dağlarında Kırsal Kalkınmada Ekoturizm Fırsatları, *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik*

Araştırmalar Dergisi 14 (22), 149-153.

Pirselimoğlu Batman, Z., Demirel, Ö. (2015). Altındere Vadisi Meryemana Deresi Güzergâhında Doğa Temelli Turizm Etkinliği: Yamaç Paraşütü, *İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi*, 5 (11), 13-26.

Sağlam, M. C., Kömürcü, S. (2021). Bisiklet Etkinliği Katılımcılarının Motivasyonları ve İlgilenimleri: İzmir İli Üzerine Bir Çalışma, *Journal of Yasar University*, 16 (63), 1355-1372.

Sağlık, A., Sağlık, E., Kelkit, A. (2014). Bisiklet Turizmi Açısından Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Parkı'nın İncelenmesi, *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 4 (1), 84-90.

Sharma, P. (2000) *Tourism as Development: Case Studies from the Himalaya* (Kathmandu and Innsbruck: Himal Books and STUDIEN Verlag).

Somuncu, M. (2004). Dağcılık ve Dağ Turizmindeki İkilem: Ekonomik Yarar ve Ekolojik Bedel, *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 2 (1), 1-21.

Soykan, F. (2003). Kırsal Turizm ve Türkiye Turizmi İçin Önemi, *Ege Coğrafya Dergisi*, 12, 1-11.

Şafak, İ. (2003). Türkiye'deki Av Turizmi Uygulamalarının Özel Avlak İşletmelerine Etkileri, *Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, A (2), 133-148.

Şenol, F., Tokmak, C., Gnira, M. (2016). Dağ Turizmi ve Gelişmesinin Önündeki Engeller: Kırgızistan Örneği, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5 (2), 139-156.

Teddle, C., Tashakkori, A. (2020). *Karma Yöntem Araştırmalarının Temelleri*. Y. Dede ve S. B. Demir (Çev. Ed.) ve M. S. Köksal (Çev.). Karma Yöntem Araştırmalarının Desenleri. (2. Baskı, s. 165-201). İçinde. Anı Yayıncılık. (Eserin Orijinal Yayın Tarihi 2015, 1.Baskı).

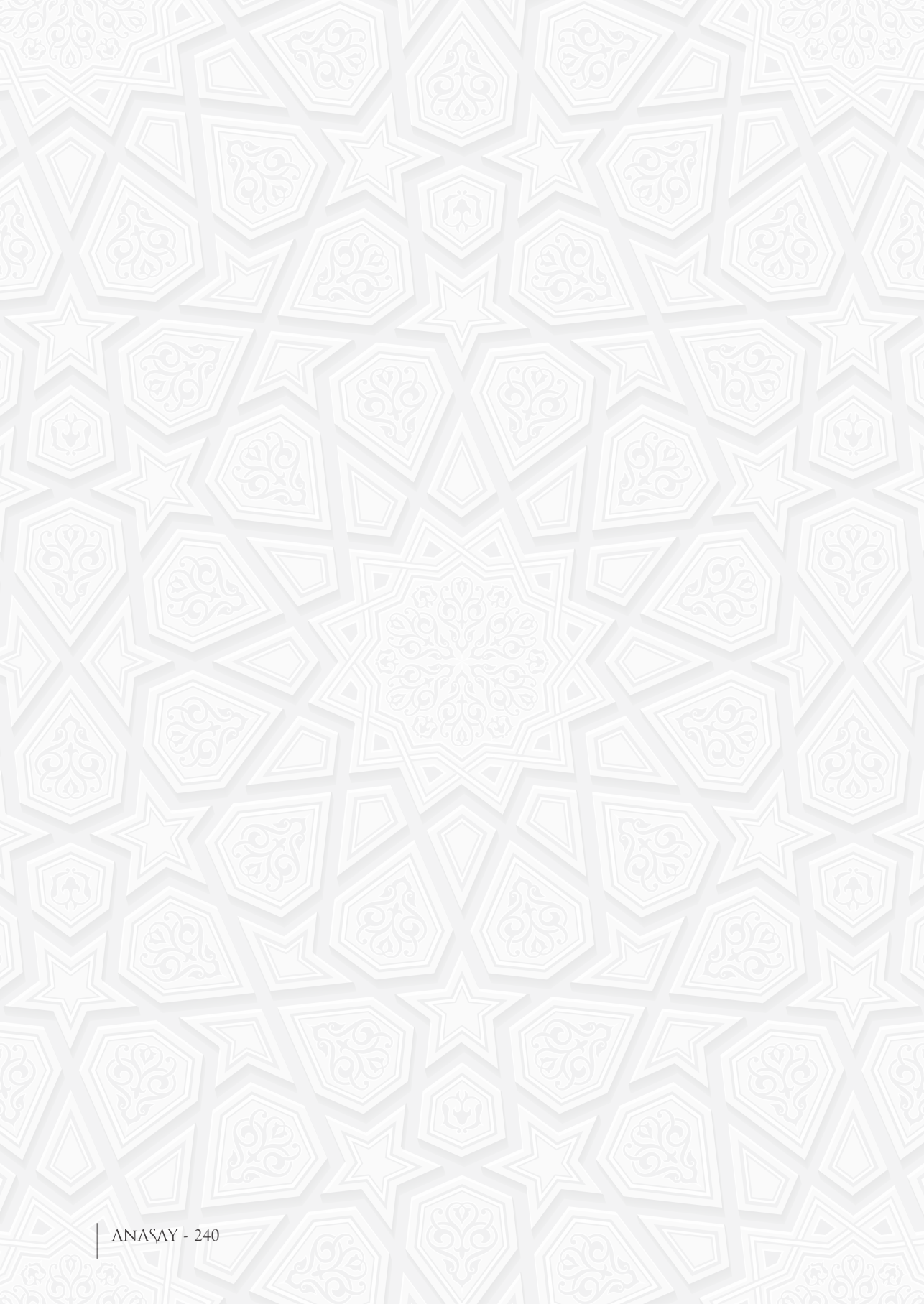
Topay, M., Koçan, N. (2009). Kamping / Çadırılı Kamp İçin Alan Seçim Kriterlerinin Belirlenmesi ve Bartın-Uluyayla'da Örnek Bir Uygulama, *Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, A (1), 116-128.

Türkay, O., Atasoy, B. (2021). Sürdürülebilir Turizmin Bir Aracı Olarak Bisiklet Turizmi: Avrupa Birliği (AB) Örneği. *Turizm ve İşletme Bilimleri Dergisi*, 1 (1), 50-69.

Türkmen, S., Gökdemir, S. (2021). Bisiklet Turizmi Motivasyonlarının Belirlenmesi, *GSI Journals Serie A: Advancements In Tourism, Recreation and Sports Sciences*, 4 (1), 19-32.

Ulusoy, H. (2016). Muğla İli Av Turizminin İlin Ekonomisi ve Kırsal Kalkınması Üzerindeki Etkisinin İrdelenmesi, *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 6 (2), 52-57.

Yavaş, A., Taşkiran, E., Alyakut, Ö., Özkul, E., Üzümcü, T. (2017). Kartepe’de Doğa Sporlarının Alternatif Turizm Amaçlı Kullanımı ve Sorunlarına Yönelik Çözüm Önerileri, *Uluslararası Turizm, Ekonomi ve İşletme Bilimleri Dergisi*, 1 (2), 1-12.

SARTRE'DA HIÇLİK

NOTHINGNESS IN SARTRE

DOI: 10.33404/anasay.1106584

Çalışma Türü: Araştırma Makalesi / Research Article

Fahrettin TAŞKIN*

ÖZ

Sartre, hiçliğin mevcudiyetini, bilincin salt boşluk olduğu savıyla ortaya koyar. İnsan, hiçlikle özünden ayrılmış, başka bir ifadeyle hiçlik, insanın belirli bir öze *sahip olmasına* mâni olmuştur. Hiçliğe bilinç aracılığıyla ödünç alınmış bir varlık bahşedilmiştir. Bilincin varlığı da gerçekte (kendinde) varlıktan ödünç alınmıştır. Bütün bunlar bilincin, tözsel olmayan bir mutlaklığı ifade ettiğini ve onda egonun dahi barınamayacağını gösterir. Sartre tarafından bilincin ve hiçliğin bu derin ilişkisi, insanın özgürlüğü, endişesi ve özü aracılığıyla ortaya konulmaya çalışılmıştır. Biz de bu çalışmada özellikle *Varlık ve Hiçlik*'te, hiçliğin ne anlama geldiğini bu kavramlar aracılığıyla soruşturduk ve Sonuç kısmında, bazı soruların ışığında hiçlik ve bilinç ilişkisinin çıkmazlarını tartışmaya gayret ettik. Bilincin salt boşluk olduğu veya insanın özgürlüğünün kesin

olduğu konusundaki yargılar, şüpheyle karşılanması gereken yargılardır. Bilincin salt boşluk olması ile onun özgürlüğün ve endişenin bilinci olması arasında çelişkiler vardır: Boş olan veya hiç olan, nasıl endişenin ve özgürlüğün bilinci olabilir? Hiçlik, bilincin boşluğu veya insanın özgür olduğu savı üzerinden temellendirilmek zorunda değildir.

Anahtar Kelimeler: Sartre, Hiçlik, Bilinç, Varlık, Boşluk.

ABSTRACT

Sartre, reveals the existence of nothingness with the thesis that consciousness is pure emptiness. Man has been separated from his essence by nothing, in other words, nothingness has prevented man from having a certain essence. Nothingness is endowed with a borrowed being through consciousness. In reality the existence of consciousness is also borrowed from being (in itself). All this shows that consciousness expresses a non-substantial absolute and that even the ego cannot be accommodated in it. This deep relationship of consciousness and nothingness has been tried to be revealed by Sartre through human freedom, anguish and essence. In this study, we investigated what nothingness means, especially in *Being and Nothingness*, through these concepts, and in the Conclusion part, we tried to discuss the impasses of the relationship between nothingness and consciousness in the light of some questions. Judgments that consciousness is pure emptiness or that man's freedom is certain are judgments that should be viewed with suspicion. There are contradictions between pure emptiness of consciousness, its freedom and anguish: How can the empty or nothing be conscious of anguish and freedom? Nothingness does not have to be based on the emptiness of consciousness or the claim that man is free.

Keywords: Sartre, Nothingness, Consciousness, Being, Emptiness.

Giriş

Parmenides, 'hiçlik'in hiçbir açıdan düşünülemediğini iddia ederek, bu tür bir düşünmeden uzak durulması gerektiğini belirtmiştir (Kranz, 1994, s. 81). Yine de hiçliğin felsefe tarihi boyunca birçok düşünür tarafından ele alınmış olduğuna tanık oluruz. Üstelik sadece felsefe değil, bilim de hiçliği sorgulamıştır.

Bilimin bakış açısıyla konuya yaklaştığımızda şu soruyu sorabiliriz: Mikro ya da makro alemde mutlak bir boşluk veya hiçliği elde edebilmenin

imkânı var mıdır? Bilim insanları, atomun yapısının neredeyse tamamen boş olduğunu, ama mutlak bir boşluk olmadığını ifade ederler. Buna benzer şekilde uzayın çoğunlukla boş olduğunu, ama mutlak bir boşluk olmadığını belirtirler. Big Bang teorisi uzayın genişlediğini öne sürmektedir (Hawking, 2021, s. 20-21). Peki uzay nerede genişler, onun dışında olan nedir? İlkin şöyle bir akıl yürütme mantıklı görünebilir: Uzayın dışında hiçbir şey yok, öyleyse dışı olsa olsa hiçliktir. Ama bu durumda varlığın, hiçliğin içinde genişliyor olduğunu iddia etmiş oluruz. Bunun çelişkili bir düşünce olduğunu kabul etmemiz gerekir. Bilim insanları uzayın bir dışının olduğunu düşünmenin yanlış bir akıl yürütme olduğunu, uzayın genişlediği, ama bir şey, üstelik olmayan bir şey içinde genişlemediğini belirtmektedirler. Kısacası uzay bir hiçliğin içinde genişliyor değildir.

Bilim, uzayın içinde ya da dışında bir hiçliği kabul etmeyerek neredeyse Parmenides gibi hiçlik üzerine düşünmekten uzak durmamız gerektiği sonucuna varmıştır. Bilim, varlıkla (var olanlarla) ilgilenir ve hiçlik konusunda bize doyurucu bir yanıt vermeye yanaşmaz. Peki, kendini bilimin ufkuyla sınırlandırmayan felsefe, düşünülebilir dünyada hiçliğin tutunabileceği bir 'yer' bulamaz mı? Doğrusu düşüncemizi biliminkiyle sınırlamayıp felsefi bir açıdan soruna yaklaşırsak soracağımız soru çok farklı değildir: Hiçlik evrende ele geçirilemezse de herhangi bir biçimde 'var' olabilir mi? Kuşkusuz sorunun kendisi, kendi imkânını ortadan kaldırır. Zira hiçlik var olabilseydi, o artık hiçlik olmayacaktı. Peki, hiçlik var olabilecek bir şey olmadığına göre nasıl olur da onun hakkında düşünebiliriz? Parmenides onun düşünülemediği konusunda haklı mıdır yoksa? Heidegger şöyle buyuruyor: Düşünmek, varlığı düşündürmektir – hiçliği değil! Düşünmek, her zaman (var olan) bir şeyi düşündürmektir (Heidegger, 2009, s. 9). Düşünülen şey varlığa gelmiştir: Düşünüyorum, o halde varım... Görünen o ki Descartes, Parmenides ve Heidegger ile aynı düşüncenin farklı cephelerinde karşılaşırız. Ama düşünülen şey gerçekten de varlığa gelmiş midir? Parmenides ve Descartes yanılıyormu olamaz mı?

Mantık bize hiçliğin düşünmenin konusu olamayacağını söyler söylemesine de hiçliğin düşünülmesini yasaklayan bir şey olmadığını da biliriz. Hiçlik yoktur, ama bu olmayan 'şey' kendi hiçliğiyle varlığa bir tehdit oluşturuyor değil midir? Hiçlik hiçbir yerde tutunamıyor olabilir, ama varlığa tutunan her şeyi sarsan da o değil midir? Hiçlik var olan her şeyi içten çürütüyor ve yok ediyorsa o üzerinde düşünülemez, anlamsız bir boşluktan ibaret olabilir mi?

Özgürlükte, bilinçte, duyguda, ölümden veya düşünmenin kendisinde hiçliği ele geçirebilmenin bir yolu yok mu? Bu türden sorular üzerinde düşünebilmek için özellikle Hegel, Heidegger ve Sartre'in düşünceleri felsefe tarihinde müstesna bir yere sahiptir. Burada Sartre'in hiçlik üzerine olan düşüncelerini ele alarak hiçliğin imkân koşullarını soruşturacağız. Bunun için onun düşüncelerinde önemli bir yer tutan Heidegger ve Hegel'in görüşlerini de çalışmanın kapsamının imkân verdiği ölçüde Sartre'in düşünceleriyle karşılaştıracaktır.

BİLİNÇ

Sartre'da hiçliğin ne olduğu ve onun imkânı ancak bilincin incelenmesiyle ortaya konulabilir. Bilinç ve hiçlik arasındaki ilişki o denli köklüdür ki bilinci soruşturmadan hiçliği ele alabilmenin olanağını bulamayız. Öncelikle Sartre'in bilinci dünyanın geri kalanından tamamen ayırdığını belirtmemiz gerekir. Sartre, kendinde-varlık (*l'être en soi*) ve kendisi-için-varlık (*être pour-soi*) olmak üzere iki varlık tarzı olduğunu düşünür. Bunlar birbirine indirgenemez iki varlık kategorisini ifade eder. Genel itibarıyla bilinç ve (bilincin dışındaki) şey dünyası da denilebilecek bu iki varlık tarzının kendilerine özgü karakterleri varsa da insan, onların ilişkisine geçmesini olanaklı kılan ontolojik bir ikiliği kendinde taşır. Sartre'in düşündüğü şekliyle iki varlık tarzı, Descartes'ın zihin ve madde, yani düşünen şey (*res cogitans*) ve uzamsal şey (*res extensa*) şeklinde ifade edilebilecek iki töz anlayışından farklıdır. Bilinç de diyebileceğimiz kendisi-için-varlık, 'şey' değildir, bizatihi 'şey'leri işaret eden kendinde-varlığın içsel negasyonudur (Flynn, 2013 Sonbahar Baskısı). Kendinde-varlık kendisiyle özdeş ve âtıl iken kendisi-için-varlık dinamik olup kendisiyle özdeş değildir. Kendinde-varlık somut gerçekliğin, şansın ve olgusal alanını işaret ederken kendisi-için-varlık tam tersine bu şeysellik içten değilmesidir (Flynn, 1997, s. 6-7). Kendinde-varlık kendi kendisiyle dolu olduğu için kendisine saydam olmayacak şekilde donuktur, bu nedenle kendinde-varlık için "varlık *ne ise odur*" denilmektedir. Bilinç ise bunun tersine, ne değilse odur ve ne ise o değildir (Sartre, 2009, s. 43). Bu yargıda, bilincin hiçliğe yaklaştığı bir nokta bulduğumuzdan şunu sorabiliriz: Bilincin 'ne ise o olmaması, ne değilse o olması' onu boş bir şeye dönüştürüyor olabilir mi? Gerçekten de Sartre, bilinci egonun kendisinden dahi boşaltır. Bunun ne anlama geldiğini ortaya koyabilmek için Husserl ve fenomenolojiyle ilgili kısa bir açıklama yapmamız gerekir.

Husserl'in, fenomenolojiyi kesin bir bilim olarak kurma tasarısı, onun dünyayı bilince indirgemesini, başka bir deyişle bilinci mutlak varlık olarak öne sürmesini gerektirmiştir. Husserl, düşünülebilir her şeyin, fenomen şeklinde ele alınması suretiyle özlerinin ifşa edilebileceğini düşünür. Fenomenolojiye göre fenomenlerin özü fenomenolojik bir yöntem ile bilinçte kurulabilir: Fenomenolojik indirgeme (*epokhe*) ile varlıkları ayrıca alınan fenomenler bilinçte betimlenebilirler (Uygur, 2007, s. 40). Husserl'e göre tüm dünya bilince indirgenmiş olduğundan her şey özü bakımından zaten bilinçte bulunmaktadır. Tüm dünya bilincin içerisinde bulunuyor olsa da bilinç âtil, kendine kapalı bir varlık değildir. O, özü itibarıyla yönelimseldir, bu demektir ki bilinç, her daim bir şeyin bilincidir (Russell, 2010, s. 135). Öyleyse boş bir bilinç düşünülemez. Fenomenolojik indirgemedden sonra geriye (Kant'ın anladığı tarzdaki) saf bilinç kalır (Adorno, 2010, s. 112). Ancak Husserl, Kant ile tamamen aynı fikirde değildir. Bilinç, Kant'ın ifade ettiği gibi sadece bazı kategorileri veya formları değil, tüm dünyayı içerisinde taşır. Bu durumda fenomenolojik indirgemeyi gerçekleştiren kişi, fenomenlerin özlerine ulaşarak onları bilinç nesnesi olarak kurduğunda yeni bir bilgi ediniyor değildir. Zira tüm bilgi yeniden anımsamadan ibarettir (Sözer, 1976, s. 99). Kısacası Husserl'in fenomenolojisinde bilinç, saf bendir; o, dünyanın kökü ve her bilginin kaynağı olmakla mutlak varlıktır (Husserl, 1982, s. 20).

Sartre'in görüşleri üzerinde büyük bir etkisi olan Husserl'in fenomenolojisine göre *epokhe*'den sonra geriye *transcendental ego* kalıyorsa da Sartre bu konuda farklı düşünür. Ona göre fenomenolojik indirgemedden sonra bilinçte ego dahi barınmaz (Williford, 2011, s. 197). Husserl, saf beni mutlak olarak tanımlar ve *epokhenin* bu saf egoya dokunamadığını düşünür. Sartre ise "ben" in dahi *epokhe* ile paranteze alınabileceği kanısındadır (Sartre, 2018, s. 93). Kant'a atfedilen "düşünüyorum, bütün tasarımlarımıza eşlik edebilmeli" ifadesi (Sartre, 2018, s. 49) ben'i işaret etmektedir. Bu ben, hem Husserl hem de Kant için bilincin biçimsel yapısıdır (Sartre, 2018, s. 62). Hâlbuki Sartre bilincin temelinde ben'in yer almadığını, dolayısıyla onun bütün tasarımlara eşlik etmediğini belirtir. Bilincin niteliğini belirleyen, onun birliğini mümkün kılan, ben değil, bilincin kendisidir. Bu durumda ben'in bir varlık nedeni yoktur – o, fazladır! Kuşkusuz Ben'in yok olduğu savunuluyor değildir, söyleyebileceğimiz yalnızca onun bilincin en iç boyutunda yer almadığıdır. Bilinç hiçbir şeye ihtiyaç duymaz, ego etkilenir, ancak bilinç etkilenmez, o kendi kendinin nedenidir. Bu durumda

Husserl'in ifade ettiği gibi saf benin veya transendental benin mutlak olduğunu söylemek yerine, (saf ben'i dahi dışında bırakan) transendental bilincin mutlak olduğunu söylemek gerekir: Mutlak olarak var olan veya saf olan ben değil, yalnızca bilinçtir (Sartre, 2018, s. 94). Kısacası Ego, bilincin sahibi değil, diğer her şey gibi onun nesnesidir (Sartre, 2018, s. 89).

Gördüğümüz kadarıyla Sartre bilinci her şeyden boşaltmıştır, peki bilinç nedir veya ben'i nasıl kendi dışında bırakabilmektedir? Sartre, *Varlık ve Hiçlik*'te birebir ifade etmemişse de bilinci üç alana ayırarak soruşturmuştur: i-Düşünümsel-Olmayan Bilinç, ii-Düşünüm(sel Bilinç) ve iii-(Üzerine) Düşünülmüş Bilinç. Burada Sartre'ın bilinci nasıl tanımladığını çok kısa bir şekilde ele aldıktan sonra onun boşluk ve dolayısıyla hiçlik ile olan ilişkisini ortaya koymaya çalışacağız. Sartre, bilincin, üç farklı alandan oluştuğunu söylüyor değildir kuşkusuz, bu sadece bilincin *işleyişini* açıklamak ve bilincin bilgiye indirgenemeyeceğini göstermek amacıyla yapılan bir soyutlamadır. Basitçe ifade etmek gerekirse düşünüm(sel) bilinç, “üzerine düşünülmüş bilinci” kendi nesnesi olarak ortaya koyar. Düşünüm edimi gerçekleştirildiğinde, “üzerine düşünülmüş bilinç” üzerine yargılarda bulunabilir, ondan utanabilir ya da övünülebilir (Sartre, 2009, s. 28). Düşünümsel-olmayan bilinç ise ne yargıda bulunmaya ne istemeye ne de utanç duymaya imkân verir. Düşünümsel-olmayan-bilinç, algıyı bilmez, onu ortaya koymaz. Sartre, bilincin yönelimselliği konusunda Husserl ile aynı fikirdedir. O anda bilinçte yönelim adına ne varsa dışarıya doğru, dünyaya doğru yöneltilmektedir. Bu durumda düşünümsel olmayan bilinç, temelde bulunarak bilincin varlığının koşulu ve kurucusu görevini görür:

“Düşünümün, üzerine düşünülmüş bilince herhangi bir önceliği bulunmamaktadır: üzerine düşünülmüş bilinci kendisine açınlayan, düşünüm değildir. Tam tersine, düşünümü mümkün kılan, düşünümsel-olmayan bilinçtir: Descartes'in *cogito*'sunun koşulu olan düşünüm-öncesi bir *cogito* vardır” (Sartre, 2009, s. 29).

Kısacası *düşünümsel-bilinci*, daha çok bilgi, düşünme veya duyumsamanın bilinci olarak kabul edebiliriz; *üzerine-düşünülmüş-bilinci* bildiğimiz, farkında olduğumuz bilincimiz (kendimiz veya hazzın, duyumsamanın kendisi), *düşünümsel-olmayan-bilinci* ise haberimizin olmadığı, diğer ikisinin öncesinde bulunan ve onların koşulu olan bilinç şeklinde tanımlayabiliriz. Öyleyse bilinç hem bir şeyin bilincidir hem kendinin bilincidir hem de bütün bunlardan önce gelen bir yapısının olması itibarıyla kendi kendisinin koşuludur.

Bilinci ben dahil her şeyden boşalttık ve bunun bilincin farklı boyutlarıyla ilişkili olduğunu söyledik ancak, Sartre bilincin bir *varoluş doluluğu* olduğunu ifade eder. Öyleyse şunu sorabiliriz: Boş olan bilinç, nasıl olur da *varoluş doluluğu* şeklinde nitelendirilebilmektedir? Bunun ne anlama geldiğini açıklayabilmek için bilinç ve kendinde-varlık ayrımını tekrar ele almamız gerekir. Sartre'a göre bilinç var olmaktan önce mümkün değildir, varlığıyla her türlü imkânın kaynağı ve koşuludur; bu bakımdan onun özü varoluşunda içerilmiştir: 'Bilinç bir uçtan ötekine bilinçtir' (Sartre, 2009, s. 31). Bu demektir ki bilinç ancak kendisi tarafından sınırlandırılabilir, onun yasaları yoktur, zira herhangi bir yasa aşkın bir bilgi kaynağıdır. Öyleyse bilincin boşluğu, onun kendisi dışında başkası tarafından sınırlandırılmaması ve özünün varoluşunda içerilmesiyle alakalıdır. Varoluş doluluğu ifadesi onun boşluğuyla çelişmemekte, aksine uzlaşmaktadır.

Bilinç kendini hiçlikten devşirmez, o kendiyse vardır. Bilinçten önce var olan tek şey 'varlık doluluğu' şeklinde nitelendirilebilecek olan kendinde-varlıktır. Kendinde varlıktan hiçbir öge varolmayan bilince göndermede bulunamaz. Zira bilinç varolan değildir, onun varlık tarzı farklıdır. Varlık doluluğu, varoluş doluluğuna erişemez. Ancak yine de "Bilinç hiçlikten öncedir ve 'kendini' varlıktan devşirir" (Sartre, 2009, s. 31) denilmektedir. Şöyle ki bilinç kendi varlığının temeli olamaz, aksine onun varlığı olumsuzlukla belirlenmiştir. Öyleyse hiçbir şey bilincin nedeni değildir ve bilinç kendi varlık tarzının nedenidir.

Sartre, bilince tözsel olmayan bir mutlaklık atfeder. Peki boş olduğu ifade edilen bilinç nasıl mutlaklık payesini alabilir ki? Burada Descartes'ın töz tanımını anmak gerekir: Var olmak için kendinden başka hiçbir varlığa muhtaç olmayan şey. Ancak Sartre, varoluşun özden önce geldiğini düşündüğünden mutlağın bir töz olamayacağını, dolayısıyla Descartes rasyonalizminin ontolojik olarak hatalı olduğunu belirtir. Kısacası tek mutlak olan bilinçtir ve bu bilinç tözsel değildir. Bütün dünya bilincin dışında olduğundan o, salt bir görünüş, başka bir ifadeyle *tam bir boşluktur*. Bilinç tam bir boşluk olsa da onun 'mutlak hiçlik' olduğu söylenemez. Hiç değil, ama hiçliğin taşıyıcısı olan bilinç, aşkınlığı sayesinde hiçlikten kurtulur. Tamamen boş olsa da hiç olmayan ve hiçliğe düşmemesini aşkınlığına borçlu olan bilinç, ancak kendine görüldüğü ölçüde var olabilir (Sartre, 2009, s. 32). Bilinç, görüldüğü kadar var olur ve öyleyse görünüşü ve varlığı özdeştir. Kısacası bilinç, bilginin ontolojik temeli, bütün öteki görünüşlerin kendisine görüldüğü ilk varlık, her fenomenin kendisine

kıyasla görece olduğu mutlaktır. Bilinç ile ilgili bu genel bilgilerden sonra artık bilinç ve hiçlik ilişkisini daha ayrıntılı olarak ele alabiliriz.

HIÇLIK

Sartre'm Hiçlikle ilgili düşünceleri, öncelikle "hiçliğin diyalektik kavranışı" bakımından, ardından da "hiçliğin fenomenolojik kavranışı" bakımından ele alınacaktır. Sartre, "hiçliğin diyalektik kavranışı"nda, daha çok Hegel'in düşünceleri bağlamında Hiçliğe dair açıklamalarda bulunur; "hiçliğin fenomenolojik kavranışı"nda ise Heidegger'in düşünceleri ön plandadır. Biz de burada Sartre'm hiçlik ile ilgili düşüncelerini bu iki düşünürle karşılaştırarak ortaya koymaya çalışmak suretiyle bazı sorular aracılığıyla hiçliğin imkânını sorgulayacağız.

Sartre, Hegel'in Varlık ve Hiçliği birbirinden koparılamayacak bir paralellikte ele aldığı düşünür: "Hegel'in mantığının tüm çabası, 'sırayla ele aldığı tüm kavramların eksik olduğunu ve bunları anlamak için onları kendisinde bütünleştirerek aşan daha eksiksiz bir kavrama yükselmenin zorunlu olduğunu kanıtlamak'tır" (Sartre, 2009, s. 60). Bu kavram "Varlık"tır. Hegel'e göre, asıl somut, özü ile birlikte, "varolandır"; bütün soyut uğraklar bütünleşerek bu bütünü, yani varolanı üretirler. Bu bütünlükte tüm soyut uğraklar kendilerini aşmıştır. Bu bağlamda Varlık, onu kendi kendisinde ele almamız koşuluyla, en soyut ve en yoksul soyutlama olacaktır:

"...dolaylının dolaysızla bağ kurması gibi Varlık da 'öz'le bağ kurar. Şeyler, genel olarak *vardırlar*, ama varlıkları, özlerini ifşa etmekten ibarettir. Varlık 'öz'e geçer; bunu şu biçimde ifade etmek mümkündür: 'Varlık özü (ön) varsayar.' Öz, Varlığa kıyasla her ne kadar dolaylanmış görünse de, öz yine de asıl kökendir. Varlık kendi temeline döner; Varlık özde kendi kendinin ötesine geçer" (Sartre, 2009, s. 61).

Varlığın, temeli olan "öz"den koparılması, onun "sade ve boş dolaysızlık" haline gelmesine yol açar. Sartre'a göre *Tinin Fenomenolojisi* de Varlığı böyle tanımlar, salt Varlığı "hakikatin bakış açısından" *dolaysızlık* olarak sunar (Sartre, 2009, s. 61). Hegel'in Varlıkla ilgili düşünceleri, daha çok Sartre'm kendinde-varlık diyebileceğimiz varolanlar için geçerlidir. Zira varolanlarda öz, varlıktan öncedir, başka bir deyişle Varlık öz tarafından kapsanmıştır.

Hegel, mantığın başlangıcını *dolaysızlık* olarak görür. Öyleyse başlangıç, "her türlü belirlenmişlikten önce gelen belirlenmemişlik, mutlak hareket noktası

olarak belirlenmemişlik” olan Varlıktır. Varlık *belirlendiği* anda kendi karşıtına *geçmiştir*. Çünkü Varlık, salt soyutlama ve dolayısıyla da mutlak olumsuzlama diye *belirlendiğinde*, yine kendi dolaysız uğrağı içinde ele alındığında varlık-olmayan, yani Hiçliktir. Zira Hiçlik de Hegel tarafından kendi kendisiyle yalın özdeşlik, eksiksiz boşluk, belirsizlik ve içeriksizlik diye tanımlanır. Öyleyse salt Varlık ve salt Hiçlik aynı şeydir. Aralarındaki aynılık şu şekilde de tanımlanabilir: Varlık ve Hiçlik belirlenmemiş olduklarından aralarındaki fark da belirlenmemiştir, bu durumda onlar aynıdır. Hegel, nihayetinde şu sonuca varır: “*gök-yüzünde ve yeryüzünde, varlık ve hiçliği kendinde içermeyen hiçbir şey yoktur*” (Sartre, 2009, s. 61).

Sartre, Hegel’in, Varlığı varolanın bir imlenimine indirgemiş olduğunu düşünür. Varlık, kendisinin temeli ve kökeni olan öz tarafından kapsanmıştır. Hegel’in bütün teorisi, mantığın başlangıcında, dolaysız dolaylı olandan, soyutu da kendisini kuran somuttan hareketle bulabilmek için yapılan bir girişime dayanır (Sartre, 2009, s. 61-62). Bu bakımdan Varlık her ne kadar soyutsa da somutun Varlığıdır; somuttan hareketle düşünülmüştür. Ancak Sartre, Varlığın ‘herhangi bir yapı’ olmadığını, nesnenin belli bir uğrağı olmadığını, bütün yapıların ve uğrakların bizatihi koşulu olduğunu, kendinde-varlığı işaret eden fenomenin tüm özelliklerini bu Varlık temeli üzerinde ortaya çıkardığını düşünür. Bu durumda şeylerin varlığı, onların özlerini ifşa etmekten ibarettir (Sartre, 2009, s. 62). Hâlbuki böyle bir Varlık anlayışı, sadece kendinde-varlığı değil, insanın varoluşunu da açıklamaktan uzaktır. Ortaya konulan Varlığın anlamı, sadece kendinde-varlığın varlığını değil, kendisi-için-varlık ve başkası-için-varlık diye ifade edilen bilincin varlığını da *aydınlatmalıdır*.

Hegel’e göre “her belirleme olumsuzlama”dır. Bu “A, A değildir de” ya da “Varlık Hiçliktir” diye de ifade edilebilir. Sartre’a göre, Varlık, *başka şey halinde* (Hiçlik) kendi kendisinin ötesine geçtiği ölçüde, anlama yetisinin belirlemeleri tarafından *kapsanıyor* değildir (Sartre, 2009, s. 62). Bu nedenle Sartre’da Varlık ile Hiçliğin, Hegel’de olduğu gibi salt diyalektik bir süreç olarak anlaşılmaması gerekir. Çünkü bu durumda, bunların arasında mantıksal bir eşzamanlılık varsayılmış olur ve iki karşıt öge, mantıksal dizinin iki-uç terimi olarak aynı zamanda ortaya çıkarılmış olur. Hiçlik Varlığın karşıtı değil, çelişği olarak düşünülebilir (Sartre, 2009, s. 63). “Bu da, Hiçliğin mantıksal olarak Varlıktan sonra gelmesini gerektirir, çünkü hiçlik önce ortaya konmuş, sonra yadsınmış olan Varlıktır. Dolayısıyla Varlık ve Hiçliğin aynı içeriğe sahip kavramlar olması mümkün değildir” (Sartre, 2009, s. 63).

Hegel'e varlığı hiçliğe 'geçirme' imkânını veren şey, yaptığı varlık tanımının içine olumsuzlamayı buyur etmiş olmasıdır. Zira her tanım bir olumsuzluk içerir, bu da "her belirleme olumsuzlamadır" demeye gelir. Sartre ise Varlığa ilişkin olarak neyi yadsırsak yadsıyalım, onun şu ya da bu olmasını olumsuzlamamızdan ötürü, onu *olmamış* kılamayacağımızı düşünmektedir. "olumsuzlama, varlığın mutlak doluluk ve baştan sona olumluluk olan Varlık çekirdeğine erişemez. Buna karşılık, varlık-olmayan (Hiçlik), bu *eksiksiz doluluk çekirdeğinin kendisini*, hedef alan bir olumsuzlamadır. Hiçlik kendini kendi bağrında yadsır" (Sartre, 2009, s. 63). Bu, şu anlama gelir: Varlık, kendi kendisiyle özdeşlik dışındaki her türlü belirlemeden boşalmıştır ve Hiçlik, *varlıktan* boşalmıştır. "Kısacası, burada Hegel'e karşı akılda tutulması gereken şey, Varlığın olduğu ve de Hiçliğin olmadığıdır" (Sartre, 2009, s. 64).

Hiçlik, mantıksal olarak Varlıktan sonra gelir. Hiçliği içinden Varlığın çıkacağı bir kökensel boşluk gibi ortaya koymamaya dikkat etmek gerekir. Hiçlik Varlığı yadsımak üzere *varsayar*. Sartre, bunu Sokrates'in ünlü cümlesiyle şu şekilde ifade eder: "Hiçbir şey bilmediğimi biliyorum" tuncesindeki o *hiçbir şey* ile Hakikat olarak düşünülen Varlığın tümüne işaret edilmektedir. Sartre, böylece Spinoza'nın formülünü tersine çevirerek, "her olumsuzlamanın belirleme olduğunu" ifade eder (Sartre, 2009, s. 64). "Bu demektir ki Varlık Hiçlikten öncedir ve Hiçliği kurar. Bundan anlaşılması gereken de, yalnızca, Varlığın Hiçlik üzerinde mantıksal bir önceliğe sahip olduğu değil, Hiçliğin de etkililiğini somut bir biçimde Varlıktan devşirdiğidir." Sartre bunu "Hiçlik Varlığa musallat olur" şeklinde ifade etmektedir:

"Bu, Varlığın kendini kavramak için Hiçlikten en küçük bir iz bile bulmaksızın baştan sona araştırılabileceği anlamına gelir. Ama bunun tersine, *olmayan* Hiçlik, (*olmadığı için*) ancak ödünç alınmış bir varoluşa sahip olabilir: Hiçlik, varlığını Varlıktan alır; onun sahip olduğu varlık hiçliği ile ancak Varlığın sınırları içinde karşılaşılır. Varlığın tümünden yok oluşu Hiçin saltanatının başlangıcı değil, tersine, Hiçliğin de aynı anda silinip gidişi olur: *Hiçlik ancak Varlığın yüzeyinde vardır*" (Sartre, 2009, s. 65).

Buraya kadar ifade edilenlerin "hiçliğin diyalektik kavranışı" ile ilgili olduğu ve Varlığın anlamının ise daha çok kendinde-varlıkla ilgisi bakımından söz konusu edildiği gözden kaçmamalıdır. Sartre, Hiçliğin bu kavranışının yeterli olmadığını düşündüğünden "hiçliğin fenomenolojik kavranışı" nı da ele

almaktadır. Bu ise Hiçliği daha çok Heidegger üzerinden tartışacağımızı gösterir. Öyleyse artık Varlığı, kendinde-varlık ile olan ilişkisi üzerinden değil, insanla olan ilişkisi üzerinden soruşturmak gerekecektir.

Sartre'in insanı bilince indirgemiş olduğunu hatırlarsak, daha baştan onun insan ve hiçlik konusunda Heidegger'den tamamen farklı düşündüğünü tahmin edebiliriz. Sartre'a göre Heidegger, *cogito*'dan geçmeksizin doğrudan doğruya varoluşsal analitiğe yanaşır. Böylece Heidegger, kökenden itibaren insanı bilinç boyutundan yoksun bırakmış ve bir daha da bu boyutu tekrar fethedememiştir (Sartre, 2009, s. 133). Kuşkusuz Heidegger, insanı bilince indirgemez: İnsan, duyguları ve düşünmesi ile bilincin ötesini işaret eden bir varoluşu kapsar. Ancak Sartre'a göre bu fazlalık gibi görünen şey eksikliklerdir. İnsan esasında bilinciyle insandır ve Sartre Heidegger'den farklı olarak insanı, bilince ve bilincin bir belirlenimi olan *cogito*'ya indirger. Peki, hiçliğin insan ile veya bilinç ile olan ilişkisi ne türden bir ilişkidir?

Sartre, Heidegger'in Varlık ve Hiçliği içi boş soyutlamalar olarak görmeyişinin, Hegel'in düşüncelerine göre bir gelişme olduğu kanısındadır (Sartre, 2009, s. 65). Gerçekten de Heidegger, duyguların hiçlik ve varlıkla derin bir bağ içerisinde olduğunu ifade ederken konuya çok farklı bir açıdan yaklaşır: Nefret, savunma, pişmanlık gibi "insan gerçekliği"nde bir hiçlik "kavranışının" bulunduğu işaret eden pek çok tavır vardır. Hatta Heidegger'in bir bulunuş hali olarak Dasein diye ifade ettiği insan için, Hiçliğin 'karşısında' bulunma ve onu fenomen olarak keşfetme imkânı dahi sürekli mevcuttur: Bu imkân endişedir (*angoisse*) (Sartre, 2009, s. 66).

Sartre, Heidegger'in düşüncelerinden yola çıkarak, insan gerçekliğinin hiçliğin içinde yüzeye çıktığını ve varlığın ötesine geçebildiğini ifade eder. İnsan gerçekliğinin, Varlığın var olmayan (Hiçlik) içinde yüzeye çıkışı olarak belirmesi, dünyanın Hiçlik içindeyken 'askıya alınmış halde' olduğunu gösterir (Sartre, 2009, s. 66). Endişe ise bu çifte ve sürekli hiçleşmenin keşfidir. Öyleyse "Dasein", dünyanın ötesine geçilmesinden kalkarak dünyanın olumsuzluğunu keşfederek şu soruyu soracaktır: "Hiçbir şey yerine bir şeylerin olması nereden geliyor?" (Sartre, 2009, s. 67). Hiçlik, kendinde-varlık bağlamında soruşturulduğunda onun Varlıktan kovulmuş olduğu belirtilmişti. Kendisi-için-varlık bağlamında soruşturulduğunda ise hiçliğin Varlığı dört bir yandan kuşatmış olduğu fark edilir. Ancak bu Hiçliğin soyut bile olsa, bir varlık

muhafaza ettiği anlamına gelmez: “Hiçlik var değildir, kendini *hiçler*. Hiçlik aşkınlık tarafından taşınır ve koşullandırılır.” Buraya dikkat etmek gerekir, zira Sartre, Heidegger’in bu düşüncesine kısmen itiraz eder. Ona göre aşkınlık Hiçliği kuruyor değildir, “tam tersine asıl Hiçlik aşkınlığın bağrında durmakta ve onu koşullandırmaktadır” (Sartre, 2009, s. 67). Bunun için Hiçin değilmeyle olan ilişkisini incelememiz gerekir.

Sartre’a göre varlık-olmayan (Hiç), olumsuzlama yargısı aracılığıyla şeylere gelmez, tam tersine, olumsuzlama yargısı varlık-olmayan (Hiçlik) tarafından koşullanır ve desteklenir (Sartre, 2009, s. 58). Bilinç olumsuzlama üretemez; aynı zamanda kendinde-varlıktan asla olumsuzlama türetilemez. Olumsuzlama her ne kadar bilinç tarafından üretileniyorsa ve varlıktan türetileniyorsa da, *değil* demenin mümkün olabilmesi için zorunlu koşul, Hiçliğin, içimizde ve dışımızda sürekli bir mevcudiyeti olmalıdır. Bu mevcudiyet, hiçliğin varlığa *musallat olması* şeklinde ifade edilir (Sartre, 2009, s. 59). Hiçliğin olumsuzlamanın koşulu olduğu ve bir bakıma ondan önce geldiği göz önüne alındığında, Hiçliğin, insan varlığıyla olan ilk münasebetinin ortaya çıkarılması gerekmektedir. Hiçlik, olumsuz yargının kökenindedir, çünkü kendisi de olumsuzlamadır. Hiçlik, “olumsuzlamayı *edim* olarak kurar, çünkü kendisi *varlık* olarak olumsuzlamadır.” Böylece Sartre şu sonuca varır: “Hiçlik, varlığı bağrında/yüreğinde taşır” (Sartre, 1978, s. 16).

“Hiçlik eğer Varlık tarafından taşınmıyorsa, *Hiçlik olarak* dağılıp gider ve yeniden Varlıkla karşı karşıya kalırız. Hiçlik kendini ancak Varlık fonu üzerinde hiçleyebilir: eğer Hiçlik verilebiliyorsa, bu, ne Varlıktan önce ne de sonradır, ne de Hiçlik genel bir tarzda Varlığın dışında verilir, Varlığın bizatihi bağrında, yüreğinde, bir kurtçuk gibi ortaya çıkar” (Sartre, 2009, s. 71).

Hiçlik denilen bu kurtçuğun gerçekten ne olduğunu veya nasıl Varlığın bağrında ortaya çıkabildiğini anlamak için Hiçliğin kökenine bakmamız gerekmektedir. Ancak önce geriye dönüp kısa bir değerlendirme yapmamız yararlı olacaktır. Sartre, olumsuzlama varolmasaydı, hiçbir sorunun, özellikle de Varlık sorusunun sorulamayacağını kabul etmek zorunda kalacağımızı düşünmektedir. Ancak bu olumsuzlama da, daha yakından bakıldığında (Heidegger’in de işaret ettiği gibi), bizi kendisinin kökeni ve temeli olarak Hiçliğe gönderir: “dünyada olumsuzlama olabilmesi için ve dolayısıyla kendimizi Varlık üzerinde sorgulayabilmemiz için, hiçliğin herhangi bir biçimde verilmiş olması gerekir.” Bu

durumda Hiçliği, tamamlayıcı ve soyut kavram olarak da, Varlığın askıya alındığı sonsuz ortam olarak da, Varlık *dışında* tasarlamak mümkün değildir. Kısacası Hiçliğin Varlığın bağrında verilmiş olması gerekir. Ancak kendinde-varlık bu dünya-içi hiçliği üretmez. Çünkü kendinde-varlık bağlamında anlaşılan yoğun olumluluk olarak varlık kavramı, Hiçliği, yapılarından biri olarak içermez. “Ama onun hiçliği dışladığını söylemek de mümkün değildir: Varlık Hiçlikle herhangi bir ilişki içinde değildir.” Bu durumda şunu soracaktır Sartre: “Hiçlik eğer Varlığın dışında da, Varlıktan itibaren de kavranamıyorsa ve öte yandan Hiçlik de ‘kendini hiçlemek’ için gereken kuvveti kendinden devşiremiyorsa, *hiçlik nereden gelmektedir*” (Sartre, 2009, s. 71-72). Kısacası bu kurtçuk (Hiçlik), hangi varlık aracılığıyla dünyaya gelmektedir?

Sartre’a göre, Hiçliğin dünyaya gelmesinde aracı olan “varlık”, Hiçliği kendi içinde hiçlemek zorundadır. Bu “varlık”, kendi varlığı içinde Hiçliği (*kendi varlığıyla ilgili olarak*) hiçlemelidir, aksi takdirde hiçliği bir aşkınlık olarak içkinliğin ta bağına yerleştirme tehlikesiyle karşı karşıya kalır. Bu durumda, kendi varlığıyla birlikte Varlık dahi ‘çöker’. “Hiçliğin dünyaya gelmesine aracılık eden varlık, öyle bir varlıktır ki, varlığı içinde kendi varlığının hiçliği soru konusu olur” (Sartre, 2009, s. 72). Bu ifade edilenler söz konusu varlığın insan olduğunu gösterir: “İnsan, Hiçliğin dünyaya gelmesine aracılık eden varlıktır.” Peki, “insan kendi varlığı içinde ne olmalıdır ki, Hiçlik onun aracılığıyla varlığa gelebilsin?” (Sartre, 2009, s. 73). Sartre, Varlığın varlıktan başkasını doğurmayacağını ve insanın bu doğurma süreci içinde kapsanmış olması durumunda ondan da yalnızca varlığın çıkacağını ifade eder. Ama insan bu süreci sorgulayabildiğine göre, yani onu soru haline getirebildiğine göre, bu süreci bir bütün olarak gözünün önüne tutabilmesi, bir başka deyişle kendi kendisini *varlığın dışına* koyabilmesi gerekir. İnsanın kendini varlığın dışına koyabilmesi, varlığın varlık yapısının zayıflatılmasıdır. Halbuki Sartre, insanın karşısına yerleştirilmiş varlık yığını geçici bir süreyle bile olsa yok etme gücünde olmadığını söyler. Onun değişime uğratabileceği şey, yalnızca Varlıkla olan *münasebeti*’dir. İnsan, varolana erişimsizdir ve varolan da ona etkiyemez, bu ise insan-gerçekliğinin *bir hiçliğin ötesine* çekilmiş olmasından kaynaklanır. Bu durumda insan varlıkla tamamen kapsanmış değildir.

Sartre, insan-gerçekliğinin kendini yalıtacak hiçlik (le ortaya koyma) imkânına sahip olduğunu söylüyor. Bu imkân özgürlüktür (Sartre, 2009, s. 74). Anlaşılan Hiçliği ararken insana ve oradan da özgürlüğe varmış bulunmaktayız.

Peki, “hiçlik, dünyaya özgürlük aracılığıyla gelmek zorundaysa, insan özgürlüğü ne olmalıdır?” (Sartre, 2009, s. 75). Özgürlük insan ruhunun yalıtılmış bir biçimde düşünülebilecek ve betimlenebilecek bir yetisi değildir. “Hiçliğin hiçlenmesinin gerekli koşulu olarak özgürlük, çeşitli özellikler arasından insanın varlığının özüne de ait olacak bir özellik değildir” (Sartre, 2009, s. 75). Daha evvel de ifade edildiği gibi Sartre, insan dışındaki varlıkların özünün varlıklarından önce geldiğini, ama insanın varoluşunun öze münasebetinin farklı olduğunu düşünmektedir: “insan önce vardır, sonra özünü oluşturur”. Bu demektir ki insan, kendi özünden bir Hiçlikle ayrılmıştır (Sartre, 2009, s. 87). Öyleyse özgürlüğü şu şekilde ifade edecektir Sartre: “İnsanın özgürlüğü insanın özünden önce gelir ve onu mümkün kılar, insan varlığının özü, onun özgürlüğü içinde *askıdadır*.” Özgürlüğü “insan gerçekliği”nin *varlığından* ayırmak imkânsızdır. “İnsan, hiçbir şekilde, *daha sonra* özgür olmak için önce olmakta değildir, insanın varlığı ile ‘özgür oluşu’ arasında fark yoktur” (Sartre, 2009, s. 75).

Sartre, özgürlüğün, kendi hiçliğini ‘üreterek’ geçmişini oyun dışı bırakan insan varlığı olduğunu düşünmektedir. Bilinç de kendi kendisini, geçmiş varlığının durmadan hiçlenmesi olarak yaşar. Bu durumda özgürlük, bilincin varlığı mıdır, diye sorabiliriz. Sartre’a göre bilinç, özgürlük bilinci olmak zorundadır. Birazdan bu özgür bilincin esasında endişe olduğunu da göreceğiz. Özgürlükte, insan varlığı, hiçleme formu altında hem kendi öz geçmişi hem de kendi öz geleceğidir. Geçmişi ve geleceğiyle “insan, özgürlüğünün bilincine *endişe* içinde varır”. Bir başka deyişle özgürlük, endişe içinde olduğundan, kendi varlığında kendisi için sorundur (Sartre, 2009, s. 79). Bu durumda Hiçlikten, insana, insandan özgürlüğe, özgürlükten bilince ve bilinçten endişeye varmış bulunuyoruz. İnsanın özgürlük ve endişe olarak belirlenmesi, bizi şu soruyu sormaya yöneltir: İnsan, her daim endişe içinde mi olacaktır?

Sartre endişenin bastırılmasının ya da üstünün örtülmesinin mümkün olmadığını belirtir. O kesinlikle ortadan kaldırılamaz, “çünkü endişe *biziz*” (Sartre, 2009, s. 96). İnsan endişenin bağrında bir hiçleme gücünü elinde tutabilir ve bu hiçleme gücü, insanın endişeden kaçtığı ölçüde *endişeyi hiçler*. Ancak bu hiçleme gücü kendini de hiçleştirir, zira endişeden kaçmak, bizatihi endişe olan kendinden kaçmaktır. Öyleyse bu güç, kendisini hiçleştirmeye muktedirdir. Sartre bunu, *kendini aldatma* diye tarif ediyor. O halde insanın yapması gereken şey, endişeyi bilinçten kovmak ya da onu bilinçaltı psişik fenomen halinde oluşturmak değildir (Sartre, 2009, s. 97). İnsanın, kendi varlığını işa-

ret eden *hiçliği* doldurmaya yönelik çabası olarak kendini aldatması hiçliği gerektirdiğinden insan, anlamsız bir döngü içerisine girer: Hiçliğini ve endişesini aldatmayla doldurmak ve böylece kendi hiçliğinin bilincinden kaçmak . Oysa ki insan, endişenin yakalanışdır ve insan “endişe” olmakla Hiçtir. Hiçlik kendini aldatmayla doldurulamaz, kendini aldatmanın kendisi Hiçliği gerektirir, kısacası bu beyhude çabanın adı *aldatmadır*. İnsanın hiçlikle olan bağı o denli köklüdür ki Sartre, bilinci “varlığı içinde varlığının hiçliği-nin bilinci olan bir varlık” diye tanımlar (Sartre, 2009, s. 100).

SONUÇ

Sartre’ın temel eseri *Varlık ve Hiçlik*’te, Varlık varolana, Hiçlik ise bilince işaret eder. Tüm dünya bilincin dışında kaldığından o salt boşluk, tözsel olmayan mutlak olarak ifade edilmektedir. Bilincin dışındaki dünyanın varlık tarzını ifade eden *kendinde varlık* ise kendiyile mutlak doluluk olarak ilişkisizliği ve özdeşliği işaret eder. Sartre bu iki varlık alanının birbiriyle ilişkiye geçme olanağını soruşturmuş ve Hiçlik aracılığıyla bu olanağı bulduğunu düşünmüştür (Sartre, 2009, s. 49). Kısacası Sartre’ın amacı, özgür bilinçle şeyler dünyasını uzlaştırma girişimidir (Spiegelberg, 2021, s. 621).

Sartre, bilincin kendini Hiçlikten devşirmedeğini, bilincin Hiçlikten önce geldiğini ve “kendini” Varlıktan “devşirdiğini” ifade eder (Sartre, 2009, s. 31). Kendini varlıktan devşirmiş olsa bile her şey bu bilincin dışındadır ve öyleyse o hiç diye adlandırılmaktadır. Yine de bu hiç, her şeydir, zira o sadece kendinin değil, bütün nesnelere, yani dünyanın bilincidir. Bilinç bu sayede mutlaklık payesini kazanır. Hiç olan, boş olan, ama yine de mutlak olan bilinç, gerçekte insandır. Ve insan özünden hiçlikle ayrılmıştır. Ancak egodan dahi boşaltılmış olan bilincin özgürlüğü ve hiçliği konusunda bazı belirsizlikler söz konusudur. Öncelikle bilincin mutlak anlamda özgür olduğu veya tamamen boş olduğu düşüncesi onun neredeyse mutlak bir hiçlikle belirlenmiş olduğu sonucunu çıkarmamıza neden olabilir. Peki, gerçekten de insan mutlak anlamda özgür müdür veya insan mutlak anlamda hiçlikle kendi özünden ayrılmış mıdır? Onun özgürlüğü ve hiçliği dahi sınırlı olamaz mı? Belki de hepsinden önce şunu sormamız gerekir: İnsanın varlığı sınırlı bir varlık değil midir ve varlığı sınırlı olanın hiçliği de bu sınırlar içerisinde soruşturulmalı değil midir? İnsan, özgürlüğünün bilincinden veya endişeden müteşekkil olsaydı, bunun tüm insanlar için geçerli olduğunu söylememiz gerekirdi. Oysa ne bütün insanlar salt boş bilince

ne endişeye ne aynı özgürlüğe indirgenebilirler. Sartre'ın yargıları, tüm insanların bilincini, hiçliğini veya özünü bir tutmak tehlikesini barındırır kendilerinde.

Sartre insanın özgürlüğünün onun özünden önce geldiğini belirtir, oysaki insanı *cogito*'ya veya bilince indirgeyen bir düşünceden yola çıkılarak onun özgürlüğe mahkûm olduğunu söylemek, insanın kendisini salt düşünceye indirger. İnsan dünyadan çekip alınarak, her şeyden boşaltılarak, salt bir bilinç varlığına, başka bir ifadeyle mutlak düşünceye indirgenebilir mi? Her ne kadar Sartre insanın özgürlüğe mahkûm olduğunu söylüyorsa dahi, onu bilince indirgemekle ve bu bilincin sırf yönelimsel olduğundan hareketle onun mutlak boşluk olduğunu belirtmekle insanı sınırlandırmıştır. İnsanda bilinç olabilir ve bu bilinç yönelimsel olabilir, ancak bilinç ne salt boşluk ne tamamen özgürdür. O, özünden hiçlikle ayrılmışsa dahi bunu mutlak bir anlamda yapabilme gücünde değildir. Yoksa her insanın aynı düşünme gücüne, aynı özgürlük olanağına sahip olduğunu kabul etmek zorunda kalırız. Hâlbuki insanı sadece kendi bedeninin zaafı veya hastalıkları değil, yaşadığı zaman aralığı, dünyaya geldiği mekânda önüne çıkan olanaklar veya kendi düşünme gücü gibi birçok etmen belirler ve koşullandırır.

Sartre, insanın kendi bilincine endişe içinde vardığını ve öyleyse varlığı itibariyle endişe içerisinde bulunduğunu ifade ediyor. Hâlbuki o, daha öncesinde bilincin boş olduğunu söylemişti. Peki, boş olan bilinç, nasıl özü bakımından endişeyle belirlenmiş olabilir? Sartre, bilinci, *varlığının hiçliğinin bilinci* şeklinde tanımlayarak insanın, özü itibariyle endişe olduğunu, bu nedenle de endişeden kaçınamayacağını söylemiş oluyor. Hiçliğin bilinci olmak, hep endişe içerisinde olmaktır diye kabul edebiliriz. Peki, gerçekten de hiçliğin bilinci olduğumuz konusunda emin olabilir miyiz? Herkes bu halde midir, bu bilinç nerededir, ne zaman ortaya çıkar? Söz gelimi on yaşındaki kişinin bilinci, böyle bir bilinç midir ya da Sartre ile dağ başındaki köylünün veya hapisanedeki mahkûmun bilinci aynı bilinç midir? Herhalde mahkûmun bilinci, özgürlüğün bilinci olmaktan çok endişenin bilinci olurdu ve böylece endişe ve özgürlük arasında kesin bir paralellik bulma konusunda bir daha düşünmemiz gerekirdi. Öyleyse hiçlik, insanda mevcudiyete kavuşsa dahi, bu hiçliği salt bilince indirgemek, üstelik onu (hiçliği), bilincin yönelimselliğinden veya boşluktan üretmek sorunlu olabilir. Son olarak diyebiliriz ki ne her bilinç aynı bilinçtir ne her kişi aynı derecede özgürlük veya endişe ile belirlenmiştir. Hiçlik belki de sadece bilinçte değil, Hegel'in dediği gibi her yerdedir. Ama bu sav, ayrı bir çalışmayı gerektirir.

Etik Beyan

“Sartre’da Hiçlik” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırma etik kurul kararı zorunluluğu taşımamaktadır. Makale, Etik Kuralları Yayın Etiği Komitesinin (Committee on Publication Ethics -COPE) yazar, hakem ve editörler için belirtilen kurallardan yararlanılarak oluşturulmuş olan Anasay dergisi etik kuralları çerçevesinde yazılmıştır.

KAYNAKÇA

Adorno, T.W. (2010). Husserl ve İdealizm Problemi. (E. T. Somyürek, K. Gülenç ve A. İ. Duru, Çev.) *Baykuş Felsefe Yazıları Dergisi*, sayı 6, s. 104-117.

Flynn, T. (Fall 2013 Edition). Jean-Paul Sartre, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Edward N. Zalta (ed.), URL = <<https://plato.stanford.edu/archives/fall2013/entries/sartre/>>.

Flynn, T. (1997). *Sartre, Foucault, and Historical Reason*. Chicago&London: The University of Chicago Press.

Hawking, S. (2021). *Zamanın Kısa Tarihi*, (M. A. Arslan, Çev.). İstanbul: Alfa Yayınları.

Hegel, G. W. F. (2008). *Mantık Bilimi*, (A. Yardımlı, Çev.). İstanbul: İdea Yayınevi.

Heidegger, M. (2009). *Metafizik Nedir?*. (Y. Örnek, Çev.) Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.

Husserl, E. (1982). *Cartesian Meditations: An Introduction to Phenomenology*. (D. Cairns, Çev.) The Hague&Boston& Lancaster: Martinus Nijhoff Publishers.

Kranz, W. (1994). *Antik Felsefe*, (Çev. S.Y. Baydur). İstanbul: Sosyal Yayınları.

Russell, M. (2010). Fenomenoloji ve Transendental Felsefe. (K. Gödelek, Çev.) *Baykuş Felsefe Yazıları Dergisi*, sayı 6, s. 128-144.

Sartre, J.-P. (1978). *Being and Nothingness*. (H. A. Barnes, Tran.). New York: Pocket Books.

Sartre, J.-P. (2009). *Varlık ve Hiçlik*. (T. Ilgaz ve G. Ç. Eksen, Çev.). İstanbul: İthaki Yayınları.

Sartre, J.-P. (2018). *Ego'nun Aşkınlığı*. (S. R. Kırkoğlu, Çev.). İstanbul: Hil Yayın.

Sözer, Ö. (1976). *Edmund Husserl'in Fenomenolojisi ve Nesnelere Varlığı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Spiegelberg, H. (2021). *Fenomenolojik Hareket*. (S. Bayazit, Çev.). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

Uygur, N. (2007). *Edmund Husserl'de Başkasının Ben'i Sorunu*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Williford, K. (2011). *Pre-Reflective Self-Consciousness and The Autobiographical Ego*. (J. Weber, Edit.) *Reading Sartre*, London&NewYork: Routledge.

ORTA ASYA'DA ERKEN İSLÂMİ DÖNEM KAYRAK TAŞLARI (MEZAR TAŞLARI)

EARLY ISLAMIC TOMBSTONES IN CENTRAL ASIA

DOI: 10.33404/anasay.1111986

Çalışma Türü: Araştırma Makalesi / Research Article

Muhlisahon RUSTAMOVA*

ÖZ

Türk İslâm sanat tarihi için önemli bir yere sahip olan mezar taşları, asırlar boyunca Türk kültürünü, inancını, gelenek ve kimliğini yansıtan eserler olmuştur. Özellikle Göktürkler döneminden itibaren sıkça görülmeye başlayan taş heykel ve balballar, Türklerin İslâm'ı kabul etmelerinden sonra İslâmî görünümle uygulanmaya devam ettirilmiştir. Karahanlılar döneminde yapılan mezar taşları, Orta Asya'da Karahanlıların hüküm sürdüğü tüm bölgelerde bulunmuş ve günümüzde eski mezarlıklarda, müzelerde, türbe hazirelerinde ve mescitlerde koruma altına alınmıştır. Bu makalede, Karahanlı Türklerinin mezar taşları, akademik çalışmalar ve saha araştırmaları üzerinden tespit edilerek taşların VII-XII. yüzyıllar arasındaki değişimi ve gelişimi ele alınmış, eserlerin günümüzdeki durumları ortaya konmuş ve Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Özbekistan bölgelerine göre farklılık arz eden özellikleri değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Orta Asya, Göktürkler, Karahanlılar, Balbal, Kayrak Taşı, Mezar Taşı.

ABSTRACT

Gravestones have an important place in Turkish-Islamic art history. Gravestones have been artifacts that reflect Turkish culture, belief, traditions and identity for centuries. Stone sculptures and balbals, which have been frequently seen especially since the Gokturks period, continued to be applied by changing the appearance of tombstones with Islamic elements after the Turks accepted Islam. Tombstones made during the Karakhanid period have been found in all regions of Central Asia where they ruled today. Today, these tombstones are taken under protection in old cemeteries, museums, tombs and maşjids. In this article, the tombstones of the Karakhanid Turks were determined through academic studies and field studies. Gravestones VII – XII. The change and development between centuries are discussed. The current status of the works has been revealed. The features that differ according to the regions were evaluated.

Keywords: Central Asia, First Turkic Khaganate, Karakhanid, Balbal, Tombstone.

Giriş

Türk mezar taşları hem şekil ve işçilikleri bakımından sanatsal hem de Türk kültüründe ve inancında etnografik ve sembolik bakımdan da kıymetli eserlerdir (Oğuz, 1983, s. 9). Mezar taşlarından yola çıkılarak Türklerin yaşadıkları bölgeler, sosyal statüleri, siyasi yapıları, kültürleri ve inançları hakkında birçok bilgi edinmek mümkündür.

Türkler, kadim zamanlardan beri ölen insana ve ölüme büyük saygı göstermişler, hatta ölüye ve onun mezarına yapılan saygısızlığı büyük hakaret olarak kabul etmişlerdir. Bunun sebebi Türklerin İslâm'dan önce mensup oldukları Şaman dini ve bu inançtaki atalar ve analar kültü ile yakından ilgilidir, çünkü Şaman dininde ata ve anaların ruhlarının yaşadıklarına inanılmaktadır (Belli, 2003, s. 28).

Türklerde cenaze törenleri de çok önemlidir. Kadim Türkçede cenaze törenlerine “yuğ” denilmiştir. Yuğ kelimesi destanlarda ve sözel folklorda yer almakla birlikte Orhun Anıtları'ndaki metinlerde de görülmüştür (Belli, 2003, s. 28). Türklerde ölen kişinin arkasından ağlayan, matem tutan, saçlarını kazıyan, yüzlerini çizen insanlar hakkında destanlar yazılmış, kurgan ve köşklerde yuğ törenini anlatan tasvirler yapılmıştır. Örneğin Çin kaynaklarında, Türklerin

ölen kişi için bir mezar inşa ettikleri ve mezarın duvarlarına tasvir yaptıkları hakkında bilgiler mevcuttur (Kafesoğlu, 1992, s. 228). Özellikle Göktürkler zamanında kurgan ve köşk duvarlarında yansıtılan tasvirler dikkat çekicidir (Rustamova, 2019, 329). Bu sahneler, Türklerin ölen insana duydukları sevgi ve saygıyı, ölüm karşısında hissetmiş oldukları derin acıları, defnedilmeden önce yapılan vedalaşma törenini dramatik şekilde yansıtmaktadır. Örneğin, günümüzde Moğolistan sınırında yer alan ve Doğu Göktürlere ait olduğu tespit edilen bir kurgandaki (VII. yy.) arkeolojik kazılar sırasında 45 adet küçük heykel bulunmuştur. Bu buluntudaki figürler özenli bir şekilde hazırlanmış ve mavi, beyaz, bordo gibi çeşitli renklerde boyanmıştır. Kurganın içinde mezara giden koridorun duvarlarında da renkli boyalarla Orta Asya steplerinde, bozkırlarında yaşayan benekli pars tasvir edilmiştir. Mezarın koridorundaki duvarlara tasvir edilen, ağacın altında ağıt yakan kadın figürü, sanki kurganda matemün sürekliliğini yansıtmıştır (Rustamova, 2019, s. 330). Yine günümüzde, Tacikistan ve Özbekistan sınırındaki eski adı Pencikinet olan bölgede Batı Göktürlere ait bir saray kalıntısı bulunmuştur. Saraydaki duvarlardan birindeki görselde, revaklı yuvarlak çardak içinde musalla taşında ölen kişi ve onun etrafında gerçekleştirilen büyük yuğ töreni tasvir edilmiştir (Bulatov, 1976, s. 44). (Görsel 1)

Türklerin vefat eden kişinin gömüldüğü mezar yerini yılın belli dönemlerinde ziyaret etme âdetleri vardı, bundan dolayı mezar yerinin belli olmasına önem veriyorlardı. Orta Asya geniş coğrafyaya yayılan ve iklim koşulları farklı olan bir bölge olduğu için, orada yaşayan Türk boyları çeşitli inançlara yönelmişlerdir ve bundan dolayı ölü gömme gelenekleri de birbirinden farklı şekillenmiştir. Ölülerin yüksek dağlara bırakıldığı (Belli, 2003, s. 13-31), kurganlara gömüldüğü (Çoruhlu, 2019, s. 67), ossuariumlara ölen kişinin kemiklerinin saklandığı (Kolçenko, 2007, s. 45), mezarın üzerine anıt heykel veya taş, ağaç gibi malzemelerden balbal ve heykeller dikildiği, mezarın üzerinin hafif yüksek çıkıntılı olarak yapıldığı örnekler mevcuttur. Eski Türklerden itibaren görülmeye başlayan anıt heykeller, özellikle Göktürkler döneminden itibaren yaygınlaşmıştır

Görsel 1. Pencikent Sarayı'nın Duvarlarından Birinde Tasvir Edilen Yas Töreni.

(Rustamova, 2019)

Göktürkler

Göktürkler (552-744) Türk adını kullanan ilk Türk imparatorluğu olup, Çin sınırlarından Karadeniz sahillerine kadar uzanan bir coğrafyayı yönetmiş bir Türk devletidir. Çok geniş bir coğrafyayı yönetim altına alan Göktürkler, Batı ve Doğu olarak ikiye bölünmüş ve bölgeyi bu şekilde idare etmişlerdir. Göktürkler Çin, Sâsânî ve Bizanslılar ile ekonomik, siyasi ve askeri ilişkiler kurmuşlardır. Orta Asya'daki tüm Türk boylarını bir araya getiren Göktürklerin en tanınmış hükümdarları Bilge Kağan ve Kültigin'dir. Günümüzde Moğolistan sınırlarında (Orhun Vadisi) bulunan dikili taşlar; Bilge Kağan, onun yakınları ve maiyetindekiler için yapılmıştır. Taşların ebedî olması temennisiyle onlara "Bengü Taşı" adını vermişlerdir. Göktürkler mezarlarına diktikleri taş ve anıtlara eski Türk alfabesi olan Runik harfler ile kitâbe yazmış ve bu alfabe ile yazı yazmak oldukça yaygınlaşmıştır (Klyashorniy, 1964, s. 44). Mezarlardaki anıtlara dikilen kitâbeler Türk edebiyatı ve tarihi açısından önemli olup, günümüze ulaşan kültür hazineleridir.

Göktürklerden geriye kalan en önemli üç eser Kül Tigin, Bilge Kağan ve Tonyukuk Abideleridir. Moğol tarihçisi olan Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihan-Gûşâ* (XIII. yy) adlı eserinde bu eserlerden bahsetmiştir. Çin kaynaklarında da bu anıtlar hakkında bilgi verilmiştir. Anıtlar, 1893'te Danimar-

kalı dilbilimci Vilhelm Thomsen tarafından yapılan araştırmada, Rus Türkolog Vasili Radlof'un da yardımıyla çözülmüştür (Ergin, 2002).

1962 yılında Çek ve Moğol arkeologlar tarafından incelenen anıtların saklandığı “mabet” denilen yapı 10x10 metre ölçülerinde olup, dıştan ise 13x13 metredir. Mabedin duvarları beyaz toprak ile sıvanmış ve kırmızı renk ile boyanmış, iç kısımda yer yer eski Türk yazı kalıntlarına rastlanmıştır. Mabedin merkezinde 4,4x4,4 metre ölçülerinde, sunak olduğu düşünölen yüksek bir platform ve platform ile duvarın arasında 1,8 metre çapında yuvarlak bir yol mevcuttur. Mabedin örtü sistemini 16 adet ahşap sütun taşır. Bunlardan 12 tanesi merkezde, 4 tanesi duvara yarı gömölü şekildedir. Mabedin 67x29 metre ölçülerindeki avlusu dikdörtgen şeklinde olup kapısı doğu yönündedir. Kapının iki tarafında birbirine bakan iki koç heykeli kalıntısı görölmüştür. Girişin 8 metre uzaklığında da mermerden yapılmış kaplumbağaya heykeli ve kapı ile mabedin arasında kılıç tutan erkek anıt heykel kalıntıları bulunmuştur. Mabedin içinde bulunan sunaklardan birinde kap kacaklar ile Tan Hanedanı'nın yazmış olduğu kaynaklara göre tarif edilen Kül Tigin ile eşine ait olduğu düşünölen heykel parçalarına rastlanmıştır (şer, 1966, s. 17). (Görsel 2- 3) Kül Tigin, başında kartal armalı büyük taçlı, badem gözlü ve yüz hatları keskin şekilde yontulmuştur (Aslanapa, 1989, s. 8). Başa takılan tacın altında topuz haline getirilerek saklanan saçı mevcuttur. (Görsel 2).

Eski Türk erkekleri, saçı kutsal sayar ve bu yüzden kesmezlerdi. Kaşgarlı Mahmut, uzun saçtan “idunçu saç” diye bahsetmiştir. Türkler uzun saçları örerlerdi veya topuz halinde toplarlardı, topuz saça “saç teginsük” derlerdi (Gülensoy, 1997, s. 1115). Mabedin doğu yönünde 3 km. uzunluğunda dizilmış olan taş heykeller vardır, bu heykellerden 169 tanesi günümüze ulaşmış olup, ilk zamanlarda daha fazla olduğu düşünölmektedir. Çünkü her bir anıt heykelin arasındaki mesafe 3 metre olduğuna göre, 3 kilometrelik alana kadar uzanan heykeller hesaplanırsa 1000 taneden fazla olduğu tahmin edilmektedir. Anıt heykellerin yanı sıra biçimsiz şekilde yapılmış, mabedin etrafına dizilen ve öldürölen düşmanı sembolize edilen taşlar da mevcuttur (şer, 1996, s. 19). Anıtların ilki Bilge Kağan'ın Veziri Tonyukuk için 725 yılında, ikinci anıt Bilge Kağan tarafından kardeşi Kül Tigin için 732 yılında, üçüncüsü Bilge Kağan için oğlu tarafından 734 yılının kasım ayında (Taşağıl, 2018, s. 376) senesinde yaptırılmıştır. Mezar taşı üzerindeki kitâbede Bilge Kağan'ın Çinlilere karşı savaşları, yenilgileri ve VIII. yüzyılda tekrar devlet kurmaları hakkındaki tarihi olaylar anlatılmıştır (Arseven, 1970, s. 16). (Görsel 4- 5)

Görsel 2. Kül Tigin Heykelinin Başı (kul-tigin-heykelinin-basi | Okur Yazarıım (okuryazarim.com, Erişim: 2021).

Görsel 3. Kültigin'in Eşinin Heykelinin Fragmanı. (Aslanapa, 1989, s. 8)

Görsel 4. Bilge Kağan Kitâbesi (<https://yenidenergenekon.com/bilge-kağan-kitâbesi/> Erişim: 02.08.2022).

Görsel 5. Orhun Abideleri. (<https://forum-eurasica.ru/topic/3445>, Erişim: Temmuz,2021).

Balballar ve Anıt Heykeller

Geç Bronz çağından itibaren karşımıza çıkan balballar, Merkezi Asya başta olmak üzere Güney Sibirya'da yaşayan eski Türkler tarafından ölen şahsın anılması için mezarının yanına veya kurganların etrafına dikilen taş heykellerdir (Türker, 2009, s. 38) İskit döneminde sadece mezara değil, aynı zamanda anma ve özel törenlerin yapıldığı yerlere de dikilmiştir. Bununla birlikte Göktürkler zamanında kullanımı yaygınlaşan balballar, Orta Asya başta olmak üzere Anadolu'ya kadar yayılmıştır. Bu gibi anıt ve heykeller, ölen kişiyi bu dünyada sembolik olarak temsil eden araçlar olarak kullanılmıştır. Türkler mezarların üzerine diktikleri anıt ve balbalların karşısında saygı ile eğilerek onlara kurban sunmuşlardır (Efendiyev, 1980, s. 12).

Balbal kelimesi Türk alpi tarafından öldürülen düşmanı sembolize etmek için, onun mezarı etrafında dikilen taşlara denilse de, (Kızlasov, 2005, s. 697) Emel Esin, Türk alpieri için yapılan mezarlarda, savaşta öldürülen düşmanların ruhlarını temsil eden "balbal" adında yontulmamış, sade tahta veya taşlar dikildiğinden bahseder (Esin, 1997, s. 6). Jean-Paul Roux da kendi eserinde buna benzer şekilde, öldürülen düşmanları temsil etmek için şekilsiz, yekpare, dikdörtgen taş dikildiğini, Ata diye adlandırılan tanınmış ve saygın ölüleri temsil etmek için ise gömüt heykeller olan balbalları diktiklerini söyleyerek bu ikisini birbirinden ayırt etmek gerektiğini vurgular (Roux, 1994, s. 35).

Anıt Heykellerin Tipik Özellikleri

Orta Asya bozkırlarına, eski yerleşik kentlere yayılan balbalların boyutları genellikle 40 cm ila 275 cm arasındadır. Balballar genellikle kadın ve erkek şeklinde yapılmıştır. Bu heykeller özellikle hükümdarlar, askerler, ozanlar, şamanlar, tabipler; toplumun önde gelen şahısları için dikilmiştir (Belli, 2003, s. 44). İnsan biçimi verilmeye çalışılan balballarda, ölen kişinin ruhunun yaşatılması ve "Ata Kültü" nün devam ettirilmesi amaçlanmıştır. Çin kaynaklarında Türklerin ölen şahıs için diktikleri heykeller hakkında, "... Mezarı yaptıktan sonra ölenin görünümünde ve yaşarken yaptıkları kahramanlıkları anlatan bir heykel dikerler..." diye bahsedilmiştir. Bilge Kağan'ın kardeşi Kültigin de "... Ebedi taşın süslenmesi için Çin Kağanından heykeltıraşlar getirttim ve heykeli yaptırtdım..." demiştir (Belli, 2003, s. 42).

Heykeller genel olarak bağdaş kurarak oturmuş veya ayakta olmak üzere iki tipte yapılmış olup, alt gövde kısımları sivriltilerek toprağa yaklaşık 30-50 cm. gömülmüştür. Alt kısmın sivri olması heykelin toprağa gömülmesini kolaylaştırmıştır. Anıt heykeller kompozisyon olarak sağ veya sol elinde kılıç, kupa, kuş, çiçek ve müzik aleti gibi

nesneleri tutmuş halde yapılmıştır (Şer, 1966). Görüntü olarak anıt heykellerin oldukça kaba yapıldığı ve plastik özellik taşımadığı göze çarpar. Anıt heykellerin yüz biçimleri incelendiğinde; yassı yüzlü, ince keman kaşlı, kaş altında iki nokta veya üçgen göz bebeği, paralel çentik veya badem biçimli gözler, tek veya iki düşey ince yapılı, ağza yakın burun, bir nokta veya iki paralel çizgili ağız, küçük çıkıntılı, baş kütleli ile birleşen, dudak altında T biçimli çene, üst ucu sivri, uzun ve dar, belirsiz kulak, yanağın hemen altında /c/ ve /o/ şeklinde belirtilen yanaklar, erkeklerde bıyık ve sakal, uzun örgülü saçlar görülür. Heykellerin saçları bazen tek bazen birkaç adet olmak üzere örgülü olup heykelin sırt tarafına uzun halde bırakılmıştır (Gülensoy, 1997, s. 117). Kıyafetleri sade olup genelde gösterişli kemer ile hareketlendirilmiştir. (Görsel 6-7) Bu tip insan biçimli balbalların üzerinde istisnalar hariç genelde yazı bulunmamaktadır.

Anıt heykeller için Türk destanlarında “balbal” denilmiştir. Balbal adı geçen destandan aşağıda örnek verilmiştir:

Son Öd

Ben Balbal, Gök Budunun bengü taşı

Bırakmadı çağılıtsı hala, Kılıçlar altında kırılan aynaların

Urulmuştu hani Tamgalı Say’a, Ama geçti geçmiş olan

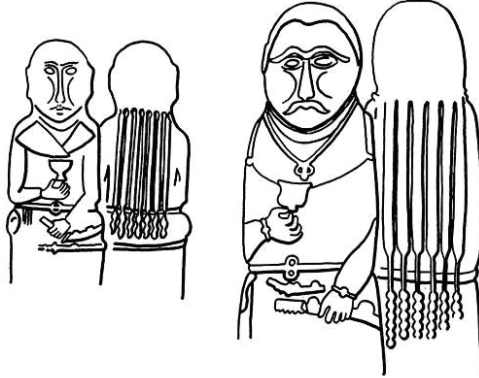
Rüzgâr sessizce esiyor katlanarak toprağa

Onlar gizlerini yüksek dağların kayalıklarına okudu

İşbu yırı bars yılında Türük Er Tigin urdu (Türker, 2009, s. 33-34).

Görsel 6. Şekil Anıt Heykeller. (Balballar) (Şer, 1996, s. 113).

Görsel 7. Anıt Heykel Örnekleri. (Balballar) (7. «Половецкие бабы» как старые надгробные изваяния наших предков XIV–XVI веков. Жанна д'Арк, Самсон и русская история (wikireading.ru), Erişim: Kadım, 2021).

Kitâbeli Anıt Heykel

Talas Şehri Lenin Köyü'nde bulunan kitâbeli bir anıt heykel ilginç özellikler taşımaktadır. Bu tür heykel örneklerine Türk kültüründe ender rastlanmaktadır. Heykelin çene kısmında Runik harflerden oluşan yazı mevcuttur. Anıt heykelin başı, Talas şehrine bağlı olan Lenin köyünde, eski bir kurganın yakınında bulunmuştur. Heykelin başı 13x10 cm. ölçülerindedir. (Görsel 8) Hey-

kelin tipik özelliğine bakılırsa sakalından hareketle bir erkeğe ait olduğu anlaşılmaktadır. Heykelin çenesinde bulunan yazının sivri uçlu bir alet ile oyularak yapıldığı düşünülmektedir. Yazının büyük kısmı tahrip olsa da önemli kısmı günümüze ulaşmıştır. Yazının okunaklı kısmında “...bu Han Atası” sözü yazılıdır (Djumagulov, 1987, s. 37). Ata kelimesi yukarıda bahsedildiği gibi Türklerin Ata kültürüne olan inançları ve saygısını yansıtmaktadır. Bu heykel, Türk kültüründe ölüye anıt dikme ve onu hatırlama geleneğinin somut örneği olması açısından önemlidir.

Görsel 8. Anıt Heykel ve Sakalındaki Runik Yazı. (Djumagulov, 1987, s. 55).

İslâm'dan Sonra Orta Asya'da Mezar Taşlarında Meydana Gelen Değişiklikler

Türkler İslâm dini ile tanıştıktan sonra İslâm öncesinde olan yuğ merasimleri, mezarlara anıt dikmek ve Ataları kutsamak gibi etkinlikler yasaklanmıştır. Çünkü bu ritüeller Allah'ın mutlak birliğine aykırı geliyordu. Öte yandan Türkler için çok önemli olan bu gelenekten tamamen vazgeçmek kolay olmamış, bundan dolayı ölü gömme âdetlerini ve kültürlerini İslâm'a göre şekillendirerek devam ettirmeye çalışmışlardır. Bunun sonucunda ölen kişinin mezarının kaybolmaması için ilk zamanlarda küçük biçimsiz taşlara Arapça kitâbeler yazmaya başlamışlardır.

Mezar taşlarına Orta Asya'da "kayrak taşı" denilmektedir. Kayrak taşları, Türk Müslüman kültürünün özgün eserleri olarak VIII. yüzyıldan itibaren Orta Asya'nın farklı bölgelerinde görülmeye başlar. Örneğin, ilk dönem kayrak taşları en çok Kırgızistan, Kazakistan olmak üzere Türkmenistan ve Özbekistan'ın Semerkant, Buhara ve yukarı Zereşan bölgelerinde görülmektedir. Bu bölgeler İpek Yolu'nun geçtiği ana yollar olup, aynı zamanda Karahanlıların hüküm sürdüğü şehirlerdir. Araştırmacı Vyatkin 1979 yılında, Kayrak taşlarının Karahanlıların İslâm dinini benimsemelerinden sonra ortaya çıktığını söylemiştir. M. Masson ise kayrak taşlarının anıt heykellerden esinlenilip İslâm'a uygun şekle getirilerek İslâm'dan sonra da Türkler tarafından ölen kişinin mezarına dikilmeye devam devam edildiğini belirtir (Dodhocyeva, 1983, s. 13). Boyut, malzeme ve tip olarak anıt heykellerin hazırlandığı malzeme ile benzerlik arz eden anıt heykellerin şekli değiştirilmiş, somut figür yerine cilalanmış taşın yüzeyine kitâbe yazma devri başlamıştır. Bu bağlamda, ata ruhuna inanan Türkler, daha sonra din adamlarına duydukları sevgi ve saygıdan dolayı onlara da mezar anıtı dikmişlerdir. Karahanlılar da din adamları, hükümdar ve ulemâya duydukları saygıdan dolayı onların defnedildikleri yerlere türbe, medrese ve cami inşa etmişlerdir.

Yukarıda değindiğimiz gibi balbal yerine ölen hükümdar ve toplumun önde gelen şahısları için mezarlarına "kayrak taşı" ([https:// www. open.kg/about-kyrgyzstan/culture/epigraphy/33311-kayraki-s-severnogo-berega-oz-issyk-kul.html](https://www.open.kg/about-kyrgyzstan/culture/epigraphy/33311-kayraki-s-severnogo-berega-oz-issyk-kul.html);Erişim: 02.08.2022) olarak adlandırılan mezar taşları yapılmıştır. Kayrak taşlarının tipik özellikleri tıpkı anıt heykeller gibi tek parçalı yontulmuş ve cilalanmış taştan yapılmasıdır. Tek parçalı taşa dikdörtgene yakın şekil verilip üst kısmı yuvarlak biçimde yapılarak etrafına sade düz çizgi, ya da kıvrımlı bezemeler ile şerit çizilmiştir. Kayrak taşa anıt heykellerinde olduğu gibi insan şekli yapmak yerine Arap harfleri ile Kur'ân-ı Kerîm'den ayetler, hadisler, ölen kişi hakkında kişisel bilgiler, şahsı aşırı öven medihler ve ölüm tarihi gibi bilgileri içeren kitâbeler yazılmıştır. Bununla birlikte, bazı kayrak taşlarında Farsça şiir örnekleri görülmüştür. Her ne kadar anıt heykel dikmek yasaklansa da mezarlara taş heykel dikme geleneğinin XIII. yüzyılın sonuna kadar bazı Türk boyları tarafından devam ettirildiğine dair örnekler mevcuttur. Bununla ilgili Oktay Belli, 1253 senesinde Fransa'dan Orta Asya'ya giden heyet arasındaki bir rahibin Kuman Türkleri (XI-XIV) hakkında "... Kumanlar ölümlerinin üzerine büyük bir tümsek yaparlar, bu tümseğin üzerine yüzü doğuya dönük ve elinde

göbeği hizasında bir kadeh tutan bir heykel dikerler...” dediğini aktarmıştır. (Görsel 9) Selçuklu döneminde Anadolu’da Elazığ ve Denizli’de bulunan eski balbalları bir başka örnek olarak verebiliriz (Belli, 2003, 46). (Görsel Görsel 10-11).

Görsel 9. Kumanlar Tarafından Yapılan Anıt Heykel (Kumanlar - Vikipedi (wikipedia.org), Erişim: 09.09.2021).

Görsel 10. Teslim Abdal Köyü Mezarlığında Bulunan Anıt Heykel, (<https://galeri.uludagsozluk.com/r/elaz%C4%B1%C4%9F-baskil-teslim-abdal>, Erişim: 11.08.2021).

Görsel 11. Denizli’de Bulunan Anıt Heykel, (<https://www.denizligazetesi.com/denizlinin-uzun-sacli-mezar-taslari-makale,71527.htm>, Erişim: 11.08.2021).

Orta Asya’da Bulunan Erken Dönem İslâmî Mezar Taşları (Kayrak Taşları)

Günümüzdeki Türkmenistan’da bulunan erken dönem kayrak taşlarına kısmen benzerlik arz eden mezar taşları İstanbul’da bulunan Türk ve İslâm Eserleri Müzesi’nde korunmaktadır. Müzede Emevi ve Abbasi dönemi mezar taşları korunmaktadır. Mezar taşları kare ve dikdörtgen şeklinde, taş malzemeden yapılmıştır ve kûfî hat ile kitâbesi yazılmıştır. Mezar taşlarının kitâbelerinden VIII-IX. yüzyıla ait oldukları anlaşılmaktadır. Bezeme olarak kare çerçevesi, rûmî motifli, sarmaşık gülbezekli örnekler karşımıza çıkmaktadır (İbrahim Paşa Sarayı (<https://ibrahimpasasarayi.blogspot.com/2009/10/mezar-kitabesi-abbasi-donemi-h.html>; Erişim:04.08.2022)). Emevi ve Abbasi dönemi mezar taşları ile günümüzdeki Türkmenistan sınırlarında bulunan erken dönem mezar taşları, dikdörtgen yapıları ve yazı karakterleri bakımından birbirine benzerlik arz etmektedir. Ancak müzedeki eserler ile ilgili akademik çalışma şimdilik bulunamadığı için detaylı olarak incelenememiştir. Dolayısıyla bu bilgi daha sonra yapılacak araştırmalar için burada ön çalışma mahiyetinde verilmiştir.

Bu bölümde Orta Asya’da yapılan erken dönem kayrak taşları (mezar taşları) ele alınacaktır. Katalogdaki eserler çeşitli bilimsel kaynaklarla birlikte saha çalışmasında elde edilen bilgilere dayanmaktadır. Bu bağlamda, bu çalış-

mada coğrafi olarak Türkmenistan, Özbekistan ve Kırgızistan'da bulunan kayrak taşları ele alınmıştır. Kayrak taşlarının şekli, malzemesi, kitâbesi, tarihi, taşların üzerindeki şahısların kimlikleri hakkında bilgi verilmiştir. Aynı zamanda kitâbelerin Arapça, Farsça yazısı verilmiş ve Türkçeye çevirisi yapılmıştır.

1. Türkmenistan'daki Kayrak Taşları

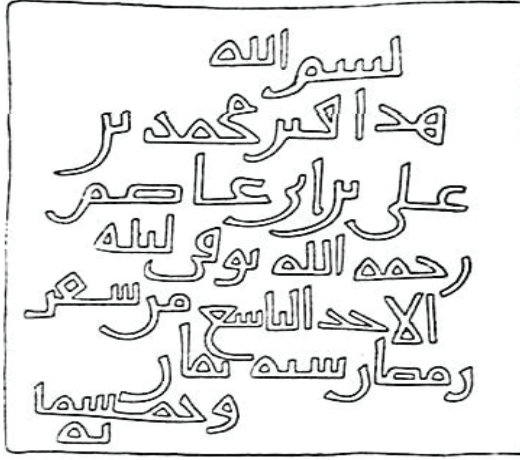
Masson, Türkmenistan'ın Merv şehrinin yakınlarında bulunan eski bir mezarlıkta XI-XII. yüzyılda yapılan 10'dan fazla mezar taşı bulmuştur. Bunlardan 4 adedi günümüze sağlam bir şekilde ulaşmış olup, diğer taşlar fragmanlar halindedir. Masson, mezar taşlarının karakteristik özelliklerini şu şekilde anlatmıştır: Dikdörtgen ve kareye yakın şekilli, 25-50 cm ölçülerinde, pişmiş tuğladan yapılmış ve kitâbesi kûfî hat ile yazılmıştır. Masson, mezar taşı kitâbelerinin önce Arapçasını okumuş sonra yazıları Rusçaya tercüme etmiştir (Masson, 1953, s. 20).

Katalog/ Örnek No: 11.

1. Görsel No:
2. Tarih: Hicri 9 Ramazan 508. Miladi 6 Şubat 1115
3. Ölçüler: 20 - 26 cm
4. Malzeme : Taş
5. Yazı Nevi ve Satır Sayısı: Kûfî. 7 Satır
6. Kitâbenin Dili: Arapça
7. Kitâbe Metni:

بسم الله، هذا قبر محمد بن/ علي بن عاصم/ رحمه الله توفي لله/ الأحد التاسع من شهر/ رمضان سنة ثمان و خمسمائة
ي

8. Tercüme: “Allah'ın adıyla. Bu Muhammed b. Ali b. Ebu Asım'ın kabridir. Allah onu affetsin. Ramazan ayının 9'unda pazar akşamı vefat etti. Ölüm tarihi 508. (6 Şubat 1115).”

Görsel 12. Muhammed b. Ali b. Ebu Asım'ın mezar taşı (Masson, 1953, s. 22).

Katalog/ Örnek No: 2

9. Görsel No: 12

10. Tarih: Hicri 1 Rebi'... 545. Miladi Haziran Temmuz 1150.

11. Ölçüler: 25 - 30 cm.

12. Malzeme : Taş.

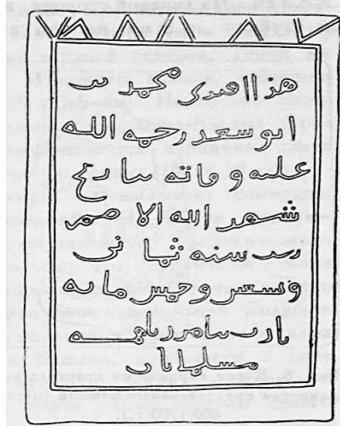
13. Yazı Nevi ve Satır Sayısı: Kûfî. 6 Satır.

14. Kitâbenin Dili: Arapça.

15. Kitâbe Metni:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ/ هذا قبر النابيه محمد/ بن شادي كلابي وفاته/ ربيع الاول سنة خمس و اربعين
خمس مائة

16. Tercüme: “Rahman ve Rahim olan Allah’ın adıyla. Bu mübarek Muhammed’in kabridir. Şadi Külabin’in oğlu. Rebiülevvel ayının birinde 545 yılında vefat etmiştir.” (Haziran-Temmuz 1150)

Görsel 14. Muhammed b. Ebu- Sa'd'ın mezar taşı (Masson, 1953, s. 24).

Katalog/ Örnek No: 4

24. Görsel No: 14.

25. Tarih: Yok.

26. Ölçüler: 25 - 25 cm.

27. Malzeme : Taş.

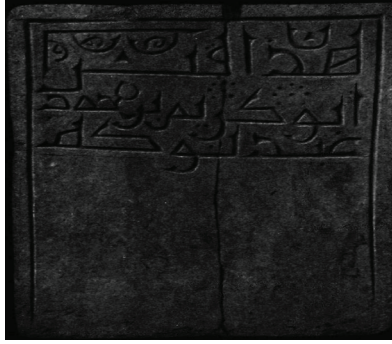
28. Yazı Nevi ve Satır Sayısı: Kûfî. Satır 3.

29. Kitâbenin Dili: Arapça.

30. Kitâbe Metni:

ملكون دب ع دم حم نب ميرك وبا ربك اذه

Tercüme: “Bu Ebu Kerîm b. Muhammed Abdu Nuga'nın kabridir.

Görsel 15. Muhammed Abdu Nuga'nın Mezar Taşı (Masson, 1953, s. 25).

1. Özbekistan'daki Kayrak Taşları

Özbekistan'ın birçok bölgesinde erken dönem kayrak taşları bulunmaktadır. Taşlar türbelerin etrafında, cami ve mescitlerin avlularında ve müzelerde korunmaktadır. Özbekistan erken dönem kayrak taşlarını araştırmak için zengin bölge sayılır. Makalemizde Semerkant ve Buhara'da bulunan kayrak taşlarından örnekler verilmiştir.

Katalog/ Örnek No: 5

31. Görsel No: 15-16.
32. Tarih: VII - XI. yy.
33. Ölçüler: 30 - 70 cm.
34. Malzeme - Teknik: Cilalı Taş.
35. Yazı Nevi ve Satır Sayısı: Kûfi. Satır 7.
36. Kitâbenin Dili: Arapça.

Kitâbe Metni:

هذا قبر

الأمير أبو المهاجر محمد بن عمران بن محمد بن الاحوص الأنصاري مكرشي رحمة الله عليه ونور مضجعه وغفر له

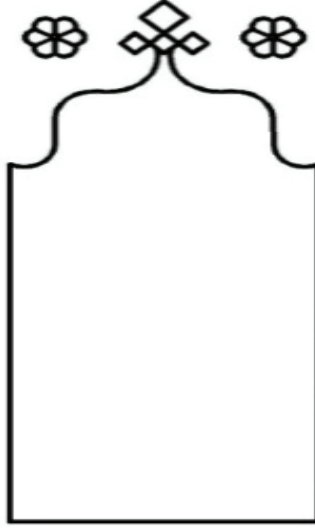
Tercüme: “Bu Emir Abu el-Muhacir Muhammed bin Imrân bin Muhammed bin el-Ehvas el-Ensârî Makraşî'nin mezarıdır. Allah ona merhamet etsin, yattığı yeri aydınlatsın ve onu affetsin.”

Özbekistan'ın Semerkant şehrinde bulunan Afrasiyâb Milli Müzesi'nde erken döneme ait (VII - XI. yy) kayrak taşı vardır. Kayrak taşı elips şekline yakın biçimde yapılmış olup, yüzeyi cilalanmıştır. Taşın baş kısmında iki rozet bezeme mevcuttur, bununla birlikte kemer şeklinde yapılmış olan kenar çerçeve ve çerçevenin merkezinde köşeli rumi bezeme ile hareketlendirilmiştir. Bezemelerin iç kısmında kûfî harfleri ile kitâbe yazılmıştır.

Kitâbeden vefat eden şahsın Muhacirlerden Muhammed b. el-Ehvas el-Ensârî olduğu anlaşılmaktadır. Kaynaklarda bu şahıs hakkında bilgi bulunamamıştır. Bununla birlikte sahabe olduğu isminden anlaşılmaktadır. Orta Asya'ya İslâm dinini yaymak için gelen sahabeler (Ayağan, 2004, s. 234) arasında olma ihtimali yüksek olan el-Ehvas muhtemelen Semerkant'ta şehit olmuş ve bu şehre defnedilmiştir. Sahabenin mezarına dikilen kayrak taşının malzeme ve kitâbedeki kûfî karaktere bakarak Karahanlı döneminde yapıldığı düşünülmektedir.

Görsel 16. Afrasiyâb Milli Müzesi'nde Bulunan Kayrak Taşı. (Yazarın Kişisel Arşivi).

Görsel 17. Afrasiyâb Milli Müzesi'nde Bulunan Kayrak Taşının Çizimi. (Yazarın Kişisel Çizimi).

Katalog/ Örnek No: 6

37. Görsel No: 17-18-19.

38. Tarih: H. Recep 563. Miladi Mayıs 1168.

39. Ölçüler: 13x48 cm.

40. Malzeme: Cilalı taş.

41. Yazı Nevi ve Satır Sayısı: Nesih. 7 Satır.

42. Kitâbenin Dili: Arapça.

43. Kitâbe Metni:

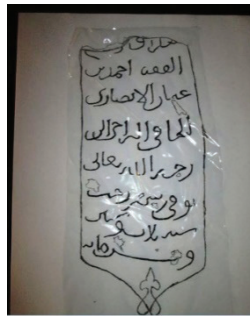
... توفي الفقيه أحمد الأنصاري/ الذي لجأ إلى رحم الله وعاد إليه / في شهر رجب (مايو ٨٦١١) عام ٣٦٥ هـ

Tercüme: "...El-Fâkih Ahmed el-Ensârî, Allah'ın merhametine sığınan ve ona geri dönen, H. 563 sene, Recep ayında vefat etmiştir. (Mayıs, 1168).

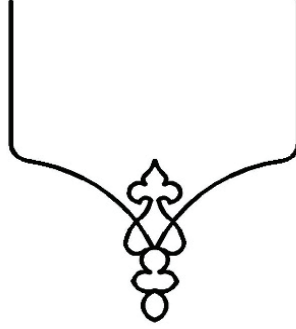
Açıklamalar: Özbekistan'ın Buhara şehrinde bulunan Molla Peyrevî adındaki mescitte yapılan onarım çalışmaları sırasında bir kayrak taşı bulunmuştur. Molla Peyrevî mescidinin yapım tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, Bahaeddin Nakşibendi'nin (ö. 791/1389) akranı olan Molla Peyrevî adını taşıdığı için yaklaşık XIII-XIV. yüzyıllarda yapıldığı tahmin edilmektedir (Suhareva, 1976, s. 220). Muhtemelen kayrak taşı daha sonradan bu mescide getirilmiş olabilir. Kayrak taşı uzman arkeolog Dr. D. Holov tarafından incelenmiştir. Bundan sonra yazının okunması için Taşkent Doğubilimi Enstitüsünde bulunan akademisyen tarihçi B. Aminov'a gönderilmiştir. Aminov kitâbeyi okumuş ve Özbek diline çevirmiştir (<https://xs.uz/uz/post/bukhoro-da-noyob-topilma-aniqlandi-unda-nimalar-yozilgan>, Erişim: 08.09.2021).

Görsel 18. Molla Peyrevi Mescidindeki Kayrak Taşı (<https://xs.uz/uz/post/bukhoro-da-noyob-topilma-aniqlandi-unda-nimalar-yozilgan>, Erişim, 08.09.2021).

Görsel 19. Kayrak Taşının Eskizi (<https://xs.uz/uz/post/bukhoro-da-noyob-topilma-aniqlandi-unda-nimalar-yozilgan>, Erişim, 08.09.2021).

Görsel 20. Molla Peyrevi Mescidindeki Kayrak Taşının Çizimi (Yazarın Kişisel Çizimi)

Kazakistan ve Kırgızistan'daki Kayrak Taşlar.

Katalog/ Örnek No: 7

44. Görsel No: 20.

45. Tarih: XII. yy.

46. Ölçüler: 40x55 cm.

47. Malzeme: Taş.

48. Yazı Nevi ve Satır Sayısı: Kûfi. Satır 5.

49. Kitâbenin Dili: Arapça.

50. Kitâbe Metni:-

Kazakistan'ın güney bölgesinde bulunan Karaspan yerleşkesinde Baypakov'a göre XII. yüzyıla ait olduğu ileri sürülen bir kayrak taşı bulunmuştur (Baypakov, 2012, s. 103). Kayrak taşı görüntü açısından oldukça sade ve biçimsiz şekilde yapılmıştır. Kayrak taşı dikdörtgene yakın biçimdedir ve üzerine kûfi harfler ile kitâbe yazılmıştır. Kitâbede “*Merhametli olan Allah'ın adıyla, O'ndan başka ilah yoktur; Muhammed onun elçisidir. Sayram Tuz...ka, tun*” kelimeleri okunabilmiştir.

Görsel 21. Karaspan Mezarlığında bulunan Kayrak Taşı (Baypakov, 2012, s. 103).

2. Kuzey Kırgızistan'da Bulunan Kayrak Taşları.

Katalog/ Örnek No: 7

51. Görsel No: 21.

52. Tarih: XII. yy.

53. Ölçüler: Bilinmiyor.

54. Malzeme: Cilalı Taş.

55. Yazı Nevi ve Satır Sayısı: Nesih. Satır 5.

56. Kitâbenin Dili: Arapça.

57. Kitâbe Metni:-

Goryaçeva yine Burana ve çevresinde yapılan arkeolojik araştırmalar sırasında üst kısmı sağlam şekilde günümüze ulaşan bir kayrak taşı hakkında bilgi vermiştir (Goryaçeva, 1983, s. 29). Kayrak taşının kitâbesinde “*bu kabir taşı... Allah... rahim... şeyh... el hac...zahit.... Selahaddin...*” gibi kelimeler okunabilmiştir.

Görsel 22. Burana’da Bulunan Kayrak Taşı (Goryaçeva, 1983, s. 29).

Katalog/ Örnek No: 8

58. Görsel No: 22.

59. Tarih: VI – XII.

60. Ölçüler:-

61. Malzeme: Taş.

62. Yazı Nevi ve Satır Sayısı: Kûfî. Satır 8.

63. Kitâbenin Dili: Arapça.

Kitâbe Metni:

اعوذ بالله من الشيطان الرجيم بسم الله الرحمن الرحيم

شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُو الْعِلْمِ قَائِمًا بِأَقْسَطِ أَلِهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ان الدين عند الله السلام و
صلي علي محمد النبي

Tercüme: “Kovulmuş şeytandan Rahman ve Rahim olan alemlerin Rabbine sığınırım. Allah, melekler ve ilim sahipleri, ondan başka ilâh olmadığına adaletle şahitlik ettiler. O’ndan başka ilâh yoktur (Âl-i İmrân Sûresi, Meal – Diyanet İşleri Başkanlığı). Şüphesiz ki Allah’ın nezdinde geçerli din İslâm’dır ve Muhammed (s.a.s) O’nun elçisidir...”

V. Bartold Kırgızistan’ın Issık-Köl ilinin kuzeyinde kalan Sazanovski köyünde bulunan eski mezarlıkta Arapça kitâbeli bir mezar taşı bulmuştur. Mezar taşıdaki kitâbede Kur’ân’ı Kerîm’den 3 / 18 Ayetlerinin yazıldığı tespit edilmiştir (Bartold, 1966, s. 340). Şekil olarak biçimsiz olan mezar taşının tarihi yoktur ancak Bartold yazı karakterine bakarak, eserin VI- XII. yüzyıla ait olduğunu söylemiştir (Kraçkovskaya, 1953, s. 16).

Görsel 23. Issık-Köl'de Bulunan Kayrak Taşı (Bartold, 1966, s. 339).

3. Özkent Türbelerinin İçinde Bulunan Kayrak Taşları.

Özkent şehrinde Karahanlılar döneminde inşa edilen üç türbe 1927 yılında Zasıpkin tarafından incelenmiş, türbelerin içinde 22 adet kayrak taşı bulup onların eskizini almıştır. Bu eskizler günümüzde Özbekistan'da Kültür Bakanlığı Anıt Koruma Başkanlığı dairesinde 16127-16141 numaralı envanterde korunmaktadır. 1970 yılında Özkent türbelerinin incelemek isteyen bir başka heyet kayrak taşları yerinde bulamamıştır. Günümüzde taşların nerede olduğu bilinmemektedir, dolayısıyla, taşların güncel resimleri elimizde yoktur. Araştırmacı Goryaçeva Zasıpkin'in çalışmalarından faydalanarak kayrak taşların eskizlerini incelemiş ve kitâbeleri Rusçaya çevirmiştir. Kitâbelerdeki tarihlere bakıldığında kayrak taşların IX-XX. yüzyıllar gibi geniş bir zaman dilimine ait olduğu tespit edilmiştir (Goryaçeva ve Nastiç, 1983, s. 140). Bu taşlardan IX-XIII. yüzyıllar arasında yapılmış olanları malzeme, teknik ve içerik olarak inceleyeceğiz.

Katalog/ Örnek No: 9

64. Görsel No: 23-24.

65. Tarih: Hicri Rebîül-evvel 595. Miladi 14 Ocak 1199.

66. Ölçüler:-

67. Malzeme: Cilalı Taş.

68. Yazı Nevi ve Satır Sayısı: Nesih. Satır 8.

69. Kitâbenin Dili: Arapça.

70. Kitâbe Metni:

الله لطيف بعباده،

هذا قبر من انفق عمره في حصيله العلم و كسب المحامد و افني ايامه في احراز مكارم، الأخلاق و هو العبد الضعيف المقر بزنوبه المنتظر لرحمه ربه يوسف بن محمد بن محمد الارسكي الشاشي الملقب بنور الدين الكاتب اسكنه الله دار الجنان و خصه بصنوف الرحمه و الرضوان توفي ليله الرابع عشر من شهر ربيع الاول سنه خمسة و تسعين و خمسماء

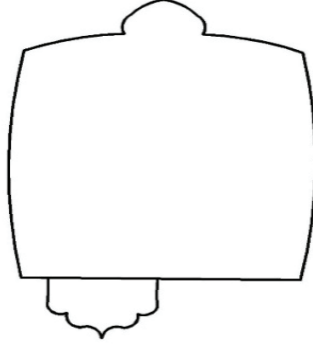
(Goryaçeva ve Nastiç, 1983, s. 140).

Tercüme:

“Allah kullarına karşı lütufkârdır, bu hayatını ilim peşinde geçirmiş, günlerini şeref ve güzel bir ahlâk ile geçiren, saygılı kimsenin kabridir. O günahlarının farkında olan ve bundan dolayı Allah’ın merhametine sığınan aciz bir kuldu. Yusuf b. Muhammed b. Muhammed el-Ersekî eş-Şâî, Nurettin lakabı ile bilinen yazar, Allah ona cennetine alsın ve çeşitli iyiliklerde bulunsun. Rebîü’l-evvel ayının 595 senesinde gece vaktinde vefat etmiştir. (14 Ocak 1199).”

Görsel 24. Özkent Türbeleri içinde bulunan kayrak taşı (Goryaçeva ve Nastiç, 1983, s. 140).

Görsel 25. Özkent Türbeleri İçinde Bulunan Kayrak Taşın Çizimi. (Yazarın Kişisel Çizimi).

Katalog/ Örnek No: 10

71. Görsel No: 25-26.

72. Tarih: Hicri 4 Şaban 601. Miladi 27 Mart 1205.

73. Ölçüler: -

74. Malzeme: Cilalı Taş.

75. Yazı Nevi ve Satır Sayısı: Nesih. Satır 9.

76. Kitâbenin Dili: Arapça.

77. Kitâbe Metni:

ربحنا ما قد منا/ خسرنا ما خلفنا

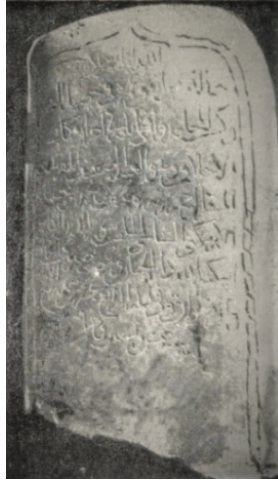
هذا قبر

الشيخ الأمام الاجل الورع الزاهد الحجاج رضي الدين مرضي الاسلام (!) والمسلمين والد الملوك
ناصر السلاطين فخر الامة جمال الامة مربى الغربا زاعر بيت الله الحرام افتخار الحاج و الحرمين ابي بكر بن
ابي سهل بن ابي القاسم غفر الله له والوالديه توفي ليلة الأحد الرابع من شهر شعبان سنة ١٥٦ اللهم اغفر له ولمن
زار قبره ودعا له بالمعزة والغفران امين رب العالمين. عمل شمس سمرقندي

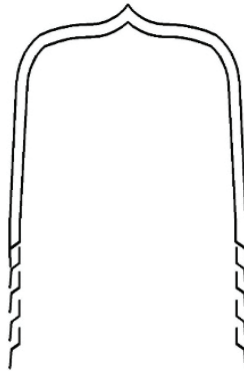
(Goryaçeva ve Nastiç, 1983, s. 159).

Tercüme: “Sahip olduklarımızı kazandık / arkamızda olanı kaybettik

Bu İmamların şeyhi, takvalı, zahit, İslâm dinini ve Müslümanların muhtevası, Meliklerin babası, hükümdarların danışmanı, ümmettin gururu ve güzelliği, yabancıların hocası, Allah'ın mukaddes evini ziyaret eden, İftihar-ı Hac ve İki Mukaddes mescidin ziyaretçisi, Ebu Bekir b. Ebu Sehl b. Ebu'l-Kasım'ın kabridir. Allah onu ve onun anne babasını affetsin. Şaban ayının dördünde, pazar akşamı 601 senesinde vefat etmiştir. Onu ve kabrini ziyaret edip O'na teselli ve mağfiret dileyenleri bağışla, Amin, Alemlerin Rabbi. Şems Semerkandi'nin eseridir.” (27 Mart 1205).”

Görsel 26. Özkent Türbeleri İçinde Bulunan Kayrak Taşı (Goryaçeva ve Nas-tiç, 1983, s. 159).

Görsel 27. Özkent Türbeleri İçinde Bulunan Kayrak Taşın Çizimi (Yazarın Kişisel Çizimi).

Katalog / Örnek No: 11

Görsel No:27-28.

78. Tarih: Hicri Şevval 669. Miladi 22 Mayıs 1271.

79. Ölçüler:-

80. Malzeme: Cilalı Taş.

81. Yazı Nevi ve Satır Sayısı: Kûfi. Satır 8.

82. Kitâbenin Dili: Arapça.

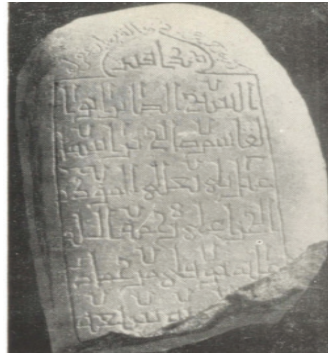
83. Kitâbe Metni:

هو الحي

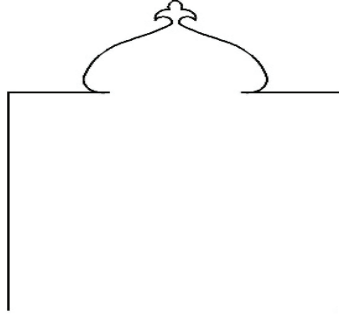
الذي لا يموت، هذا قبر الشيخ الإمام الاجل، الزاهد العابد العالم العامل شيخ الابرار، ملجا الاخرار
صفوة اهل الصفة العالم، با لشرية والحققة فخر الملة والدين اسوة، العابدين والمجاهدين محمد بن الحاجي
الزوزوني، طيب الله مرقد و عطر مشهده توفي ليلة الجميع لعشر مضين من شوال سنة ثت مئة تسعة و ستين

(Goryaçeva ve Nastiç, 1983, s. 149).

Tercüme: “Allah bâkidir. Bu çok saygın bir imamın kabridir. O takva ve bilgi sahibi, âlim, ahlaklı, yaşlı kimselerin velinimetini, onurlu, suffe ehlinin önde geleni, örnek şahsiyet, dürüst ve namuslu, tarikat, şeriat ve hakikat yolunu izleyen, İslam dini ve insanların gururu, inananlara güzel örnek olan, Muhammed b. el-Hac ez-Zevzenî'dir. Allah onun yattığı yeri yumuşak kılsın, mezarı güzel koksun. Şevval ayının 669. yılında gece vefat etmiştir. (22 Mayıs 1271).”

Görsel 28. Özkent. Kayrak Taşı (Goryaçeva ve Nastiç, 1983, s. 149).

Şekil 29. Özkent. Kayrak Taşın Çizimi. (Yazarın Kişisel Çizimi).

4. Ala-Buka İli'ndeki Şeyh Fâzıl Türbesi'nde Bulunan Kayrak Taşları

Kırgızistan'ın Ala-Buka adındaki şehrinde Safid Bulend adında bir ziyaretgah mevcuttur. Rivayete göre burada şehit düşen sahabelerin toplu mezarı vardır. Karahanlılar bu ziyaretgahın bulunduğu yere bir cami, türbe ve hankah inşa etmişlerdir. Böylece Safid Bulend yerli ve yabancı din adamlarının bir araya geldiği tasavvuf merkezine dönüşmüştür. Hazirenin olduğu yerde bulunan sahabe mezarlığının etrafına zamanla şeyhlerin, ulemanın, bilim adamlarının, tüccarların ve toplumun önde gelen kadın ve erkeklerin kabirleri eklenmiştir. (Rustamova, 2019, 428).

Mezarlık XIX. yüzyılda yok olmaya yüz tutmuş ve kayrak taşlar Şeyh Fazıl türbesinin içine taşınmıştır. Türbenin içinde sergilenen kayrak taşlarının bazıları sağlam şekilde, bazıları da fragmanlar halinde günümüze ulaşmıştır. Genellikle XII-XIII. yüzyıllara ait olan kayrak taşlar toplamda 14 adettir ve taşlardaki kitâbeler Arapça ve Farsça dillerinde yazılmıştır. Kitâbelerdeki bilgilere göre hükümdar, şeyh, âlim ve toplumun önce gelen insanları için yapıldığı tespit edilmiştir. (Görsel 29)

Görsel 30. Şeyh Fâzıl Türbesinin İçinde Bulunan Kayrak Taşları (<httpwww.photo.kggalereyaosnovnyekyrgyzstan-strana-turizma4172-mavzoley-shah-fazil>, Erişim, 2021).

Türbenin İçinde Bulunan Kayrak Taşları

Katalog/ Örnek No: 12

84. Görsel No: 30-31.

85. Tarih:-

86. Ölçüler:-

87. Malzeme: Cilalı Taş.

88. Yazı Nevi ve Satır Sayısı: Nesih. Satır 7.

89. Kitâbenin Dili: Farsça.

90. Kitâbe Metni:

الحجاج.

هذا قبر الغريب، در وقت گل سرخ مرا کم شده یار، بر سر زخم این دو دست و می‌گریم زار، با خاک همی گویم
خاکا زنه‌ار، آن یار و مرا نیکو دار. اللهم اغفر لك

Tercüme: “El-Haccâc.

Bu garib kabir

Güller çiçek açtığında soldu yârim,

Eşimin mezarında ellerim başımda ağlıyorum

Ey toprak sana diyorum a toprak

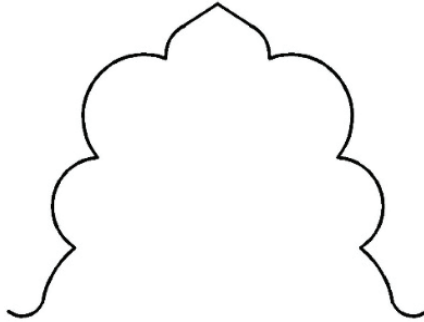
Bana bir iyilik yap ve yârime ...

Allah onu affetsin.”

Simetrik olmayan elips şeklinde yontulmuş kayrak taşın kenarlarına oyma tekniği ile kıvrımlı sade bezeme yapılmıştır Kitâbesi Fars dilinde yazılan kayrak taş günümüze sağlam şekilde ulaşmıştır.

Görsel 31. Şeyh Fâzıl Türbesi İçerisinde Bulunan Kayrak Taşı. (Yazarın Kişisel Arşivi)

Görsel 32. Şeyh Fâzıl Türbesi İçerisinde Bulunan Kayrak Taşın Çizimi, (Yazarın Kişisel Arşivi).

Katalog/ Örnek No: 13

91. Görsel No: 32.

92. Tarih:-

93. Ölçüler:-

94. Malzeme: Cilalı Taş.

95. Yazı Nevi ve Satır Sayısı: Kûfî. Satır 7.

96. Kitâbenin Dili: Arapça.

97. Kitâbe Metni:

الشيخ الزاهد صاحب الكرامه مبارك راسحاق والملك

Tercüme: “Şeref sahibi Şeyh El-Zahit, Mübarek İshak ve Melik.”

Asimetrik elips şeklinde olan kayrak taşında kûfî harfleri ile Arapça kitâbe yazılmıştır. Mezar taşı günümüze sağlam bir şekilde ulaşmıştır.

Görsel 33. Şeyh Fâzıl Türbesi İçerisinde Bulunan Kayrak Taşı, (Yazarın Kişisel Arşivi).

Katalog/ Örnek No: 14

98. Görsel No: 33.

99. Tarih: Hicri 2 Şevval 495. Miladi 10 Ağustos 1102.

100. Ölçüler:-

101. Malzeme: Cilalı Taş.

102. Yazı Nevi ve Satır Sayısı: Kûfî. Satır 11.

103. Kitâbenin Dili: Arapça.

104. Kitâbe Metni:

الله باقى

معين اعيان الاسلام واكرم الانام و اطعم الطعام وحج بيت الله الحرام و زار قبر محمد عليه السلام فرحمه الله وهو محمد بن محمود بن أحمد بن محمود بن أشعث بن منصور بن محمد بن أبي صالح بن أنزلي بن ارسلان المعروف بحجاج معين الصابوني غفره الله و اجداده وحفظ عن المكاره اولاده في الثالث وعشرين من شوال سنة أربع وتسعين وخمسمائة

Tercüme: “Allah bakidir. İslâm’ın ve önde gelenlerin yardımcısı, yaratılmışların halkın en değerlisi, yemek yediren. Allah’ın evine hacca gitti. Muhammed (a.s) kabrini ziyaret etti. Allah onu rahmet etsin. O Muhammed, Mahmud’un oğlu, Ahmed’in oğlu, Mahmud’un oğlu, Eş’az’ın oğlu, Mansur’un oğlu, Muhammed’in oğlu, Ebu Salih’in oğlu, Unzuli’nin oğlu, Hacccac diye bilinen Arslan’ın oğlu, Sabunî’nin yardımcısı, Allah ona ve onun ecdadına mağfiret buyursun ve evlatlarını her türlü kötülüklerden esirgesin. Şevval ayının 23, 495 senesinde vefat etmiştir. (10 Ağustos 1102)”

Üzerinde kûfî harfleri olan kayrak taşı şekil olarak dikdörtgene yakındır. Cilalanmış kayrak taşta kitâbenin dışında ek süsleme unsuru yapılmadığından dolayı oldukça sade görünümüne sahiptir.

Görsel 34. Şeyh Fâzıl Türbesi İçerisinde Bulunan Kayrak Taş, (Yazarın Kişisel Arşivi).

Katalog/ Örnek No: 15

105. Görsel No: 34.

106. Tarih: Hicri Cemazeyilahir 650. Miladi Ağustos 1252.

107. Ölçüler:-

108. Malzeme: Cilalı Taş.

109. Yazı Nevi ve Satır Sayısı: Nesih. Satır 9.

110. Kitâbenin Dili: Arapça.

111. Kitâbe Metni:

هذا قبر

الشيخ الاجل الاكرم الامجد الاظهر الزاهد البارع الورع المتقي مجد الملة و الدين شيخ الاسلام و المسلمين مفتي الامة كاشف الغمة استاذ الائمة زبدة الانام مبين الحلال و الحرام ابن الشيخ الامام الهمام قوام السنة نظام الملة ناصر الشريعة أخطب الخطباء و هو ابن الشيخ الامام الافضل الاكمل نجم الحق والدين مفتي الخافقين الذي تلقن الفقه و النظر من صدر صدور العالمين برهان الملة والدين صاحب المحيط قدس الله ارواحهم و قد توفي مجد الدين هذا المسمي ناصر بن محمد بن احمد العثماني في جمادي الاخر سنة خمسين و ستمائة

Tercüme: Burası yüce, kerem sahibi, temiz, takva sahibi, kendi dalında ilim sahibi, İslâm ümmetinin ve dinin medâr-ı iftiharî, Şeyhü'l İslâm, ümmetin cehaletini giderici müftü, imamların hocası, insanların seçkini, helal ve haramı birbirinden ayı-

ran ve anlatan Nasır'ın kabridir. Onun babası büyük imam, sünnetin direği, milletin nizamı, şeriatın hâmisî, hatiplerin hatibidir. Onun dedesi büyük imam, şeyh, din ve hakkın yıldızı, doğu ve batının müftüsü, fıkıh ve nazari ilimleri döneminin en iyi hocalarından öğrenmiş, din ve milletin burhanı, geniş ilim sahibi olan Ahmed el-Osmanî'dir. Allah onların hepsinin ruhlarını ve makamlarını yüceltsin. Nasır oğlu Muhammed oğlu Ahmed el-Osmanî ismi ile müsemma Cemâzeyilâhir ayının 650 senesinde vefat etmiştir. (Ağustos 1252)”

Uzun elips şeklindeki kayrak taşı oldukça sadedir. Taşın kitâbe metni oyulmuş ince bir çizgi ile çerçevesiyle çevrilmiştir. Kitâbe nesih hat ile yazılmıştır.

Görsel 35. Şeyh Fâzıl Türbesi İçerisinde Bulunan Kayrak Taş, (Yazarın Kişisel Arşivi).

Katalog/ Örnek No: 16

112. Görsel No: 35-36.

113. Tarih: Hicri Cemaziyelahir 664. Miladi Mart 1266.

114. Ölçüler:-

115. Malzeme: Cilalı Taş.

116. Yazı Nevi ve Satır Sayısı: Nesih. Satır 6.

117. Kitâbenin Dili: Arapça.

118. Kitâbe Metni:

هذا مرقد

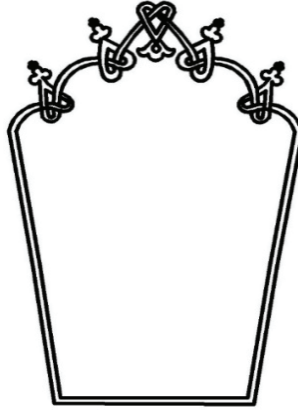
الشيخ الإمام الاجل العالم العابد الزاهد المتقي المجاهد المفتي قوام الملة و الدين افتخار الواعظين
 ناصح المسلمين مفخر العلماء مجمع الفضائل قانون الفقاهاة ابو المحمد محمد بن كاود الأسييد بلاني تغمده الله
 برحمته توفي في جمادي الاخر من شهور سنة أربع وستين وستماية

Tercüme: “Burası rahmetli müftü, âlim, ibâdet, zühd, takva, mücahit, müftü, dinin ve dinin kuvveti, hatiplerin gururu, Müslümanların nasihatçısı, Şeyh İmam'ın kabridir. Alimlerin gururu, fâzıl, fıkıhçı ve hukukçu Ebu'l-Muhammed Mehmed bin Kâud el-İsbid Bilâni, Allah ona rahmetine etsin. Cemazielâhir ayının 664 senesinde vefat etmiştir. (Mart 1266)”

Dikdörtgene yakın şekilde yapılmış olan kayrak taşında Arapça ile nesih kitâbe yazılmıştır. Kayrak taşı günümüze sağlam bir şekilde ulaşmıştır. Taşın kenarları iki sıra olmak üzere oyma tekniği ile bitkisel süsleme ile bezenmiştir. Şeritler dilimli bir kemer oluşturmuş ve kemerlerin birleştiği yerlerde şeritler düğümlenmiştir. Düğümlerin üzerine de palmetler konmuştur. En üstteki kemerde ise düğüm ortaya atılarak diğerlerinden motif daha büyük tutulmuş ve kilit taşı görüntüsü verilmiştir. Ayrıca düğümün ucu alta atılarak palmet de aşağıya bakar vaziyette yerleştirilmiştir.

Görsel 36. Şeyh Fâzıl Türbesi İçerisinde Bulunan Kayrak Taş, (Yazarın Kişisel Arşivi).

Görsel 37. Şeyh Fâzıl Türbesi İçerisinde Bulunan Kayrak Taşın Çizimi, (Yazarın Kişisel Çizimi).

Katalog/ Örnek No: 17

119. Görsel No: 37-38.

120. Tarih: Hicri Ramazan 674. Miladi Şubat 1276.

121. Ölçüler:-

122. Malzeme: Cilalı Taş.

123. Yazı Nevi ve Satır Sayısı: Nesih. Satır 7.

124. Kitâbenin Dili: Arapça.

125. Kitâbe Metni:

هذا مرقد

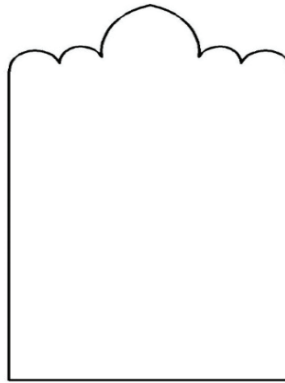
الشيخ الإمام الأجل انيس الفضلاء قدرة العارفين سيد السادة مرتع العز و السعادة جلال الدين المحدث و هو ابن الشيخ الإمام الهمام العالم الناسك فخر الحجاج في الارضين مفخر اولاد رسول رب العالمين و علاء الدين علي بن أبي الحسن بن أبي العقيل المكي نور الله ضريحه توفي في رمضان سنة أربع وتسعين وستمائة اللهم اغفر لمن كتب ولمن قراء و لمن نظر فيه و لمن قال امين رب العالمين

Tercüme: Burası çok şerefli imam şeyhin kabridir. O erdemli insanlar tarafından sevilen, ariflerin önderi, seyyitlerin önderi, saadet ve mutluluk kaynağı olan Celaleddin el-Muhaddis'in kabridir. Onun babası muhterem şeyh imam, zâhid ve âbid olan âlim, yer yüzündeki hacıların iftiharî olan alemlerin Rabbinin Elçisinin oğullarının gururu olan Alâeddin Ali b. Ebü'l-Hasan b. Ebü'l-Ukeyl el-Mekki'dir.

Allah Rahmetli şeyh Celeleddin el-Muhaddis'in kabrini nurlandırın. O Ramazan ayının 694 senesinde vefat etmiştir. Yâ Rab, bu kitâbeyi yazan müellifi, kitâbeye bakanları, okuyanları ve “Âmin yâ Rebbe'l âlemîn” diyenleri bağışla. (27 Şubat 1276).

Görsel 38. Şeyh Fâzıl Türbesi İçerisinde Bulunan Kayrak Taş, (Yazarın Kişisel Arşivi).

Görsel 39. Şeyh Fâzıl Türbesi İçerisinde Bulunan Kayrak Taşın Çizimi, (Yazarın Kişisel Çizimi).

Katalog/ Örnek No: 18

126. Görsel No: 39-40.

127. Tarih: Miladi. Hicri Recep 716. Eylül.1316.

128. Ölçüler:-

129. Malzeme: Cilalı Taş.

130. Yazı Nevi ve Satır Sayısı: Nesih. Satır 9.

131. Kitâbenin Dili: Arapça.

132. Kitâbe Metni:

133. هذا مرقد

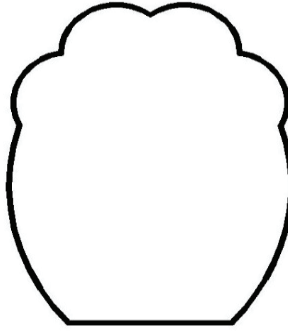
134. المجلس العالي شمس ... الاعالي بدر ... المعالي الشيخ الامام الاجل الافضل الاكمل الاظهر
 الامجد مجمع الألفاظ و الفضائل ملجاء اصناف الافاضل شرف المعارف فخر المشاهير صدر الملة و الدين
 مقرب الملوك و السلاطين واعظ الخلائف اجمعين محمد بن الشيخ الامام الهمام البارع الورع المتقي مولانا نجم
 الحق و الدين الكرميني تغمده الله بالرحمة و الغفران و اسكنه بحبوحة الجنان توفي يوم الجمعة العاشر من شهر
 الله الأصم رجب من شهور سنة ستة عشر و سبعمائة

Tercüme: “Burası yüce divandan, güneş gibi yüksekte olan, ay kadar rütbeli, ulu imam, temiz, mükemmel insan, birçok erdemli sıfatların kendisinde biriktirdiği, milletin ve dinin öncüsü, padişah ve sultanların sevgisini kazanan, tüm halifelerin vaizi Şeyh Muhammed’in kabridir. Onun babası iyi huylu, ilim ve takva sahibi ve haramdan kaçınan Mevlâna Necmü’l-Hak ve’d-din el-Kerminî’dir. Allah ona rahmet eylesin ve affetsin ve cennette en iyi yerini nasip eylesin. Merhum Recep ayının 716 senesinde cuma günü vefat etmiştir.” (Eylül 1316)

Kayrak taş düz olmayan elips şeklinde yapılmıştır. Taşın etrafında oyma tekniği ile dairelerden oluşan bitişik bezeme vardır. Taşta nesih ile kitâbe yazılmıştır.

Görsel 40. Şeyh Fâzıl Türbesi İçerisinde Bulunan Kayrak Taş, (Yazarın Kişisel Arşivi).

Görsel 41. Şeyh Fâzıl Türbesi İçerisinde Bulunan Kayrak Taşın Çizimi, (Yazarın Kişisel Çizimi).

Kayrak Taşların Değerlendirmesi

Bu çalışmada Türkmenistan, Özbekistan Kazakistan ve Kırgızistan'da bulunan erken dönem mezar taşları bir araya getirilip ele alınmıştır. Bu üç bölgedeki mezar taşları hemen hemen aynı zaman diliminde yapılmasına rağmen şekil, desen ve içerik olarak farklılık arz ettiği görülmüştür. Örneğin, Türkmenistan'da bulunan mezar taşları, küçük boyutlu, köşeleri düzgün dikdörtgen şekilde işlenmiştir. Mezar taşlarının kitâbeleri de oldukça sadedir. İçerik olarak vefat eden şahsın ismi, onun için dua ve tarihçe yazılmıştır. Özbekistan'da bulunan kayrak taşları anıt heykeller gibi uzun elips şeklinde siyah taş malzemenen yapılmıştır. Mezar taşının kenarları oyma tekniği ile

bezenmiştir. Kitâbenin içeriği vefat eden şahsın ismi, onun dua isteği ve ölüm tarihi yazılmıştır. Kırgızistan'da bulunan kayrak taşları her bölgede farklı şekilde yapılmıştır. Buna göre Kuzey Kırgızistan'da bulunan kayrak taşlarının asimetrik ve özensiz yazılan kitâbeleri olan eserler iken, Özkent ve Ala Buka, Semerkant ve Buhara şehirlerinde bulunan kayrak taşlarının şekil, bezeme ve kitâbe içeriği bakımından daha özenli ve düzgün yapıldığı gözlemlenmiştir. Mezar taşları elipse yakın şekilde siyah taş malzemenle yapılmıştır, taşların kenarlarında oyma ve kazma tekniği ile yapılan geometrik ve bitkisel bezemeler vardır.

İlk dönem mezar taşlarında Kur'an'ı-Kerîm'den ayetler ve hadis sözleri, mevtanın adı ve ölüm tarihi yazılırken, Karahanlı döneminde kitâbenin içeriği daha da zenginleştirilmiştir. Allah'a övgü ile başlayan kitâbede ölen kişinin isim soy ismi, mesleği, yaptığı işler hakkında detaylı bilgiler verilmiştir, daha sonra onun ruhu için dua ve istiğfar dilenmiş ve ölüm ayı ve tarihi ile kitâbe sona ermiştir. Bazı mezar taşlarındaki kitâbe metinlerde abartılı övgüler tespit edilmiştir. Bununla birlikte Fars dilinde yazılan bir kayrak taşında şiir olarak yazılan kitâbe de bulunmuştur. Görüldüğü gibi mezar taşı geleneği sadece devam etmemiş yüzyıllar boyunca sürekli olarak şekil, bezeme ve kitâbe içeriği olarak gelişmeye devam etmiştir.

SONUÇ

Orta Asya Türklerinin inancında Ata kültü çok önemlidir. Türkler ölen kişiyi unutmamak ve onun ruhundan manevi destek almak umuduyla onlar için yas törenleri düzenlemiş ve mezar taşı dikmişlerdir. Bu gelenek özellikle Göktürkler döneminden günümüze çok önemli eserler bırakmıştır. Örneğin kurganla ve köşklerdeki duvar resimleri, ahşap ve taşlardaki balbal anıt heykelleri gibi zengin eserler yelpazesi karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte Göktürkler döneminden itibaren anıtlara ve balballara figürün yanında kitâbe de yazılmaya başlamıştır. Orta Asya'ya VIII. yüzyıldan itibaren yayılmaya başlayan İslâm dinini kabul eden Türkler kabre anıt dikme kültürü devam ettirmek istemiş nitekim bunun sonucunda insan biçimli anıt heykellerin hazırlandığı ana malzeme olan dikdörtgen yontulmuş kayrak taşta Arapça ve Farsça harfler ölen kişi hakkında bilgiler içeren kitâbe yazmaya başlamışlardır. Kitâbelerde Kur'an'ı-Kerîm'den kısa ayetler, hadisler, vecize, atasözü, nesir, Farsça şiirler, temenni ve övgüler yazılmıştır. Böylece İslâm'dan önce kabre dikilen anıt heykeller, Türklerin Müslümanlığı kabul ettiklerinden sonra kitâbeli mezar taşına dönüşmüştür. Türkler, taş heykellerden vazgeçmişler ancak yazılı mezar taş geleneğini geliştirerek İslâm

kültürüne mezar taşlarını kazandırmışlar ve gittikleri her yere bu kültürü geliştirerek yaymışlardır. Bu örnekler Emevî, Abbasiler başta olmak üzere Anadolu'da daha da geliştirilerek estetik sanat eseri haline getirilmiştir.

Orta Asya'da Müslümanlar için ilk mezar taşları muhtemelen İslâm dinini yaymak için oralara gidip şehit olan sahabeler için yapılmıştır. Onların defnedildiği mezarlar zamanla cazibe merkezi olmuş ve bu mezarlara hükümdarlar başta olmak üzere Evliyalar, ulema ve din adamları defnedilmiştir. Böylece Orta Asya'nın birçok bölgesinde Ehl-i beyt, ulemâ, evliyâ ve hükümdarlar için inşa edilen türbeler, cami ve mescitlerin etrafında hazireler oluşmuştur.

Günümüzde Özbekistan'da ve Kırgızistan sınırlarında tespit ettiğimiz VI-XIII. yüzyıla ait olan birçok erken dönem kayrak taşları müze ve türbelerde korunmaktadır. Erken dönem Türk mezar taşlarının tipolojik, sanatsal ve yazı özellikleri akademik çalışmalar ve saha araştırmaları ışığında derlenmiştir. Yapılan çalışmalar sırasında mezar taşlarının bir kısmının bakımsız, restorasyona muhtaç olduğu tespit edilmiştir. Özkent'teki mezar taşlarının günümüzde kaybolduğu ve hala nereye götürüldükleri bilinmemektedir. Bazı mezar taşlarının kitâbesinin okunmadığı ve envantere alınmadığı görülmüştür. Orta Asya'da müze, türbe ve mescitlerde bekletilen erken dönem mezar taşlarının sistemli bir şekilde kayıt altına alınmamış, hepsinin kitâbesi okunmamıştır. Akademik çalışmalar bölgesel yapılmış ve bundan dolayı kronolojik bir çalışma yapılmadığı tespit edilmiştir.

Mezar taşları Türk İslâm Kültürü, tarihi, ekonomisi, sosyal yapısı, demografisi ve edebiyatı gibi birçok yelpazede bilgi ve belge içeren önemli eserlerdir. Mezar taşlarının üzerindeki ayetler, hadisler, dualar, şiirler ve methiyeler Türk inancını, edebiyatını, folklorda ne şekilde kullanıldığının yansımalarıdır. Ayrıca mezar taşlarına oyma ve kazıma tekniği ile yapılan kitâbeler hat sanatının, bitkisel ve geometrik bezemeler de süsleme sanatının gelişimini gösterir. Dolayısıyla mezar taşları Türk inancında ve kültüründe önemli eserlerdir.

Etik Beyan

“Orta Asya'da Erken İslâmî Dönem Kayrak Taşları (Mezar Taşları)” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırma etik kurul kararı zorunluluğu taşımamaktadır. Makale,

Etik Kuralları Yayın Etiği Komitesinin (Committe on Publication Ethics -COPE) yazar, hakem ve editörler için belirtilen kurallardan yararlanılarak oluşturulmuş olan Anasay dergisi etik kuralları çerçevesinde yazılmıştır.

KAYNAKÇA

- Arseven, C. E. (1970). *Türk Sanatı*, İstanbul: Cem Yayınları.
- Aslanapa, O. (1989). *Türk Sanatı*. İstanbul: Remzi Kitâbevi.
- Ayağan, B. (2004). Arabov Pohod Srednyuyu Aziyu. *Kazahstan. Natsionalnaya Ensiklopediya*, c. I. Almatı.
- Bartold, V. (1966). *Soçineniya*, c. IV. Moskova: Nauka Yayınlar.
- Baypakov, K. M. (2012). *İslamskaya Arheologičeskaya Arhitektura i Arheologiya Kazahstana*, Almatı.
- Belli, (2003). *Kırgızistan'da Taş Balbal ve İnsan Biçimli Heykeller*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Bulatov, M. (1976). *Mavzoley Samanidov – Jemçujina Arhitekturi Sredney Azii*, Taşkent.
- Çoruhlu, Y. (2019). *Eski Türklerin Kutsal Mezarları Kurganlar*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Djumagulov, Ç. (1987). *Epigrafika Kırgızii*, Frunze.
- Dodhökayeva, L. (1983). K Voprosu Proishojdeniya Kayrakov. *Tezisi Dokladov Vsesoyuznoy Nauçnoy Konferensii Kultura i İskusstv Kırgızii*, Leningrad: A.N. Kg. SSR, Vıpusk 2.
- Efendiyev, R. (1980). *Daşlar Danışır*. Bakü: Kençlik Yayınları.
- Ergin, M. (2002). *Orhun Abidleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Esin, E. (1997). *Türk Kültür Tarihi İç Asya'daki Erken Safhalar*. Ankara: AKM Yayınları.
- Goryaçeva, V. D. (1983). *Srednevekoviye gorodskiye tsentri i arhitekturnıye ansambli Kırgızii*, Frunze: İlim Yayınları.
- Goryaçeva, V. D. & Nastiç. V. N. (1983). Epigrafiçeskiye Pamyatniki Uzgena XII-XX vv. *Kırgızıya Pri Karahanidah*. Frunze: İlim Yayınları.
- Gülensoy, B. (1997). Kaya-Duvar Resimleri, Fresk ve Balballarda Eski Türk Tipi Figürleri. *ERDEM Dergisi*, Sayı 27. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.
- Kafesoğlu, İ. (1992). *Asya Türk Devletleri Tarihi*. Ankara: Türk Dünyası El

Kitabı, Ankara.

Karcaubay, S. (Ocak, 2013). Göktürk'ün Toprak Halkı. *Atlas Dergisi*. Sayı 238.

Kızlasov, İ. (2005). Balbal. *Bolşaya Rosiyskaya Ensiklopediya C. II*. Moskva.

Klyaştorıny, S. (1964). *Drevnetyurkskiye runičeskiye Pamyatniki kak istočnik po istorii Sredney Azii*. Moskova: Nauka Yayınları.

Kolçenko, V. (2007). Novoye Ob Ossuariyah v Çuyskoy Dolını. *MİAK Dergisi*. Sayı II. Bişkek.

Kraçkovskaya, V. A. (1953). V. V. Bartold-Numizmat i Epigrafist. *Epigrafika Vostoka Dergisi*. Sayı VIII. Leningrad: A.K. Yayınları.

Kuşoğlu, Z. (1984). *Mezar Taşlarında Huve'l – Bâki*. İstanbul: Renkler Matbaacılık.

Oğuz, B. (1983). *Mezartaşında Simgeleşen İnançlar*. İstanbul: Anadolu Aydınlanma Vakfı.

Masson, M. E. (1953). Srednevekoviye Namogilniye Kirpiçi iz Mariyskogo Oazisa. *Epigrafika Vostoka Dergisi*. Sayı VIII. Leningrad: A.K. Yayınları.

Roux, J. (1994). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*. çev. Aykut K. İşaret Yayınları.

Roux, J. (2005). *Orta Asya'da Kutsal Bitikler ve Hayvanlar*. çev. Aykut K. Kabalcı Yayınları.

Rustamova, M. (2019). *Karahanlı Devri Mimarisi ve Bezemeleri*. Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi. İstanbul.

Suhareva, O. (1976). *Kvartalınaya Obşına Pozdnefeodalnego Goroda Buharı*. Moskova: Nauka Yayınları.

Samsakçı, M. (2015). *Türk Mezar Taşı Edebiyatı*. Kitâbevi Yayınları.

Şer, A. (1966). *Kamennoye İzvayaniya Semireçya*. Moskova: Nauka Yayınları.

Taşoğlu, A. (2018). *Gök – Türkler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Türker, C. H. (2009). *Yenilgiler Balbalı*. İstanbul: Simurg Yayınları.

Yakob, A. (1966). *Kamenniye İzvayaniye Semireçya*. Leningrad: Akademiya Nauk Yayınları.

İnternetten alınan kaynaklar.

Kül Tigin Heykelinin Başı (kul-tigin-heykelinin-basi | Okur Yazarım (okuryazarim.com, Erişim: 2021).

Bilge Kağan Kitâbesi (<https://yenidenergenekon.com/bilge-kagan-kitâbesi/> Erişim: 02.08.2022).

Orhun Abideleri. (<https://forum-eurasica.ru/topic/3445>, Erişim: Temmuz,2021).

Anıt Heykel Örnekleri. (Balballar) (7. «Половецкие бабы» как старые надгробные изваяния наших предков XIV–XVI веков. Жанна д’Арк, Самсон и русская история (wikireading.ru), Erişim: Kadım, 2021).

Kumanlar Tarafından Yapılan Anıt Heykel (Kumanlar - Vikipedi (wikipedia.org), Erişim: 09.09.2021).

Teslim Abdal Köyü Mezarlığında Bulunan Anıt Heykel, (<https://galeri.uludagsozluk.com/r/elaz%C4%B1%C4%9F-baskil-teslim-abdal>, Erişim: 11.08.2021).

Denizli’de Bulunan Anıt Heykel, (<https://www.denizligazetesi.com/denizlinin-uzun-sacli-mezar-taslari-makale,71527.htm>, Erişim: 11.08.2021).

Molla Peyrevi Mescidindeki Kayrak Taşı (<https://xs.uz/uz/post/bukhoroda-noyob-topilma-aniqlandi-unda-nimalar-yozilgan>, Erişim, 08.09.2021).

Kayrak Taşının Eskizi (<https://xs.uz/uz/post/bukhoroda-noyob-topilma-aniqlandi-unda-nimalar-yozilgan>, Erişim, 08.09.2021).

Şeyh Fâzıl Türbesinin İçinde Bulunan Kayrak Taşları (<httpwww.photo.kggalere-yaosnovnyekyrgyzstan-strana-turizma4172-mavzoley-shah-fazil>, Erişim, 2021).

SİNEMADA ASPERGER SENDROMU BAĞLAMINDA BENİM ADIM KHAM FİLMİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

EVALUATION OF MY NAME KHAM MOVIE IN THE CONTEXT OF ASPERGER SYNDROME IN CINEMA

DOI: 10.33404/anasay.1147331

Çalışma Türü: Araştırma Makalesi / Research Article

Gülşah ERDUR* - Gözde SUNAL**

ÖZ

Geçmişten günümüze sinema psikolojiden, psikoloji sinemadan yararlanmışır. Psikoloji bilim dalı insan doğasını aktarmaya anlamaya yönelik bir bilimken sinema ise insana dair tüm bu süreci perdeye yansıtmaya çalışan bir sanat dalı olarak karşımıza çıkmaktadır. Psikolojinin dallarından ve konularından esinlenilerek yazılan film senaryolarında özellikle yaratılan karakterlerin psikolojik süreçlerinden ilham alınmaktadır. Sinema tarihi açısından oldukça önemli olan filmlerin geneline baktığımızda, senaryolarının ya da oyunculuk performanslarının psikolojik teorilere dayandığını söyleyebiliriz. Diğer taraftan da psikolojik bozuklukların tanılarının konmasında ve tedavi edinmesinde kullanılan bir metot olarak görülmektedir. Özellikle son yıllarda edebiyatta, sinemada ve televizyonda nörogelişimsel bir bozukluklar işlenmektedir. Bu bozukluklar-

dan biri olan asperger sendromlu karakterlerin yer aldığı film kurguları izleyicinin zihinsel gerilikle ilişkilendirdiği otistik bozukluklara farklı bir bakış açısı teşvik etmede de rolü büyüktür.

Bu noktadan hareketle çalışmada, sinemada asperger sendromunun işlenişine örnek bir film olan *Benim Adım Khan* (2010) filmi incelenecektir. Asperger sendromuyla yaşamını sürdürmeye çalışan ana karakter Khan'ın, günlük hayatta yaşadığı sorunlar ve çevresiyle olan ilişkisi ele alınmaktadır. Karakterin yaşadığı sıkıntılarla beraber toplumun bilinçlendirilmesi doğrultusunda önemli bir yer teşkil eden filmin asperger sendromu bağlamında sinemada işlenişinin değerlendirilmesi hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sinema, Psikoloji, Asperger Sendromu, Benim Adım Khan Filmi, Otizm, Film Eleştirisi

ABSTRACT

From past to present, cinema has benefited from psychology and psychology from cinema. Psychology is a science that aims to convey and understand human nature, while cinema is a branch of art that tries to reflect this whole process about human beings on the screen. In the film scenarios written by being inspired by the branches and subjects of psychology, inspiration is taken especially at the point of psychology of the characters created. When we look at the films that are very important in terms of cinema history, we can say that their scripts or acting performances are based on psychological theories. On the other hand, it is seen as a method used in diagnosing and treating psychological disorders.

Especially in recent years, neurodevelopmental disorders have been processed in literature, cinema and television. Film fictions featuring characters with asperger syndrome, one of these disorders, also play a major role in encouraging a different perspective on autistic disorders, which the audience associates with mental retardation.

From this point of view, the film *My Name is Khan* (2010), which is an example of the treatment of asperger syndrome in cinema, will be examined in the study. The main character Khan, who is trying to continue his life with asperger syndrome, deals with the problems he experiences in daily life and his relationship with his environment. It is aimed to evaluate the processing of

the film in the cinema in the context of asperger syndrome, which constitutes an important place in the direction of raising public awareness along with the difficulties experienced by the character.

Keywords: inema, Psychology, Asperger Syndrome, My Name Is Khan Movie, Autism, Film riticism.

Giriş

Geçmişten günümüze dünyamızın, sosyal, politik ve kültürel ruhunda rol oynayan sinemanın, eğlence ve eğitim kaynağı olarak da önemli bir etkisi olduğu bilinmektedir. Sinema sanatı, insan ilişkilerini izleyiciye sunarken psikoloji biliminden de yararlanmaktadır. Filmler, karakter tarzlarının ve psikopatolojik bozuklukların yanında kişisel dinamiklerin gerçekçi tasvirlerine ve sosyal normlara atıfta bulunan alt metinler sunmaktadırlar (Öner, 1989, s. 725).

Sinema, görüntüsü ve sesiyle eğlence kültürü içinde bir duygu uyandırıcıdır ve başlı başına tıp eğitimi evreninde yararlı bir kaynak haline gelmiştir. Geniş kitlelere ulaşan sinema sanatı sayesinde (hastalıklar ve hepsinden önemlisi hastalar ve aileleri hakkında) daha fazla şey öğrenebilir ve daha iyi öğretilebilir durumu doğmuştur. Geçmişten günümüze etkileşim içerisinde olan sinema sanatı ve psikoloji bilim dalının birbiriyle paylaşım içerisinde olduğu bilinmektedir. Senaryo yazarları için psikolojik anormalliklerin konu edilmesi seyirci açısından yüzeyselliği yok edip dikkat çekici hale gelmektedir. Sinema tarihine damgasını vuran filmlere baktığımızda psikolojik bozukluk teorileriyle ele alınan filmler olduğu görülmektedir. Sinema, psikoloji bilim dalını bir metin olarak kullanırken aslında psikoloji de sinemayı çeşitli psikolojik bozukluklarının tedavisinde ve toplumların farkındalığını artırmada kullanmak-tadır. Bu doğrultuda düşünüldüğünde çalışmamıza konu olan otizm temasıyla yola çıkan filmlerin, topluma engellilik sürecinde nasıl davranılması gerektiğini ve beklentileri karşılama yönünde bir araç olduğu söylenebilir (Türkmen, Kalpaklı ve Sevinç, 2015, s. 383).

Zihinsel bozukluklar ve hastalıklar, toplumsal olarak rahatsızlık olarak kabul edilir ve bu nedenle filmlerde merkezi olarak ele alınması için yeterli dramatik alan sunar. İzleyiciler burada sunulan bilgilerin doğru olduğunu kabul eder. Filmler, gerçekliğin yalnızca bir yansımasını yaratabilmesine rağmen, gerçekliği inşa etmenin bir aracıdır. Filmlerin asıl amacı, geniş bir izleyici kitesine hitap eden ve heyecan yaratan anlar yaşatmaktır. Bunu başarmak için, özel-

likle zihinsel bozuklukları ele alırken, karmaşık içeriğin ve semptom yelpazesinin azaltılması gereklidir. Bu basitleştirilmiş temsiller gerçek ve doğru olarak algılanır ve sosyal modele entegre edilir. Sonuç olarak, sunulan yetersizliklerin basmakalıp ve klişe yüklü bir görüntüsü oluşturulmaktadır.

Nörogelişimsel bir bozukluk olan otizmin sinema ile arasındaki bağ, erken çocukluk dönemindeki çocuğun bilişsel gelişimini karakterize eden üçlü dikkat (çocuk-yetişkin-nesne/olay) ile onun algıladığı üçlü dikkat arasında ince bir bağın olduğu düşünce üzerine kuruludur. Nörogelişimsel bozukluklar sinemada hem izleyicinin hem de yönetmenin (izleyici-yönetmen-film) bakış açısıyla kendini gösterir. Yaşadığımız dönemde farkındalık yaratmada oldukça etkili olan sinema sanatı, otizmi değişik boyutlarda incelemektedir. Elbette sinema, belirli özelliklere sahip karakterler yaratırken, gerçekliği her zaman bir dereceye kadar abartır, drama veya komediye doğru uç noktaları öne çıkarır. Bu durum geniş bir izleyici kitlesini çekmenin ve duygular uyandırmanın tek yoludur. Örneğin, Rain Man filminde de oyuncumuz otistik savant rolünde bir karakter canlandırmış ve bu karakter için uzun süre bu bozukluğun belirtileri üzerinde çalışmıştır. Mary and Max, Mozart ve Balina, Ben X gibi örnek filmlerde de sendroma dair içeriklerle sıklıkla karşılaşmaktadır.

Bu çerçevede çalışmamıza konu olan Otizm Spekturum Bozuklukları adı altında ele alınan asperger sendromunun sinemada işlenişini örnekleyen *Benim Adım Khan* (2010) filminin çözümlenmesi hedeflenmektedir.

1. ASPERGER SENDROMUNA GENEL BİR BAKIŞ

Günümüzde Otizm Spektrum Bozukluğu çatısı altında bulunan Asperger Sendromu terimi ilk olarak 1940'lı yıllarda Viyanalı çocuk doktoru Hans Asperger tarafından normal zekâ ve dil destekli çocuklar gözlemlenerek "Otistik psikopati" (otistik psikopatlar) adıyla duyulmuştur. Dönemin bazı bilim insanları gibi Nazi Almanyası ile ilişki içerisinde olan Hans Asperger'in engelli çocukların ortadan kaldırıldığı bir Nazi programında aktif şekilde rol aldığı öne sürülmüştür (Czech, 2018, s. 29). Hastalarını geniş bir yaş aralığında inceleyen Hans Asperger, sosyal ve takıntılı özelliklerinin klinik ortamın dışında basitçe ve eksantrik taraflarını ele almıştır. Asperger Otistik psikopati adını verdiği çalışmasında, incelediği iki yüz çocuktan dördünün kendilerini sosyal anlamda ifade etme zorluğu yaşadığını, zekâ seviyelerinin normal veya normalin üstü gibi olduğu görünse de sözsüz iletişim becerileri ve empatiden yoksun oldukla-

rını aktarmıştır. İncelediği çocukların, fiziksel olarak beceriksizliği önemli bir bulgu olarak görülmüştür. Asperger'in küçük profesörler olarak tanımladığı bu çocukların sözlü iletişimlerinin kopuk ve aşırı resmi olduğu, ilgi alanlarının dar ve tek bir doğrultuda ilerlediği görülmüştür (Korkmaz, 2019, s. 26).

Asperger terimi, 1981 yılında Ulusal Otistik Topluluğunun (National Autistic Society) kurucularından Lorna Wing isimli bir araştırmacı tarafından duyulmuştur. Otizmi birçok dereceli bir zihinsel bozukluk olarak tanımlamada etkili olan, zekâ spektrumundaki insanları etkileyen ve otizme en hafif biçimi olan asperger sendromu adını veren İngiliz psikiyatrist Dr. Lorna Wing, 20. yüzyılın ortalarına kadar neredeyse hiç duyulmamış olan ve şimdi dünyadaki birçok çocuğun yaşamını etkilediği söylenen bir davranış alanının haritasının yeniden çizilmesine yardımcı olmuştur. Otizmi tek bir durum olarak değil, ilgili problemlerin bir yelpazesi olarak kabul etmesiyle geniş çapta itibar gördüğü bilinmektedir. Aynı zamanda Avusturyalı psikiyatrist Hans Asperger'in çalışmalarını yeniden keşfetmesiyle tanınan Wing, okul çalışmalarına kayıtsız olan ancak trenler, dinazorlar gibi bir veya iki konuyla yoğun bir şekilde ilgilenen bir grup zeki çocukta otizmi yeniden tarif etmiştir. Dr. Asperger'in, tüm otistik çocukların bilişsel olarak engelli veya şizofren olduğu yönündeki yaygın inanişaya meydan okuyan ve II. Dünya Savaşı sırasında fark edilmeyen 1944'te İsviçre'de yayınladığı bulguları, doktor Wing tarafından yeniden ele alındı. Dr. Wing, 1981'de yayınlanan "Asperger sendromu: Klinik Bir Hesap" adlı kendi makalesinde bulgularını açıkladı. Bir Amerikan örgütü olan Otizm Derneği'nin başkanı Scott Badesch, Dr. Wing'in makalesi yayınlanıncaya kadar, "Asperger'i Asperger dışında kimse duymamıştı" dedi. Dr. Wing'in makalesi, önemli bir bilimsel araştırma grubunu geri kazanmanın yanı sıra, Asperger sendromuna, makalesinde öne sürdüğü daha geniş ve güçlü bir kanıtla girmiştir. Wing'e göre otizm, ortak kökleri paylaşan ve bazıları birbirinden çarpıcı biçimde farklı olan bir bozukluklar yelpazesi olarak anlaşılmalıdır. Asperger tarafından Otistik psikopati diye tanımlanan çalışma, psikopatı sosyopatik davranışla eşitleme yönündeki popüler eğilim sebebiyle yanlış anlaşılmalara yol açmış ve tartışma konusu olmuştur. Çalışmayı Asperger adıyla geliştiren Wing, bilim ve sanatta ilerlemek esasında otistik bireylere ihtiyaç duyulduğuna inanmış ve bu doğrultuda çalışmalar yürütmüştür (Berney, 2004, s. 341-351). Doktor Wing, otizmin birçok dereceli bir zihinsel bozukluk olduğunu ve asperger sendromunun bunlardan biri olduğunu tanımlamada etkin rol almıştır. Asperger sendromu

ilk olarak 1994 yılında *Amerikan Psikiyatri Birliği'nin Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve İstatistiksel El Kitabı*'na (DSM-IV) eklendi. 2013 yılında yayınlanan DSM-V kitabında ise ayrı bir tanı kategorisinden çıkarılan Asperger Sendromu, Otizm Spektrum Bozukluğu tanısı altında toplanmıştır (Anlı, 2005, s. 2).

Asperger sendromu, sözel olmayan davranışlar, akran ilişkileri geliştirmede başarısızlık ve sınırlı, tekrarlayan ve basmakalıp ilgi veya davranış kalıpları ile sosyal karşılıklık eksikliği gibi sosyal etkileşimlerdeki bozulmalarla karakterize edilen yaygın bir gelişimsel bozukluktur. Asperger tanılı çocuklarda, genellikle normal çocuklarda beklenen yaşta konuşmaya başlarken yürüme gecikebilir. Tam bir dilbilgisi bilgisi güç elde edilir ve birinci şahıs formlarının yerine ikinci veya üçüncünün değiştirilmesiyle zamirleri doğru kullanmakta zorluk olabilir. Konuşmanın içeriği anormaldir, bilgiç olma eğilimindedir ve genellikle ilgi alanları doğrultusunda uzun tartışmalardan oluşur. Bazen bir kelime veya deyim kalıplaşmış bir şekilde tekrar edilir. İletişimin sözlü olmayan yönleri zayıftır. Öfke veya üzölmek gibi güçlü duygular dışında çok az yüz ifadesi taşırlar. Vokal tonlama monoton ve boğuk ya da abartılı olma eğilimindedir. Hareketler sınırlıdır ve sakarlık sık görölen bir durumdur. Bununla beraber hareketlere eşlik eden konuşma uyumsuz ilerler. Diğer insanların mimiklerini ve jestlerini anlama yönleri oldukça zayıftır ve asperger sendromlu kişi bu tür sözel olmayan işaretleri yanlış yorumlayabilir veya görmezden gelebilir. Kaba motor hareketlerinde beceriksiz ve koordinasyonsuzluk hakimdir. Duruş ve yürüyüş tuhaf görünmektedir. Asperger sendromuna sahip çocuklar, genellikle nesnelere döndürmekten ve hareket duruncaya kadar izlemekten zevk alırlar. Belirli eşyalara yoğun bir şekilde bağlanma eğilimi gösterirler ve tanıdık yerlerden uzakta olduklarında çok mutsuz olurlar. Değişime direnç gösterirler. Sendromu en tipik biçimde olanlar, belirli becerilerin yanı sıra bozukluklara da sahiptir. Mükemmel ezber yapabilen hafızaları vardır ve astronomi, jeoloji, buharlı tren tarihi, kraliyet soyağacı, otobüs tarifeleri, tarih öncesi canavarlar veya bir televizyon dizisindeki karakterler gibi bir veya iki konuya yoğun bir şekilde ilgi duyarlar. Seçtikleri alanla ilgili mevcut her gerçeği özümserler ve dinleyici ilgilensin ya da ilgilenmesin, onun hakkında uzun uzun konuşurlar, ancak öğrendikleri gerçeklerin anlamını çok az kavrarlar. Satranç gibi iyi bir ezbere ihtiyaç duyan masa oyunlarında da başarılı olabilirler ve bazılarının müzik yeteneği vardır (Korkmaz, 2019, s. 107).

Asperger sendromunun en belirgin özelliklerinden biri iki yönlü sosyal etkileşim noktasındaki bozukluk olarak değerlendirilmektedir. Bu durum önce-

likle sosyal temastan çekilme arzusundan kaynaklanmamaktadır. Sorun, sosyal davranışı yöneten kuralları anlama ve kullanma yeteneğinin eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Bu kurallar yazılı olmayan, belirtilmeyen lakin karmaşık, sürekli değişen ve konuşmayı, jestleri, duruşu, hareketi, göz temasını, kıyafet seçimini, başkalarına yakınlığı ve davranışın diğer birçok yönünü etkiler. Bu alandaki beceri derecesi normal insanlar arasında değişir ancak asperger sendromlu birey normal aralığın dışındadır. Sosyal davranışları tuhaftır. Zorluklarının farkında olabilirler ve hatta bunları aşmak için çaba harcarlar, ancak uygunsuz yollarla ve başarısız olduklarının sinyalini verirler. Yaklaşımlarını ve tepkilerini başkalarının ihtiyaçlarına ve kişiliklerine uyacak şekilde hareket etme sezgisine sahip değildirler (Yıldız ve Akmanoğlu, 2021, s. 290). Asperger sendromlu bireyleri otizmli insanlardan farklı kılan şeyin daha fazla etkileşim arzusu olduğu söylenebilir. Sosyal etkileşimlerinde uzak veya pasif olarak tanımlanabilecek daha klasik otistik çocukların aksine, asperger sendromlu çocuklar aktif ama tuhaf olma eğilimindedir. Sürekli yalnız kalmakla yetinmezler, başkalarıyla arkadaşlıklar kurmanın özlemini duyarlar. Arkadaşlığın nasıl yürütüleceği konusunda sıkıntı yaşarlar. Yaklaşımları garip ve tek taraflıdır. Karşıdaki kişinin de dikkate alınması gereken ihtiyaç ve istekleri olduğunu anlama eksikliği sorunu yaşarlar. Sosyal veya duygusal ipuçlarını iyi okuyamadıkları için duyarsız, saldırgan veya tuhaf görünürler ancak nasıl algılandıkları konusunda çok az ön görüleri vardır (Adams, 1973, s. 187).

2. SİNEMADA ASPERGER SENDROMUNUN İŞLENİŞİ

Sinema, kendinden önceki sanatlar gibi insanın sorunlarından, deneyimlerinden, hayallerinden, çatışmalarından ve kaygılarından beslenmiştir. Sinemanın büyük kitlelere ve genel olarak kamuya ulaşmanın kültürel bir aracı olduğundan, toplumla ve mevcut normlarla ilişkili olduğu bilinmektedir. Bu durum psikiyatri içinde geçerlidir. Aynı çağda doğan sinema ve psikiyatri de en başından beri aynı konuyu paylaşmıştır. İkisi de her zaman düşünceler, duygular, motivasyonlar, davranışlar ve hayat hikayeleriyle uğraşmıştır.

Otistik karakterlere sahip filmleri teşhisle ve insanlarla ilgili olarak iki türde incelemek mümkündür. İlki, yalnızca otistik bireyin günlük veya benzersiz zorluklarıyla başa çıkmaya, normal bir yaşam sürdürme mücadelesine, basmakalıp semptomlara ve otistik karakterlerin sevdiklerinin karşılaştığı ve bu karakterlerin görmezden geldiği strese odaklanma eğilimindedir. İkinci durum

ise otizmlili bireyin teşhisin getirdiği zorluklarla beraber genel ilişki çerçevesine odaklanmaktadır. Bu filmlerin kahramanlarının görüntüleri dramatize edilir. Özellikle, bu durum otizm spektrum bozuklukları tanısının alt kategorisinde incelenen asperger sendromu için de söz konusudur. Belirtiler arasında olan sık sallanma, konuşma güçlükleri, az gelişmiş empati kahramanların temel özellikleri olarak işlenmektedir. Filmlerdeki otistik karakterler, sosyal olarak beceriksiz veya uyumsuzdur, herhangi bir değişikliği kabul etmezler. Geniş bilgiye sahip oldukları özel ilgileri vardır, dış ve kaotik dünyaya karşı oldukça savunmasızdırlar.

Bollywood tarzı uzun ama oldukça hafif *Benim Adım Khan*, izlenmesi zor Belçikalı *Ben X* ve Avustralya yapımı animasyon filmi *Mary and Max* bu tür kahramanlara sahip filmlere örnek olarak verilebilir. Filmlerde temsil edilen otistik insanlar genellikle egzotik bir öteki ya da bir olay örgüsü aygıtı olarak sergilenmiş, bu da güçlü varsayımları ve klişeleri daha da gömmüştür. Otizm, tipik olarak, idealize edilmiş bir normallikten bir sapma olarak, film yapma fırsatları önceden var olan bir sinema diline ve tasarım gereği otistik sanatçıları ve yapımcıları dışlayan üretim modeline geri döndüğü bir açık model içinde temsil edilir.

Otizmin sinemayla ilişkisi, son yıllarda çağdaş ve tarihi otistik yaşamlar hakkında farkındalık yaratma ve öz-savunmayı teşvik etme aracı olmuştur. Otizmin sinemadaki temsilleri geçmişten günümüze artarak devam etmektedir. Bu temsiller edebiyatta olduğu gibi tekrar eden özellikler, motifler, figürlü süslemelerle oluşan hikâyeye çerçevesinde görülmektedir. Genellikle kolektif kültür ve toplumsal farkındalık için bir araç olan sinema dünyası, izleyiciye küçük şaheserler vererek bu konuya da kendini adanmıştır. 1960'lardan itibaren otizm ve asperger sendromu tanılarıyla ilgili tasvirler daha sık görünür olmuştur. İzleyicinin bakış açısı romanlardaki, televizyonlardaki ve sinemadaki kurgusal tasvirler çerçevesinde şekillenmiş, farkındalıkları artmıştır. 1990'ların sonlarına doğru otizmin medyadaki temsili giderek hız kazanmıştır. İzleyicinin otizm anlayışı 1988 yapımı *Rain Man* filmi ile farklı bir boyuta ulaşmıştır.

3. BENİM ADIM KHAN FİLMİNİN ASPERGER SENDROMU BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

3.1. Filmin Künyesi

Filmin Adı: Benim Adım Khan

Yıl: 2010

Tür: Drama

Süre: 165 dk.

Ülke: Hindistan, Amerika Birleşik Devletleri

Yönetmen: Karan Johar

Yapım: Dharma Productions, Fox Star Studios, Fox Projektör Resimleri, Red Chillies

Senaryo: Shibani Bathija

Oyuncular: Shah Rukh Khan, Kajol, Soniya Jehan, Jimmy Shergill.

Müzik: Shankar Mahadevan, Ehsaan Noorani, Loy Mendonca

3.2. Filmin Tematik Yapısı

Hikâyesi dönüş tekniğiyle ana karakter Rizvan Khan'ın Bombay Yarımadası'ndaki Borivali şehrinde yaşadığı çocukluk zamanlarını göstererek geri döner. Khan'a çocukken otizm teşhisi konur ve ana semptom olarak başkalarıyla ilişki kurmanın zorluğu gösterilir. Çocukluğu, 1970'lerde kardeşi Zakir (Jimmy Shergill) ve annesi Razia'dan (Zarina Wahab) oluşan Müslüman ailesiyle geçer. Mekanik ve nesne onarımı konusundaki yeteneği annesinin onu eğitmesi için götürdüğü biri tarafından desteklenir.

Annesinin ölümünden sonra yetişkin Khan (Shahrukh Khan) kardeşinin yerleştiği San Francisco'ya gitmeye karar verir. Yerel bir üniversitede psikoloji profesörü olan baldızı Haseena (Sonja Jehan) kendisine yanlış teşhis konduğunu ve otizm olduğuna inanılan şeyin aslında asperger sendromu olduğunu keşfederek büyük bir şehirde fobilerini kontrol etmesine yardım eder. Hediye olarak, ondan dünyayı ön izlemesine ve yolculuğunu kaydetmesine yardımcı olan bir video kamera alır. Kısa bir süre sonra, erkek kardeşi için bir satıcı olarak çalışırken, boşanmış ve Sam (Yuvan Makkar) adında bir çocuk annesi olan Hindu bayan kuaförü Mandira (Kajol Mukherje) ile tanışır. Rizvan, kadınla tanıştığında âşık olur ama kadın onu bir kadının gözünden görmeye isteksizdir, yine de yakın arkadaş olurlar ve Sam ile derin bir dostluk geliştirirler, ta ki Sam onu kazanmayı başarıp onunla evlenmeyi kabul edene kadar çabalar. Rizvan Müslüman, Mandira ise Hindu olduğundan, bu duruma karşı çıkan erkek kardeşi ile Rizvan'ın ilişkileri kesilme noktasına gelir.

2001 yılında, İkiz Kuleler Saldırısının bir sonucu olarak hem kahramanın yakın çevresinde hem de ülkede yaşayan tüm OrtDoğulular için bir dizi dramatik olayı gerektiren İslamofobiyi doğurur. Bir elektronik mağazanın sahibi (Sumeet Raghavan) her gün yoldan geçenlerin hakaretine katlanmak zorunda kalır, Haseena öğrencileri tarafından taciz ve saldırıya uğrar, öyle ki Zakir dikkat çekmemek için onu başörtüsü takmamaya ikna eder ve Rizvan'ın birçok tanıdığı ona sırtını döner. Durum oldukça zorlaşır ve çiftin işleri kötüye gider. Mark adında komşuları Afganistan'daki çatışmaları örtbas etmek için gider ve bir saldırıda öldürülür, Bu durum Sam ve Mark'ın eşi Reese arasındaki dostlukta bir bozulmasına neden olur çünkü Reese Müslümanlara olan nefretini Sam'den çıkarır. Arkadaşları Sam'e karşı tavır alır. Sam, okul futbol sahasında Reese ve arkadaşları tarafından saldırıya uğrar, birkaç saat sonra aldığı darbelerden biri sonucu kalp krizi geçirerek ölür. Davanın soruşturması, Reese ve arkadaşları sessiz kalmaya karar verdiğinde ve toplum Müslüman bir çocuğun ölümünü cezalandırmakla ilgilenmediği için hiçbir sonuca ulaşmaz. Mandira nefrete kapılır ve kendisine Müslüman soyadını verdiği için Rizvan'ı suçlar. Tartışmanın ortasında, ona kendisini affetmek için ne yapabileceğini sorduğunda, Mandira alaycı bir şekilde, Amerika Birleşik Devletleri başkanını araması ve ona söyleyene kadar geri dönmemesi gerektiğini söyler. Rizvan Khan asperger sendromundan ötürü bu durumu ciddiye alır ve Sam'in masum olduğunu tüm ülkenin önünde açıklığa kavuşturmak ve ABD Başkanı'na benim adım Khan ve ben bir terörist değilim demek için uzun bir yolculuğa çıkar.

1.3. Asperger Sendromu Bağlamında Benim Adım Khan Filminin Değerlendirilmesi

Hindistan'ın Mumbai kentinde bir gecekondu mahallesinde annesi ve kardeşiyle yaşayan Rizvan Khan diğer çocuklardan farklıdır. Khan, sosyal iletişim ve davranış biçimlerinde zorluklarla karakterize olan asperger sendromundan muzdariptir. Asperger sendromunun ana karakter Khan'ın davranışlarındaki etkisi film boyunca görülmektedir. Filmin çocukluk dönemine dair ilk sahnesinde Khan tamirhanededir ve tanımadığı bir adamın “Burayı babanın ahırını mı sandın evine git orda zaman öldür” cümlesinden sonra öldürmek eylemini anlamsız tekrarlar ve evde annesine zaman öldürmek istediğini iletir. Khan, mecaz anlamları ya da deyimleri anlamakta güçlük çeker zira bu durum Asperger sendromunun genel özelliklerinden biridir. Asperger Sendromlu kişi söylenenleri harfi harfine yorumlar. Kişi gizli, örtük veya çoklu anlamların yeterince

farkında değildir. Bu özellik aynı zamanda yaygın deyimlerin veya metaforların anlaşılmasını da etkiler. Asperger sendromlu kişilerde dil bozukluğu yoktur, ancak sözlü ifadelerin kullanımı ve anlaşılması çok gerçekçidir; bir yaklaşım sırasında, belirli bir konuda anormal bir saplantı veya tek taraflı laf kalabalığı meydana gelebilir. Hayal gücünün kullanımı gibi soyutlama kapasitesi de sınırlıdır. Bu pragmatik kusurlar, düşüncenin katılığında ve ironi ve deyimleri tanımadaki veya metaforları ve şakaları anlamadaki zorlukta da belirgindir (Anlı, 2005, s. 18).

Khan, fiziksel temastan hoşlanmamaktadır ve annesi sarılmak için izin isteyerek dokunur. Dokunma eylemi Khan için zor bir eylemdir. Fiziksel temas asperger sendromunda önemli bir sorun olarak bilinmektedir. Dokunsal sistem, cildimizde bulunan duyuşal reseptörlerden bilgi alır ve iletir. Rahim ortamından ayrıldığıımızda çevremizdeki dünya hakkında bilgi almamız dokunsal sistem aracılığıyla olur ve sosyal ve duyuşal gelişimimize katkıda bulunur. Asperger sendromlu kişi çoğu insan tarafından tarafsız bir şekilde algılanan bazı dokunsal uyaran türlerine olumsuz ve orantısız tepkiler verebilir, teması reddeder ve dokunulduğunda savaşarak veya kaçarak tepki verir (Korkmaz,2019, S.160). Khan'ın fiziksel temasa karşı duyarlılığı film boyunca görülmektedir.

Başlangıçta seyirci, filmin nörolojik bir farklılıkla ilgilendiğine inanmaya yönlendirilir. Nörotipik bir ortamda büyüyen otistik bir çocuk; yaşlıları tarafından gaddarca davranılan, ancak annesi tarafından sevilen ve anlaşılın Khan dış ses olarak şu şekilde anlatır annesini:

-Hiçbir doktor ona neden böyle farklı bir çocuk olduğumu anlatamamıştı ona ama annem neden böyle olduğumu öğrenme gereği duymuyordu nedenini bilme ihtiyacı hiç hissetmedi. Nasıl bilmiyorum ama beni tanımanın bir yolunu bulmuştu (11' 30").

Sonra olay örgüsü beklenmedik bir şekilde oldukça farklı bir noktaya odaklanır; Mumbai'de Müslümanlar ve Hindular arasında ayaklanmalar patlak verir. Etnik ve dini rekabet hikâyesinin odak noktası haline gelir. Khan 1983 Hindu-Müslüman ayaklanmasına tanıklık eder. Sokakta duyduğu ırkçı ve nefret içeren cümleleri tekrarlar. Asperger sendromunda dışarıdan duyulan konuşmaların tekrarı(ekolali) olası bir durum olarak değerlendirilmektedir. Ekolali kelimelelerin, seslerin veya cümlelerin kesin olarak tekrarı veya yüksek sesle okunmasıdır. Farklı ekolali türleri vardır. Sözcükler daha sonra tekrarlandığında buna gecikmiş ekolali denir (Tosun, 2021, s. 580).

Annesi nefret söylemlerini tekrarlayan Khan'ı duyar ve bunları nerden duyduğunu sorar. Dışarıdan duyduğunu söyleyen Khan için durumu basitçe anlatan iki insan resmi çizip hangisinin Hindu hangisinin Müslüman olduğunu sorar. Khan ikisinin de aynı olduğu nu söyleyince annesi Khan'a hayatının geri kalanında rehberlik edecek şu sözleri söyler:

-Bu dünyada iki tür insan vardır. Hep iyi şeyler yapan iyi insanlar bir de kötülük yapan kötü insanlar... İşte insanlar arasındaki fark bu. Başka bir fark yoktur (13'42").

Khan'ın annesi barışçıl ve hoşgörü içeren iyi insan ve kötü insan mesajın-dan sonra Khan'ı yetiştirmesi ve iyilikle işlemesi umuduyla Bay Vadya adında bir öğretmene götürür. Vadya, Khan'ın hayatında bir özel eğitim öğretmeni gibi önem teşkil eder. Hem akademik olarak hem de hayata dair çok şey öğre-tir. Khan'ın ezber yeteneği çok iyidir. Ayrıca mekanik olarak kıvrak bir zekaya sahiptir. Khan, su basan bir alanı bisiklet düzeneği kurarak suyu boşaltır. Başka bir sahnede Khan, elektronik eşyaları tamir eder. Asperger sendromlu bireyler özel ilgi alanına sahiptirler. Bu durum yoğun ilgi alanlarında üstün yeteneklerle kendini gösterebilir. Bunlar güçlü hafızaları sayesinde olur. Adeta bir fotoğraf makinasını andıran bir hafızaya sahiptirler. İlgi alanları noktasında hayatları boyunca bilgi toplayıp bir ansiklopedi gibi bilgi hazinesi kıvamında görülebilir-ler. Yoğun ilgi alanları mekanik, matematik, biyoloji, televizyon, videolar, dina-zorlar, uzay sistemi, video oyunları, araba markaları, politika, bellek oyunları, zamanlar, sayılar, harfler olabilir (Korkmaz, 2019. s. 73). Khan'ın mekanik zekâsı toplumda saygın bir edinmesini sağlar.

Khan'ın hem çocukluğunda hem de ileri yaşlarında göz iletişiminin zayıf olduğu söylenebilir. Göz iletişimi önemli bir iletişim şeklidir. Ancak göz iletişimde iki kişiye ait bir dilin olması gerekir. Ancak asperger sendromlu bireylerde durum bu değildir. Göz iletişimi onlar için arzu edilen doğal bir durum değildir zira asperger sendromlu bireyler dilin yorumlanmasında sorun yaşarlar. Bu sebeple göz teması ya yok denecek kadar azdır ya da kısa sürelidir (Roy & Wolfgang, 2015, s. 270).

Khan, engellilik durumundan ötürü sosyal sıkıntılar yaşar lakin Khan'ın diğer çocuklardan farklı olduğunu anlayan annesi Razia Khan, oğlunun dünyaya umutlu ve iyimser bakmasına rehberlik eder. Anne sevgisi ve desteğinin yaşamının ileri yıllarında Khan için sağlam temel oluşturduğu söylenebilir.

Ayrıca Khan'ın özel durumunu fark edip onu günümüzde özel eğitim öğretmeni olarak adlandırılan bir öğretmene eğitmesi için götürmesi asperger sendromlu çocuklara erken müdahale noktasında iyi bir mesaj vermektedir. Bu bağlamda Benim Adım Khan filminin anne temsilinin önemli bir yer teşkil ettiğini söylemek mümkündür.

Khan'ın kardeşi Zakir, annesinin Khan'a gösterdiği ilgiden rahatsız olur. 18 yaşına geldiğinde Amerika'da bir üniversiteden tam burs kazanır ve okumak için Amerika'ya gider. Kardeşinin gidişi Khan'ı üzer lakin duygularını belli edemez. Asperger sendromlu kişilerin duyguları en büyük gizemlerinin parçasıdır. Duyguları vardır ancak onların duygusal dünyalarının bizimkilerden farklı olduğu söylenebilir. Asperger sendromlu bir kişi duygularını farklı ifade ediyorsa, kendi duygularını da farklı şekilde yaşar. Bunun nedeni, bedensel bir duyumun bir duyguyla nasıl ilişkili olduğunu ya da olmadığını anlamada güçlük çekmeleridir. Asperger sendromlu bireylerin becerileri üzerine yapılan güncel araştırmalar, duygularla ilgili sosyal bilişlerinde zorluklar olduğunu göstermektedir. Bu nedenle olay örgüsünü anlama ve olaylara göre bir duygunun atfedilmesiyle ilgili sorunla mücadele ederler (Roy&Wolfgang, 2015, s. 278).

Her yaştan otizmlili insan, heyecan, can sıkıntısı, stres, korku ve kaygıya tepki olarak ara sıra bazen de sürekli olarak duyusal olarak uyarılabilir. Bu durum Otizm spektrum bozuklukları içinde yer alan asperger sendromunda da görülebilir (Jones&Meldal, 2001, s. 36). Film süresince Khan, annesinin defnedilme sahnesinde görüldüğü gibi stresli olduğu anlarda elindeki taşları döndürür. Khan'ın kardeşinin gidişinden ötürü yaşadığı can sıkıntısı, dokunsal olarak elindeki taşları döndürmesiyle açığa çıkar.

Khan, annesinin ölümünün ardından kardeşi Zakir'in yanına Amerika'ya gider. Zakir'in eşi Hasina ile tanışır. Hasina, üniversitede psikoloji bölümünde öğretmendir. Hasina, Khan'ın hareketlerini gözlemler ve Khan'a asperger tanısını koyan ilk kişi olur. Bu sekanstan sonra Khan'ın asperger sendromu tanısıyla beraber engellilik durumunu anlayıp ve sonrasında film süresince bu durum ile mücadelesine şahit oluruz.

-Hasina asıl sorunumun ne olduğunu fark eden ilk kişi olacaktı. Derdimin ne olduğunu artık o biliyordu. Yeni insanlarla tanışmaktan, yeni yerler görmekten korktuğumu anlamıştı. Sarı cisimlerden, keskin seslerden korktuğumu da biliyordu. Diğer insanlardan bu kadar farklı olmamın nedenini aslında iki keli-

meyle açıklamak mümkündür: Asperger Sendromu (24'06").

Khan, bir süre sonra kardeşinin şirketinde bitkisel güzellik ürünleri pazarlamacı olarak işe başlar. Khan, asperger sendromu bağlamında yaşadığı dezavantajı düzenli bir şekilde çalışarak bir yeteneğe çevirir. Ürünler hakkında araştırma yapıp çalışır. Pazarlama işine başladığında Khan'ın yalan söyleyememe durumuna tanık oluruz. Asperger sendromu tanılı bireyler son derece dürüsttürler. Aldatmanın yararını anlama ve ne zaman yararlı olduğunu bilme yeteneği, asperger sendromlu çocuğun gelişiminin sonlarına kadar, bazen ergenlik öncesine kadar bazen de hiç ortaya çıkmaz. Güçlü bir sosyal adalet duygusuna sahip olabilirler ve kurallarına göre oynayabilirler. Aynı zamanda ahlaki ve etik ilkelere güçlü bir şekilde inanırlar (Roy&Wolfgang, 2015, s. 288). Kardeşi tarafından desteklenip görev verilen Khan'ın, film süresince işini titiz ve etik bir şekilde devam ettirdiğini görürüz. Bu çerçevede düşünüldüğünde toplumun bilinçlenmesi ve duyarlılığın artması son derece önem teşkil etmektedir. Anlayışlı bir toplumda asperger sendromu tanılı kişinin tedirginliği azalır, topluma adaptasyonu artar ve kendini daha iyi şekilde ifade ederek yaşamını devam ettirir. Bu sekans yönetmenin, engellik bağlamında verilen destekle toplum duyarlılığının artması noktasında önem arz eden bir mesajı olarak değerlendirilebilir.

SONUÇ

Sinema ortaya çıktığı andan itibaren etrafındaki gerçekliğin bir yansıması olmaya çalışmıştır. Literatürde olduğu gibi, akıl hastalığının temsili sinemada çok erken dönemde dikkat çekebilecek ve genel halk için potansiyel olarak çekici olabilecek bir bileşen olarak ortaya çıktı. O kadar ki, Amerikalı psikiyatrist Irving Schneider şaka yollu ve biraz abartılı bir şekilde "Psikiyatri olmasaydı sinema onu icat etmek zorunda kalacaktı" vurgusunu yapar (Bhugra, 2003, s. 431). Kitle iletişiminin güçlü ve önemli biçimlerinden biri olan film, özellikle akıl hastalığı sorunlarıyla ilgili olarak izleyicilerin algıları üzerinde çok önemli bir etkiye sahiptir ve bu algı, popülistlerin yanlış yorumlamaları ve konuyla ilgili farkındalık eksikliği nedeniyle çok bulanıktır.

Amerikan Psikiyatri Birliği tarafından Otizm Spektrum Bozuklukları adı altında ele alınan asperger sendromu, sözel olmayan davranışlar, akran ilişkileri geliştirmede başarısızlık ve tekrarlayan ve basmakalıp ilgi veya davranış kalıpları ile sosyal karşılıklılık eksikliği gibi sosyal etkileşimlerdeki bozulmalarla karakterize edilen yaygın bir gelişimsel bozukluktur. Asperger sendromlu kişi-

ler genellikle belirgin semptomlar sergilerler. Diğer kişilerdeki sözel olmayan sinyalleri sezgisel olarak tanıma yetenekleri bozulduğundan, sosyal etkileşimlerinde oldukça sınırlıdır. Diğer insanlara olan ilgileri genellikle sınırlıdır. Asperger sendromlu kişilerin olağandışı görünebilecek özel ilgi alanları vardır. Genellikle dış ortamlarının ve günlük rutinlerinin sabit kalmasını sağlamaya odaklanırlar.

Otizmin sinemayla ilişkisi, son yıllarda çağdaş ve tarihi otistik yaşamlar hakkında farkındalık yaratma ve öz-savunmayı teşvik etme aracı olmuştur. Otizmin sinemadaki temsilleri geçmişten günümüze artarak devam etmektedir. Bu temsiller edebiyatta olduğu gibi tekrar eden özellikler, motifler, figürlü süslemelerle oluşan hikâye çerçevesinde görülmektedir. Filmler, karakter tarzlarının ve psikopatolojik bozuklukların yanında kişisel ve aile dinamiklerinin gerçekçi tasvirlerini, hâkim sosyal normlara atıfta bulunan alt metinler sunabilir. Sinema, görüntüsü ve sesiyle eğlence kültürü içinde bir duygu uyandırıcıdır ve başlı başına tıp eğitimi evreninde yararlı bir kaynak haline gelmiştir. Geniş kitlelere ulaşan sinema sanatı sayesinde (hastalıklar ve hepsinden önemlisi hastalar ve aileleri hakkında) daha fazla şey öğrenebilir ve daha iyi öğretebilir durumu doğmuştur.

Asperger sendromu gibi geniş ve farklı bir insan yelpazesini konu alan filmlerin sayısı her geçen gün artmaktadır. Otizimli film karakterleri genellikle kahramanlar veya sorunlu çocuklar ve çoğu zaman gerçek kahramanların arkasındaki itici güçtür. Ya topluma entegre olurlar ya da toplum tarafından ötelenirler. Sinemada asperger sendromunun işlenişine Karan Johar'ın *Benim Adım Khan* filmi, sosyal adalet ve engellilik konularıyla önemli bir örnek olduğunu söylemek mümkündür. Film, asperger sendromlu ana karakter Rizwan Khan'da engellilik ve sosyal hayata entegre olma sorununu göstermek için bir araç olarak kullanılmaktadır. Rizwan Khan, Amerika Birleşik Devletleri'nde asperger sendromu olan ve ulusal, ırksal, dini, kültürel ve cinsel sınırları aşan bir kahraman figürüne dönüşen Müslüman bir Güney Asyalı olarak tasvir edilmektedir.

Filmler, gerçekliğin bir yanılsamasını yaratabilmesine rağmen, gerçekliği inşa etmenin de bir aracıdır. Bu noktadan hareketle nörogelişimsel bozukluklar sinemada hem izleyicinin hem de yönetmenin (izleyici-yönetmen-film) bakış açısıyla kendini gösterir. Yaşadığımız dönemde farkındalık yaratmada oldukça

etkili olan sinema sanatı, otizmi değişik boyutlarda -bu filmde de- olduğu gibi ele almaktadır. Bu çerçevede düşünüldüğünde toplumun bilinçlenmesi ve duyarlılığın artması son derece önem teşkil etmektedir. Anlayışlı bir toplumda asperger sendromu tanılı kişinin tedirginliği azalır, topluma adaptasyonu artar ve kendini daha iyi şekilde ifade ederek yaşamını idam ettirir.

Etik Beyan

“Sinemada Asperger Sendromu Bağlamında Benim Adım Khan Filminin Değerlendirilmesi” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırma etik kurul kararı zorunluluğu taşımamaktadır. Makale, Etik Kuralları Yayın Etiği Komitesinin (Committe on Publication Ethics - COPE) yazar, hakem ve editörler için belirtilen kurallardan yararlanılarak oluşturulmuş olan Anasay dergisi etik kuralları çerçevesinde yazılmıştır.

KAYNAKÇA

Adams, P.L. (1973). *Obsessive Children: a Sociopsychiatric Study*. Butterworths:

London.

Anlı, İ. (2005). *Asperger Sendromu ve Şizoid Günlüğü*, İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri.

Berney, T. (2004). Asperger syndrome from childhood into adulthood. *Advances in Psychiatric Treatment*, 10(5), 341-351. doi:10.1192/apt.10.5.341

Bhugra, D. (2003). Teaching Psychiatry Through Cinema. *Psychiatric Bulletin*, 27 (11), 429-430. doi:10.1192/pb.27.11.429

Czech, H. (2018). Hans Asperger, National Socialism, and “race hygiene” in Nazi-era Vienna. *Molecular Autism*, 29. <https://doi.org/10.1186/s13229-018-0208-6>

Jones, R.S.P & Meldal, T.O. (2001). Social relations and Asperger’s syndrome: A qualitative analysis of first-hand accounts. *Journal of the Mentally Handicapped*, 5 (1), 35- 41.

Korkmaz, B. (2019). *Yüksek İşlevli Otizm Asperger Sendromu*, İstanbul: Aba Yayınevi.

Öner, U. (1989). Psikiyatri ve Sinema . *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)* , 22 (2) , 725-734 . DOI: 10.1501/Eg-fak_0000001415.

Roy, M., & Wolfgang, D. (2015). Blickkontakt bei erwachsenen Patienten mit einem Asperger-Syndrom [Eye contact in adult patients with Asperger syndrome]. *Fortschritte der Neurologie-Psychiatrie*, 83(5), 269–275. <https://doi.org/10.1055/s-0034-1399489>.

Tosun, D. G. (2021). Otizm spektrum bozukluğu olan bireylerde ekolali. *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 4(2), 575-592.

Türkmen, A. S., Kalpaklı, F. ve Sevinç, İ. (2015). Benim adım khan filmi: otizmin medyadaki yansıması, *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi, 30. Sayı, 2015/1,381-395.

Yıldız, M., Akmanoğlu, N. (2021). Asperger Sendromlu ve Yüksek İşlevli Otizmlili Bireylerin Romantik İlişkileri Üzerine SistematiK Bir Derleme. *Ulu-dağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 34 (30. Ulusal Özel Eğitim Kongresi Özel Sayısı), 285-334.

GELENEKSEL KOOPERATİF YAPISININ KURUMSAL YÖNETİM AÇISINDAN İNCELENMESİ

A REVIEW OF TRADITIONAL COOPERATIVE STRUCTURE IN TERMS OF CORPORATE GOVERNANCE

DOI: 10.33404/anasay.1127565

Çalışma Türü: Derleme Makalesi / Review Paper¹

Göktürk KALKAN*

ÖZ

Yardımlaşma ve dayanışma temelinde üyelerinin ihtiyaçlarını karşılamayı amaç edinen ve bir üye-bir oy ilkesiyle çok sayıda üyenin sahip olduğu geleneksel kooperatifler, toplumda mülkiyetin tabana yayılmasını sağlayabilecek ve böylece gelir dağılımı adaletsizliğini azaltmaya katkıda bulunabilecek önemli bir işletme türüdür. Sermaye şirketlerine göre çok sayıda ortağının olması ve bu ortaklarının çok çeşitli hedeflerinin olması, kooperatifi yönetecek yönetim kurulunun bu ortaklar içinden seçilmesi ve böylece karar kontrolü ve karar yönetimi fonksiyonlarının birbirinden ayrılması sonucunda ortaya çıkabilecek çıkar çatışmaları, bunun yanında kendine özgü yapısından dolayı

1- Makale Geliş Tarihi: 06. 07. 2022 Makale Kabul Tarihi: 18. 08. 2022

* Dr. Öğr. Üyesi., Gaziantep Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü, gkalkan63@hotmail.com, ORCID ID <https://orcid.org/0000-0003-3631-8179>

ortaya çıkan bedavacılık, ufuk, portföy, kontrol ve etki maliyetleri gibi sorunlar geleneksel kooperatiflerin etkin bir şekilde yönetilmesini zorlaştıran durumlardır. Bütün paydaşların hedeflerini uyumlaştırmayı ve aralarındaki çıkar çatışmalarını azaltmayı amaç edinen kurumsal yönetim, kooperatiflerin etkin bir şekilde yönetilmelerine katkıda bulunabilecek bir yönetim anlayışıdır. Sahiplik yapısı, yönetici mali hakları, yönetim kurulu ve finansal açıklama, dış şirket devralma piyasası, yasal altyapı ve ürün piyasası rekabeti gibi kurumsal yönetim mekanizmaları da özellikle paydaşlar arasındaki çıkar çatışmalarını azaltarak, kooperatiflerin iyi yönetilmelerine katkıda bulunabilecek ve böylece toplumsal refah artabilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kooperatif, Kurumsal Yönetim, Kurumsal Yönetim Mekanizmaları, Temsilcilik Teorisi, Sahiplik Yapısı

ABSTRACT

Traditional cooperatives, which aim to meet the needs of their members on the basis of cooperation and solidarity and owned by lots of members with the principle of one member-one vote, are an important type of business that can ensure the spread of ownership in the society and thus contribute to reducing the inequality of income distribution. Conflicts of interest that may emerge as a result of the fact that there are many partners compared to the capital companies and that these members have a wide variety of goals, the selection of the board of directors to manage the cooperative among these partners and thus the separation of decision control and decision management functions from each other, as well as the problems inherent in the traditional cooperatives like free-riding, horizon, portfolio, control and influence costs make it difficult for traditional cooperatives to manage effectively. Corporate governance, which aims to harmonize the goals of all stakeholders and to reduce the conflicts of interest among them, is a management approach that can contribute to the effective management of cooperatives. Corporate governance mechanisms such as ownership structure, executive compensation, board of directors and financial disclosure, external takeover market, legal infrastructure and product market competition will also contribute to the good management of cooperatives, especially by reducing conflicts of interest among stakeholders, and thus social welfare will be increased.

Keywords: Cooperative, Corporate Governance, Corporate Governance Mechanisms, Agency Theory, Ownership Structure

1. GİRİŞ

Geleneksel olarak bir kooperatif, topluma açık olan, giriş ve çıkışların serbest olduğu bir yapıdır. Sermaye şirketlerinden farklı olarak esas amacı kar elde etmek değil, ortaklarının (üyelerinin) ihtiyaçlarını en az maliyetle karşılamak olan kooperatif yapısında, üyelerin kooperatifle yapmış oldukları işlem hacimlerine ve ortaklık paylarının sayısına bakılmaksızın, bir üye-bir oy kuralı uygulanır. Bunun yanında kooperatiflerde özkaynaklar için kişisel bir mülkiyet yoktur. Kooperatif ortaklık paylarının alım satımının yapıldığı bir piyasa-sının olmaması sebebiyle üyeler, varlıkların değerinde değişiklik yapamazlar (Nilsson, 1999). Kooperatiflerin kendine has bu özellikleri, bedavacılık, ufuk, portföy, kontrol ve etkileme maliyeti sorunlara yol açarak, kooperatiflerin yönetimini zorlaştıran durumlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Kooperatiflerin karşı karşıya kalabileceği sorunlardan ikisi şunlardır. Bir yandan, çoğu kooperatifte idare yöneticilere veya profesyonel temsilcilere verilir. Böylece karar yönetimi ve karar kontrolü ayrımı ortaya çıkarak, üyeler ile yönetim kurulları ve profesyonel yöneticiler arasında çıkar çatışmalarının meydana gelme ihtimalleri artacaktır. Öte yandan, kooperatif üyelerinin çok çeşitli hedeflerinin olması ve bu hedeflerin birbirleriyle çatışabilmesi durumu, yöneticilerin takdir yetkisinin artmasına sebep olur. Yöneticilerin takdir yetkisinin artması, üyelerin menfaatlerine zarar verebilecek karar almalarına yol açabilir (Kalkan, 2020, s. 374). Bu sorunlar da, kooperatiflerde kurumsal yönetimin gerekliliğini ortaya koyan sorunlardır.

Kurumsal yönetim; kurumsal yönetimin temel taşları olan paydaşların birbirleriyle olan ilişkilerini düzenlerken, paydaşların şirket yönetimi üzerindeki etkilerini oluşturan kültürel, kurumsal ve yasal faktörlerin ülkeye özgü bir çerçevesidir (Weimer ve Pape, 1999, s. 152). Kurumsal yönetim sistemleri ülkeden ülkeye farklılıklar gösterebilir. Her ülkenin özellikle kültürü ve yasal altyapısı, karlılık, sermayeye ulaşma, sermaye maliyeti, büyüme gibi konularda şirketlerin davranışlarını etkileyecek olan kurumsal yönetim sistemlerinin oluşmasını belirler (Braendle ve Noll, 2005, s.1). Kurumsal yönetim, işletmeyle ilgili çıkarlara sahip olan bir tarafın diğer tarafın aleyhine çalışmasını önleyecek bir organizasyon yapısı oluşturabilmektir (Kalkan, 2020, s. 351).

Bu çalışmada öncelikle kooperatiflerde kurumsal yönetim konusuna giriş yapılacak ve geleneksel kooperatif kurumsal yönetim modelleri hakkında bilgi

verilecektir. Son olarak da kurumsal yönetim mekanizmalarının geleneksel kooperatifler açısından değerlendirmesi yapılacaktır.

2. KOOPERATİFLERDE KURUMSAL YÖNETİM

Geleneksel kooperatif, üyeleri tarafından toplu olarak sahip olunan bir firmadır. Hem kullanıcı, hem sahip hem de kontrol eden konumunda olan üyeler, kooperatif içinde örgütün kârını paylaşma hakkı ve örgütün kontrolünü paylaşma hakkına sahip olurlar. Kooperatifte kazanılan karlar, genel olarak üyelere patronajlarının hacmine orantılı olarak tahsis edilirken, kontrol genel olarak sadece bir üye bir oya göre tahsis edilir (Hansmann, 2013, s. 3).

Örgütün kontrolünü paylaşma hakkı olan karar hakları, kuruluşun stratejileri ve politikaları ile varlıkların kullanımına ve dolayısıyla bu varlıklarla çalışan kişilerin istihdamına ilişkin kararları kimin alabileceğini belirtirken, gelir hakları ise yöneticilerin tazminat hakları, patronajın sağlamış olduğu faydalar gibi kuruluşun faaliyetlerinden kaynaklanan (parasal) fayda ve maliyetlere ilişkin haklardır (Bijman, Hendrikse, & Van Oijen, 2013). Bu kontrol hakları geleneksel kooperatifler açısından ele alındığında yönetim kurulu ve profesyonel yönetim arasındaki sahiplik ve kontrol birbirinden ayrılmış olur. Böylece yönetim kurulu ile profesyonel yönetim arasında temsilcilik teorisinin konusu olan çıkar çatışmaları meydana gelebilir. Ayrıca kooperatiflerde, üyeler ve profesyonel yönetim ve üyeler ile yönetim kurulu arasındaki hedefler üzerine çıkan çatışmalar nedeniyle temsilcilik sorunları ortaya çıkabilir.

Literatürde kurumsal yönetimin baskın teorisi olarak kabul gören temsilcilik teorisi; sahiplik ve kontrolün birbirinden ayrılmasından dolayı bir tarafın, işi gerçekleştirmeleri için başka bir tarafı görevlendirdikleri temsilcilik ilişkisi (asıl-temsilci ilişkisi) içinde meydana gelir. Temsilcilik teorisi; asılla temsilci arasında çıkar çatışmaları meydana geldiğinde, temsilcinin asılın lehine çalışıp çalışmadığını izleme problemi ve asılla temsilcinin risk alma tutum ve tercihlerinin farklı olmasından kaynaklanan sorunları inceler (Eisenhardt, 1989, s. 58). Bir organizasyonun yönetimi konusunda yeterli düzeyde bilgiye, uzmanlığa, tecrübeye ve zamana sahip olmayan asılların, kendilerinin yerine işlerini yapmaları için görevlendirdikleri temsilcilerin, kendilerini aldatmalarından ve işleri tam ve doğru yaptıklarından emin olamazlar (Jensen ve Meckling, 1976, s. 5). Bunun sonucunda, işletme içerisinde çok çeşitli maliyetler ortaya çıkarak, işletme kârı olumsuz yönde etkilenir.

Geleneksel kooperatiflerde yönetimin profesyonel yöneticilere bırakılması ve kooperatif üyelerinin çok çeşitli hedeflerinin olması ve bu hedeflerin birbirleriyle çelişmesi ve çatışması, kooperatiflerin kurumsal yönetimin gerekliliğini ortaya koyan temeller olarak görülebilir. Bu durumlar yöneticilerin takdir yetkisinin artmasına sebep olarak, üyelerin aleyhine zarar verebilecek karar almalarına yol açabilir.

Bununla beraber geleneksel kooperatiflerde serbest giriş çıkış olması, ortaklık paylarının alınıp satıldığı bir piyasanın olmaması, kooperatifin üyeler tarafından ortak olarak kontrol edilebilmelerine olanak sağlayan bir üye-bir oy kuralının geçerli olması gibi özellikleri bedavacılık sorunu, ufuk sorunu, portföy sorunu, kontrol sorunu ve etkileme (nüfuz) maliyetleri olmak üzere kooperatifin doğasından kaynaklanan temel sorunlara yol açar (Cook, 1995).

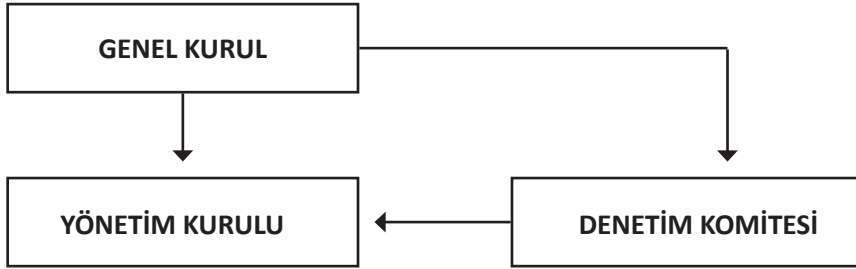
Yeni bir üyenin kooperatife katılmasıyla eski üyelerin halihazırda sahip olmuş oldukları haklara birden sahip olmaları, eski üyeler kadar bedel ödememeleri anlamına gelir. Bu bedavacılık sorunu, mevcut üyelerin kazanacakları getiri oranlarının etkisini azaltır. Bunun sonucunda sermayenin büyümesi düşük kalır. Geleneksel kooperatiflerin serbest giriş/çıkış özelliği, kooperatif üyelerinin kuruluşa bağlılıklarını zayıflatan bir özelliktir. Çünkü üyeler, kolayca kooperatiften ayrılabilirler. Kooperatiften kolayca ayrılabilme hakkına sahip olan üyeler, kooperatife uzun vadeli yatırımlara yapma istekleri de düşer. Bu da yetersiz yatırıma yol açan ufuk sorunudur. Böylece üyeler yatırımlara katkıda bulunmaktan ziyade kendilerine nakit akışı ve kooperatiften ayrılmaları halinde çıkış ücreti sağlamaları için kooperatif yönetimi üzerinde baskı uygulayabilirler. Kooperatif üyelerin sahip olduğu özsermaye hakları başka piyasalarda satılamadıkları için, üyeler kendi kişisel portföylerini risk tercihlerine göre ayarlayamazlar. Bu durum da portföy sorununa yol açarak, üyelerin kooperatife yatırım yapma isteklerini azaltır. Geleneksel kooperatif paylarının kalıntı gelir hakları, ikincil piyasalarda işlem görmediğinden dolayı kooperatif yöneticilerini disiplin edecek bir izleme mekanizması olmadığı için, kooperatif yöneticileri kooperatif üyelerinin aleyhine olacak hedefler peşinde koşabilirler. Bu durum kontrol sorunudur. Geleneksel kooperatiflerde üyelerin hem patron hem de müşteri olmalarından dolayı sahip oldukları karar hakları ve gelir hakları, üyelerin kuruluşun karar vericilerine daha kolay erişime sahip olduğu anlamına gelir. Bu, üyelerin yönetimin kararlarını kendi çıkarları doğrultusunda etkilemek için manevra girişimlerine yol açarak etkileme maliyetlerine yol açar (Kalkan, 2022).

Bu sorunlar, yatırımdan kaçınma ve yönetim kurulunun (kooperatifi yöneten) lerle, kooperatifin hedeflerinin uyumlu olmama durumlarına yol açarak (Cook ve Chaddad, 2004), kooperatiflerde kurumsal yönetimin gerekliliğini ortaya koymaktadır.

3. GELENEKSEL KOOPERATİFTE KURUMSAL YÖNETİM MODELLERİ

Chaddad ve Illiopoulos (2013)'e göre Dünya'da kabul edilmiş olan geleneksel model, genişletilmiş geleneksel model, yönetsel ve kurumsal modeli olmak üzere dört kurumsal yönetim modeli vardır. Kontrol hakları yönünden ele alınan bu yönetim modelleri içerisinde geleneksel modeller incelenecektir.

3.1. Geleneksel Kooperatif Modeli

Şekil 1. Geleneksel Kooperatif Modeli (Chaddad ve Illiopoulos, 2013, s.7)

Geleneksel modelde iki karar organı zorunluluktur (Chaddad ve Illiopoulos, 2013, s. 7). Bunlar genel kurul ve yönetim kuruludur. Bazı ülkelerde denetim komitesi yasalarla bir zorunluluk haline gelebilir. Bu modelde, karar yönetimi yalnızca yönetim kurulu tarafından yerine getirilir; yani, profesyonel veya icra müdürleri gibi hiçbir dış temsilcinin karar yönetimi işlevlerini yerine getirme yetkisi yoktur. Yönetim kurulunun, karar yönetimi sorumluluklarının tamamı veya çoğunu başkanına devretmesi yaygın bir uygulamadır.

3.1.1. Genel kurul

Genel kurul, kooperatifin tüm üyelerinden oluşur. Genel kurul tarafından verilen kararlar arasında yönetim kurulu üyelerinin ve denetim komitesi üyelerinin seçilmesi, tüzüklerin hazırlanması, yıllık raporların onaylanması ve birleşme, satın alma, tasfiye gibi büyük örgütsel değişikliklerle ilgili kararlar vardır.

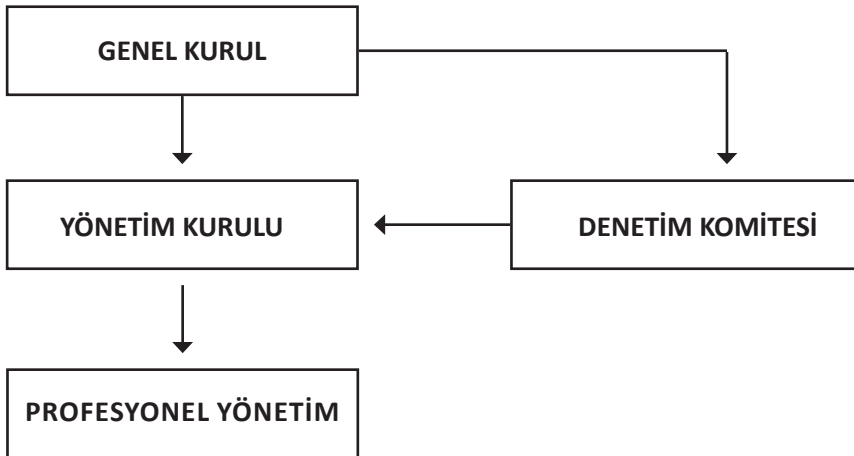
3.1.2. Yönetim kurulu

Yönetim Kurulu ana karar alma organıdır; kooperatifin strateji ve politikalarını başlatır, geliştirir ve kararlaştırır. Yönetim Kurulu, üyelerin vekil temsilcisi olarak, üyelerin çıkarları doğrultusunda hareket etme konusunda resmi yetki ve yasal sorumluluğa sahiptir. Geleneksel olarak, Yönetim Kurulu kooperatifin üyelerinden oluşur, ancak dernek yasası uyarınca Yönetim Kurulu'nun kısmen veya tamamen kooperatif üyesi olmayan kişilerden oluşmasına izin verilir. Yönetim Kurulu üyeleri Genel Kurul tarafından seçilir ve atanır ve Yönetim Kurulu Genel Kurula rapor vermek zorundadır. Yönetim Kurulu, kooperatifin profesyonel yöneticilerini atar. Yönetim Kurulu'nun önemli bir işlevi, yönetimin kontrolüdür. Kooperatifin profesyonel bir yönetim kuruluna sahip olduğu durumda bile, YK, yasaya göre ana yönetim organı olmaya devam etmektedir (Bijman vd., 2013).

3.1.3. Denetim komitesi

Denetim komitesi, Yönetim Kurulu'nun faaliyet ve kararlarının kontrolünden sorumludur. Genelde, denetim komiteleri kooperatif tüzüklerinde aksi belirtilmedikçe zorunlu değildir. Geleneksel olarak, bu organ yalnızca üyelerden oluşur, ancak daha yakın zamanda bazı ülkeler denetim komitesine, üye olmayan uzmanların katılımının atanmasına izin vermişlerdir. Denetim komitesinin temel işlevi yönetim kurulunu izlemektir.

3.2. Genişletilmiş Geleneksel Kooperatif Modeli

Şekil 2. Genişletilmiş Geleneksel Kooperatif Modeli (Chaddad ve Iliopoulos, 2013, s.7)

Geleneksel modelden farklı olarak, bu model kooperatif yönetim yapısında üye olmayan bir temsilci bulunur. Yönetim Kurulu stratejik ve politika kararlarından sorumlu olsa da, tüm operasyonel kararlar yönetim kurulu tarafından işe alınan profesyonel yönetime devredilmektedir (Chaddad ve Iliopoulos, 2013, s. 7-8). Fama ve Jensen (1983)'e göre firmaların büyüklüğü arttıkça sahiplik ve kontrolün birbirinden ayrılması ile özellikle karar kontrolü ve karar yönetimi fonksiyonları ayırımı ortaya çıkmıştır. Kooperatiflerin de büyüklükleri ve karmaşıklıkları arttıkça, karar yönetimi ve karar kontrolü ayırımı ortaya çıkmaktadır. Böylece, Yönetim Kurulu karar kontrolünden sorumlu olmaya devam ederken (yani onaylama ve izleme), profesyonel yönetim karar yönetimi (yani başlatma ve uygulama) sorumluluğunu edinmiştir (Bijman vd., 2013, s. 209).

4. KURUMSAL YÖNETİM MEKANİZMALARININ GELENEKSEL KOOPERATİFLER YÖNÜNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

Büyük ve karmaşık şirketlerde, sahiplik ve kontrolün birbirinden ayrılması sonucu meydana gelen temsilcilik sorunları işletmelerin değerinde kayıplara yol açacak çok çeşitli maliyetlere yol açabilmektedirler. Bu maliyetlere yol açan çıkar çatışmalarının azaltılması gerekmektedir. Kurumsal yönetim de temel olarak, çıkar çatışmalarının azaltılması amacını taşır. Temel olarak, iyi kurumsal yönetim finans sağlayanların yaptıkları yatırım üzerinden yeterli getiriye sağlamalarını garanti edecek mekanizmalardan oluşur (Kalkan, 2020, s. 355).

Kurumsal yönetim mekanizmaları olarak sahipler ve yöneticiler ve büyük hissedarlarla azınlık hissedarlar arasındaki çatışmaları çözecek iç ve dış kontrol mekanizmaları olarak iki sınıf mekanizma vardır. İç mekanizmalar; sahiplik yapısı, yönetici mali hakları, yönetim kurulu ve finansal açıklama, dış mekanizmalar ise dış şirket devralma piyasası, yasal altyapı ve ürün piyasası rekabeti olarak söylenebilir (Bai, Li, Lu, Song & Zhang, 2004; Prowse, 1995; Brown, Beekes & Verhoeven, 2011). İç mekanizmalar; şirket içinden stratejik kararların oluşturulmasıyla ilgili iken, dış mekanizmalar; dış paydaşların oluşturduğu piyasanın gözetimiyle ilgilidir (De Jonghe, Dişli & Schoors, 2012, s. 52).

4.1. İç Kontrol Mekanizmaları

Yönetim kurulu tarafından izlenme, önemli iç kontrol mekanizmalarından biridir. Özellikle genişletilmiş geleneksel kooperatif yönetim modelinde yönetim kurulu tarafından işe alınan profesyonel yönetimin faaliyetlerinin dikkatlice izlenmesi gerekmektedir. Çünkü, işe alınan profesyonel yönetim kooperatifte karar yönetimi gücünü

ele geçirir ve artık kooperatifin içine hakim olur. Temsilcilik teorisine göre işe alınan profesyonel yönetimin sahiplerin lehine çalışıp çalışmayacağı en önemli sorunların başında gelir. Profesyonel yönetimin sahiplerin lehine çalışmalarını sağlayacak mekanizmalar oluşturulmalıdır. Geleneksel kooperatif özelinde yönetim kurulunun kooperatif üyelerine karşı, profesyonel yönetimin olduğu durumlarda profesyonel yönetimin yönetim kuruluna karşı sorumlulukları vardır ve aralarındaki çatışmaların azaltılması gerekmektedir. Burada en önemli görev yönetim kuruludur. Çünkü yönetim kurulları, işletmelerin temel yönetim organıdır ve danışmanlık, izleme ve değerlendirme gibi büyük sorumlulukları vardır. Yönetim kurulunun etkinliğinin yüksek seviyede olması, izleme fonksiyonunu en iyi biçimde gerçekleştirebilmesine yardımcı olur. Bu etkinlik, yönetim kurulunun büyüklüğüne ve yapısına bağlıdır. Büyük yönetim kurulları, yönetim kurulu üyelerinin çeşitliliği yönünden özellikle icracı olan ve olmayan yönetim kurulu üyelerinin mevcudiyetinden dolayı küçük yönetim kurullarına göre daha etkin kabul edilirler. İcracı olan yönetim kurulu üyeleri içerden olurken icracı olmayan yönetim kurulu üyeleri şirket dışından, kendi alanlarında uzman olan kişilerden oluşur. İcracı olmayan yöneticilerin, bağımsız olmaları izleme açısından hayati bir öneme sahiptir (Florackis, 2008: Brown vd., 2011).

Sahiplik yapısı bir diğer önemli iç kontrol mekanizmasıdır. Genel olarak bakıldığında geleneksel kooperatiflerde üyeler hem kontrol eden hem de yöneten pozisyonundadırlar. Çünkü kooperatifi yönetecek olan yönetim kurulu, kooperatif üyeleri içinden seçilir. Bir nevi hem sahip hem de yöneten konumunda olan kooperatif üyeleri, modern büyük şirketlerdeki profesyonel yöneticilerin sahipliği durumuna benzetilebilir. Jensen ve Meckling (1976)'e göre bir şirkette yönetici sahipliğinin artmasıyla, sahiplerle yöneticiler arasındaki çıkar çatışmaları azalacaktır. Ancak, yönetici sahipliği oranı artışı belli bir seviyeden sonra, yöneticilerin şirket üzerindeki kontrollerini artıracığından, diğer hissedarlar aleyhine bazı kararlar alabilirler. Buna göre kooperatif yönetim kurulu ile kooperatif üyelerinin çıkarlarının ortak olacağı beklentisi dolayısıyla bu iki grup, kooperatif içinde aynı amaçlar doğrultusunda hareket edebilirler. Bu durumda çıkar çatışmaları azaltılmış olacaktır. Ancak yönetim kurullarının her zaman için kooperatif üyeleri lehinde çalışmama riski de vardır. Bu durumda çıkar çatışmaları ortaya çıkacak ve temsilcilik maliyetlerine yol açacaktır.

Kooperatif üyelerinin ortaklık paylarının alınıp satıldığı bir piyasanın olmaması hem de bir üye-bir oy kuralının olması sebebiyle, kooperatif dışından yatırımcılar kooperatif ortaklık paylarını satın alamazlar. Böylece, kooperatif ortaklık paylarının tek bir yatırımcı elinde toplulaşmasının önüne geçilmiş olur. Sermaye şirketlerinde olabileceği

gibi hakim bir hissedarın kooperatifte olmaması, yoğunlaşmış bir sermaye sahipliği olmadığı anlamına gelir.

Yoğunlaşmış bir sermaye sahipliği, hakim hissedarların şirket içindeki diğer azınlık hissedarları sömürmelerine izin verirken, diğer taraftan sahiplik yoğunlaşmasının kurumsal yönetim üzerinde pozitif bir etkisi de olabilir (Bai vd., 2004). Daha çok dağılmış bir sahiplik yapısına benzer bir yapıda olan geleneksel kooperatifte üyeler arasında bedavacılık sorunu ortaya çıkacaktır. Bu bedavacılık sorunu, üyelerin kooperatif yönetenleri izlemelerini zorlaştıracaktır.

Yöneticilere sağlanan mali haklar bir diğer önemli iç kontrol mekanizmasıdır. Geleneksel kooperatiflerdeki yönetim kurulları ve işe alınan yöneticilerin de, kooperatifin kontrolünü ele geçirmeleri durumu, daha çıkarıcı davranmaları için serbestlik tanıyabilir. Özellikle de yöneticilere yeterli mali haklar tanınmadığında, bu çıkarıcı davranışlar kooperatif üyelerinin aleyhine olur ve kooperatif içinde çok büyük maliyetlere yol açarak kooperatifin tasfiyesine bile yol açabilir. Bu durumda, yöneticilerin hissedarların aleyhine çalışmalarını engelleyebilecek uzun vadeli mali teşvik sağlayacak sözleşmelerin oluşturulması yoluyla, yöneticilerle hissedarların hedeflerinin uyumlaştırılması sağlanabilir. Ancak, yöneticilerin lehine yapılan çok güçlü mali teşvik sözleşmeleri, yöneticilerin takdir yetkilerinin çok fazla artışına yol açarak, yöneticiler için yeni fırsatlar yaratabilir. Mesela maaşlarını artırmak için yatırım politikasını ve muhasebe hesaplarını manipüle edebilirler veya hisse senedi fiyatının veya kârların artma ihtimalini gördüklerinde, bunlara uygun sözleşmeler için müzakere edebilirler (Shleifer ve Vishny, 1997, s. 744-745).

Finansal açıklama (ifşa); firmanın faaliyetleri, finansal durumu ve dış çevresi hakkında yeterli, doğru ve zamanında bilgi, hissedarların firmayı takip edebilmeleri, firmayı etkileyen yatırım kararları alabilmeleri ve firmayı diğer yollarla kontrol edebilmeleri için önemlidir (Bai vd., 2004). Geleneksel kooperatiflerde dış yatırımcı olmasa bile yine de kooperatiflerin faaliyetleri hakkında diğer paydaşların da bilgilerinin olmaları gerekir. Çünkü kooperatiflerin faaliyetleri bütün bir toplumu ilgilendirmektedir. Kurumsal yönetim olgusu da, bütün paydaşların haklarını korumaya yöneliktir. Finansal açıklamayla, sadece belli bir paydaş grubunun bilgilere kolayca ulaşmasının önüne geçilmesini ve diğer paydaşların da kooperatifin faaliyetlerine eşit şekilde, kolayca ulaşılmasını sağlar. Böylece asimetrik bilginin yol açtığı ahlaki tehlike sorununun hafifletilmesine katkıda bulunmuş olacaktır.

4.2. Dış Kontrol Mekanizmaları

Dış kontrol mekanizmalarından birisi olan şirket devralma piyasası, geleneksel

kooperatifler açısından ele alındığında geçerli olmamaktadır. Çünkü geleneksel kooperatiflerin ortaklık paylarının alınıp satıldıkları bir piyasa yoktur ve böylece kooperatifler satın alma girişimlerinin hedefi olmaktan çıkarlar. Bu durumda geleneksel kooperatifler, dış piyasanın disiplininin uzaklarıdır. Bu da özellikle kooperatifleri yönetenleri rehavete sokabilir. Ve kooperatif yöneticilerinin kendi çıkarlarına göre davranmalarını daha da rahatlatan bir ortam sunar.

Yasal altyapı; bir şirketin iç ve dış bütün paydaşlarının haklarının korunabilmesi amacıyla adalet, şeffaflık, hesap verebilirlik ilkelerinin şirketler temelinde uygulanmasını sağlayacak dış teşvik yapısının bir parçasıdır (Babatunde ve Olaniran, 2009, s. 334). Geleneksel kooperatiflerde öncelikle üyelerinin haklarının korunabilmesi ve sömürülmelerini engelleyecek yasaların oluşturulması, bunun yanında kooperatiflerin bütün paydaşlarına karşı daha şeffaf, hesap verebilir bir yapıya kavuşturulmasını sağlayacak düzenlemelerin yasalaştırılması, kooperatiflerde iyi yönetime yol açabilecek kurumsal yönetim sisteminin yerleştirilmesi için büyük rol oynar.

Ürün piyasasındaki rekabet, şirketleri daha kaliteli, daha verimli çalışmaya zorlayacak, şirketlerin iş yapma modellerini değiştirmelerine sebep olabilecek ve böylece şirketler maliyetlerini azaltabileceklerdir. Böylece, şirketler ihtiyaç duydukları finans kaynaklarına daha uygun koşullarda erişim imkanlarına kavuşabileceklerdir (Shleifer ve Vishny, 1997, s.738). Geleneksel kooperatifler ürün üreten, satan ve pazarlayan kooperatifler olabilirler. Kooperatifler ürün piyasaya çıktıklarında sermaye şirketlerine karşı ağır bir rekabete girişmek durumunda kalırlar. Sermaye şirketlerinin geleneksel kooperatiflere göre finans, enerji hammadde gibi kaynaklara daha kolay ulaşabilme imkanları vardır. Çünkü geleneksel kooperatiflerde üyelerin hem sahip hem ortak oldukları bir sahiplik yapısı ve bunun yol açtığı sorunlardan dolayı, geleneksel kooperatifler sermaye şirketleriyle rekabet etmede zayıf kalmaktadırlar. Ürün piyasasındaki rekabet, kooperatiflerin kendi iş yapış modellerini ve etkin bir kurumsal yönetim sistemi oluşturabilmelerini teşvik edebilir.

SONUÇ

Neoliberal politikaların egemen olduğu ve birincil amacın kar olduğu dünya genelindeki ekonomik sistemlerde, giderek gelir dağılımında adaletsizlik artmakta, sermaye sahipliği belirli kişilerde, gruplarda hatta ülkelerde yoğunlaşmaktadır. Bu durumda eğitime, sağlığa, finansa, gıdaya erişemeyen insan grupları ortaya çıkmakta, bu insanlar da hem yaşadıkları ülkelerde hem de başka ülkelere göç ederek mülteci krizleri meydana gelmekte, toplumlar içerisinde gerilimler artmaktadır. Kooperatifler

bu noktada toplumlardaki gelir dağılımı adaletsizliklerinin önlenmesine katkıda bulunabilecek kendine has özellikleri olan bir işletme yapısıdır. Çünkü geleneksel kooperatifler karı değil, toplumsal dayanışmayı ve yardımlaşmayı arttırıcı, üyelerinin ihtiyaçlarını karşılamayı birincil hedef olarak ortaya koyan ve sermaye şirketlerinde olduğu gibi sadece az sayıdaki kişinin servetlerini artıran değil, toplumun tabanına yayılabilen mülkiyeti sağlayan üyelikleriyle beraber gelir dağılımı eşitsizliğinin azaltılmasında önemli bir rol oynayabilir. Bu amacın gerçekleştirilebilmesi için kooperatif modelleri içinde yaygın bir şekilde bulunan geleneksel kooperatiflerin yönetişimine büyük bir önem verilmelidir. Çünkü kurumsal yönetim, paydaşların arasındaki çıkar çatışmalarını minimize edecek ve bu paydaşlar arasındaki amaç uyumlaştırmasını sağlayacak sistemin kurulmasına yardım eder. Özellikle de kooperatiflerin sermaye şirketlerine göre farklı sahiplik yapıları vardır. Ortakların geleneksel kooperatifte, hem kullanıcı, hem sahip hem de kontrol eden konumunda olmaları, kooperatifin yönetişimindeki konumlarını çok önemli hale getirmektedir.

Geleneksel kooperatifte yönetim kurulu, kooperatif ortakları arasından seçilmesi temelde üyelerin hedeflerinin yönetim kurulunun hedefleriyle uyumlaşması gibi görülebilir. Ancak yine de bu durumda yönetim kurulu ile kooperatif ortakları arasında çıkar çatışmaları meydana gelebilir. Genişletilmiş geleneksel kooperatif modeline bakıldığında ise tüm operasyonlar yönetim kurulunun işe aldığı bir profesyonel yönetime devredilmektedir. Bu durumda kooperatif ortakları, yönetim kurulu ve profesyonel yönetim arasındaki ilişkilerin düzenleyen çıkar çatışmalarını azaltan bir kurumsal yönetim sistemi oluşturulmalıdır.

Kooperatif işletmelerinin sermaye şirketlerine göre çok sayıda ve demografik yönden çok farklı gruplara ait üyeleri vardır ve bu kooperatif ortaklarının çok çeşitli hedeflerinin olması ve bu hedeflerin birbirleriyle çatışabilmesi durumu kooperatifi yönetenlerin takdir yetkilerinin artmasına yol açar.

Kooperatif içindeki çıkar çatışmaları kooperatif içinde çok çeşitli maliyetlere yol açacak ve kooperatifin etkin bir şekilde yönetilmesi zorlaşacaktır. İç kontrol mekanizmaları olarak; sahiplik yapısı, yönetici mali hakları, yönetim kurulu ve finansal açıklama ve dış kontrol mekanizmaları olarak da dış şirket devralma piyasası, yasal altyapı ve ürün piyasası rekabeti gibi kurumsal yönetim mekanizmalarının kooperatifte uygulanmaları ve etkilerinin izlenmesi, çıkar çatışmalarının azaltılmasında çok önemli roller oynayabilirler. Bu kontrol mekanizmalarının uygulanabilmesi için de kooperatifte kurumsal yönetim olgusunun yerleştirilmesi önemlidir ve böylece paydaşlar arasındaki ilişkilerin adil bir şekilde düzenlenmesinin önü açılmış olacaktır.

Etik Beyan

“Geleneksel Kooperatif Yapısının Kurumsal Yönetim Açısından İncelenmesi” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırma etik kurul kararı zorunluluğu taşımamaktadır. Makale, Etik Kuralları Yayın Etiği Komitesinin (Committee on Publication Ethics -COPE) yazar, hakem ve editörler için belirtilen kurallardan yararlanılarak oluşturulmuş olan Anasay dergisi etik kuralları çerçevesinde yazılmıştır.

KAYNAKÇA

Babatunde, M. A., & Olaniran, O. (2009). The effects of internal and external mechanism on governance and performance of corporate firms in Nigeria. *Corporate ownership & control*, 7(2), 330-344.

Bai, C. E., Liu, Q., Lu, J., Song, F. M., & Zhang, J. (2004). Corporate governance and market valuation in China. *Journal of comparative economics*, 32(4), 599-616.

Bijman, J., Hendrikse, G., & Van Oijen, A. (2013). Accommodating two worlds in one organisation: changing board models in agricultural cooperatives. *Managerial and decision economics*, 34(3-5), 204-217.

Braendle, U., & Noll, J. (2005). *On The Convergence of National Corporate Governance System*, 10 Mayıs 2022 tarihinde http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=506522 adresinden erişildi.

Brown, P., Beekes, W., & Verhoeven, P. (2011). Corporate governance, accounting and finance: A review. *Accounting & finance*, 51(1), 96-172.

Chaddad, F., & Iliopoulos, C. (2013). Control rights, governance, and the costs of ownership in agricultural cooperatives. *Agribusiness*, 29(1), 3-22.

Cook, M. L., & Chaddad, F. R. (2004). Redesigning cooperative boundaries: The emergence of new models. *American Journal of Agricultural Economics*, 86(5), 1249-1253.

Cook, M. L. (1995). The future of US agricultural cooperatives: A neo-institutional approach. *American journal of agricultural economics*, 77(5), 1153-1159.

De Jonghe, O., Disli, M., & Schoors, K. (2012). Corporate governance, opaque bank activities, and risk/return efficiency: pre-and post-crisis evidence from Turkey. *Journal of Financial Services Research*, 41(1), 51-80.

Eisenhardt, K. M. (1989). Agency theory: An assessment and review. *Academy of management review*, 14(1), 57-74.

Fama, E. F., & Jensen, M. C. (1983). Separation of ownership and control. *The journal of law and Economics*, 26(2), 301-325.

Florackis, C. (2008). Agency costs and corporate governance mechanisms: Evidence for UK firms. *International Journal of Managerial Finance*.

Hansmann, H. (2013). All firms are cooperatives—and so are governments. *Journal of entrepreneurial and organizational diversity*, 2(2), 1-10.

Jensen, M. C., & Meckling, W. H. (1976). Theory of the firm: Managerial behavior, agency costs and ownership structure. *Journal of financial economics*, 3(4), 305-360.

Kalkan, G. (2020). *Kooperatiflerde Kurumsal Yönetim*, F.S. Öngel ve U.D. Yıldırım (Ed.) Krize Karşı KOOPERATİFLER Deneyimler, Tartışmalar, Alternatifler, (ss.349-379). İstanbul: Notabene Yayınları, 2. Baskı.

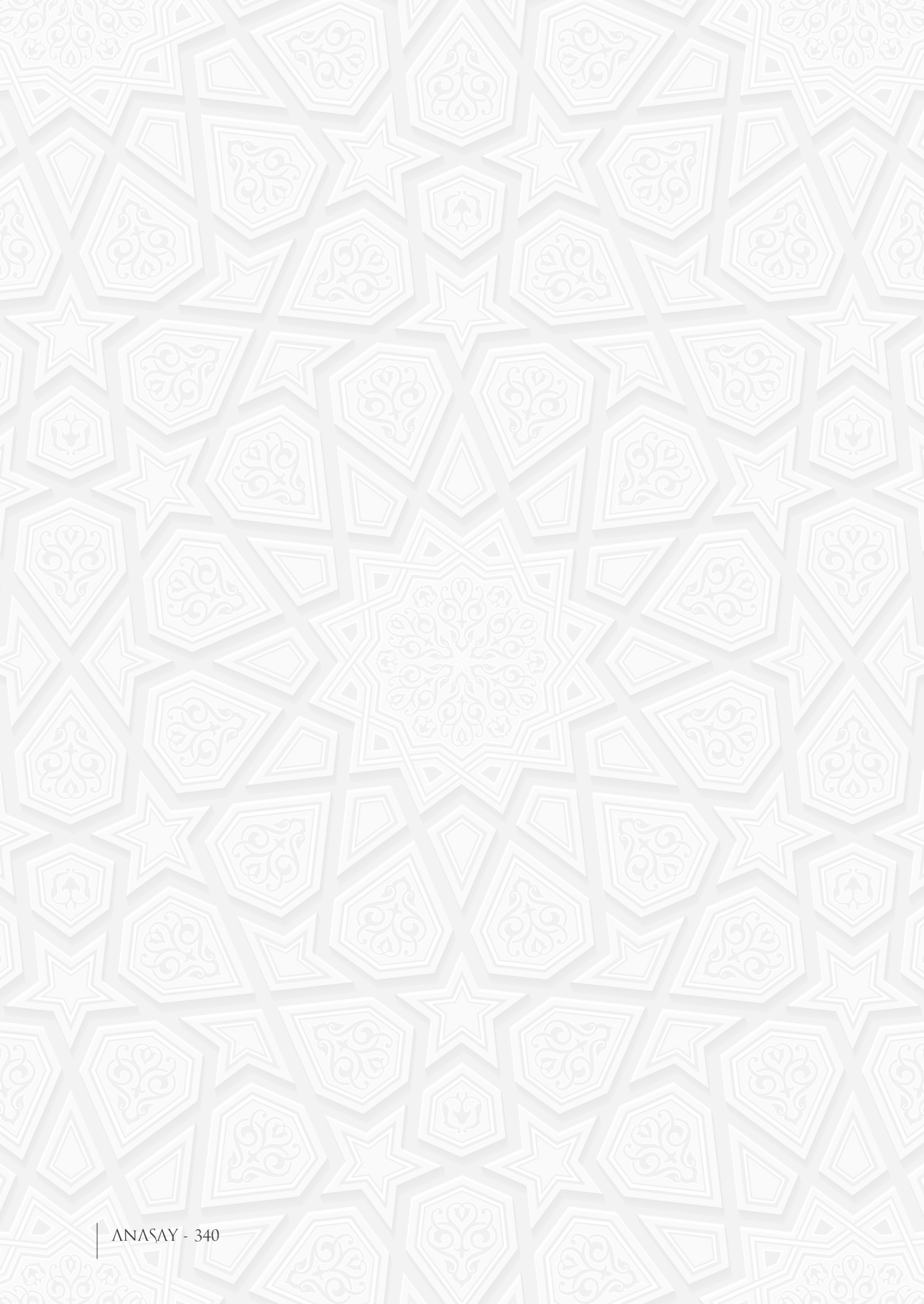
Kalkan, G. (2022). *Geleneksel Kooperatiflerin Kendine Özgü Doğasından Kaynaklanan Sorunlar ve Bu Sorunların Çözüm Yolları*, S.Y Kandır ve İ.D. Ülbeği (Ed.) Güncel İşletme Yönetimi Çalışmaları II, (ss.93-107). Ankara: Akademisyen Yayınevi.

Nilsson, J. (1999). Co-operative organisational models as reflections of the business environments. *LTA*, 4(99), 449-470.

Prowse, S. (1995). *Alternative methods of corporate control in commercial banks* (No. 9507). Federal Reserve Bank of Dallas.

Shleifer, A., & Vishny, R. W. (1997). A survey of corporate governance. *The journal of finance*, 52(2), 737-783.

Weimer, J., & Pape, J. (1999). A taxonomy of systems of corporate governance. *Corporate governance: An international review*, 7(2), 152-166.

OKUL ÖNCESİ ÖĞRENCİLERİNDE AFET YÖNETİMİNE DAİR BİR GÖZLEM: İĞDIR'DA BİR İLKOKUL ÖRNEĞİ

*AN OBSERVATION ON DISASTER MANAGEMENT BY PRE-
SCHOOL STUDENTS: A CASE OF PRIMARY SCHOOL IN İĞDIR*

DOI: 10.33404/anasay.1156639

Çalışma Türü: Araştırma Makalesi / Research Article¹

Azer AKMAN*-Sait YILDIRIM**

ÖZ

Afet yönetimi ve bilincinin gelişmesi, doğal felaketlerden korunma açısından oldukça önemlidir. Bu noktada koruyucu nitelikte girişimler eğitim ve farkındalık çalışmalarının gerçekleşmesi ile mümkün olur. Eğitim ve öğretim faaliyetlerinin çocukluk döneminde başlaması eğitimin kalıcılığı açısından oldukça önemlidir. Çocukluk dönemi ve özellikle okul öncesi dönem, özellikle sosyal öğrenme becerilerinin etkin olduğu bir sürece karşılık gelir. Günümüzde medya ve internet içerikleri çocukların bilgi edinmeleri açısından rehberi konumundadır. Bu ilkeden hareketle okul öncesi dönem çocuk-

1- Makale Geliş Tarihi: 05. 08. 2022 Makale Kabul Tarihi: 20. 08. 2022

Bu çalışmanın etik kurul kararı; İğdir Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinin 10/1.maddesi uyarınca 23.08.2022 tarih ve 2022/13 sayılı kararı ile alınmıştır.

* İğdir Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü İş Sağlığı ve Güvenliği Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi., azerakman71@gmail.com, **ORCID ID** <https://orcid.org/0000-0003-0500-1451>

** Doç. Dr., İğdir Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü Sosyal Psikoloji Anabilim Dalı, saityildirim.erz@gmail.com, **ORCID ID** <https://orcid.org/0000-0002-6044-2447>

ların afet bilincine dair yapılan çalışmamızda görseller kullanılarak afetlere dair bilgi düzeyi ölçülmesi amaçlanmıştır. Bu amacı gerçekleştirmek için Iğdır'da bir ilkokulda 20 okul öncesi çocuğa doğal felaketler ile ilgili resimler gösterilip, afeti tanıyıp tanımadıkları, olması durumunda nasıl tepki verecekleri gözlenmiştir. Çocukların gördükleri karşısında tepkileri ve tutumları gözlenmiştir. Çalışma kapsamında gerekli etik kurul belgesi temin edilmiştir. İncelenen afetlere bakıldığında yangın, çığ, sel, deprem ve heyelan çocukların en çok bildiği afetler olarak çalışma kapsamında incelenmiştir. En bilinen afet deprem olmakla birlikte çocukların, afetlerin nasıl oluştuklarını ve oluştuğunda ne yapmaları gerektiğini yeterince bilmedikleri ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Acil Yönetimi, Afet Bilinci, Okul Öncesi Eğitim.

ABSTRACT

Disaster management and the development of awareness are very important in terms of protection from natural disasters. At this point, preventive initiatives are possible with the realization of training and awareness studies. The beginning of education and training activities in childhood is very important for the permanence of education. Childhood and especially pre-school period, children are illiterate; It is known that he realizes the learning process by seeing and imitating. Today, media and internet contents are the guides of children in terms of obtaining information. Based on this principle, in our study on disaster awareness of preschool children, it is aimed to measure the level of knowledge about disasters by using visuals. In order to achieve this goal, pictures of natural disasters were shown to 20 preschool children in a primary school in Iğdır, and it was observed whether they knew about the disaster and how they would react if it did. Children's reactions and attitudes towards what they see were observed. Within the scope of the study, the necessary ethics committee document was obtained.. Considering the disasters examined, fire, avalanche, flood, earthquake and landslide were examined as the most common disasters for children. Although the most known disaster is earthquake, it has been revealed that children do not know enough how disasters occur and what to do when they occur.

Keywords: Emergency Management, Disaster Awareness, Preschool Education.

Giriş

Doğal afetler, toplumu derinden etkileyen, can ve mal kayıplarına yol açan ve yaşamı olumsuz etkileyen doğa olaylarıdır. Dünyada birçok insan afetlerden etkilenmektedir. Afetler toplumlara tamiri zor, yıkıcı belki bir şehri tamamen yok edecek kadar

zarar vermiştir. Ülkemiz depremlerden, sel ve orman yangınlarından etkilenen, maddi ve manevi kayıpları olan bir ülkedir. Afetler ülkemizde maalesef çok sık yaşanmaktadır bu yüzden çocukların afetlere karşı bilgilendirilmeleri, eğitilmeleri gerekmektedir. Ülkemizde uygulanan afet yönetim planları, çocuklar için yeterli görülmemektedir. Çocukların afetlerden korunması, bilinçlenmesi ve farkındalık oluşturulması için uygulanabilir bir afet yönetim planının olması gerekmektedir.

Okul öncesi dönem, çocuğun gelişimi için en kritik dönemdir. Bu dönem çocukların öğrenmeye en açık olduğu, öğrendiği bilgilerin kalıcı olduğu kolay kolay unutmadığı dönemdir. Aktif rol almak, oyun oynayarak öğrenmek istedikleri bir dönemdir. Çocuklar yaşanan olumlu olumsuz her olaydan oldukça fazla etkilenmektedir. Yaşadıkları olumsuz olaylar travmalara neden olmaktadır. Doğal afetlerde bu olumsuzluklardandır. Afetler, çocuklar üzerinde ruhsal ve fiziksel hasarlara neden olabilmektedir. Hatta doğum öncesi dönemi etkilediği de bilinmektedir. Çocukların yaşanan doğal afetleri öğrenmeleri, anlamaları gerekmektedir. Okul öncesi dönemdeki çocuklar afetlerden daha çok etkilenmektedirler.

Bu çalışmada, Dünya'daki ve Türkiye'deki mevcut afet yönetim planları incelenmiş, kapsamlı bir literatür taraması yapılmıştır. Konu ile ilgili literatür incelendiğinde; afeti yaşayan okul öncesi çocukların davranışsal/duygusal sorunlarının incelenmesi, okul öncesi dönem çocuklarının doğal afetlere ilişkin bilgi ve farkındalık düzeylerinin incelenmesi gibi çalışmaların yapıldığı görülmüştür.

Bu araştırmanın amacı, okul öncesi dönem çocuklarının doğal afetlerle hakkında bilinç ve farkındalık düzeylerinin incelemektir. Çocuklara afetlerle ilgili görseller göstererek bilgi düzeyleri, farkındalıkları gözlenmektedir. Ayrıca afet sırasında ne yapmaları gerektiğinin bilgisi de izlenmektedir. Araştırmanın sonuçlarının çocuklara verilecek afet eğitimlerine ilişkin yol gösterici olması ve afet eğitimi hakkında katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu çalışmada, bireylerin afet bilincine dair eksikleri doğru bir şekilde incelemek amaçlanmıştır. Bu çalışma ile afet yönetimi ve eğitimi ile ilgili eksikliklerin belirlenmesi ve milli eğitimin bu konuya daha hassas davranmasını sağlayacağı düşünülmektedir. Iğdır'da bir ilkokulda okul öncesine devam eden 20 çocuğa doğal afetlerle ilgili görseller göstererek dış gözlem gerçekleştirilmiştir. Çocuklar doğrudan çalışma içerisinde yer almayıp gözlem yöntemi gerçekleştirilmiş olursa da araştırma soruları için gerekli etik kurul belgesi temin edilmiştir.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Okul Öncesi Eğitim

“En geniş anlamıyla çocuğun doğumundan ilkokula başlayıncaya kadar süren döneme ‘okul öncesi dönem; bu dönemdeki eğitsel etkinliklerin tümüne de ‘okul öncesi eğitim’ adı verilir.” (Oktay, 1990, s. 1). Günümüzde ailelerin çocuklarına verdikleri değerin, önemin ailenin sosyo-ekonomik durumuna, eğitim düzeyine ve yaşadığı toplumun değer yargılarına göre değişiklik gösterdiği görülmektedir. Sosyo-ekonomik ve eğitsel açıdan yetersiz kalan bölgelerde okul öncesine dair eğitimin yetersiz olduğu bilinmektedir. Bu durum çocukların mevcut ve gelecek yaşamlarına olumsuz manada etki etmektedir. Bir ülkenin sosyo-ekonomik durumu eğitimle doğru orantılı olduğu düşünülmektedir. Çocuklarına doğduğu günden itibaren bir birey gibi davranan, yeterince sevgi gösteren, eğitimleriyle ilgilenen, ihtiyaçlarını karşılayan ailelerin çocukları ilerideki yaşantılarında mutlu ve başarılı bireyler olduğu görülmüştür. Bu kapsamda okul öncesi eğitim tüm çocuklara fırsat eşitliği sağlaması ve küçük yaşta eğitime başlaması açısından önem arz etmektedir.

Okul öncesi dönem 0-6 yaş dönemini kapsamakta ve bu dönemin çocukların gelişiminde ki en kritik dönem olarak kabul edilmektedir. Çocukların meraklı ve öğrenmeye istekli olduğu bu dönemde aldıkları eğitim tüm yaşamlarını etkilemektedir. Okul öncesi eğitim çocukların bilişsel, duygusal, sosyal, öz bakım, psikometri ve dil gelişimini desteklemektedir. Okul öncesi eğitim, çocukların duygularını, düşüncelerini ifade edebileceği en uygun ortamdır. Çocuklar oyun oynayarak öğrenmeyi, iletişim kurmayı ilkokula başlamadan öğrenmektedir. Okul öncesi eğitim çocuğun ilerideki eğitim hayatındaki başarısında da önemli bir rol oynamaktadır. Duygularını, düşüncelerini özgürce ifade edebilen çocuk öz güveni yüksek; kendisine ve çevresine saygı duyan bir yetişkin bir bireye dönüşür.

Öğretmenlik mesleğinin tüm eğitim basamakları için önemi düşünüldüğünde; okul öncesi eğitim öğretmenlerinin özellikleri ve kalitesi daha çok önem taşımaktadır. Okul öncesi eğitim öğretmenlerinin almış oldukları eğitimin seviyesi, çocuklara kaliteli eğitim hizmetlerinin verilmesinde önemli bir etkiye sahiptir. İyi eğitim almış, donanımlı okul öncesi eğitim öğretmenler, çocuklara karşı daha hassas ve daha sıcak bir tavır gösterdikleri ve çok önemli bilişsel ve dilsel deneyimler sunmaktadır (Taşdemir; Gür, 2021, s. 468-470; Giren, 2015, s. 124). Öğretmenlerin motivasyonu da bu süreçte. Verimliliği etkileyen önemli bir unsurdur. Motivasyon kişilerin ilişkilerine, davranışlarına yön veren ve etkili bir şekilde çalışmasını, üretmesini sağlayan en önemli etkenlerdendir (Demirkol, 2019, s. 38). Bu bağlamda okul öncesi öğretmenlerinin almış olduğu kaliteli eğitimin yanı sıra çalışırken maddi ve manevi yönden tatmin edilmesinin çalışma motivasyonunu artırdığı, daha verimli çalıştıkları görülmüştür. Çocuk-

lar okula ilk başladıklarında öğretmen kimdir, nasıldır sorusuna cevap buldukları ve öğretmen olgusuyla ilk defa karşılaştıkları kişi okul öncesi öğretmenleridir. İlk defa tanıştıkları öğretmenleri ile yaşadıkları olumlu veya olumsuz deneyimlerin çocukların eğitim hayatı boyunca unutmadıkları bilinmektedir.

1.2. Doğal Afet

“İnsanlar ve insan yerleşmeleri üzerinde fiziksel, ekonomik, sosyal ve çevresel kayıplara neden olan normal yaşamı ve insan faaliyetlerini durdurarak veya kesintiye uğratarak toplulukları etkileyen doğal, teknolojik ve insan kökenli olayların sonuçlarına” afet (Değirmenci, 2019, s. 84) denilmektedir. Doğal afetler ise İnsanların yaşamlarına, mallarına zarar veren, sosyal yaşantılarını etkileyen, travmalara neden olabilen ve ne zaman olacağı bilinmeyen ve kolay kolay önlenemeyen belirli bir bölgeyi veya çevreyi etkisi altına alan doğal nedenlerle ortaya çıkan felaketlerdir (Değirmenci, 2019, s. 369).

Ülkemiz jeolojik yapısı, coğrafi özellikleri sebebiyle her zaman birçok doğal afete maruz kalmıştır. Meydana gelen doğal afetler çok fazla can kayıplarına, yaralanmalara ve maddi kayıplara yol açmıştır. Ülkemizde depremler, sel baskınları, heyelanlar ve çığ düşmeleri en önemli doğal afetlerdir. Türkiye’de doğal afetlerin çocuklar üzerindeki etkilerine dair ilk olarak 1992 Erzincan ve 1995 Dinar depremleri üzerine çalışılmıştır. 17 Ağustos ve 12 Kasım 1999 Marmara depremleri üzerine çalışmalar da devam niteliğinde olmuştur (Tuncer, Sözen ve Sakar, 2021, s. 4).

Okul öncesi dönem çocukların etkin olduğu, öğrenme kabiliyetlerini kazandığı ve temel kavramları öğrendiği bir dönemdir. Çocuklar günlük yaşantıları yoluyla etrafi keşfetmeye çalışırlar ve algılarını kullanarak bu keşifleri anlamlandırır ve yaşadıkları dünyayı anlamaya başlarlar. Çocukların çevrelerinde yaşanan doğa olaylarını ve doğal afetleri öğrenmeleri de bu dönemde olur. Çocuklar, afetlerin neden olduğunu, nasıl olduğunu anlayabilecek yaşta olmadıkları için afetlerden daha çok etkilenmektedirler. Okul öncesi dönem çocuklarında, doğal afet sonrası davranış bozukluğu, uyku bozukluğu gibi birçok problemlerin ortaya çıktığı gözlenmektedir. Anlayamadıkları, kavrayamadıkları doğal afetler çocuklar için bir travmaya dönüşebilir ve bu travmalar çocuklarda alt ıslatma, konuşma bozukluğu, içine kapanıklık gibi duygusal ve davranışsal bozukluğa neden olabilmektedir (Sapsağlam, 2019, s. 284).

Çocuklar doğal afeti yaşamış ya da sosyal medya ile yaşananlara şahit olmuş olabilir. Ne şekilde afete maruz kalmış olursa olsun, doğal afetler çocuklarda farklı davranışlara neden olabilir. Değişen yaşam şartları ve bozulan aile ve sosyal hayat-

lar; çocukların uyum sorunları yaşamasına neden olur. Okul öncesi dönemde yaşanan doğal afetin etkisi ile korku ve güvensizlik çok görülür. Doğal afetlerden sonra çocukların oyunlarında, kendi aralarında konuşmalarında doğal afetten ve yaşadıklarından bahsettikleri görülmektedir (Karabulut ve Bekler,2019, s. 372).

Doğal afetlerin çocukların gelişimlerine, psikolojilerine ve davranışlarına olan etkilerinin incelenmesi ve buna göre afet planlamalarının yapılması son derece önemlidir. Ayrıca, çocukların ve ailelerin yaşanacak doğal afete hazırlıklı olmaları son derece önemli ve gereklidir. Yapılacak olan planlamaların ve hazırlıkların afet sonrası yaşanacak davranış problemlerinin, psikolojik travmaların önlenmesini veya daha kolay atlatılmasını sağlayacaktır.

1.3. Acil Afet Yönetimi

Yapılan araştırmalarda, dünyanın birçok ülkesinde okullarda afet, acil afet yönetimi ile ilgili birçok çalışma yapıldığı bilinmektedir. Ülkemizde ise az sayıda çalışma yapıldığı, yapılan çalışmaların istenilen başarıya ulaşmadığı, birçok eksikğin olduğu görülmüştür. Bu eksikliklerin giderilmesi için acil afet yönetimi planının yapılması ve uygulanabilir olması ülkemiz için önemli ve gereklidir.

Acil afet yönetimi; afetin zararlarının azaltılması, afet öncesinde yaşanabilir tehlikelerin neler olabileceğinin tahmini, hasar tespitinin yapılması, ihtiyaçların tespiti, acil durumlarda nasıl müdahale yöntemine yönelik hazırlıkların yapılması, STK veya kamu kurumları ile beraber eğitim ve tatbikatların yapılması, afet sırasında ve sonrasında ihtiyaçların tespit edilmesi, hızlı müdahalenin yapılması, afet sonrası hayatın normalleşmesi için sistemli, uygulanabilir çalışmaları ve programları kapsamaktadır. Acil Afet yönetimi, STK, uluslararası örgütler ile kamu kurumlarının birlikte ve planlı bir şekilde yaptığı uygulamaları içermektedir (Limoncu ve Atmaca, 2018, s. 135).

Okullarda acil afet yönetimi planlamasının amacı, afet öncesinde ve afet sonrasında ortaya çıkacak olan tehlike ve riskleri belirlemek, olabilecek olumsuzlukları minimize ederek ve afetlere karşı hazırlıklı olunmasını sağlamak, afet sürecinde eğitim ve tatbikatlarla edinilmiş doğru davranış biçimleri ile kurtarma, ilk yardım ve tahliyelerin sorunsuz uygulanmasını sağlamak, afet sonrasında ise; olaya zamanında, hızlı ve etkili müdahale etmek, kayıpları en aza indirmek ve okulların normal eğitimine bir an önce başlayabilmesi için yapılacakları belirlemek ve uygulanmasını sağlamak olmalıdır (Özmen, Gerdan ve Ergünay, 2015, s. 39-40).

Okul öncesi dönemdeki çocuklar, afetler sonrası yaşanan kayıplarla, olumsuzluklarla başa çıkması çok zordur. Okul öncesi dönemde olan çocuklar afetler sonrası

terk edilme ve kaybetme korkuları yaşarlar. Bu dönemdeki çocukların afetler öncesi bilinçlendirilmesi, eğitilmesi ve çocuk odaklı afet yönetimi çalışmalarının yürütülmesi önemlidir. Çocuk odaklı afet yönetimi sürecinde bilinçlendirme ve eğitim çalışmaları çocukların afet anında ve sonrasında kaçırılma ve istismar ihtimaline karşı da önlem alınması açısından oldukça önemlidir. Ayrıca çocuklar için devlet gözetiminde barınma, pedagoğ desteği ve güvenli oyun alanların oluşturulması çocukların yaşadıkları olumsuz deneyimleri kolay atlatmaları için önemli olduğu belirtilmiştir (İnal, Özcebe, 2019, s. 2-3).

2. Literatür Taraması

Araştırma konusuyla alakalı literatür taraması sonucunda, okul öncesi öğrencilerinde afet yönetimiyle alakalı bilinç düzeyini arttırmak amacıyla yapılmış bazı araştırmalar incelenmiştir.

Limocnu ve Atmaca'nın (2017) araştırması incelendiğinde; afetlerin ne zaman olacağı önceden belirlenemeyen, doğal olarak ya da insandan kaynaklanan nedenlerle oluşabilen, insanlar için birçok kayıplara sebep olan olaylar olduğu belirtilmektedir. Afete hazırlıklı olabilmek için afet yönetim planı oluşturulmalıdır. Afet yönetim planları, ölümlerin olabildiğince en aza indirmeyi amaçlamaktadır. Afetleri yönetim planı çocuklar içinde önem arz etmektedir; afetlere hazırlıklı olmak, afet öncesi, afet esnası ve sonrasında olabileceklere çocukları hazırlamak önemlidir. Yapılan çoğu yönetim planları çocukların gereksinimlerini yeterince karşılayamamaktadır. Yapılan araştırmalar incelendiğinde bu konu üzerinde çokça çalışmanın yapıldığı ve uygulandığı görülmektedir. Ülkemizde çocuk merkezli olarak hazırlanan afet yönetim planları bulunmamaktadır. Bu araştırmada çocuklar için afet öncesi, afet sırası ve afet sonrasında yapılması gerekenler ile ilgili çocuk merkezli afet yönetim planı üzerine bilinç ve farkındalık sağlanması, yol gösterici olacağı düşünülmektedir.

Sapsağlam'ın (2019) araştırmasında, okul öncesi dönemdeki çocukların afetlerle ilgili bilgi ve farkındalık becerilerinin incelenmiştir. Yapılan araştırmada kesintisel tarama yöntemi kullanılmıştır. Araştırmada bir anaokulunda eğitim gören 3-4 ve 5 yaş çocuklardan oluşan 110 çocuk yer almıştır. Araştırma verileri çocukların doğal afetlere yönelik bilgi ve farkındalıklarını yansıtan çoklu durumları göz önünde bulundurarak toplanmıştır. Doğal afetlerden en sık karşılaşılanların fotoğraf kartları hazırlanmış ve çocuklarla bireysel görüşmeler yapılarak afet olaylarını tanıma düzeyleri belirlenmiş ardından çocukların yanıtları veri formuna kaydedilmiştir. Fotoğraf kartındaki deprem, yangın, sel, çığ ve heyelan görsellerini tanıyan her yaş grubundan beş çocuğa doğal

afet olayının nedenleri ve doğal afetle karşılaştığında ne yapılması gerektiği sorulmuştur. Verilerin analizinde içerik analizi yöntemi uygulanmıştır. Araştırma sonucuna göre; tüm yaş gruplarında çocuklar tarafından en çok yangın, en az bilinen ise çığ olmuştur. Çocukların yaşı büyüdükçe afetler hakkındaki farkındalık ve bilgi düzeylerinde artış görülmüştür.

Gelir'in (2021) araştırmasında okul öncesi öğretmenlerle çocuklar arasındaki diyalogların afetlere ilişkin kavramları öğrenmelerindeki rolü incelemektedir. Bu çalışma nitel bir araştırmadır ve etnografya yöntemi uygulanmıştır. Çalışma Van'da bir anaokulunda 15 çocuk ve öğretmeni ile gerçekleşmiştir. Çalışmanın veriler öğretmeni ve çocukların sınıf içi etkinlikleri sırasındaki etkileşimlerinden oluşmaktadır. Bulgular, diyalojik öğrenmenin doğal afetler ve afetlerle ilişkili akademik kavramların öğrenimine etkisi ve kapalı/açık uçlu sorular ve akademik kavramlar öğrenimleri arasındaki ilişki olarak iki gruba ayrılmıştır. Bulgular neticesinde; öğretmenlerle çocuklar arasındaki iletişimin/diyalogların çocukların etkinliklere katılımına olumlu etkide bulunduğu; kavram öğrenme kabiliyetlerini beslediğini ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca, çalışmada çocukların doğal afetleri ve bu afetlerle ilgili yaşadıkları deneyimleri ile bağdaştırdıklarında çocukların diyaloglara daha çok katıldıklarını göstermektedir. Diyaloglarda öğretmenin açık uçlu soruları kapalı uçlu sorulardan daha fazla kullandığı görülmektedir. Çalışma afetlerle ilgili kavramsallaştırmaları somut biçimde öğrenmeleri için diyalog ve etkinliklerde görsel kullanımının önemine odaklanmaktadır.

Karabulut ve Bekler'in (2019) araştırması incelendiğinde; dünyada ve ülkemizde her yıl birçok doğal afetlerin yaşandığı ve bu afetlerin sonuçlarında insanlar üzerindeki olumsuz etkileri görüldüğü ifade edilmektedir. Afetlerden olumsuz yönde etkilenenler arasında çocuklar en hassas ve savunmasız bireylerdir. Her sene dünyada milyonlarca çocuk, afetlere maruz kalmakta ve bu afetlerden etkilenmektedir. Karabulut'un çalışması, doğal afetlerin çocuklara etkilerine karşı bilinç oluşturmak amacıyla yapılmıştır.

Doğan ve Kırkincioğlu'nun (2020) araştırmasına bakıldığında; okul öncesindeki öğrencilerin, deprem ve yangına hazırlıklı olma hallerini, deprem ve yangın anlarında nasıl davranmaları gerektiğini, farkındalık ve bilinç durumlarının belirlediği görülmüştür. Araştırmada, İstanbul'da 5 devlet okulu ve 5 özel anaokulundan 100 öğrenci (37 kız ve 63 erkek) yer almıştır. Nicel araştırma yöntemi kullanılarak veriler elde edilmiştir. Elde edilen veriler, her iki okul türünde de öğrencilerin yangın ve deprem anı tahliye kültürüne ilişkin farkındalık sahibi olduklarını, ancak öğrencilere deprem tahliye kültürüne ilişkin uygulama açısından yeterli olmadıkları ortaya çıkmıştır.

3.Bulgular ve Tartışma

Tablo 1. Okul Öncesi Çocuklarının Yangın Afetine İlişkin Gözlemi

	Doğru		Yanlış	
Yangın Nedir?	3	%15	17	%85
Nasıl oluşur?	4	%20	16	%80
Ne yapmalıyız?	18	%90	2	%10

“Yangın nedir? Nasıl oluşur?” sorusuna katılımcıların %15-%20 doğru cevap verdiği diğer katılımcıların %80-%85 yanlış cevap verdiği görülmektedir. “Yangında Ne Yapmalıyız?” sorusuna ise %90 oranında doğru %10 yanlış cevap verilmiştir. Tablo 1’de katılımcıların çoğunluğunun yangının ne olduğu ve nasıl oluştuğu hakkında bilgileri olmadığı gözlenirken “yangını nasıl söndürmeliyiz?” sorusuna çocukların %90 oranında doğru cevap vermelerinde çocukların hem kendi deneyimleri hem de medya etkisi olduğunu söyleyebiliriz. Çoğunluğunun “suyla söndürmeliyiz” cevabı kendi deneyimleri ile ilgili görünmektedir. Yaşadıkları bölgede bahçeli evde oturmaları bahçedeki otları sonbaharda temizlemek için yaktıklarını düşünürsek (K4) “*yangını söndürmezsek birçok şeye sebep olabilir biz bir kez yangını söndürmüştük*” cevabını kendi deneyimlerine bağlayabiliriz. Ayrıca çalışmanın yapıldığı bu bölgede her yıl Nevruz ateşi yakılmaktadır. Nevruz ateşi yakıldığını ve nasıl söndürüldüğünü gören katılımcı yangının suyla söndürüldüğünü deneyimlemiştir. Doğru cevap verenlerin çoğunluğunun “*itfaiyeyi çağırmalıyız*” olması (K10) ‘*yangın kaplumbağalar için çok zararlı*’ demesi orman yangınlarında kaplumbağaların zarar gördüğünü ve yangını itfaiyenin söndürdüğünü medyadan gördüğünü veya duyduğunu göstermektedir.

Tablo 2. Okul öncesi Çocuklarının Sel Afetine İlişkin Gözlemi

	Doğru		Yanlış	
Sel Nedir?	3	%15	17	%85
Nasıl Oluşur?	12	%60	8	%40
Ne Yapmalıyız?	7	%35	13	%75

Katılımcılar “Sel Nedir?” sorusuna %15 doğru %85 yanlış cevap vermiştir. Aynı katılımcılar “Sel Nasıl oluşur?” sorusuna ise %60 doğru %40 yanlış cevap vermiştir. Katılımcılara en son sorulan “Ne Yapmalıyız?” sorusuna ise %35 doğru %75 yanlış cevap verildiği görülmüştür. Tablo 2’de Sel Nedir sorusuna katılımcıların %15 doğru cevap vermiştir. Çocukların “Sel Nedir?” sorusuna çoğunluğunun “*Su*” cevabını ver-

mesi, doğru cevabın sınırlı olması katılımcıların sadece görselle dayanarak cevap verdikleri göstermektedir. “Sel Nedir” sorusunda çocukların tanımı yapamadıkları gözlenmiştir ama çok ilginçtir ki çocukların “Sel Nasıl Oluşur?” sorusuna ise %60 oranında doğru cevap verdikleri (K13) ‘*Yağmurlarla oluşur çok yağmur yağarsa her taraf suyla kaplanabilir*” cevabı (k12) “*Ağaç dikmezsek barajları açık tutarsak tamir etmeksek*” cevabı katılımcıların selin nasıl oluştuğu hakkında bilgileri olduğunu ve görsellere bakarak çıkarım yaptıklarını söyleyebiliriz. “Ne Yapmalıyız” sorusuna ise verilen %75 oranındaki yanlış cevapların(K14) “*Şemsiye takmalıyız*”(K9) “*Güneş gelmeli*”, (K17) “*Çamura basmamalıyız*” cevapları ile yağmur yağdığı zaman kendi yaşadıkları, ne yaptıklarını, neyi beklediklerini, nerelere dikkat ettiklerini göstermektedir.

Tablo 3. Okul Öncesi Çocuklarının Heyelan Afetine İlişkin Gözlemi

	Doğru		Yanlış	
Heyelan Nedir?	2	%10	18	%90
Nasıl Oluşur?	2	%10	18	%90
Ne Yapmalıyız?	4	%20	16	%80

Katılımcılar, “Heyelan nedir? Nasıl oluşur?” sorusuna %10 doğru cevap %90 yanlış cevap vermiştir. “Ne yapmalıyız” sorusuna ise %20 doğru %80 oranında yanlış cevap verilmiştir. Tablo 3’te “heyelan nedir? Nasıl oluşur?” sorusuna katılımcılar %10 oranında doğru cevap vermiştir. Katılımcıların heyelanın ne olduğunu nasıl oluştuğunu bilmedikleri, sadece gösterilen görsellere bakarak kendi hayal dünyalarını yansıttıkları verdikleri cevaplardan anlaşılmaktadır. (K1) “*Meteorla yani meteor gönderiyor oraya çarpıyor ve topraklar oluşuyor*” (K20) “*Lav demektir. Buluttan ve ateşten oluşur*” verilen cevaplardan anlaşıldığı üzere 4-5 yaşındaki katılımcıların somut işlemler döneminde olduğu yaşamadıkları, tecrübe etmedikleri her olayı, sadece duyduklarını ve görselde gördüklerini kendi hayal dünyasında harmanlayarak sorulan sorulara cevap vermişlerdir. Ne yapmalıyız sorusuna verilen %80 oranındaki yanlış cevap çocukların ne yapacaklarını bilemediklerini ortaya koymuştur. Düz ovada yaşamalarının heyelanla karşı karşıya gelmemelerinin, ailenin ve öğretmenin bu konuda bilgi vermemesinin katılımcıların yanlış cevap vermesinde etkili olduğu görülmektedir. Sadece %20 katılımcı doğru cevap vermiştir. (K15) “*Kaçmalıyız*” (k11) “*Hızlıca kaçmalıyız*” doğru cevabının tehlike anında kaçması gerektiğini düşündüklerinden verilmiş cevaplar olabileceğini tahmin edilmektedir.

Tablo 4. Okul Öncesi Çocuklarının Çığ Afetine İlişkin Gözlemi

	Doğru		Yanlış	
Çığ Nedir?	3	%15	17	%85
Nasıl Oluşur?	5	%25	15	%75
Ne Yapmalıyız?	5	%25	15	%75

Katılımcılar “Çığ Nedir?” Sorusuna %15 doğru %85 yanlış cevap verilmiştir. “Nasıl oluşur? Ne yapmalıyız?” Sorusuna ise %25 doğru %75 yanlış cevap verilmiştir. Tablo 4’te “Çığ Nedir?” Sorusuna %15 oranında doğru cevap verildiği “Nasıl oluşur? Ne yapmalıyız?” sorusuna da %20 oranında doğru cevaplar verilmiş, bu sonuçlardan anlaşıldığı üzere çocukların çığ hakkında yeterli bilgileri olmadığı görsele bakarak sadece (K6) “*Kar demektir karla oluşur*” cevabı bunun en açık göstergesidir ve birçok katılımcının cevabının aynı olması katılımcıların %75 oranında çığ hakkında bilgi sahibi olmadığını göstermektedir. Katılımcılardan kar nedir sorusuna (K1) “Çığ mı? Dağlar karlarla olabilir, *kartopu oynayabiliriz, kardan adam yapabiliriz*” cevabı oyun döneminde olan okul öncesi çocuklarının karı gördüğü an kartopu oynamayı düşünmesi, kardan adam yapmak istemesi 4-5 yaşındaki çocukların en doğal istekleri ve hayalleridir. “Ne yapmalıyız?” sorusuna (K2) “*Kalın şeyler giymeliyiz*” cevabı görseledeki çığı kış mevsimini ve soğuk olarak algılayıp sadece kalın giymesi gerektiğini düşünmektedir.

Tablo 5. Okul Öncesi Çocuklarının Deprem Afetine İlişkin Cevapları

	Doğru		Yanlış	
Deprem Nedir?	8	%40	12	%60
Nasıl Oluşur?	4	%20	16	%80
Ne Yapmalıyız?	11	%55	9	%45

Katılımcılar “Deprem Nedir?” Sorusuna %40 doğru %60 oranında yanlış cevap verilmiştir. “Deprem Nasıl Oluşur?” sorusuna ise %20 doğru %80 yanlış cevap verilmiştir. “Depremde Ne Yapmalıyız?” sorusuna katılımcıların %55 doğru %45 yanlış cevap vermiştir. Tablo 5 “Deprem Nedir?” Sorusuna katılımcıların %40 oranında doğru cevap vermesi katılımcıların diğer afet çeşitlerine nazaran deprem hakkında daha çok bilgiye sahip olduklarını göstermektedir. (K14) “*Yer altındaki çatlamadır.*” cevabı buna örnek teşkil etmektedir. “Nasıl oluşur” sorusuna (K19) “*Yaratıklardan oluşuyor gezinip*

yukarı vuruyorlar” cevabı katılımcıların hayal dünyasını yansıttığını söyleyebiliriz. (K11) “*Kötü insan meteorun dünyaya gitmesini istemiş gitmiş çarpmış sallanmış evler yıkılmış*” katılımcıların yaşadıkları bölgede küçük çaplı depremlerin olması kendisinin ve ailesinin yaşadığı korku ve endişeye neden olması, kendi hayal dünyalarında veya korkularından dolayı kendilerince bir nedene bağlamak istemeleri, 4-5 yaşındaki katılımcılarından beklenen düşüncelerdir. Çocukların %20 oranında doğru cevap vermelerinin çocukların ve ailelerin yaşadığı korku, endişe ve hayal dünyasını yansıtmaları ile alakalı olduğunu düşünebiliriz. Depremde ne yapmalıyız sorusuna çocukların %55 oranında doğru cevap vermesi (K10) “*Masanın altına saklanmalıyız.*” İzlediklerinden kaynaklanan bilgilerden oluştuğu kanısını uyandırmaktadır. (K2) “*Masanın altına girip beklemeliyiz uzun süre deprem bitene kadar.*” Katılımcıların bir deprem anında yapılması gerekenleri bilmesi ve deprem sırasında uyguladığını düşünürsek hem katılımcı için hem de ülkemiz için olumlu bir gelişme olduğunu söyleyebiliriz. (K17) “*El ele tutuşursak deprem duruyor evler yıkılmıyor.*” verilen cevap yanlış olsa da 4-5 yaşındaki çocukların tehlike anında, korku ve endişe duyduğunda ailesinin veya öğretmenin elini tutmanın depremi durduracağını, evlerin yıkılmayacağını düşünmesi ailesine ve öğretmenine duyduğu güvenle alakalı olduğunu söyleyebiliriz.

SONUÇ

Yaptığımız çalışmada okul öncesi çocuklarında afet yönetimi, afet bilinci ve farkındalığı yeterli düzeyde olmadığı görülmüştür. Katılımcılara Afetler ile görseller gösterip; Nedir? Nasıl oluşur? Ne yapmalıyız? sorularına görseller aracılığı ile cevaplar gözlemlenerek incelendiğinde çocukların sadece deprem konusunda daha çok bilgiye sahip oldukları görülmüştür. Katılımcıların yangın sırasında ne yapmalıyız? sorusunda %80 oranında doğru tepki vermeleri çocukların medyadan ve kendi deneyimlerinden öğrendiğini söyleyebiliriz. Katılımcıların heyelan ve çığ konusunda yeterli bilgi sahibi olmadıkları görülmektedir. Selin nasıl oluştuğu hakkında bilgileri olduğu ama ne yapmaları gerektiği hakkında bilgi sahibi olmadıkları görülmüştür. Çocuk eğitiminde 0-6 yaşın ne kadar önemli olduğunu düşünürsek afet eğitiminin okul öncesinde başlanması gerektiği, milli eğitimin okul öncesinde plan ve programına mutlaka afet yönetimini, afet bilincini ve afet farkındalığına dair içeriklere yer verilmesi gerektiği gözlenmiştir. Afet esnasında ülkemizin can ve mal kayıplarını en aza indirmek için okul öncesinde afet eğitimi zorunlu olmalıdır. Afet eğitimi ailenin isteğine öğretmenin inisiyatifine bırakılmamalıdır. Okul öncesinde çocukların okuma yazma bilmediği, oyun oynayarak, yaparak- yaşayarak daha iyi öğrendiği düşünülürse öğretmenlerin çocuklara afet eğitimi deneylerle veya oyunlaştırarak öğretmesinin daha kalıcı olacağı; çocukla-

rın afet esnasında ne yapması gerektiğini daha iyi kavrayacağı düşünülmektedir. Afet Eğitimin çocuklarla sınırlı kalmayıp ailelere de verilmesinin ülkemizin ve toplumun bilinçlenmesi adına faydalı olacağı açıktır.

Etik Beyan

“Okulöncesi Öğrencilerinde Afet Yönetimine Dair Bir Gözlem: Iğdır’da Bir İlkokul Örneği” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu çalışmanın etik kurul kararı; Iğdır Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinin 10/1.maddesi uyarınca 23.08.2022 tarih ve 2022/13 sayılı kararı ile alınmıştır. Makale, Etik Kuralları Yayın Etiği Komitesinin (Committe on Publication Ethics -COPE) yazar, hakem ve editörler için belirtilen kurallardan yararlanılarak oluşturulmuş olan Anasay dergisi etik kuralları çerçevesinde yazılmıştır.

KAYNAKÇA

Aslanargun, E., & Tapan, F. (2011). Okul Öncesi Eğitim ve Çocuklar Üzerindeki Etkileri. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(2), 219-238.

Değirmenci, Y. (2019). An Examination of Metaphors Regarding The Concept of "Natural Disaster" Developed By Prospective Classroom Teachers. *International Journal Of Geography And Geography Education*, 39, 83-94.

Demirkol, M. (2019). Sınıf Öğretmenlerinin Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Motivasyon Düzeyleri. *Academia Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 4 (1), 37-54.

Doğan, F., & Kırkıncıoğlu, M.(t.y.) Okul Öncesi Çocuklarda (4-6 Yaş) Deprem, Yangın ve Tahliye Konusunda Durum Tespitinin Yapılması. *İSG Akademik*, 2(2), 145-159.

Giren, S. (2015). Okul Öncesi Eğitimi Öğretmen Adaylarının Okul Öncesi Eğitim Öğretmeni Kavramına İlişkin Metaforları. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(2), 123-132.

İnal E., Özcebe, L. H. (2019). Okul Öncesi Eğitim Programının Güvenli Yaşam Kültürü ve Afetlerde Risk Azaltma Kapsamında Değerlendirilmesi, *Uluslararası Erken Çocukluk Eğitimi Çalışmaları Dergisi*, 4, 2, 1-14.

Karabulut, D., & Bekler, T. (2019). Effect of Natural Disaster on Children and Adolescents. *Doğal Afetler ve Çevre Dergisi*, 5(2), 368-376.

Limoncu, S., & Atmaca, A. (2018). Child-Centered Disaster Management. *Megaron*, 13(1).

Oktay, A. (2013). Türkiye’de Okul Öncesi Eğitim. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2(2), 151-160.

Özmen, B., Gerdan, S. & Ergünay, O. (2015). Okullar İçin Afet ve Acil Durum Yönetimi Planları. *Elektronik Mesleki Gelişim ve Araştırmalar Dergisi*, 3(1), 37-52.

Sapsağlam, Ö. (2019). Okul Öncesi Dönem Çocuklarında Doğal Afet Farkındalığı. *Ondokuz Mayıs University Journal Of Education Faculty*, 38(1), 283-295.

Taşdemir, C. & Gür, B. (2021). Sınıf Öğretmenlerinin İş Sağlığı ve Güvenliği Öz Yeterliliği (Iğdır İli Örneği) . *International Journal of Advances in Engineering and Pure Sciences*, 33(3), 467-477 .

Tuncer, N., Sözen, Ş. &Sakar, Ş. (2021). Okul Öncesi Eğitimde Deprem Farkındalığı: Deprem Benden Küçüksün” Projesi, Tokat İli Örneği. *International Journal of EducationalSpectrum*, 3(1), 1-27.

Ömer SUBAŞI

SİYASÎ EVLİLİKLER BAĞLAMINDA MOĞOL DIŞ POLİTİKASI VE KADIN

Yasemin YAYLALI

NİZÂMÎ'NİN HÜSREV Ü ŞÎRÎN'İNDE BAHAR MEVSİMİNİN BETİMLENMESİ

İlknur TATAR KIRILMIŞ

KARALAMA DEFTERİNDEN KENDİ METNİNE DOĞRU YAZARLIK UĞRAŞISINA BAKIŞ

Hasan Ali DİKEN

BİR FOLKLOR UNSURU OLARAK "HALK EKONOMİSİ" NİN HALK HAYATINDAKİ YERİ, DEĞERİ VE ÖNEMİ HAKKINDA BAZI DÜŞÜNCELER

Pınar ÖZTARKAN ÖZYURT- ÂİŞE SİVAS GÜLÇUR

TİM BURTON SİNEMASINDA GOTİK BİR UYARLAMA: HAYALET SÜVARİ FİLMİNİN GREIMAS'IN EYLEYENSEL ÖRNEKÇESİNE GÖRE ÇÖZÜMLENMESİ

Elif KOCAKAYA - Yasin DÖNMEZ

Z KUŞAĞININ KÜLTÜREL MİRAS ALGISI: SAFRANBOLU ÖRNEĞİ

Merve BOYNUEĞRİ

İBN TÛMERT'İN BİLGİ ANLAYIŞI

Suna ALTAN

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ MARAŞ YEREL BASININDA KURTULUŞ BAYRAMI KUTLAMALARI (1951-1959)

Muhsin Ertürk BUDAK

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ TÜRKİYE-BULGARİSTAN İLİŞKİLERİ (1950-1960)

Ferdi AKBAŞ- Zeki KODAY

GEOGRAPHICAL DETERMINATIONS ABOUT WHAT NEEDS TO BE DONE AT THE POINT OF BRINGING THE ÇOMAKLI MOUNTAIN (MANİSA) TO SUSTAINABLE TOURISM

Fahrettin TAŞKIN

SARTRE'DA HİÇLİK

Muhlisahon RUSTAMOVA

ORTA ASYA'DA ERKEN İSLÂMÎ DÖNEM KAYRAK TAŞLARI (MEZAR TAŞLARI)

Gülşah ERDUR - Gözde SUNA

SİNEMADA ASPERGER SENDROMU BAĞLAMINDA BENİM ADIM KHAN FİLMİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Cöktürk KALKAN

GELENEKSEL KOOPERATİF YAPISININ KURUMSAL YÖNETİM AÇISINDAN İNCELENMESİ

Azer AKMAN-Sait YILDIRIM

OKUL ÖNCESİ ÖĞRENCİLERİNDE AFET YÖNETİMİNE DAİR BİR GÖZLEM: İĞDIR'DA BİR İLKOKUL ÖRNEĞİ

ANASAY

anasaydergisi@hotmail.com

